

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

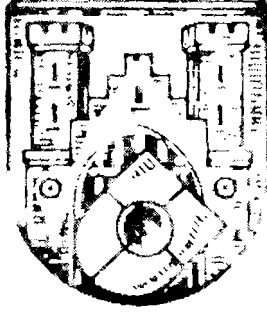
Batı Klasikleri

DUYUMLAR ÜZERİNE İNCELEME

E. B. Condillac

MEB YAYINLARI

BATI KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 947
BİLİM VE KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 207
Batı Klasikleri : 27

Kitabın adı
DUYUMLAR ÜZERİNE İNCELEME

Yayın kodu
89.34.Y.0002.540
IBN 975.11.0101.8

Baskı yılı
1989

Baskı adedi
20.000

Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
3.8.1988 tarih ve 6490 sayılı yazıları ile
ikinci defa 20.000 adet basılması uygun görülmüş,
birinci parti olarak 5000 adet basılmıştır.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Batı Klasikleri

DUYUMLAR ÜZERİNE İNCELEME

Condillac

Çeviren
MİRAC KATIRCIOĞLU

İstanbul 1989

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ÖNSÖZ

Tercümesini sunduğumuz bu eserin yazarı, Fransız filozoflarından Etienne Bonnet de Condillac 1715 yılında Grenoble'da doğmuş ve 1780 yılında Flux manastırında ölmüştür. Paris'e göçünce bu şehirde Diderot, J.-J. Rousseau ve Duclos ile tanışıp ahabap oldu. Bu dostluk filozofun fikir hayatında kesin bir merhale olmuş ve felsefesini bundan sonra kurmuştur. Ciltlerce eser yazarak her konuda felsefesini açıklamıştır. Fakat en önemli olarak başlıca şu iki eseri, felsefe tarihinde yer almıştır: *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme ve Duyumlar Üzerine İnceleme*.

Birincisinde Locke'un doktrinini, hemen hemen aynen tekrar eder ve o da Locke gibi insan bilgisinin duyum ve düşünme dediğimiz iki kaynaktan geldiğini ileri sürer. İkincisinde bu bilgi hakkında artık yalnız bir tek kaynak, yani duyumu kabul eder. Condillac'a göre duyum kılık ve durum değiştire değiştire: hafıza, dikkat, düşünme, hüküm ve muhakeme gibi bütün beyin faaliyetlerini açıklamış olur. "Ben" şimdiki duyumlar ile, hafızanın hatırlamakta bulunduğu geçmiş duyumların toplamından başka bir şey değildir. Kılık ve durum değiştirmiş olan bu duyum hakkındaki teorisini açıklamak için Condillac "iç bakımından bizim gibi teşekkül etmiş ve her türlü fiktirden mahrum bir ruhun can verdiği bir heykel tasarlar. İşte bu heykel-adama sırasıyla koku, tat ve saireyi duyup alma kabiliyetini vererek bilgilerimizin, duyumlar kaynaşmasından nasıl belirip çıktığını gösterir. Bu suretle Condillac, duyumcu okulun başkanı durumuna gelir.

Adı sanı hızla yayılmağa başlamıştı. Kendisiyle aydınların hepsi ilgilenmişti. Bu ilgi de kendi üzerinde derin bir etki yapmıştı. Artık kalemi elinde, kendi felsefesini her konuya uygulayıp duruyordu. Bu arada Parma prensi için bir ders kitabı yazdı, bu kitapta: *Gramer, Yazı Yazmak Sanatı, Düşünmek Sanatı, Muhakeme Yürütmek Sanatı, Genel Tarih* gibi kısımlar vardır. Bunlardan ilk dördü Condillac'ın mantık sistemidir. Kendisi genel fikirlerde hiçbir gerçeklik olmadığını ileri sürer. Ona göre bir ilim, dört başı mamur bir dilden ibarettir.

1768 yılında Fransız Akademiyası'na seçilmişti. Ölümünden sonraya da *Hesapların Dili* adlı bir eser bıraktı. Bu eser, filozofun en çok dikkate değer eserlerinden biridir. Condillac, aynı zamanda bir iktisatçı idi. *Ticarete Dair* adlı eserinden çok önemli ve değerli sayfaları vardır. Bu eser ile kendisi Fizyokratlar'a yaklaşır ve bağlanır. Fakat filozofumuz hakkında daha temelli bir bilgi ve fikir verebilmek için onun yaşamış olduğu çağ ile düşüp kalkmış ve etkileri altında kalmış bulunduğu kimseler hakkında da burada gerekli olan bilgiye yer vermek doğru olur.

İmdi, Condillac'ın otuz dokuz yaşına bastığı 1754 yılında Fransa, gerek siyaset, gerekse de fikir bakımından bir dönemecin eşiğinde bulunuyordu. Gözde Pompadour kiral XV. Louis'yi pençesine geçirmiş, bu ülkede ise din çekişmeleri alıp yürümüştü. Bu olaylar arasında parlâmentoların muhalifliği, maliye zorlukları ve halkın hükümdarlığa karşı gitgide artan hoşnutsuzluğu göze çarpar. Aix-La-Chapelle barışından beri bir silâhlı barış durumunda yaşanılmakta, İngiltere'nin Fransa'ya karşı tuturmuş olduğu sömürgecilik çekişmesi ise bu barışı bile öldürecek bir duruma getirmektedir. Hindistan'da Fransız nüfuzunu

kurup yerleştirmiş olan Duplex 1754 de Fransa'ya geri çağırılmış, çok geçmeden de *Yedi Yıl Savaşı*, Fransız sömürge imparatorluğuna bir son vermek üzere, patlak vermişti. Fikir ve edebiyat bakımından ise Voltaire, Montesquieu, Diderot ve D' Alembert gibi ünlü Ansiklopediciler ve Bufon ile Helvetius dizginleri elde tutmaktadır. Bugün fikir âleminin övünüp kıvandığı: *Felsefe Mektupları*, *Newton'un Felsefe ilkeleri*, *Kanunların Özü*, *Körler Hakkında Mektup*, *Dünya Tarihi*, *Ansiklopedisi*, *Eşitliğin Kaynağı Hakkında Konuşma*, *Zihne Dair* gibi eserleri sırasıyla yukarıda adları geçen bu düşünürler kaleme almışlardı. İşte Condillac bu hava içinde ergin çağına girmiş bulunuyordu.

Duyumlar Üzerine İnceleme'den önce kendi doktrininin temel fikirlerini *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme*'den zaten açıklamıştı. Bu eser, aşağı yukarı, *İnceleme*'deki esasların aynısını ele almıştı. Fakat *İnceleme*'nin amacı ve temayülleri oldukça başkaydı. Condillac daha önce de *Sistemler Üzerine İnceleme*'sini yayımlamıştı. Bu eserde, kendi zamanında benimsenmiş olan başlıca metafizik sistemlerini, yani Descartes, Malebranche, Leibniz, Spinoza gibi filozofların sistemlerini incelemişti. Brumschwicg'e göre ise bu eser, "Fransız Onsekizinci yüzyılının şaheseridir." *İnceleme*'den sonra yazmış olduğu eserler arasında, Maliye Bakanı Turgot'un çağdışı olan, ticaret ve hükümet hakkındaki kitabında iktisat ilmini gözden geçirir. *Hayvanlar Üzerine İnceleme*'sinde ise, Descartes'ı takiben Buffon'un *doğuştan gelen bir mekanizma* olarak gösterdiği içgüdü hakkındaki tezini savunur. Condillac der ki: "Hayvanlar birtakım kıyaslamalar yaparlar, hüküm verirler, kendilerinde birtakım fikirler ve bir de hafıza vardır." İçgüdü ise teemmülden mahrum bir alışkanlık olup buna kendisi yol açmıştır. Bundan sonra ise mantık ve

hesapların dili adını verdiği konuları ele almış bulunduğu *Araştırma Dersleri*'nde, kendi mantık görüşlerini açıklayıp anlatır. Ona göre mantığı, ihtiyaçlarımız kesin bir yola koyar, bu bakımdan mantık, zihindeki tabiat gidişinin ardı sıra gider. Bu gidişte temel yol *tahlildir*: "tahlil etmek demek, bir nesnenin özelliklerine, zihinde, hep bir arada bulundukları zamanda ve yerde toplu düzeni vermek için bu özellikleri silsileli bir sıraya göre gözetlemek demektir." Öyleyse tahlil, soyut kavramlardan değil, Condillac'a göre en basit unsurlar olan birtakım tasarımlardan işe başlar: her şeyden önce bu yol "bir iş görmek yolu" dur ki bu yol doğuştan olup ilk anlarda belirsizdir; fakat meramım başkalarına anlatmak için insan kendi davranışlarını bölümlerine ayırarak tabii jestleri birtakım alâmetler olarak kullandığı andan itibaren bir tahlil özelliği kazanır: "Düşünceyi, her birini ifade etmek için kendi türlü unsurlarına ayırmadan konuşulmaz." En sonra da "Hesapların Dili" gibi yapma diller, hele cebir dili bize "bir ilim vücuda getirmenin bir dil yapmaktan başka bir şey olmadığı" gösterirler.

Condillac'ın en çok fikir alışverişinde bulunduğu filozof şüphesiz ki Locke'dur. Kendisinin de itiraf etmiş olduğu gibi İngilizce bilmiyordu ama bu alışverişi, Coste'un 1700 tarihinde yapmış olduğu Locke tercümesinden sağlamıştır. İlk eseri olan *Deneme*, hemen hemen tamamıyla lokçu idi. Locke gibi Condillac da her türlü doğuştancılığı reddeder ve bütün bilgilerimizin deneyiştan ileri geldiklerini göstermeye uğraşırdı. Bununla beraber, fikirlerin teşekkülünde dile, işaretlerin kullanımına daha çok önem ve yer vermekle daha o zamandan beri Locke'tan ayrılmaktaydı. Öte yandan *Duyumlar Üzerine İnceleme*'sinde Locke'un deneyimciliğini aşar. *Deneme*'de de, bilgilerimizin kaynağı olarak, duyumun yanı başında,

teemmül biçiminde olmak üzere, zihnin veyahut ruh faaliyetlerinin az çok bir etkisini kabul etmiş olduğu halde *İnceleme*'de, fikirlerimizin bütün kaynaklarını, *duyum*'dan ibaret olacak bir tek kaynaktan toplar ve meleklerin kendilerini de edinilmiş ve bir kaynaktan çıkmış olarak gösterir ve bu kaynağın *duyum* olduğunu ileri sürer. Bu görüş *Özduyumculuk* veyahut "kılık ve durum değiştirmiş *duyum*" teorisiidir.

Burada, Onsekizinci yüzyıl Fransız düşünüşünde çok derin bir iz bırakmış olan bir başka etki de göz önünde tutulmalıdır: Bu etki, Newton ilminin etkisidir. O zamanlar Fransa'da herkes; hele Voltaire'in hem Bocan ve Locke'un felsefesine, hem de Newton'un ilmine kendi *Felsefe Mektupları*'nda bir yer ayırmış olmasından beri bu büyük İngiliz bilgininden çok bahsetmekteydi. Condillac'ın kendisi de *Sistemler Üzerine İnceleme*'sinde şöyle yazmaktaydı: "Descartes'ın tasarısından daha az güzel, daha doğrusu daha az atak, fakat daha çok akıllı uslu bir tasarı olarak o (Newton), âlemi kurmağa girişmeden önce onu gözetlemekle yetinmişti." Gözetleme ve denemeye dayanan Newton ilminin etkisi, böylece Locke'un, insan zihninin objektif olarak incelenmesi örneğini vermiş olan felsefesinin etkisiyle atbaşı bir gidiyordu. Fakat Newton'un ilmi bir başka şey de getirmiş oluyordu: Condillac *Sistemler Üzerine İnceleme*'sinde şunu yazıyordu: "Newton, olaylar arasında, bir ilke olarak, yani başka olayları açıklayabilecek bir ilk olay olarak göz önünde tutulabilecek bir olayın bulunup bulunmadığını araştırıyordu." Demek oluyor ki Condillac'ın, Newton felsefesinden almış olduğu şey işte bu, olayların "tek bir ilkeye bağlanması" dâvası idi. Newton sisteminde "*Genel Çekim*" nasıl tek ilke idiyse. Condillac sisteminde de "*duyum*" aynı suretle tek ilke idi.

Bu doktorinde bir maddecilik kokusu sezilmiştir. Condillac'ın sisteminde, şüphesiz ki, onsekizinci yüzyılın baskısını, hele Ansiklopedicilerin etkisini sezmemek elden gelmez;; bunların arasında ise çoğunun maddeci olduğu muhakkaktır. Fakat bu baskı ve etkimin Condillac üzerinde, metafizik sistemlere karşı tamamiyle, bir husumet olarak iz bıraktığı da muhakkaktır; kendi hesabına ise o, kendisini açıktan açığa ruhcu olarak gösterir. Der ki: "Gövde üzerinde vukua gelmiş olan bir intiba dolayısıyla duyan ruhtur." Bundan dolayı da Locke'un, belli olmıyan bir maddenin düşünmek melekesiyle mütehalli olacağını ileri süren faraziyesini şiddetle reddeder. Demek oluyor ki, Condillac'ın "Esse est percipi" diyen ve maddenin var olmayıp eşyadaki bütün varlığın bunların sadece sezilip kavranılmış oymalarından ilerigeldiğini söyliyken Berkeley'in teorilerinden öğrenip aldığı şey fikircilik değil, fakat ruhçuluktur. Voltaire'in Newton hakkındaki eseri, büyük İngiliz fikircisinin görüş teorisini ona zaten tanıtmıştı. Fakat Diderot'nun bilhassa *Körler Hakkında Mektub'u*, Berkeley ile Condillac arasında bir yakınlaşma kurarak, onun doktorinden çıkarılabilecek sonuçlara Condillac'ın dikkatini çekmişti. Condillac gerçekten de kendi *Deneme'sinde*, bizim ancak kendi düşünüşümüzün farkına vardığımıza pek hünerle işaret eylemiştir. İmdi, bütün Berkeley sisteminin temeli de zaten bundan ibarettir. *Duyumlar Üzerine İnceleme'sinde* fikirciliği ele alıp hırpalıyarak reddeylemeğe, Condillac işte böyle sürüklenmişti.

Condillac bu noktada Descartes'ın ikizciliğine sadık kalır. Ona göre, duyum eğer ilk olgu olarak kalsa; eğer renk, ses vesaire sadece birtakım duyumlardan ibaret olsalar bile maddede, zihninden ayrı ve bağımsız bir şey değildir; çünkü madde sonunda uzama vayıp dayanır. *Düşünüş* ve *Uzam'dan* ibaret olan bu

ikizcilik, hem Descartes'da, hem de Condillac'da, ardi sıra gidilen bir şeydir. Condillac, Descartes'dan, hem açık ve seçik fikirler görüşünü, hem de her şeyi akıl yolu ile açıklamak temayülünü ve hele basitten mürekkebe doğru giden metodu alır. Fakat deneme bundan böyle, öz akla göre üstün bir duruma geldiği için, artık onun için *basit* değil, *duyulur* olan şey *soyuttur*. Descartes'ın tilmizlerine gelince Condillac bunlardan pek az şey almıştır. Malebranche'tan sadece "Vesile nedenleri" kavramını almıştır. *Duyumlar Üzerine İnceleme*'sindekinden daha çok bilhassa *Mantık Teorileri*'nde Leibniz'ten mülhem olmuştur.

Demek oluyor ki *Duyumlar Üzerine İnceleme*'nin konusu, artık tam mânasiyle *Deneme*'nin konusu değildir. Şüphesiz ki Condillac, *Deneme*'de olduğu gibi burada da: bütün ruh hayatının duyumundan çıktığını kurup göstermeye çabalar. Fakat kendisinin de söylemiş olduğu üzere her şeyden önce şunu bilmeli ki, buradaki irca artık *Deneme*'deki kadar kesin değildir. Öte yandan burada, Berkeley'den hareket noktasını, yani "biz her şeyi yalnız kendi nefsimizde duyup kavrarız." fikrini aldıktan sonra da, dış âlem kavramına nasıl varıldığını, yani Berkeley fikirciliğinin nasıl bir yana atıldığını göstermek söz konusudur. Bütün duyumlar, dış nesneleri tanıtmaya ve göstermeye elverişli oldukları için *Deneme*'de duyum, eşyanın bir hayali olarak verilmiş olduğu halde *İnceleme*'de, aksine olarak, kendi kendimizin "alââlâde bir var olma tarzımız" ruhun öz bir etkilenip duygulanışı olarak gösterilmiş, dolayısıyla de yalnız dokunma duyusu, cisimlerin gerçekliğini bize verebilecek bir durumda olarak gösterilmiştir. Condillac böylece, öteki duyuların, yani "kendi başlarına dış nesneler hakkında hüküm veremiyen" duyuların dokunma duyusunun yardımıyla gerçekten terbiye edileceklerini

göstermeye doğru gitmiştir. Halbuki bu fikir *Dene-me*'de ele alınmamıştır. Dahası da var: *İnceleme*'nin ikinci baskısında, dokunma duyusunun duyuları da, biz hareketsiz kaldıkça, benliğimizin öz durumları olarak göz önünde tutulmuştur. Bu bakımdan Condillac, dışlık kavramını veren ve yalnız etkin olan dokunma duyusunun olduğunu teyit ederek tezini belirtmiştir. Gerçekten de, duyan varlığa, kendi dışında "başka süreklilerin bitişikliği ile teşekkül etmiş birtakım süreklilerin" yani bir uzamın, bir tek sözle, birtakım cisimlerin var bulunduğu hükmet-tirebilecek yalnız hareket ve hele başlıca "dokunma örgeni" olan elin hareketidir.

Bu tezi kurmak için Condillac İnce bir metot kullanır. "İç bakımdan bizim gibi düzenlenmiş ve her türlü fikirden mahrum bir ruhla diri kılınmış" ve kendi mermerden kalıbının kendi duyuları vasıtasıyla dış âlemle alışverişte bulunmasına engel olduğu bir heykel tasarlar. Bundan sonra bu heykele kendi türü duyularını kullanmasını sağlar, bunun için de bunların en sübjektifi olan koku alma duyusundan işe başlar ve heykelin böylece, insan ruhundaki bütün fikirleri ve bütün melekeleri aynı zamanda edindiğini göstermeye uğraşır. Bu metot tamamiyle kendi icadı değildi. Condillac, zaten kendisi de, bu "Heykel Nazariyesi" nin şerefini matma-zel Ferran'a bırakır. Fakat bu metodu kendisine Diderot da ilham etmiş olabilir, çünkü bu zat *Sağır-lar ve Dilsizler Hakkında Mektub*'unda bu konuya dokunmuştur. Diderot bu mektubunda, daha iyi anlayıp bilmek için ruhu unsurlarına elinden çıkmış ve eşya ile kendi nefesine karşı yepyeni bir şekilde uyanmış olarak tasarlayıp düşünmüştü. En sonra da tabiat ilimleri bilgini, Cenevre'li Charles Bonnet dahi aynı fikre varmıştı.

Fakat asıl önemlisi, bu faraziyyede başvurulmuş olan metodu iyice anlamaktır. Şüphesiz ki, kimi bakımlardan bu metot çağdaş psikolojinin metotlarına ara sıra oldukça yaklaşıp gibidir. Condillac, doğuştan geldiğini sandığımız şeyin, gerçekte edinilmiş bir şey olduğunu; basit olduğunu sandığımız şeyin de gerçekte çapraşık bir şey bulunduğunu, çünkü bütün bunların nasıl olup bitmiş bulunduğunu bizlerin unutmış olduğumuzu hiç durmadan göstermeye çabalar. Bununla beraber onun metodu, çağdaş bir psikolojinin anlayabileceği gibi hiç de “doğrucu” bir metot değildir. Heykel faraziyesi sadece Condillac’a: basitten mürekkebe doğru giderek, *mantık bakımından* fikirlerimizin “doğuş” unu çizip ortaya koymaya imkân verecek bir hünerbazlıktan ibarettir. *Toplum Anlaşması*’nda Rousseau’nun, mefruz bir tabiat durumundan başlayarak “Toplum Durumu” nu fikir yoluyla yeni baştan kurması gibi Condillac da, “her türlü fikirden mahrum” olarak farzevlediği bir zihinden başlayarak ruhun meleklerini yeni baştan kurar. Demek oluyor ki onun metodu, temel bakımından, akılcı bir metotur. Bu metot, V. Delbos’un da dediği gibi bir “mantık şekilciliği”, G. Le Roy’nun dediği gibi bir “mantık tümcülüğü”dür. Melekelerimizin gelişip değişimleri burada, bir tek eşdeğerliğe, yani *duyuma* icra edildikleri andan itibaren anlaşılabilir bir duruma geliveren birtakım alelade cebir değişiklikleri olarak ele alınmıştır.

Condillac felsefesinin etkisi, yalnız filozoflar üzerinde değil, fakat aynı zamanda bilginler üzerinde de derin olmuştur. Tabiat ilimleri bilgini, Cenevre’li Charles Bonnet: *Ruhun Melekeleri Üzerine Tahlil Yolu Deneme* (1759) adlı eserinde, tahlili daha da ileri götürmediğini bir eksik olarak kabul etmekle beraber kendisini yine de Condillac’ın tilmizi kabul eder. *Anatomici Vicq d’Azyr* 1788 de onu “derin bir filozof”

diye alkışlar. Lavoisier dahi, kimyaya tahlili uygularken bunu Condillac'a borçlu olduğunu açıkça söyler. Littré 1852 de şunları yazmıştır: "Condillac'ın felsefesi hâlâ, kendi özel araştırmalarının çerçevesi içinde kalabileceğini ileri süren bir bilginin fazladan bir felsefe rehberidir." Nihayet Ribot *Çağdaş İngiliz Psikolojisi* adlı eserinde (1780), psikolojisi meseleleri üzerinde "en hacimli psikoloji eserlerimizin genel olarak Condillac'dan bir şeyler alıp bunları yeniden basmakla yetindikleri" ne işaret eder.

Bununla beraber Condillac'ın etkisi bilhassa İdeologlar Okulu'nda kendisini göstermiştir. Condillac felsefesi de böyle Konvansiyon'un kurmuş olduğu okullarda, hele Corot'un kurmuş bulunduğu Öğretmen Okulu'nda okutulan resmî klâsik felsefe durumuna gelmiştir. Laplace ve Lamarck gibi bilginler, Pinel ve Broussais gibi deli hekimleri, işte bu felsefeden ilhamlarını almışlardı. Cabanis ve Destutt de Tracy açıktan açığa Condillac'ı üstat tanırlar. Fakat onun doktrininin psikoloji temellerini tenkit ederler ve bu doktrini maddecilik yönünden yorumlamayı sınırlar. Laromiguière, zihnin faaliyetine daha büyük bir yer ayırarak bu doktrini değiştirecek, fakat yine de Condillac'ın bir tilmizi olarak kendini tasarlıyacaktır. Maine de Biran bile, çaba duygusunun incelenmesinden, özelliği üzerinde bir doktrin çıkarmazdan önce Condillac'cı olmakla işe başlar.

Hattâ her şeyi basit bir unsura, yani duyuma irca etmek temayülü ve "fikirler arasındaki bağlantı" ya verdiği önem dolayısıyla Condillac, İngiliz çağrışımıcılığının bir müjdecisi durumuna bile getirilmişti. Condillac'ın başlıca eserlerinin geçer akçe olduğu bir çağda Fransa'da uzun boylu oturmuş olan bilhassa Hume'un bu filozoftan mülhem olmuş bulunması mümkündür.

Condillac'ın doktrinine karşı olan tepki bir yandan Bonald, de Maistre, Laménais'nin temsil eyledikleri ruhani hükümet taraflısı okuldan; öte yandan da: Royer-Collard'ın yaymış olduğu İskoç teorilerinden gelmiştir. Victor Cousin ile de Eklektizm kökleşip söndü: Bonald, de Maistre, Laménais'nin temsil eyledikleri ruhani hükümet taraflısı okuldan; öte yandan da. zünü geçirmeye başlayınca dahi kondiyakçılar, eskiden ne kadar revaçta idiyse bu sefer de bir o kadar revaçta olmağa başlamıştı. Onu gözden düşürmek için de "kılık ve durum değiştirmiş duyum" doktrini işte bu sırada küçültücü bir söz olan *duyumculuk* adıyla gülünç yapıldı. Fakat H. Taine, *Ondokuzuncu Yüzyılda Fransa'da Klâsik Filozoflar*¹ adlı eserinde, bu haksız istihfaftan dolayı, onun öcünü almakta gecikmedi.

Kendisine psikolojide deneme metodunu kurmuş bir kimse gözüyle bakılmıştı ama onun gerçek değeri sadece ruhun hayatı hakkında açık ve pozitif bir düşünme tarzı araştırmış olmasındadır. Bununla beraber çağdaş psikolojinin, zihin dinamizmasını ve şuuru altındaki düşünüşün önemini aydınlığa çıkarak, Condillac'ın pek dar ve kalıp içi kalmış akılcı görüşünü aşmış olduğunu da kabul etmek insaflı bir hareket olur kanaatindeyiz.

Miraç KATIRCIOĞLU

¹ Bu eser, Maarif Vekâleti klâsikler serisinde, tarafımdan tercüme edilerek yayınlanmıştır.

OKUYUCUYA ÖNEMLİ ÖĞÜT

Söylemiş olmam gereken ve söylemeseydim bu eserin birçok yerinde belki de tekrar etmem gerekecek olan bir şey hakkında ikazda bulunmayı unuttum; fakat sandığıma göre bu unutmamanın itiraf edilişi, mahzurlu olmayıp, birtakım tekrarlardan daha iyidir. Onun için, gözden geçireceğimiz heykelin yerine kendimizi tamı tamına koymamız çok önemlidir. Bu heykelle varolmağa başlamalı, bunun yalnız bir duyusu varken yalnız bir duyuyu sahibi olmalı, bu heykelin elde ettiği fikirleri elde etmeli, edindiği alışkanlıkları edinmelidir. Bir tek sözle: bu heykel eşya hakkında yalnız bizim bütün duyularımıza ve bütün tecrübemize sahip olduğu vakit bizim gibi hüküm verecektir; biz de ancak, bu heykelde eksik olan şeyden kendimizin de mahrum olduğumuza kanaat getirdiğimiz takdirde bu heykel gibi hüküm vereceğiz. Sandığıma göre, kendilerini tamı tamına bu heykelin yerine koyacak olan okuyucular bu eseri anlamakta zorluk çekemeyecektir. Bunu yapmıyacak olan okuyucular ise bana sayısız zorluklar çıkaracaklardır.

Gözetlemeyi tasarladığım heykelin ne olduğu yine de hiç anlaşılmış değildir; onun için bu ikaz şüphesiz ki yersiz görünecektir: fakat bu da, onun farkına varılması ve hatırlanması bakımından da bir sebep olacaktır.

DUYUMLAR ÜZERİNE İNCELEME'NİN AKLA UYGUN ÖZETİ

Bu eserin başlıca konusu, bütün bilgilerimizin ve bütün meleklerimizin duyulardan,, yahut da daha doğrusunu söylemek gerekirse duyumlardan nasıl çıkıp geldiklerini anlatmaktır: zira gerçekte, duyular sadece birer vesile nedenidir. Bunlar duymaz, örgenler dolayısıyla duyan ruhtur; ruhu değiştiren birtakım duyumlar olup, ruh, bütün bilgilerini ve bütün melekelerini bu duyumlardan elde eder.

İşbu araştırma, düşünmek sanatının gelişmesine sonsuzcasına yardım edebilir; bu sanatı ilk ilkelerine varıncaya kadar geliştirebilecek yalnız bu araştırmadır. Gerçekten de fikirlerimizin nasıl teşekkül ettiklerini bilmezsek devamlı olarak sevk ve idare edecek güvenilir bir tarz bulamayız. Açıklayamıyacakları bir içgüdüye mütamediyen başvuran şu filozoflardan ne beklenebilir? Ruhumuz bu kadar esrarlı bir surette faaliyetine devam ettikçe yanılmalarımızın kaynağını tüketip kurutmakla mı övünülecektir? Demek oluyor ki, karşılaştığımız ilk duyumlardan itibaren kendi kendimize gözetlemek gerekir; ilk ameliyelerimizin sebebini araştırıp bulmak, fikirlerin kaynağına yeni baştan dönmek ve bunları, tabiatın kendilerine çizmiş olduğu sınırlara kadar takibetmek gere-

kir: bir tek sözle, Bacon'un dediğı gibi, bütün beşer müdrikesini yenilemek gerekir.

Fakat denilecek ki, Aristoteles'e göre, bilgilerimizin duyulardan geldikleri tekrar edilince her şey söylenmiş olur. Sizin bu kadar zaruri gördüğünüz bu açıklamayı yapamıyacak hiçbir kavrayışlı insan yoktur ve bu teferruat üzerinde Locke ile birlikte mihlanıp kalmak kadar da hiçbir şey faydasız değildir. Bütün bilgiler sistemimizi genel bir meselede toplayıp özetlemekle yetindiğı vakit Aristoteles daha çok deha eseri gösterir.

Aristoteles Eskiçağ'ın en büyük dehalarından biriymiş, bunu kabul ederim; böyle bir mütalâada bulunanlar şüphesiz ki çok akıllı kimselerdir. Fakat Locke'a yaptıkları hitapların ne kadar mesnetsiz olduğuna ve bu filozofu tenkit edeceklerine onun incelemelerinin kendilerine ne kadar faydalı olacağına kanaat getirmek için bunların yaptıkları muhakemeleri dinlemek veyahut da, felsefe konuları üzerinde yazmışlarsa, eserlerini okumak yeter.

Eğer doğru bir metoda çok açıklık, çok incelik de katsalardı; beşer zihnini anlamak için metafiziğin yaptığı gayretleri faydasız telâkki etmeye, bu adamın az çok hakkı olurdu: fakat bu adamların, sırf Lock'u hor görmek için Aristoteles'e bu kadar itibar ettiklerinden

ve Locke'u da, bütün metafizikçileri hor görmek ümidiyle hor gördüklerinden şüphe edilebilirdi.

Bilgilerimizin duyulardan çıktığı, uzun zamandan beri söylenmektedir. Bununla beraber gezimciler, bu hakikati bilmekten o kadar uzaktırlar ki, birçoğunda müşterek olan zihniyete rağmen, bunu hiçbir vakit geliştiremediler ve birçok yüzyıldan sonra da bu hakikat hâlâ, yapılacak bir keşif olarak kalmıştı.

Bir filozof çok kere bir hakikati tanıyıp bilmeden onun taraflısı olur: bazen akıntıya kapılır, çoğunluğun görüşüne katılır: bazen uysaldan çok haris olduğu için kalabalığa mukavemet eder, onunla çekişir ve bazen de onu kendi ardı sıra sürüklemeye muvaffak olur.

Bütün mezheplerin hemen hepsi işte böyle teşekkül etmiştir: bunlar çok kere gelişigüzel muhakeme yürütürdü, fakat birbirini daima nakzettikleri için bunlardan bazısının arasına haklı olması gerekirdi.

Bilgilerimizin kaynağı hakkındaki ilkesini ileri sürdüğü vakit Aristoteles'in bu konudaki delilinin neden ibaret olduğundan haberim yoktur. Fakat bildiğim şudur ki kendisi bize, bu ilkenin açıklanmış olacağı hiçbir eser bırakmamıştır ve Eflâtun'daki görüşlerin tam aksine olmaya çabalanmıştır.

Aristoteles'ten hemen sonra Locke gelir; zira aynı konu üzerinde kalem yürütmüş olan öteki filozoflara güvenmemelidir. Bu İngiliz,

şüphesiz, pek çok ışık serpmiştir; fakat karanlık da getirmiştir. Bütün duyumlarımıza karışan hükümlerimizin çoğunun farkına varmadığımı; dokunmaya, görmeye, duymaya vesaireye ne kadar muhtaç olduğumuzu kavramadığımı; ruhtaki bütün melekelerin ona doğuştan gelen özellikler gibi görüldüğünü; bu melekelerin kaynaklarının bizzat duyumdan gelebileceğinden şüphelenmediğini göreceğiz.

İnsandaki sistemi, bütün genişliğiyle, kavramaktan o kadar uzaktı ki, Melineux¹ olmasaydı, görümden gelen duyumlara hükümlerin karıştığının farkında olmaya, belki de hiçbir vakit fırsat bulmıyacaktı. Öteki duyumlar hakkında da durumun böyle olacağını açıkça reddetler. Demek oluyor ki kendisi, bu duyuları kullanmamıza düşünce yardım etmiş olmaksızın bizim, bir nevi içgüdü ile ve tabii olarak bunları kullanmakta bulunduğumuza inanırdı.

Düşüncelerimizin tarihçesini yapmayı sınamış olan De Buffon² tasarladığı insanda, bu

¹ Molineux veyahut Molyneux şeklinde de yazılır. William Molyneux 1656 da Dublin'de doğmuş ve 1698 de aynı şehirde ölmüş bir İngiliz fizikçisidir. (Condillac) ın bahsettiği zat bu adamdır. (çeviren)

² George-Louis Leclerc comte de Buffon, 1707 de Montbard'da doğmuş ve 1788 de Paris'de ölmüş meşhur Fransız, tabiat ilimleri bilginidir. Felsefe ile uğraşanların bu bilgin hakkında yeteri kadar bilgileri olması gerektiğinden biz burada bu kadarla yetindik. (çeviren)

insana kendisinin edindirmesi gereken birtakım alışkanlıkların birdenbire mevcut olduğunu farzeyler. Her duyumun hangi hükümler sonunda geliştiğinin farkına varmış değildir. Hayvanlarda, koku almanın birinci duyu olduğunu; bütün öteki duyuların yerini yalnız bu duyunun tutacağını ve daha ilk anlardan itibaren, meselâ dokunum duyusundan ilk dersler alınmazdan önce, koku alma duyusunun, hayvanlardaki bütün hareketleri belirleyip güttüğünü söyler.

Duyumlar Üzerine İnceleme, içinde insanın kendi bütün alışkanlıklarından soyulup çıkarılmış bulunduğu biricik eserdir. Duygu, doğuşunda gözetlenince, kendi melekelerimizi nasıl elde ettiğimiz belirtilmiş olur ve, duyumlarımızın sistemini iyice kavrayacak olanlar da içgüdü makina hareketi ve daha başka benzeri kelimelere başvurma'nın artık zaruri olacağını veyahut bu kelimeler kullanılsa bile bunlar hakkında birtakım açık fikirler edinilebileceğini teslim edeceklerdir.

Fakat bu eserin konusunu tamamlamak için bütün ameliyelerimizin ilkesini kesin olarak göz önünde bulundurmak gerekirdi: bu bakımdan, bu ameliyeleri hiçbir vakit gözden kaçırmamalıdır. Buna, bu özette işaret etmek elverir.

Eğer insanın, kendi duyumlariyle uğraşmasında hiçbir çıkarı olmasaydı, eşyanın ken-

di üzerinde bırakacağı intibalar birtakım gölgeler gibi gelip geçecek ve hiçbir iz bırakmayacaktı. İnsan, birçok yıllar geçtikten sonra, hiçbir bilgi edinmeden ve duygudan başka hiçbir meleke elde etmeden, ilk anlardaki gibi olacaktı. Fakat kendi duyumlarının mahiyeti, onun bu uyku dalgınlığında gömülü kalmasına imkân vermez. Duyumlar, zaruri olarak, hoş veya nahoş olduklarına göre, insan, bunların bir kısmını aranacak, bir kısmından da kaçınacaktır ve hazlar ile elemeler arasındaki aykırılık ne kadar şiddetli olursa ruhta da o kadar harekete yol açar.

Saadetimiz için zaruri olduğunu sandığımız bir nesneden mahrum kalmak bu sırada bize, *ihtiyaç* adını verdiğimiz ve isteklerin doğduğu şu huysuzluğu, şu tasayı verir. Bu ihtiyaçlar şart ve hallere göre, tekerrür edip durur ve hattâ çok kere bunların yenileri bile teşekkül eder; bilgilerimizi ve melekelerimizi geliştiren de işte budur.

Locke, bir nesneden mahrum olmak dolaşısıyla beliren tasanın, kendi belirlenişlerimizin ilkesi olduğunun ilk defa farkına varan adamdır. Fakat o, tasayı istekten çıkarır; halbuki tamamiyle bunun aksidir: zaten o, istek ile irade arasında, gerçektekinden daha çok fark görür: nihayet o, tasanın etkisini yalnız, kendi bütün duygularını kullanabilen ve bütün melekeleri çalışan insanda göz önünde tutar.

Demek oluyor ki geride bize: dokunmak, görmek, ısıtmak, duymak, tatmak, karşılaştırmak, hüküm vermek, düşünmek, istemek, sevmek, nefret etmek, korkmak, ummak, iradeyle istemek alışkanlıkları veren ve, bir tek sözle, ruh ile bedenın bütün alışkanlıklarının doğmasına yol açan bu tasanın olduğunu göstermek kalıyordu.

Bunun içinde, bu filozofun yapmış olduğundan çok daha gerilere doğru gitmek zarurı idi. Fakat ilk düşüncelerimiz ile ilk hareketlerimizi takibetmek bakımından içinde bulunduğumuz imkânsızlıkla falcılık yapmak ve dolayısıyla de, birbirini tutmaz tahminlerde bulunmak gerekiyordu.

Bununla beraber, duyuma doğru doğru geri gitmek de yetmezdi. Bütün bilgilerimiz ile bütün yetilerimizin gelişmesini kavramak için, her duyuya borçlu olduğumuz şeyi bulup ortaya çıkarmanın da önemi vardı; bu ise şimdiye kadar henüz sınanmamış olan bir araştırma idi. Duyumlar Üzerine İnceleme'nin dört bölümü işte böyle teşekkül etmiştir.

Birinci bölüm, dış nesneler hakkında kendi başlarına hüküm vermiyen duyuları inceler.

İkinci bölüm, dokunumu veyahut, dış nesneler hakkında kendi başına hüküm veren, tek duyuyu inceler.

Üçüncü bölüm, dokunumun öteki duylara, dış nesneler hakkında hüküm vermeyi nasıl öğrettiğini inceler.

Dördüncü bölüm, bütün duyularına sahip münferit bir insanın ihtiyaçlarını, fikirlerini ve faaliyetini inceler.

Bu açıklama, bu eserin konusunun, her duyuya borçlu bulunduğumuz fikirlerin hangileri olduğunu ve bu duyular bir araya gelince kendi korunmamıza gerekli bilgileri bize nasıl verdiklerini anlatmaktan ibaret olduğunu sezilircesine göstermektedir.

Demek oluyor ki, insanın bütün düzeni duyumlardan doğmaktadır; bu, bütün bölümleri birbirine bağlı bulunan ve karşılık olarak birbirini destekliyen tam bir düzendir. Bu, bir hakikatler zincirlenişidir: ilk gözetlemeler kendilerinden sonra gelecek gözetlemeleri hazırlar. Son gözetlemeler ise, kendilerinden önceki gözetlemeleri teyid ederler eğer meselâ birinci bölüm okunurken, gözün kendi başına büyüklükler, şekiller, konumlar ve mesafeler hakkında hiçbir suretle hüküm vermediği düşünölmeye başlanırsa üçüncü bölümde dokunumun bütün bu fikirleri göze nasıl verdiği öğrenilince buna tamamiyle kanaat getirilir.

Eğer bu düzen birtakım tahminlere dayanıyorsa bu tahminlerden çıkarılacak sonuçla-

rın hepsini tecrübemiz teyit eyler. Meselâ yalnız koku alma duyusu ile sınırlanmış hiç kimse yoktur; böyle bir hayvan kendi korumasını başaramaz; fakat böyle bir hayvanı gözetlerken yapmış olduğumuz muhakemelerdeki hakikat bakımından, kendimizi biraz düşünmek; böyle bir adamda keşfelediğimiz bütün fikirler ile bütün melekeleri koku alma duyusuna borçlu olabileceğimizi ve yalnız bu duyuyu ile başka fikirleri ve başka melekeleri elde etmemize imkân olmayacağını bize anlatmaya el verir. Görme, işitme tatma ve dokunma duyuları bir yana bırakılacak yalnız koku alma ile pekâlâ yetnilebilirdi. Birtakım tahminler tasarlanmış olmasının sebebi, bu tahminlerin işbu soyutlamayı daha kolay bir hale getirmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN ÖZETİ

Locke fikirlerimize, duyular ve teemmül olmak üzere iki kaynak ayırdeder. Bu konuda yalnız bir tek kaynak kabul etmek daha doğru olurdu. Çünkü teemmül: hem aslında duyumun kendisinden başka birşey değildir; hem de fikirlerin kaynağı olmakla beraber daha ziyade bunların duyulardan çıkıp aktıkları bir kanal mahiyetindedir

Ne kadar hafif görünürse görünsün bu gerçeğe uymamazlık Locke'un sistemine pek çok müphemlik vermektedir; zira bu hal onu kendi sisteminin esaslarını geliştiremeyecek bir duruma getirmektedir. Bundan dolayıdır ki filozof: ruhun sezdiğini, düşündüğünü, işkillendiğini, sandığını, muhakeme yürüttüğünü, bildiğini, istediğini, teemmül eylediğini; bizim de bu ameliyelerden emin bulunduğumuzu, çünkü bunları kendimizde bulduğumuzu ve bunların da bilgilerinizin gelişmesine yardım ettiklerini kabul etmekle yetinir, fakat bunların ilkesini ve doğuşunu bulup ortaya çıkarmak zaruretini duymadı, bunların sadece bir takım edinilmiş alışkanlıklar olabileceğinden şüphelenmedi; bunlara sanki bir nevi doğuştan şeylermiş gözüyle baktı ve bunların yalnız denene denene geliştiklerini söyledi.

1746 da, ruhun melekelerinin doğuşunu anlatmayı denemiştım, bu deneme yeniymiş gibi göründü. Bu bakımdan az çok da başarı sağladı; fakat onun bu başarısı, benim konuyu ele alıp incelemekteki müphem tarzımdan ileri gelmişti. Zira beşer zihni üzerindeki keşiflerin alinyazısı böyledir: İçinde açıklanıp incelenmiş bulundukları apaydın durum bunları o kadar sade gösterir ki, haklarında hiçbir vakit hiçbir şüpheye düşülmemiş, bununla beraber kendilerinden hiçbir şey öğrenilmediğine kanaat getirilmiş olacak bir şeyler okunmuş olur.

Duyumlar Üzerine İnceleme'nin eksiği işte budur. Önsözde *hükmün, teemmülün, bir tek sözlü ruhun bütün ameliyelerinin başka başka değişip duran duyumun kendisinden başka bir şey olmadıkları* okunmuş olduğu vakit her türlü delilden mahrum bir garabetle karşılaştığı sanıldı; fakat eserin okunması henüz sona ermişti ki *bu tamamiyle basit bir hakikat olup bunu hiç kimse bilmiyor değildi*, denilmek istenildi. Birçok okuyucu da kendilerini bundan kurtaramadılar.

İşbu hakikat, Duyumlar Üzerine İnceleme'nin birinci bölümünün başlıca konusudur. Fakat bu hakikat, bütün duyularımız birlikte göz önünde tutularak gösterilebileceği için ben bunları şimdilik birbirinden ayırmıyacağım;

bu bakımdan işbu hakikati yepyeni bir şekilde gösterip ortaya koymak için bu durum bir fırsat olmuş olacaktır.

Eğer bir sürü duyum aynı şiddetle veyahut aşağı yukarı aynı şiddet derecesiyle vukua gelirse insan yine de duyan bir hayvandan başka bir şey olmaz; bu takdirde intıba sürüsünün zihinden her türlü faaliyeti nezeylediğine kanaat getirmemize yalnız deneme yeter.

Fakat bir yalnız bir duyumu varolmaya bıakalım ve hattâ ötekilerini tamamiyle ayırıp bir yana bırakmaksızın da bunların sadece kuvvetini azaltalım; zihin derhal, bütün şiddeni muhafaza eden duyumla daha özel olarak uğraşır; bu bakımdan ruhta daha fazla bir şey farzetmeye hiç gerek olmadan bu duyum dikkat oluverir.

Ben, meselâ, gördüğüm şeye karşı az dikkatliyimdir ama eğer bütün duyularım her yandan ruhuma üşüşecek olursa hiç de böyle değilim; fakat görüm duyumları, gözlerim yalnız başlarına eşyanın etkisine uğrayınca dikkat oluverirler. Bununla beraber aldığım intıbalar, bu takdirde, hiçbirine dikkat etmeksizin birçok şeyi sezeceğim kadar pek yaygın, pek değişik ve pek çok olabilirler ve arasıra da böyledirler; fakat gözümü bir nesne üzerinde durdurur durdurmaz bundan aldığım özel du-

yumlar bu nesneye yaptığım dikkatin ta kendisi oluverir çıkarlar. Duyum böylece, ya yalnız kendisi olduğu için, yahut da öteki duyumların hepsinden daha şiddetli bulunduğu için dikkattir.

Bir duyum birinci duyumdan daha şiddetli bir duruma gelmeye görsün, bu takdirde bu duyum da dikkat oluverecektir.

Fakat birincisi ne kadar kuvvetli olmuş idiyse onun yapmış olduğu intiba da o nispette barınıp kalır. Tecrübe bunu teyidetmektedir.

Demek oluyor ki bizim duymak gücümüz, karşılaşmış olduğumuz duyum ile karşılaşmakta bulunduğumuz duyum arasında boçalayıp durur; bu duyumların ikisini de aynı zamanda alırız; fakat bunların farkına ayrı ayrı varırız: birisi bize geçip gitmiş gelir, öteki de şimdi içre görünür.

Bu iki duyumun farkına varmak veya bunları duymak aynı şeydir; imdi bu duygu intiba şimdi içre duygu üzerinde olursa *duyum* adını alır; şimdi vuku bulmıyan bu duyum, vuku bulmuş olan bir duyum olarak bizde oluverirse *hafıza* adını alır. Demek oluyor ki hafıza sadece değişmiş bir duyumdan ibarettir.

Bundan dolayı da biz iki türlü dikkate bulunabiliriz: birisi hafıza yolu ile, öteki de duyumlar yolu ile işini görür.

Dikkat çift oluverince karşılaştırma var demektir; zira iki dikkatte bulunmak veyahut bunları karşılaştırmak aynı şey demektir. İmdi bu fikirler arasında herhangi bir ayrılık veya herhangi bir benzerlik sezilmeyince bunlar karşılaştırılmaz: bu gibi bağlantıların farkına varmak *hüküm vermek* demektir. Demek ki karşılaştırmak ve hüküm vermek faaliyetleri dikkatin kendisinden başka bir şey değildir; duyum sırasıyla, işte böylece; dikkat, karşılaştırma hüküm haline gelir.

Karşılaştırtığımız nesnelerin: gerek kendi üzerimizde bıraktıkları intibaların ayrı ayrı olması, gerek bunların birbirinden azlık veya çokluk bakımından ayrılması; gerekse de bu intibaların, benzer oldukları için, bu meselenin her birinde başka türlü birleşip kaynaşması dolayısıyla bir sürü bağlantıları vardır: bu gibi halde bunlara yaptığımız dikkat, bunların vesile oldukları bütün duyumları içine alır. Fakat bu dikkat, bölünüp parçalanmış olduğu için de, bizim karşılaştırmalarımız müphemdir; biz ancak müphem bağlantıları kavrarız; hükümlerimiz ya yetersizdir, yahut da iyice güven altına alınmamıştır: demek oluyor ki biz, iki nesnenin özelliklerini ayrı ayrı göz önünde tutarken dikkatimizi bunların birinden ötekine çevirmek zorundayız. Bunların mesele renkleri hakkında hüküm verdikten sonra, ileride büyüklükleri hakkında hüküm vermek

üzere şekilleri hakkında hüküm vermeye geç-
 riz; bunların kendi üzerimizde yaptıkları bü-
 tün duyumları böylece dolaşarak bir karşıla-
 ştırmalar ve hükümler silsilesi sonunda, bunlar
 arasında bulunan bağıntıları bulup ortaya çı-
 karırız; bu hükümlerin neticesi ise, bunların
 her biri hakkında edineceğimiz fikirden ibaret-
 tir. Böylece sevk ve idare edilen dikkat iki
 nesnenin ikisini de aydınlatmak üzere bunla-
 rın birinden ötekine yansıyan bir ışık gibidir,
 ki ben buna *teemmül* adını veriyorum. Demek
 oluyor ki duyum: dikkat, karşılaştırma, hü-
 küm olduktan sonra bizzat *teemmül* haline de
 geliyor.

Müdrikedî melekelerin Duyumlar Üzerine
 İnceleme'de ne suretle incelenip açıklanmış ol-
 dukları hakkında bir fikir vermek ve bu me-
 lekelerin hepsinin aynı kaynaktan gelmiş ol-
 dukları söylemiş olan şeyin, genelleştirmek
 arzusunun olmadığını anlatmak için buraya
 kadar anlattıklarım elverir. Bu öyle bir dü-
 zendir ki kendi kendine oluvermiştir ve bun-
 dolayı da daha sağlamcasına yerleşip kalmış-
 tır. İradedeki melekelerin doğuşunu da kavra-
 nılır bir hale getirmek için birkaç kelime ilâ-
 ve edeceğim.

Bize en teklifsiz olan duygular arasına, a-
 çıklamakta en çok zorluk çektiğimiz duygu-
 larıdır. Adına *istek* dediğimiz duygu buna mi-
 saldir. Malebranche *ruhun hareketini* tarif e-

der ve bundan herkesin bahseylediği gibi bahseyleyler. Bir istiareyi doğru bir kavram sanmak filozofların sık sık başına gelir. Bununla beraber Locke bu kitaptan masundur; fakat istediği tarif etmek isterken bunu, kendisini husule getiren nedenle karıştırmış oldu¹. Der ki: *mevcut olsaydı kendisine haz verecek olan bir şeyin mevcut olmaması dolayısıyla bir insanın kendinde duyduğu tasa, adına istek denilen şeyden ibarettir. İsteğin bu tasadan bambaşka bir şey olduğuna biraz sonra kanaat getirecektir.*

Ancak karşılaştırma yapıldığı takdirde birbirine uymıyan duyumlar belirir: duyumların her biri bizatihi hoş veya nahoştur: duymak ve insanın kendini iyi veya kötü duyması, tamamıyla zıt ifadelerdir.

Netice bakımından, hafıza ile hükümün teşekkül eyledikleri bu dikkati husule getiren, bizim duymak gücümüzü işgal etmeleri dolayısıyla haz ve elemidir.

Şu halde biz, içinde bulunduğumuz durumu, içlerinden geçmiş olduğumuz durumlarla karşılaştırdığımız takdirde evvelce bulunduğumuzdan kötü veya daha az iyi durumda olmayız. Bu karşılaştırmayı ne kadar çok yaparsak bize, durum değiştirmenin bizim için önemli bulunduğuna hükmettiren bu tasayı da o kadar çok duyarız: daha iyi bir şeye muh-

¹ Kitap 2, bahis 20, §. 6.

taç olduğumuzu anlarız: çok geçmeden de hafıza bize, saadetimize yardım edebileceğini sandığımız nesneyi hatırlatır. ve aynı anda da bütün melekelerimizin faaliyeti bu nesneye doğru belirlenip yönelmiş olur. İmdi melekelerin bu faaliyeti, adına *istek* dediğimiz şeyden ibarettir.

İstek duyduğumuz vakit acaba biz gerçekte ne yaparız? Bir nimete tasarruf etmenin bizim için zaruri bulunduğuna hükmederiz. Teemmülümüz hemen, sırf bu nimetle uğraşmaya başlar. Eğer bu nimet hazırsa gözlerimizi ona dikeriz, onu yakalamak için kollarımızı açarız. Hazır değilse muhayyile onu tersim eder ve ondan faydalanmak hazzını şiddetle tasvir eyler. Demek oluyor ki istek, mudrikeye atfedilen aynı melekelerin faaliyetlerinden başka bir şey değildir ve bu faaliyet, bundan mahrum olmanın yol açtığı tasa ile bir nesneye doğru yönelmiş olacağından aynı zamanda burada beden melekelerinin faaliyetini de belirlemiş olur. İmdi istekten: ihtiraslar, aşk, kin, ümit, korku, irade doğar. Şu halde bütün bunlar dahi, değişmiş duyumdan başka bir şey değildir.

Bu şeylerin tafsilâtı Duyumlar Üzerine İnceleme'de görülecektir. Bu incelemede ihtiyacı ihtiyaca ve istekten isteğe geçilirken muhayyilenin nasıl teşekkül ettiği, ihtirasların nasıl doğduğu, ruhun bir an içinde nasıl daha

fazla canlılık kazandığı ve nasıl bilgiden bilgiye yükseldiği açıklanmaktadır.

Hazlar ile elemelerin yaptığı etkinin gösterilmesine bilhassa birinci bölümde gayret edilir. Eser boyunca bu ilke hiçbir vakit gözden kaybedilmez ve heykeli belirliyen âmile işaret edilmeden onun ruhunda hiçbir ameliye, bedeninden hiçbir hareket farz ve tasavvur edilmez.

İşbu birinci bölümde: koku alma, işitme, tatma ve görmeyi de göz önünde tutmak konu olarak ele alınmıştır; onun için ilk bakışta kendini gösteren bir hakikat de, bu duyguların bize kendiliklerinden dış nesneler hakkında hiçbir bilgi vermeyişleridir. Filozoflar bunun aksine inanmış, hayvanlardaki hareketleri yalnız koku almanın düzene koyabileceğini düşünecek kadar yanılmış olsalar bile bunun sebebi, duyumları tahlil etmediklerinden birçok duyuların birlikte yaptıkları faaliyetleri bir tek duyunun sonucu sanmış bulunmalarıdır.

Yalnız koku almayla sınırlı bir yaratık, alacağı duyumlarda yalnız kendini duymuş olurdu. Böyle bir yaratığa kokulu cisimler gösterilse kendi varlığı hakkında bir duygu edinir; bu cisimlerden hiçbirisi gösterilmezse kendisini hiç duymaz. Kendi kanaatine göre kendisi

ancak kokularla ve ancak kokularda vardır Kendisini bu kokulardan ibaret sanır ve başka türlü sanamaz.

Yalnız koku alma ve işitme söz konusu olunca, bu hakikati anlamakta az zorluk çekilir. Fakat büyüklükleri, şekilleri, konumları ve mesafeleri görerek hüküm vermek alışkanlığı o kadar büyüktür ki, bakmakta olduğumuz tarzda bakmadan gözlerimizi açmış bulunduğumuz bir zamanın nasıl gelip geçmiş olacağı tasarlanamaz.

Mademki ben de *Beşer Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme*'de birtakım kötü muhakemeler yürütmüştüm; öyleyse bâtil fikrin bu konuda yaptıracağı bu gibi muhakemeler hakkında önceden haber vermek güç değildi. Duyumlar Üzerine İnceleme'de buna cevap verilmesinin gerekli olacağı düşünülmedi; aksi takdirde böyle bir şey, zeki okuyucuları yormuş olacak tefferüatta kaybolup gitmek olurdu. Yalnız, koku alma ve işitme üzerinde yapılmış olan teemmüllerin, görme hakkında varılmış olan bütün sanıları önliyebilecekleri düşünüldü. Gerçekten de bunun için, bir sonuca iletecek biçimde muhakeme yürütmek yeter: fakat savaşılp yenilecek bâtil fikirler bulundukça bu, az bir şey istemek değildir.

Koku alma ve işitme, dış nesneler hakkında hiçbir fikir vermiyorlarsa bunun sebebi

bunların, ruhu değiştirmekten ileri gitmedikleri için, ona dışarda hiçbir şey göstermeyişleridir Görme hakkında da mesele böyledir: ağtabakasına çarpan ışının son ucu bir duyum husule getirir; fakat bu duyum ışının öteki son ucuna kendiliğinden uygun düşmez; gözde kalır, daha ileriye asla yayılmaz, onun için gözde bu takdirde, ilk dokunacağı anda bir değneğin ucunu tutacak bir elin bulunacağı durumda olur. Bu elin ancak, tutacağı ucu bileceği bedihidir, kendi duyumunda da fazla hiçbir şey keşfedemeyecektir. Duyumlar Üzerine İnceleme'nin II nci bölümünün VIII inci bahsi, bu karşılaştırmının ne kadar doğru olduğunu göstermek ve görme hakkında daha söylenecek olan şeyleri hazırlamak için yazılmıştı.

Fakat denilecek ki: gözün, renkleri ayırtmayı dokunumdan öğrenmeye ihtiyacı yoktur. Demek oluyor ki göz, büyüklükleri ve şekilleri hiç olmazsa kendinde görür. Eğer, meselâ, göze beyaz bir şey üzerinde kırmızı bir küre gösterilirse o, kürenin sınırlarının farkına varır.

Farkına varır! İşte bir cümle ki tam olarak kuvvetli görünmüyor. Farkına varmak doğuştan bir şey değildir. Tecrübemiz bize, bunun geliştiğini gösterir. İmdi eğer bu gelişiyorsa başlamış da demektir. Demek oluyor ki bakılır bakılmaz farkına varıldığını sanma-

malıdır. Eğer, meselâ, size bir tablo gösterildiği anda bu tablo bir tülle örtülseydi görmüş olduğunuz şeyi söyleyemiyecaktınız. Acaba neden? Çünkü farkına varmadan görmüş olurdunuz. Bir ressam bu tabloda, benden ve sizlerden daha çok şeylerin farkına varır, çünkü onun gözleri daha bilgili ve tecrübelidir. Fakat bizim, ondan daha az farkına varmış olmamıza rağmen, hiç bir vakit tablolar görmemiş olan bu gözleri bizim gözlerimizden daha az bilgili ve tecrübeli bulunan bir çocuktan daha çok farkına varırız. Nihayet daha az farkına varanlardan büsbütün daha az farkına varanlar doğru gitmeye devam edersek ancak, bilgi ve tecrübe edinmeye başlayan gözlerle bakıldığı nisbette herhangi bi şeyin farkına varılabileceğine hükmederiz.

Onun için diyorum ki göz, kendisinde herhangi bir intiba bırakan şeylerin hepsini tabiatıyla görür; fakat şunu da ilâve edeyim ki o, ancak bakmasım öğrendiği ölçüde farkına varır ve şunu da gösteriyoruz ki, en basit şekline varmak için onu görmek yetmez.

Şu da denilecektir: *Eğer dokunumun yardımı olmaksızın gözü kullanmak tamamiyle imkânsız bulunsaydı, farkına varmayı göze öğretmek için dokunumun burada nasıl husule geldiğini açıklamak kadar güç bir şey olmaz.*

Büyüklikleri ve şekilleri, gözün kendiliğinden gördüğünü sandıran sebeplerden biri de işte budur¹. Pek zor olan bu şey üçüncü bölümde açıklanacaktır.

Nihayet, birinci bölümün son konusu, incelemekte olduğu duyuların farkına varma kabiliyetinin genişlik ve sınırlarını göstermektir. Yalnız koku alıştan ibaret bırakılmış olan heykelin nasıl özel fikirleri, soyut fikirleri, sayı fikirleri bulunduğ; ne gibi özel ve genel hakikatleri bildiğ; imkânlı ve imkânsız hakkında ne gibi kavramlar vücuda getirdiğ ve kendi duyumlarının birbiri ardısıra zincirlenip gitmesinden süre hakkında nasıl hüküm verdiğ bu konuda görülecektir.

Bu konuda heykelin uykusu, rüyaları ve benliğ incelemekte ve onda, bir tek duyu vasıtasıyla, bizdeki bütün melekelerin tohumu bulunduğu gösterilmektedir.

Burada, işitme, tatma ve görmeye geçilir. Koku alma hakkında yapılmış olan gözetlemeleri bunlara uygulamak ihtimamı okuyucuya bırakılıyor: ancak bunlara has olan husus üzerinde duruluyor veyahut da eğer birkaç tekrarda bulunmak caiz olsaydı denilebilirdi ki bunun sebebi, zaman zaman göz önüne getirilince, bütün düzenin anlaşılmasını kolaylaştıran birtakım ilkeleri hatırlamaktan ibarettir.

¹ Körler Hakkında Mektuplar, s. 171.

Kendilerinden çıkarılacak olan bir özetin, ancak pek yetersiz bir fikir verebileceği bu teferuata işaret etmek bana yeter; çünkü bunlar, bir sürü tahlilden sonra incelenip açıklanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜMÜN ÖZETİ

Bir yandan, bütün bilgilerimiz duyumlardan gelir; öte yandan da duyumlarımız bizim varoluş durumlarımızdan başka bir şey değildir. Öyleyse nesneleri kendi dışımızda nasıl görebiliriz? Gerçekten de biz yalnız, türlü türlü değişmekte bulunan ruhumuzu görmekte olmalıyız.

Bu meselenin Duyumlar Üzerine İnceleme'nin birinci kısmında kötü çözülmüş olduğunu teslim ediyorum. Moamazel Ferrand muhakkak ki bunun farkına varmış olacaktır. Her ne kadar kendisinin bu eserde benden çok payı olduysa da o, kendisini kaybettiğim vakit bu eserden memnun değildi, bunun için bu eserde yeniden ele alınması gereken daha birçok şeyin bulunduğunu sanıyordu. Bu eseri tek başıma tamamladım, onun için muhakemeyi kötü yürüttüm, çünkü meselenin durumunu tek başıma yerli yerine konduramadım. Daha çok şaşılacak şey de, doğrudan doğruya

veya dolayısıyla beni tenkit etmek iddiasında bulunmuş olanların hepsi, bu durumu benden daha iyi konduramadıkları gibi kötü de muhakeme yürüttülerdi.

İyi kondurulmuş olan sorular çözülen sorulardır: demek oluyor ki, güçlük bunları iyi kondurmadadır, güçlük ise çok kere ve bilhassa metafizikte büyüktür. Bu ilmin dilinde tabiatıyla, cebrin sadeliği yoktur; onun için biz dili sadeleştirmekte çok zorluk çekeriz, çünkü zihnimiz de sadeleştirmekte çok zorluk çeker. Bununla beraber biz soruları ancak, en büyük sadelikle konuştuğumuz ölçüde hareket ettiğimiz takdirde yerli yerine kondurabiliriz. Fakat çok kere teemmülümüzden ziyade okuyucularımız dolayısıyla metafizikçi olduğumuz içindir ki teklif edilmiş olduğu üzere bir mesele teklif ederiz; bu meseleden bahsedilmiş olduğu gibi bahsederiz, bundan dolayı da bu mesele daima çözülecek olarak kalır.

Koku alma, işitme, tatma ve görme duyumları ile insanın kendi kendini koku, ses, tat, renk sanacağını, dolayısıyla de, dış nesnelerden hiç bir bilgi edinmiyeceğini isbat etmiştir.

Dokunma duyusu ile insanın, hareketsiz kaldığı takdirde, aynı bilgisizlik içinde bulunacağı muhakkaktır. Çevresindeki havanın kendi üzerinde yapabileceği duyumlardan başka bir şeyin farkında olmıyacaktır: sıcaktan

bunalacak veya üşüyecektir, haz veya elemi duyacaktır; işte bunlar da insanın, içlerinde ne kendi çevresindeki havanın, ne de hiçbir cismin farkına varmadığı birtakım varoluş durumlarıdır. O, bu durumlarda yalnız kendi kendine duyacaktır.

Bu insana, birtakım cisimlerin varolduğuna hükmettirmek için üç şey gerektir: biri, kendi örgerlerinin hareket edebilmek kabiliyetinde olması; öteki, dokunumun temel örneği olan elinin kendisine ve, kendisini çevreleyen eşyaya doğru yönelip ulaşması; sonuncusu da, elinin duyduğu duyumlar arasında, zaruri olarak cisimleri gösterecek bir duyumun bulunmasıdır.

İmdi uzamın bir bölümü başka yaygın bölümler bitişikliğiyle teşekkül etmiş bir süreklidir; bir cisim, başka cisimlerin bitişikliğiyle teşekkül etmiş bir süreklidir; genel olarak da bir sürekli, başka süreklilerin bitişikliğiyle teşekkül etmiştir. Bunlar hakkında işte böyle hüküm vermekteyiz, bu bakımdan bunlar hakkında başka fikre sahip olmamıza bizim için imkân yoktur; çünkü biz uzamı ancak bir uzam ile ve cisimleri de ancak birtakım cisimlerle yapabiliriz.

Dolayısıyla ya: dokunum bize, cisimler hakkında hiçbir fikir vermez, yahut da: dokunumdan edindiğimiz duyumlar arasında ken-

dimizin bir varoluş durumumuz gibi değil, fakat daha ziyade süeklilerin bitişikliğiyle teşekkül etmiş bir süreklinin varoluş durumu olarak farkına vardığımız bir duyum da vardır. Bu duyumun kendisinin yaygın olduğuna hükmetmek zorunda olmalıyız.

Demek oluyor ki eğer, heykelden cisimlere geçmek amaciyle, heykelin düşündüğü sanılırsa bu sanı yanlış olur, zira bu geçişi heykele yaptıracak bir muhakeme muhakkak ki yoktur, sonra zaten heykel muhakeme yürütmekle işe başlayamaz.

Fakat tabiat onun yerine muhakeme yürütmüştür: tabiat onu, kımıldamak, dokunmak ve dokunurken kendisine, kendi duyan varlığının dışında, başka süreklilerin bitişikliğiyle teşekkül etmiş birtakım süreklilerin, dolayısıyla de bir uzamın ve birtakım cisimlerin bulunduğuna hüküm verdirmek için teşkilâtlandırmıştır. Duyumlar Üzerine İnceleme'nin ikinci bölümünde incelenip açıklanmış olan da işte bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN ÖZETİ

Gözün, renkli cisimlerin dışında tabiatıyla bir şey görmediği söylenilince filozofun kendisi de, kendi bâtl fikirleriyle savaşıyor bir

bir teklife karşı çılgılık koparıverir. Bununla beraber renklerin, kendi ruhumuzun birtakım değişmelerinden başka bir şey olmadıklarını, bugün herkes kabul etmektedir; bu bir tenakuz değil midir? Eğer bu sonuca ulaşılacak gibi muhakeme yürütülseydi ruhun, renkleri sırf kendinde duyması dolayısıyla bunların kendi dışında farkına varacağı düşünülür müydü? Bir an için, alışkanlıklarımızın hepsini unutalım, kendimizi kâinatın yaratılışı anına götürelim ve Tanrı'nın bize şunları söylediğini farzedelim: *Kendisine sırf kendi tözünü bir takım değişmelerinden ibaret olacak bazı duyumlar vereceğim bir ruh husule getirivereceğim.* Acaba bundan, bu ruhun kendi duyumlarını kendi dışında duyacağı sonucunu çıkaracak mıydık? Ve eğer Tanrı, bu ruhu bu duyumların böyle farkına varacağını da ilâve etseydi biz, bunun nasıl olabileceğini sormıyacak mıydık? İmdi koku alma, işitme ve tatma gibi göz de, ruhu değiştirmektən ileri gitmiyen bir örgendir.

Bu duyulara bilgi veren, onları yetiştiren dokunumdur. Nesneler daha elin altında bazı şekiller, bazı büyüklükler alıp almamışken koku alma, işitme, görme ve tatma da kendi duyumlarını bunların üzerine gelişigüzel yayıverirler. Ruhun değişmeleri de böylece, kendi dışında var bulunan her şeyin özellikleri haline geliverir.

Bu alışkanlıklar edildince artık, her duyuya ait olan şeyi ayırdetmekte güçlük çekilir. Bununla beraber bunların sahası iyice ayrıdır: büyüklüklere, şekillere vesaireye ait fikirleri iletmek kabiliyeti yalnız dokunumda vardır; görme ise ruha; koku almanın, adına *kokular* denilen yalnız birtakım alâlede değişmeler göndermesi gibi; dokunumun yardımından mahrum kalınca, adına *renkler* denilen yalnız birtakım alelâde değişmeler gönderir.

Göz, ışığa ilk açıldığı anda ruhumuz değişmiş olur: bu değişmeler yalnız renklerde, kokularda vesairededir; onun için bunlar, yaygın da şekilli de olamazlar.

Herhangi bir vesile bize, elimizi gözlerimize götürür. Gözden aldığımız duygu böylece, hemen zayıflar veyahut tamamıyla silinip gider. Elimizi geri çekeriz, bu duygu yemiden başlar. Şaşırp kaldığımız için bu denemeleri tekrarlarız ve ruhumuzdaki bu duyumların, elimizin dokunduğu örgen üzerinde bulunduğu hükmederiz.

Fakat bu duyumları bir örgene getirmek, bunları, elin duyduğu bütün dış satha yaymak olur, Demek oluyor ki ruhun alelâde değişmeleri daha şimdiden gözlerin ucunda yaygın bir şey olayı husule getirirler. Gözlerimdeki perde alınmış olduğu vakit Cheselden körünün ilk önce içinde bulunmuş olduğu durum işte budur.

Ya tecessüs, yahut da tasa dolayısıyla biz, elimizi gözlerimize götürürüz, çekeriz, yaklaştırırız; görmekte olduğumuz satıh da böylece bize değişmiş gelir. Bu değişimleri elimizin hareketlerine atfeyleriz; bundan dolayı da renklerin gözlerimizden biraz uzakta bulunduklarına hükmetmeye başlarız.

Bunun üzerine, bakışımızın takılıp kaldığı bir cismi tutarız: bu cismi bir tek renkli, meselâ mavi farzediyorum. Bu farzda, eskiden belirsiz bir uzaklıkta görünmüş olan mavi şimdi, elin dokunduğu satıhla aynı uzaklıkta görünecektir; onun için bu renk, daha önce gözün dış sathına yayılmış olduğu gibi şimdi de bu sathın üzerine yayılacaktır. El göze, aşağı yukarı şöyle der: *mavi, dolaştığım her parçada vardır*; bu bakımdan göz de, bu hükmü tekrarlaya tekrarlaya, buna o kadar çok alışır ki sonunda maviyi, bulduğuna hükmeylemiş olduğu yerde duymaya başlar.

Göz, bu işi göre göre, kendisi için tabii olmaya başlayan bir kuvvetle canlanmış olduğunu duyar; gittikçe daha büyük uzaklıklara atılır; dokunumun ulaşamadığı nesneleri evirip çevirir, kavrayıp kucaklar, dolayısıyla de şaşılanacak bir hızla bütün uzayı dolaşır.

Öteki duyulara göre yalnız gözün, dokunma kendi duyularına yaygınlık vermesini öğ-

retmek bakımından niçin üstün bulunduğunu anlamak kolaydır.

Eğer, yansıyan ışınlar aynı çevrede daima doğru yöne yönelmeselerdi; türlü çevrelerden geçerken sabit kanunlara göre daima kırılmasalardı; meselâ havanın en hafif kımıldanışı bunların doğrultusunu devamlı olarak değiştirseydi, türlü cisimlerin yansıttığı ışınlar da birleşmiş olurdu; aynı cisimden gelenler ayrılırdı, dolayısıyla göz de, hiçbir vakit, yalnız müphem duyumlar edineceğinden, ne büyüklükler, ne de şekiller hakkında hüküm verebilirdi.

Işınların doğrultusu, diyoptrik kanunlarına sabit bir şekilde tâbi olsaydı bile göz yine de, gözbebeğinin açıklığı ağtabakasımın açıklığı kadar oldukça, aynı durumda kalırdı: zira bu takdirde her yandan gelecek ışınlar ona şöyle böyle çarpmış olurdu.

Bu faraziyyede, göz hakkında da durum koku alma hakkındaki gibi olurdu. Kokular buruna nasıl etkide bulunuyorsa renkler de göze aynı şekilde etkide bulunurdu. Dolayısıyla göz dokunumdan, yalnız koku almanın da bundan öğrendiğini öğrenirdi. Biz renklerin farkına karmakarışık bir şekilde varırdık, en çok ta gözalcı renkleri ayıdederdik; fakat bunları sathlara yaymak elimizden gelmezdi.

Dolayısıyla bu duyumların kendiliklerinden yaygın bir şeyi gösterebilmiş olacaklarından işkillenmekten pek uzak kalırdık.

Fakat çaprazına iki değnek eller için neyse, ağtabakasına kadar yansımış oldukları tarz dolayısıyla ışınlar da göz için aynı şeydir. Bundan dolayıdır ki, görmekte olduğumuz tarz ile, iki değneğin yardımıyla dokunma tarzımız arasında büyük bir benzerlik vardır; öyle ki eller gözlere şöyle diyebilirler: *biz ne yapıyorsak siz de öyle yapınız*; gözler de hemen eller gibi işlerini görürlerdi.

Koku alma duyusu büyüklükler, şekiller, konumlar ve uzaklıklar bakımından iyice hüküm vermesini öğreneceği bir faraziyede bulunabilir. Bir yandan: koku saçan cisimcikleri diyoptrik kanunlarına bağlamak; öte yandan da: koku alma örgenini, aşağı yukarı görme örgeği örneğinde kurmak yeter; öyle ki koku saçan ışınlar, çıkış yerinde kesiştikten sonra, yansıyacıkları satırların sayısı kadar ayrı ayrı noktalarında bir iç kapak üzerine çarpmış olsunlar.

Böyle bir durumda çok geçmeden, kokuları nesnelerin üzerine yaymak alışkanlığını edindirdik; bundan dolayı da filozoflar koku almanın, büyüklükler ile şekillerin farkına varması için dokunumdan ders almaya ihtiyacı olmadığını söylerlerdi.

Tanrı, ışık ışınlarının renkler bakımından olduğu gibi, kokuların da vesile nedenleri olmalarını pekâlâ yapabilirdi. İmdi, böyle bir şeyin vukubulmuş olacağı bir âlemde olduğu gibi; büyüklükler, şekiller, konumlar ve uzaklıklar hakkında hüküm vermesini öğrenmiş olacaklarını anlamak bana kolay geliyor.

Muhakeme yapmasını bilen okuyucuların, bu son düşünceleri kabul edeceklerini sanıyorum. Yalnız alışkanlıklara uyarak karar vermesini bilen okuyuculara gelince, bunlara söylenecek bir şey yoktur. Bunlar, şimdi yaptığım faraziyeleri şüphesiz ki pek acayip bulacaklardır.

Duyumlar Üzerine İnceleme'nin üçüncü bölümünün uğraştığı ilkeler işte bunlardan ibarettir. Burada, bunları tesbit etmiş olmak yeter. Daha fazla tafsilât ve ilkelerden çıkarılan sonuçlar için eserin kendisine başvurmak gerekir. Orada bilhassa, beş duyumun işbirliği yapmasından husule gelen fikirler görülecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN ÖZETİ

Bütün duyular bilgi ve tecrübe edinmiş olduktan sonra artık, korunup barınmamız bakımından giderilmesi gereken ihtiyaçları

incelemekten başka bir mesele kalmaz. Dördüncü bölüm bu ihtiyaçların etkisini; bunların bizimle bağlantıları bulunan nesneleri incelemeğe bizi ne dereceye kadar mecbur ettikleri; seziş ve maharete nasıl muktedir bir duruma geldiğinizi; buna yardımı dokunan ve etkide bulunan şartları ve eşyanın iyiliği ve güzelliği hakkında ilk hükümlerimizin neden ibaret bulunduğunu gösterir. Bir tek sözle insanın, ilk önce, duyan bir hayvandan başka bir şey değilken, kendisi kendi korunup barınmasına bakabilecek düşünür bir hayvan haline nasıl geldiği görülüyor.

Fikirlerin, eserle birlikte başlıyan düzeni burada tamam olmuş olur. Bunun özetini az sonra vereceğim.

Fikir kelimesi, şimdiye kadar hiç kimse-
nin açıklayamamış olduğunu söylemeye cesaret ettiğim bir şeyi ifade eder. Fikirlerin kaynağı üzerinde çekişip durulmasının sebebi de işte budur.

Ruhu değiştirmekten ileri gitmeyen bir duygu olarak göz önünde tutulmadıkça bir duyum henüz bir fikir bile değildir. Şimdi bir acı duyarsam bende acı fikri bulunduğunu söylemem, bu acıyı duyuyorum derim.

Fakat eskiden duymuş olduğum bir acıyı hatırlarsam bu sırada bunun hatırası ile fikri

aynı şey olur; onun için ben, bahsedilen ve hiçbir vakit duymuş olmadığım bir acı hakkında bir fikir edindiğimi söylersem demek ki ben bu konuda, daha önce duymuş olduğum bir acıya göre veyahut da şimdi çekmekte olduğum bir acıya göre hüküm vermekteyim. Birinci halde, fikir ve hâtıra asla birbirinden yine ayrı değildir; ikinci halde ise, fikir şimdiki bir acının, bir başkasının acısını kavramam için, verdiğim hükümler dolayısıyla değişmiş olan duygusudur.

İşitme, tatma, görme ve koku almanın şimdiki duyumları; bu duyulara dokunum henüz hiç bir bilgi ve tecrübe vermemişken; birtakım duygulardan başka bir şey değildir; çünkü ruh bunları bu sırada, kendi değişmelerinden başka türlü alamaz. Fakat, eğer bu duygular, yalnız kendilerini hatırlatan hafızada bulunuyorsa, birtakım fikirler haline gelirler. Bu takdirde bende, *geçmişteki halimin duygusu vardır*, denilemez, *geçmişteki hâtırası veya fikri vardır*, denilir.

Dayanıklı ve sağlamlık yolu olarak şimdiki duyum, kendiliğinden hem duygu, hem de fikirdir. Değiştirmekte olduğu ruhla olan bağıntısına göre duygudur; dışardaki herhangi bir şeyle olan bağıntısına göre de fikirdir

Bu duyum çok geçmeden, ruhun dokunum dolayısıyla uğradığı bütün değişmelerin

kendi dışımızda bulunduğuna hükmetmemize bizi zorlar; işte bundan dolayıdır ki dokunumdan gelen her duyum, elin yakaladığı nesneleri gösterir duruma gelir.

Bu duyumları dışarı iletmeye yatkınlaşmış olan dokunum, öteki duyulara da aynı alışkanlığı edindirir. Duyumlarımızın hepsi bize, bizi çevreleyen nesnelerin özellikleri olarak görünür; demek oluyor ki, duyumlarımız bu nesneleri göstermektedir, öyleyse bunlar birtakım fikirlerdir.

Fakat bu fikirlerin, varlıkların asıllarını bize hiç tanıtmadıkları apaçıktır; bunları sadece, bizimle olan bağıntılarıyla çizıştıririverirler; yalnız bu bile, eşyanın mahiyetine nüfuz ettiklerini ileri süren filozoflardaki gayretlerin ne kadar sathi ve boş olduğunu gösterir.

Duyumlarımız dışımızda toplaşır, bundan dolayı da, bizim farkına vardığımız duyulur birtakım nesnelerin sayısınca birtakım koleksiyonlar teşkil ederler. Fikirlerin, şöylece iki türlü olması işte bundandır: basit fikirler, çarpışık fikirler.

Ayrı olarak ele alınınca her duyuma bir fikir, olarak bakılabilir; fakat çarpışık bir kendi dışımızda bir araya getirdiğimiz birçok duyumlardan teşekkül eder. Meselâ bu kâğıdın beyazlığı basit bir fikirdir; dayanıklılık, şekil, beyazlık vesaire gibi birçok duyumların

vücuda getirdiği koleksiyon ise çapraşık bir fikirdir.

Çapraşık fikirler ya tamdır, ya eksiktir: birincilerinde, gösterdikleri şeyin bütün özellikleri vardır: sonuncularda ise bunların yalnız bir kısmı vardır. Varlıkların mahiyetini bilmeyince bunlar arasında, hakkında tam bir fikir vücuda getireceğimiz bir tek varlık bile bulunmaz; onun için biz, bu varlıkların bizimle olan bağlantılarına nisbetle sahip oldukları özellikleri bulup ortaya çıkarmakla yetinmeliyiz. Bizde, yalnız matematik konusunda tam fikirler vardır, çünkü bu ilimlerin konusu sadece birtakım soyut kavramlardan ibarettir.

Öyleyse, bir cismin ne olduğu sorulursa şöyle cevap verilmelidir: *nesne karşınızdayken şu dokunduğunuz, gördüğünüz, ilh....., özelliklerin koleksiyonudur; karşınızda değilken dokunmuş, görmüş, ilh....., olduğunuz özelliklerin hâtırasıdır.*

Burada da fikirler ikiye ayrılır: ben bunların bir bölümüne *duyulur*, öteki bölümüne ise *anlaşılır* adını veriyorum. Duyulur fikirler bize, şimdi duyularımıza etkide bulunan nesneleri gösterirler; anlaşılır fikirler ise bize, intibalarını yapmış olduktan sonra ortadan kalkmış bulunan nesneleri gösterirler; bu fikirler birbirlerinden yalnız, hâtıranın duyumdan farklı olması gibi farklıdırlar.

Hafıza ne kadar çoksa, sonuç olarak, anlaşılır fikirlerin edilmesi gücü de o kadar çoğalır. Duyulur fikirler bilgilerimizin nasıl kaynağı ise, bu fikirler de bilgilerimizin temelidir.

Bu temel, teemmülümüzün konusu durumuna gelir; arada bir biz yalnız bununla uğraşabilir, dolayısıyla duyumlarımızı hiç kullanmayabiliriz. İşte bunun içindir ki bu temel sanki her zaman varmış gibi bizde görünür: sanki her türlü duyumdan önce varmış da biz artık onu esasında göz önünde tutamaz olmuştuk: doğuştan fikirler denilen yanılma, işte bundan ileri gelmektedir.

Anlaşılır fikirler, eğer bizim melûf olduğumuz fikirler iseler, hemen her istediğimiz anda yeni baştan beliriverirler. Rasladığımız nesneler hakkında, bunların sayesinde daha iyi hüküm verebiliriz. Bunlar, devamlı olarak, duyulur fikirler ile kıyaslanır; bundan dolayı da bilgilerimizin özünün zenginleşmesine yarayan ve yeni anlaşılır fikirlerden ibaret bulunan birtakım bağıntıların bulunup ortaya çıkarılmasını sağlarlar.

Benzerlik bağıntılarını göz önünde tutarken biz, aynı özelliklere rastladığımız her yerde, fertlerin hepsini aynı sınıfa koyarız: fark bağıntılarını göz önünde tutarken de biz, sınıfların sayısını çoğaltırız, bu sınıfları birbirine bağlı kılarız veyahut bunları her bakım-

dan birbirinden ayırdederiz. Neviler, cinsler, soyut ve genel fikirler işte buradan çıkar.

Fakat, daha önceleri özel olmamış bulunan hiçbir genel fikrimiz yoktur. Farkına varmak fırsatını bulduğumuz ilk nesnenin biri, benzeri olan her şeyi kendisine irca eylediğimiz bir örnekten ibarettir; işte bundan dolayı da önceleri yalnız tekil olmuş bulunan bir fikir, ayıdedişimizin az gelişmiş olması ölçüsünde çok genel bir fikir haline gelmiş olur.

Demek oluyor ki biz, özel fikirlerden pek genel fikirlere birdenbire geçeriz; bağlı fikirlere ise ancak, eşyadaki farkları ne kadar az kaçırsak o kadar çok ineriz.

Bütün bu fikirler sadece bir zincir vücudunda getirirler: duyulur olanlar uzam kavramına bağlanır kalır; öyle ki cisimlerin hepsi bize yalnız, başka başka değişmiş olan bir uzam olarak görünürler; anlaşılır olanlar ise duyulur olanlara bağlanır kalır; kaynaklarını da bunlardan alırlar; onun için anlaşılır olanlar, duyular üzerinde vukubulan en hafif intıba dolayısıyla sık sık tazelenirler. Bunları bize vermiş olan ihtiyaç, bunları bize iade eden ilkedir; bu bakımdan, eğer bunlar zihnin önünden hiç durmaksızın gelip geçiyorlarsa bunun sebebi, ihtiyaçlarımızın devamlı olarak tekrarlanıp birbirine kovuşturmasıdır.

Fikirlerimizin düzeni, genel olarak, işte bundan ibarettir. Bu düzeni bu kadar sade ve açık bir duruma getirmek için, duyuların ameliyelerini daha önceden tahlil etmiş olmak gerekirdi. Filozofların bu tahlilden haberi olmamıştır; işte bundan dolayı da onlar bu konu üzerinde kötü muhakeme yürütmüşlerdi¹.

¹ Port-Royal Mantığı'nın yazarı, bu eserin birinci bölümünün birinci bahsinde şöyle der: "Fikirlerden bahsettiğimiz vakit biz, gelişigüzel teressüm etmiş olan hayalleri, bu adla asla adlandırmayız; fakat her ne suretle tasarlamış olursak olalım bir şeyi tasarladığımızı, hakikaten söyleyebildiğimiz vakit, zihnimizdeki her şeyi bu adla adlandırmış oluruz." Bunun ne kadar müphem olduğu görülüyor. Descartes dahi bu hususta şaşmış kalmıştı. Malebranche ve Leibniz sadece hünerli sistemler kurmuşlardı. Locke daha çok başarı sağladı; fakat o dahi yine bir müphemlik bırakmış oluyor, çünkü duyuların bütün ameliyelerini yeteri kadar araştırıp incelememiştir. Nihayet bay de Bufon der ki: *fikirler, birtakım karşılaştırılmış duyumlardan ibarettir*; sonra bu konuda başka bir açıklamada da bulunmuyor. Bu belki de benim kusurumdur. Bu belki de benim kusurumdur, ama ben bu anlatış tarzını anlamıyorum. Bana öyle geliyor ki, iki duyumu karşılaştırmak için insanın, birisi ve öteki hakkında da daha önceden herhangi bir fikri bulunmuş olması gerekir. Demek oluyor ki daha önce hiçbir şeyi karşılaştırmaksızın edinilen birtakım fikirler işte bunlardır.

DUYUMLAR ÜZERİNE İNCELEME

BU ESERDEN MAKSAT

İçinde doğmuş bulunduğumuz bilgisizliğimizi hatırlayamayız: bu, kendisinden sonra hiçbir iz bırakmıyan bir durumdur. Biz ancak, öğrenmiş olduğumuz şeyi bir zamanlar bilmediğimizi hatırlarız.Öğrendiğimiz şeyin farkına varmamız için daha önceden bir şeyler bilmiş olmamız gerekir: insanın daha önce sahip olmadığı fikirlerle kendini duyduğunun farkına varması için bazı fikirlerle kendini duymuş olması gerekir. Bugün bizi, bir bilgiden bir başka bilgiye geçişe pek duygulu bir hale getiren bu düşünüre göre, hafıza ilk bilgilere kadar gidemez: aksine olarak, bu bilgileri farz ve tahmin eyler; bunların bizimle birlikte doğmuş olduğunu sanmaya bu meylimizin kaynağı da işte buradadır. Görmeyi, işitmeyi, tatmayı, duymayı dokunmayı öğrenmiş olduğumuzu söylemek en acayip bir garibe gibi gelir. Tabiat duyularımızı yapar yapmaz bunları tam olarak kullanmayı bize sağlamışa benziyor; bizse, artık bugün incelemek zorunda olmadığı-mız için bunları incelemekten sanki daima kullanmış gibiyiz.

Beşer Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Dene-me'mi yayımladığım vakit işte bu olmayacak fikirlerdeydim. Locke'un, kendisine görmek duyusu verilecek olan anadan doğma bir kör üzerindeki muhakemeleri ile kendimi bu olmayacak fikirlerden sıyıramamıştım; bu bakımdan ben bu filozofa karşı, gözün şekiller, büyüklükler, konumlar ve uzaklıklar hakkında tabii olarak hüküm vermekte bulunduğunu ileri sürmekteyim.

Sonunda bâtil fikirlerimi gidermiş olan nurumu kime borçlu bulunduğumu biliyorsunuz Bayan: sizce pek aziz ve itibar ve dostluğumuza pek lâıyk olmuş bulunan bir şahsın, bu eserdeki payının neden ibaret olmuş bulunduğunu biliyorsunuz¹. Bu eseri işte onun hatırasına ithaf eyliyor ve, hem kendisinden bahsedilmek hazzını tatmanız, hem de ufulünden ileri gelen acıyı yeniden duymanız için size hitabediyorum.

Fakat bu incelemenin, ne kadar onun olduğunu düşündüğüm vakit bu başarıyı sağlamıyacağımı nasıl umabilirdim? Bu eserin kapsadığı en ince görüşler, onun zihin doğrulugundan ve muhayyile keskinliğinden ileri gelmiştir; bunlar öyle vasıflardır ki, hemen he-

¹ Ut potero, explicabo, ilh...., kitabesini bana tavsiye etmiş olan kendisidir.

men tamamiyle bağdaştırılamaz göründükleri noktada, kendisi bunları birleştirdi. Duyularımızı ayrı ayrı göz önünde tutmak, bunlardan her birine borçlu bulunduğumuz fikirleri inceden inceye ayırdetmek, dolayısıyla de bunların ne gibi gelişmelerle bilgi ve tecrübe edindiklerini ve birbirlerine karşılıklı olarak nasıl yardımda bulunduklarını gözden geçirmek zuretinu duymuştu.

Bu konuyu tamamlamak için, içinden bizim gibi teşkilâtlanmış ve her türlü fikirden mahrum bir nevi ruhla canlı bir heykel tasarladık. Tamamiyle mermerden olan dışının bu heykele, hiçbir duyusunu kullanmaya imkân bırakmıyacağını da farzeyledik, dolayısıyla, bunların uğrıyabileceği türlü intıbalara, bunları istediğimiz gibi açmak serbestliğini kendimize bıraktık.

Koku alma duyusu ile işe başlamanın gerekli olacağını sandık. Çünkü duyular arasında bu duyuyu, beşer zihninin bilgilerine en az yardımda bulunur görünmektedir. Öteki duyular, arştırmalarımızın daha sonra konusu olmuştur; bunları ayrı ayrı ve bir arada göz önünde tutup inceledikten sonra da heykelin, kendi korunmasını ve barınmasını kollıyabilecek bir hayvan durumuna geldiğini anladık.

Ondaki melekelerin gelişmesini belirliyen ilke basittir; duyumların kendilerinde bu ilke

vardır: zira duyumların hepsi ister istemez hoş veya nahos olduklarına göre heykel bunların bazısını almaya, bazısından da kurtulmağa kendisinde ilgi duyar. İmdi, müdrike ile iradenin ameliyelerinde yol açmağa, bu ilginin yeter olduğuna kanaat getirilecektir. Hükum, teemmül, istekler, tutkular, ilh..., doğrudan doğruya değişip duran duyumun kendisinden başka bir şey değildirler¹. Onun için ruhun, muttasıf bulunduğu bütün melekeleri doğrulemek bize faydasız geldi. Araştıracığımız şeyden haz ve kaçınacağımız şeyden de elem vası-

¹ Fakat denilecek ki: hayvanların duyumları vardır. Bununla beraber hayvanların ruhları, insanın ruhunun muktedir bulunduğu melekelerin aynına muktedir değildir. Bu doğrudur, onun için bu eserin okunması, bunun sebebini kavranılır bir duruma getirecektir. Dokunum örgeni hayvanlarda daha az gelişmiştir; dolayısıyla de bu örgen hayvanlar için, bizde görülen ameliyelerin hepsinin vesile nedeni olamaz. *Vesile nedeni* diyorum, çünkü duyumlar ruha has değişmelerden ibarettir ve örgenler de bunların vesilesinden başka bir şey olamazlar. İmanın öğrettiğine uyarak filozofun, hayvanlardaki ruhun insan ruhundan tamamiyle bambaşka mahiyette olduğu sonucuna varması gerektiği işte bundandır. Zira her türlü bilgilere yükselmeğe, ödevlerini bulmağa, ahlâk bakımından liyakatli olup olmamağa gücü yeten bir ruhun, kendisinde yalnız korunmasına ve barınmasına zaruri olan melekelerle yol açacak bir gövdeye bağlı olması Tanrı'nın bilgeliğine uyar mı?

(Condillac)

tasiyle bize haber vermek için tabiat bize birtakım örgenler verir. Fakat tabiat burada durur; birtakım alışkanlıklar edinmemiz ve kendisinin başlamış olduğu eseri tamamlamamız için gerekli olan ihtimamı tecrübeye bırakır.

Bu konu yenidir ve tabiatı yaradanın yollarındaki bütün sadeliği göstermektedir. Kendisinde her türlü fikirleri, istekleri, alışkanlıkları ve kabiliyetleri peyda ettirmek için insanı sadece haz ile eleme duyarlı kılmış olmanın gerektiğine hayran olmamak elden geilmemi?

Bütün bu düzeni geliştirmek için şüphesiz ki yenilecek birçok güçlükler vardır; bu bakımdan böyle bir işin gücümün ne kadar üstünde olduğunu çok kere duyup anladım. Matmazel Ferrand¹ ilkeler hakkında, plân hakkında ve en küçük teferruat hakkında beni aydınlattı: ben de, onun tasarısı ne bana bilgi

¹ Grimm'in *Edebiyat yazışmaları* adlı eserinde (cilt, II., sayfa 204) matmazel Ferrand hakkında şu satırlar vardır: "Bu genç kız: zakâsı kıt, ülfeti oldukça tatsız, fakat geometriden anlıyan ve Bay Condillac'a kendi vasiyetnamesinde bir bağışta bulunmuş"; (sayfa: 438 de ise): "Ender görülen bir liyakat sahibi, filozof ve geometrici, birkaç yıl önce ölmüş ve ölümü ile, çok samimi dostu olmuş bulunan filozofumuza çok elem vermiş" bir şahıstır.

vermeyi, ne de bir kitap yazdırmayı istihdaf eylemediği için kendisine bu hususta daha çok minnettar olmalıyım. O, müellif olmakta olduğunun farkında değildi. Benim az çok ilgilenmekte bulunduğum birtakım şeyler hakkında başbaşa verip benimle konuşmaktan başka onun hiçbir maksadı yoktu. Bundan dolayı kendi duygularının hiçbir vakit zamanında farkında olmazdı; bense bunları daima, daha önce bende bulunan duygulara tercih ettiysem bundan da kendimi ancak hakikate ulaştırmak zevkini almış oldum. Başka hiçbir âmil dolayısıyla bu duyguları kabullenmiyecek kadar ben kendisine itibar ve hürmet ederdim; aksi takdirde kendisi de bundan alınmış olabilirdi.

Bununla beraber onun görüşlerindeki üstünlüğü o kadar sık sık kabul ettiğim olurdu ki itirafım, aşırı hatırşinas olduğumdan şüphe edilmemi önliyemezdi. O bana bu hususta arasıra itaplarda bulunurdu. Eserimi bozmaktan çekindiğini söylerdi; onun için, vazgeçmekte olduğum kanaatleri işkillenerek incelerken kendi tenkitlerinin temelsiz olduklarına kanaat getirmek istemiş olmalıydı.

Eğer bizzat kendisi kalemi eline alıp yazsaydı bu eser onun meziyetlerini daha iyi göstermiş olurdu. Fakat onda bir incelik vardı ki kendisinin yalnız bunu düşünmesine imkân

vermezdi. Bunu alkışlamağa mecbur olduğum için, bunun temelini teşkil eden âmilleri düşündüğüm vakit, bundan dolayı onu kırmış da olurum, çünkü onun öğütlerinde bizzat kendisinin yapmış olmasını istiyeceği şeyi görürdüm. Demek oluyor ki, işbu inceleme ne yazık ki sadece, kendisiyle yapmış olduğum konuşmaların sonucudur, bu bakımdan onun düşüncelerini gerçek durumlarıyla her vakit sunamadığımdan korkmaktayım. İntibain vukubulduğu ana varıncaya kadar beni aydınlatmamış olması esef edilecek bir şeydir; haklarında ikimizin tamamiyle mutabık kalmış olmadığımız iki veya üç meselenin bulunmuş olduğuna bilhassa esef etmekteyim.

Matmazel Ferrand'a vermiş olduğum hakkı, hâlâ yaşamış olsaydı kendisine vermeye cesaret edemezdim. Yalnız kendi dostlarının itibar ve şerefi üzerinde titiz olduğu için, kendisinde bu dostlardaki gibi bu itibar ve şerefe yardım edebilecek her şeye dikkat ederken kendisinin bu eserdeki payının asla farkına varmayabilir, benim bunu itiraf etmemi belki menedebilirdi, ben de buna itaat eylerdim. Fakat ben bugün, kendisine bu hakkı teslim etmek zevkinden kendimi menetmeli miyim? Akıllı uslu bir öğüdü, aydın bir tenkidi, güvenilir bir dostu kendi elimle yitirmiş olmamdan elimde kalan şey işte bundan ibarettir.

Bütün hayatınız boyunca Bayan, onun ölümünden acı duyacak olan siz, bu hazzı benimle üleşeceksiniz; işte bundan dolayı da ben. ondan sizinle birlikte bahsetmeyi seviyorum. Sizleri birbirinize yaklaştırıp bağlayan sebebi, hakikati ve cesareti biliyorsunuz. Bu meziyetler dostluğunuzun bağları olmalıdır; sizse, gündelik hayatımızda, faziletli ve duygulu ruhların hasleti olan bu ferahlığı daima bulurdunuz.

Bu saadet nasıl olsa sona erecekti; onun sonu olacak şu anlarda ise dostunuzda, sizden sonra hiçbir suretle hayatta kalmamış olmak tesellisinden başka hiçbir teselli kalmamalıydı. Kendisinin, bundan dolayı pek mesut olduğuna inandığını gördümdü. Sizin hafızanızda yaşamış olmak da ona yeterdi. Bunu düşünmesini severdi; fakat siz acı çekmiyesiniz diye bunun hayalini önlemek istemişti. Bana derdi ki: Bayan Vassé ile arasıra benden bahsediniz, hem de bir nevi hazla bahsediniz. Gerçekten de o, acıları haber veren tek alâmetin elem olmadığını; onun için böyle bir durumda bir dosttan bahsetmekten ne kadar haz duyulursa onun ölümünden dolayı çekilen acının da o kadar çok duyulduğunu biliyordu.

Onun, bu elem ile hazzı sizinle paylaşma beni lâıyk görmüş olmasından, Bayan, bilseniz, ne kadar kıvanç duyuyorum! Aynı hük-

mü vermeme müsaade buyurduğunuz için de, bilseniz ne kadar kıvanç duyuyorum! Gerek siz, gerekse de o, şahsıma karşı lûtfeylemiş olduğunuz itibar ve dostluk hakkında bana, daha büyük ne gibi bir delil verebilirdiniz ki?

BİRİNCİ BÖLÜM

Dış Nesneler Hakkında Kendi Başlarına Hüküm Vermiyen Duyulara Dair

Birinci Bahis

Yalnız Koku Alma Duyusu Olan Bir Adamın İlk Bilgilerine Dair

§. 1. Kendisinde yalnız koku alma duyusu bulunan heykelimizin bilgileri yalnız kokuları kavrayabilir. Bu heykelde ne uzam, ne şekil fikirleri vardır, ne de kendi dışında ve yahut kendi duyularının dışında bulunacak herhangi bir şey hakkında hiçbir fikir olamaz; sadece renk, ses, tat fikirleri bulunur.

§. 2. Eğer kendisine bir gül gösterirsek, o bize göre, bir gül koklıyan bir heykel olur; fakat kendisine göre, yalnız bu çiçeğin kokusu olur.

Demek oluyor ki o, kendi örgenine etkide bulunacak nesnelere göre gül, karanfil, yase-min, menekşe oluverir. Bir tek sözle, kokular bu bakımdan, onun yalnız kendine has kendi değişmelerinden ve yahut varolma tarzlarından ibarettir. Kendisi ise kendini bundan başka bir şey sanamaz, çünkü kendisinin alabileceği duyumlar yalnız bunlardan ibarettir.

§ 3. Her şeyin maddî olacağı kendilerine pek apaçık gelen filozoflar, kendilerini bir an için bu heykelin yerine koysunlar ve bizim, adına *madde* dediğimiz şeye benzeyen herhangi bir şeyin var bulunduğundan şüphe edebileceklerini bir düşünsünler.

§. 4. Öyleyse bize, bugün sizce pek tabii olan hükümlerden bambaşka birtakım hükümler verdirmek için, duyuların sayısını çoğaltmanın veya azaltmanın yeter olacağına, daha şimdiden kanaat getirilebilir; bu bakımdan da, koku alıştan ileri gidemiyen heykelimiz bize, bilgileri en az geniş ve yaygın olan varlıklar sınıfı hakkında bir fikir verebilir.

İkinci Bahis

Yalnız Koku Alma Duyusu Bulunan Bir Adamda Müdrikenin Ameliyelerine ve Türölü Haz ve Elem Derecelerinin Bu Ameliyelerin Ne Suretle İlkesi Olduğuna Dair

§. 1. İlk kokuyla karşılaşınca heykelimizin koku alma yeteneğİ kendi örğeninde oluveren intıbaa karşı tamdır. Benim, adına *dikkat* dediğim şey işte budur.

§. 2. Bu andan itibaren heykelimiz, haz veya elem duymağā başlar; zira, eğer koku alma yeteneğİ hoş bir kokuya karşı tamsa,

bundan hoşlanma denilen şey çıkar; ve eğer nahoş bir kokuya karşı tamsa, bundan da azap denilen şey çıkar.

Ş. 3. Fakat heykelimizin, karşılaşabileceği türlü değişmeler hakkında henüz hiçbir fikir yoktur. Öyleyse kendisi, daha rahat olmayı temenni etmesine de lüzum kalmıyacak gibi rahatsızdır. Haz onu, hiç bilmediği acıdan ne kadar korkutamazsa, elem de ona, hiç bilmediği bir tadı arzu ettiremez. Dolayısıyla, ilk duyum örgeni zedeliyecek ve çok şiddetli bir ağrı olacak derecede olmuş olsa bile, ne kadar nahoş olursa olsun yine de isteğe yol açamaz.

İstirap bizde daima, ıstırap çekmemek isteğiyle olsa bile heykelde de böyle olamaz. Elem bu isteğe bizde ancak, bu durum daha önceden bildiğimiz bir durum olduğu için, yol açar. Ona, onsuz varolmuş bulunduğumuz ve onsuz da varolabileceğimiz bir şey gibi baka baka edindiğimiz alışkanlık ancak, biz ıstırap çekmemesini ister istemez artık ıstırap çekmememizi sağlar. Bu bakımdan bu istek elem verici bir durumdan ayrılamaz.

Fakat ilk anda, yalnız karşılaştığı elem dolayısıyla duymakta olan heykel, başka bir şey haline gelmek için veyahut hiçbir şey olmamak için bu duyumdan kurtulup kurtulamayacağını bilmez. Onun ne değişme, teakup,

ne de süre hakkında hiçbir fikri yoktur. Demek oluyor ki o, birtakım istekler vücuda getirmeden var bulunmaktadır.

Ş. 4. Bu heykel tekrar, eskiden olmuş bulunduğu şey olmak üzere, şimdi olmakta bulunduğu şeyin sona erebileceğini farkına varacağı vakit onun isteklerinin, hafızanın kendisine bir haz durumu ile kıyaslıyacağı bir elem durumundan doğduğunu göreceğiz. Haz ve elem, bu oyun dolayısıyla, kendi ruhunun bütün ameliyelerini belirlerken onu, gücü yettiği bütün bilgilere derece derece yükseltecek olan tek ilkedir; onun yapabileceği terakkileri anlamak için de, istiyeceği hazları, sakınacağı elemeleri ve durumlara göre de bunlardan her birinin etkisini gözden geçirmek yeter.

Ş. 5. Eğer onda, kendi değişmelerinden hiçbir hâtıra kalmasaydı her defasında, kendisini, ilk değişmesini duyar sanacaktı. Yıllar baştanbaşa, her şimdiki lâhzaya gelip karışacak ve bu lâhzada eriyip gidecekti. Demek oluyor ki dikkatini yalnız bir tek varoluş durumuna hasrettiği için bunlardan ikisini hiçbir vakit bir arada bulmıyacak, bunlar arasındaki bağıntılar hakkında hiçbir vakit hüküm vermiyecek; henüz ne isteği, ne de korusu olmadığı halde, ya haz, yahut da elem duyacaktır.

§. 6. Fakat kokladığı kokudan, kokulu cisim onun örgenine etki yapmaktan kesilir kesilmez, tamamiyle kurtulmaz. Bu kokuya yapmış olduğu dikkat bu kokuyu hâlâ alıkoyar; bulunduğu göre de bu kokudan az veya çok kuvvetli bir intıba kalır. İşte *hafıza* budur.

§. 7. Heykelimiz yeni bir koku alınca, dolayısıyla de, daha önceki anda almış olduğu kokuyu hâlâ muhafaza eder. Kendisinin koku almak gücü hafıza ile koku alma duyumu arasında paylaşılır; onun için bu melekelerinden ikincisi şimdiki duyuma dikkat ettiği halde birincisi geçmiş duyuma dikkat eder.

§. 8. Demek oluyor ki heykelimize sadece, biri şimdiki duyumla, öteki de artık mevcut olmıyan, fakat intıbaı hâlâ devam eden bir duyumla ilgili oldukları için birbirinden ayrılan iki türlü koku alma tarzı vardır. Kendisine etkide bulunan nesnelerin var olduğunu bilmediği için, hatta kendisinin bir örgei bulunduğunu dahi bilmediği için heykelimiz mûtat olarak: bir duyumun hâtırasını şimdiki bir duyumdan ancak, eskiden olmuş bulunduğu durumu hafifçe, şimdi içinde bulunduğu durumu da şiddetle duymak sayesinde ayırdeder.

§. 9. *Mûtat olarak* diyorum, çünkü ne hâtıra daima zayıf bir duygu, ne de duyum şiddetli bir duygu olur. Zira hafıza, bu var olma tarzlarını pek kuvvetli olarak her çizisinde ve örge de, aksine olarak, yalnız hafif intıbaları her alıştır; şimdiki bir duyuma ait duygu, artık var bulunmıyan bir duyumun hâtırasından pek daha az şiddetli olur.

§. 10. Demek oluyor ki bir koku, örge nin kendi üzerine, koku saçan bir cismin yaptığı intıba dolayısıyla şimdi vardır; bir başka koku ise, koku saçan bir başka cismin yaptığı intıba, örge nin bunu iletmış bulunduğu beyinde devam eylediği için şimdi vardır. İki var olma tarzından bu suretle geçerken heykel, eskiden var olmuş bulunduğu durumda artık olmadığını duyar: bu değişiklik hakkındaki bilgi kendisine, birinci olma tarzını, ikinci varolma tarzını duyduğu andan başka bir ana getirir: ona bir varolma tarzında şimdi bulunmak ile bir başka varolma tarzında eskiden varolmuş bulunmak arasında bir fark koydu ran sebep de işte budur.

§ 11. Bu heykel, kendi koku alma tarzlarından birine göre etkin, ötekine göre de edilgendir. Bir duyumu hatırladığı vakit etkindir, çünkü bu duyumu kendisine ileten neden, yani hafıza kendisindedir. Bu duyumu aldığı anda ise edilgendir, çünkü bu duyumu

husule getiren neden kendisinin dışındadır, yani kendi örgenine etkiden bulunan kokulu cisimlerdir¹.

§. 12. Fakat dış nesnelerin kendi üzerindeki etkisinden şüphe edemeyeceği için bu heykel, kendisinde bulunan bir neden ile kendi dışında bulunan bir nedeni birbirinden ayırdeyliyemez. Kendisindeki bütün değişimleri ona göre, bunlar sanki kendi yaptığı şeylermiş gibidir; onun için ister bir duyum duyusun, isterse de bu duyumu sadece hatırlasın, bu heykel daima ve ancak, kendisinin filân tarzda varolduğunu veyahut varolmuş bulunduğunu sezer; dolayısıyla de, kendisinin etkin bulunduğu durum ile tamamiyle edilgin olduğu durum arasında hiçbir fark sezemez.

¹ Bizde fiillerimizin, duymakta olduğumuz, fakat tarif edemediğimiz bir ilkesi vardır ki buna *kuvvet* denir. Biz, bu kuvvetin kendimizde veya dışarıda husule getirdiği her şeye göre aynı derecede etkiniz. Meselâ düşündüğümüz vakit veyahut bir cisim kımıldattığımız vakit böyledir. Biz, herhangi bir değişiklik husule getiren bütün nesnelerde, daha da az bildiğimiz bir kuvvetin bulunduğunu, kıyas yoluyla farzederiz; bu nesnelerin bizim üzerimizde yaptıkları intibalara göre ise edilginiz. Böyle, bir yaratık, husule gelen neticenin nedeni kendinde veya kendi dışında olduğuna göre etkin veya edilgindir.

é. 13. Bununla beraber hafıza, işini görmek için ne kadar çok fırsat bulursa o kadar da kolaylıkla etkide bulunur. İşte bundan dolayı heykel, içlerinden geçmiş olduğu değişimleri gayret sarfetmeden hatırlamak dikkatini de şimdi bulunduğu durumla eskiden bulunmuş olduğu durum arasında parçalamak bakımından bir alışkanlık edinir. Zira bu alışkanlık, yapılmış olanı hatırlamak kolaylığından başka bir şey değildir; bu bakımdan da bu kolaylık, fiillerin tekrar edilmesiyle edinilir¹.

§. 14. Eğer heykel, birçok defa bir gül ve karanfil kokladıktan sonra yine bir gülü koklarsa, koku alma duyusu ile yapılan edigin dikkat gülün şimdiki kokusunda tamamiyle hazır olur; hafıza ile yapılan etkin dikkat ise, gül ve karanfil kokularından kalan hâtıralar arasında parçalanıp kalır. İmdi varolma tarzları, kıyaslanmayınca, koku alma gücünü parçalıyamazlar; zira kıyaslamak, aynı zamanda iki fikre dikkat etmekten başka bir şey değildir.

§. 15. Kıyaslama olduğu andan itibaren hüküm vardır. Heykelimiz, gülün karanfil ol-

¹ Ben burada ve bütün eserde yalnız, tabii olarak edinilen alışkanlıklardan bahsediyorum; tabiatüstü düzende her şey başka kanunlara bağlı kılınmıştır.

madığının farkına varmadan, her ikisinin de kokusuna aynı zamanda dikkat edemez; koklamakta olduğu bir gülün kokusu ile koklamış bulunduğu bir gülün kokusunun aynı bir değişme olduğunun farkına varmadan da bu iki gülün kokusuna aynı zamanda dikkat edemez. Demek oluyor ki bir hüküm, karşılaştırılan iki fikir arasındaki bir bağıntıdan başka bir şey değildir.

§. 16. Kıyaslamalar ve hükümler teker-rür ettikçe heykelimiz bunları daha kolay yapar. Demek oluyor ki kıyaslamak ve hüküm vermek alışkanlığını edinir. Dolayısıyla, ona yeni kıyaslamalar yaptırmak, yeni hükümler verdirmek ve yeni alışkanlıklar edindirmek için kendisine başka kokular koklatmak yeter.

§. 17. İlk duyduğu duyum onu ansızın bastırmış olmaz; zira hiçbir türlü hükme henüz alışmış değildir.

Sırasıyle birçok kokuları koklarken, bunlardan her birinin yalnız bir an için farkına vardığı vakit de hiçbir türlü hükme henüz alışmış değildir. Bu sırada, verdiği hükümlerden hiçbirine takılıp kalmaz; değiştikçe de kendini değişmeye yatkınlaşmış görür.

Onu, farkına varılmıyacak ince farklarla kendi kendini bir koku sanmak alışkanlığın-

dan, kendinin bir başka koku olduğuna hükmetmek alışkanlığına götürdüğümüz takdirde de, hiçbir türlü hükme henüz alışmış olmaz: zira o, bunun farkına varmadan değişir.

Fakat alışmış olacağı bir durumdan, henüz hiçbir fikri olmayacağı bambaşka bir duruma birdenbire geçtiği takdirde, bunun farkına varamamazlık edemez.

§ 18. Bu sarsıntı, kendi varolma tarzları arasındaki farkı ona daha iyi duyurur. Varolma tarzlarının birinden ötekine geçiş ne kadar sert olursa ondaki sarsıntı da o kadar büyük olur ve bu varolma tarzlarıyla birlikte olan hazlarla elemeler arasındaki tezat da kendisine o kadar çok dokunur. Onun, kendilerine daha iyi duyuran elemelerin belirlediği dikkati, birbirini kovalıyan duyumların hepsine daha şiddetle takılır kalır. Dolayısıyla bunları daha çok özenerek karşılaştırır: öyleyse bunların bağıntıları hakkında daha iyi hüküm verir. Sonunda sarsıntı, onun ruhundaki ameliyelerin faaliyetini artırır. Fakat bu sarsıntı işbu faaliyeti ancak, hoş duygular ile nahos duygular arasında daha çok sezilir bir zıtlığın farkına vardırıarak artırdığı için ondaki melekelerin ilk âmili daima haz ve elemidir.

§. 19. Eğer kokuların her biri aynı derecede onun dikkatini çekerse bunlar, birbirini kovalıyacakları sıraya göre onun hafıza-

sında kalır ve bu hafızada bu suretle birbirlerine bağlanırlar.

Eğer teakupta birçok koku varsa son kokuların intıbaı, en yeni intıba olarak en kuvvetli intıba olur; ilk kokuların intıbaı ise seziilmeyecek kadar derece derece zayıflar, tamamiyle silinir ve bu kokular sanki hiç var olmamış hale gelir.

Fakat dikkatte pek az payları olmuş kokular varsa bunlar dikkatten sonra hiçbir intıba bırakmaz, dolayısıyla de daha duyulur duyulmaz hemen unutulmuş olurlar.

Nihayet, dikkati daha çok çekmiş olanlar ise daha şiddetle yer eder, dolayısıyla de dikkati o kadar çok uğraştırırlar ve ona öteki kokuları unutturabilirler.

§. 20. Demek oluyor ki hafıza, bir nevi zincir vücuda getiren bir fikirler silsilesidir. Bir fikirden bir başka fikre geçmeye ve en uzak fikirleri hatırlamaya yarar vasıtaları veren işte bu bağlantıdır. Dolayısıyla insan, mutavassıt fikirleri az çok hızla kendinde belirttiği için, bir müddet önce edinmiş olduğu bir fikri hatırlar.

§. 21. Heykelimizdeki hafızanın, ikinci duyum karşısında yapacağı bir seçim yoktur: yalnız birinci duyumu hatırlayabilir. Burada haz ve elemin şiddetli olması dolayısıyla be-

lirlenme tarzına göre, sadece daha kuvvetli olarak etkide bulunur.

Fakat bir sıra değişmelerin vukubulmuş olması takdirinde heykel, bunlardan birçoğunun hâtırasını muhafaza edeceği için, kendi saadetini daha çok sağlayabilecek değişmelere tercihen meyleyler: ancak kendine rağmen üzerlerinde duracağı öteki duyumlardan hızla geçer.

Bu hakikati, bütün aydınlığı ile ortaya koymak için, etkileri altında bulunulabilecek olan türlü haz ve elem dereceleri ile, bunlar hakkında yapılabilecek kıyaslamaları bilmek gerekir.

Ş. 22. Hazlar ve elemeler iki türdür; bir kısmı daha çok gövdeye aittir; bunlar duyulur şeylerdir; ötekileri ise hafızada ve ruhun bütün melekelerinde bulunur; bunlar akla veyahut ruha ait şeylerdir. Fakat bu, heykelin sezemiyeceği bir farktır.

Bu bilgisizlik onu, bizim önlemekte zorluk çektiğimiz bir yamımdan korur: zira bu duygular, sandığımız kadar birbirinden farklı değildir. Gerçekte bunların hepsi de akla veyahut ruha ait şeylerdir. Çünkü aslında duyan yalnız ruhtur. Tâbir caizse, bunların hepsi de, bir bakımdan, duyulur veyahut gövdeye ait şeylerdir; çünkü bunların tek vesile nedeni

gövdedir. Biz bunları ancak, gövdenin melekeleri ile veyahut ruhun melekeleri ile olan bağıntılarına göre ikiye ayırmaktayız.

§. 23. Haz birtakım derecelere göre azalır veya çoğalabilir; azalırken silinmeye doğru gider, dolayısıyla duyumla birlikte yok olur. Çoğalırken, aksine olarak, eleme kadar götürebilir; çünkü intıba örgen için çok kuvvetli bir duruma gelir. Demek ki hazda iki sınır vardır. En zayıfı, duyumun en az kuvvetle başladığı yerde bulunur: bu ise, yokluktan duyguya doğru atılan ilk adımdır: en kuvvetlisi ise, hoş olmaktan çıkmadıkça duyumun çoğalmıyacağı yerde bulunur; bu da, eleme en yakın olan durumdur.

Zayıf bir hazzın intıbaı, kendisini ruha ileten ögende toplanır gibidir. Fakat haz az çok şiddetliyse, bütün gövdeye yayılan bir heyecanla birlikte olur. Bu heyecan, tecrübemizin süphelenilmesine cevaz vermediği bir olgudur.

Elemde çoğalır veya azalabilir: çoğalırken hayvanın tam yıkımına doğru gider; fakta azalırken, haz gibi her türlü duygudan mahrumluğa doğru gitmez; elemi sona erdiren an, aksine olarak, daima hoştur.

§ 24. Bu dereceler arasında ilgilendirilmeyecek bir durum bulmağa imkân yoktur: ne kadar zayıf olursa olsun ilk duyumda hey-

kel, kendini zaruri olarak iyi veya kötü duyar. Fakat en şiddetli elemeleri ve en şiddetli hazları sırasıyla duymuş olduktan sonra bunların farksız olduklarına hükmeder veyahut en kuvvetli duyumlarla kıyaslayacağı en zayıf duyumlara hoş veya nahoş gözüyle bakmaktan vazgeçer.

Demek oluyor ki biz, heykel için, türlü derecelerde birtakım hoş ve nahoş olmak tarzlarının ve bunlardan hiçbirinde görmediği birtakım varolma tarzlarının bulunduğunu farzedebiliriz.

Ş. 25. Kendini kötü veya daha az iyi duyduğu her defasında geçmiş duyumlarını hatırlar, bunları şimdiki durumu ile kıyaslar, dolayısıyla de, eski durumuna yeniden dönmenin önemli olduğunu duyar. Elde edilmesi kendisi için zaruri olduğuna hükmettiği bir nimete karşı duyulan ihtiyaç veyahut bu nimet hakkındaki bilgi, işte buradan doğar.

Demek oluyor ki birtakım ihtiyaçları ancak, eskiden elde etmiş olduğu hazlarla şimdi çektiği elemeleri kıyasladığı için bilir. Ondan, bu hazların hâtırasını çekip alınız, hiçbir ihtiyacı olmayacağından şüphe etmeden kendini kötü duymuş olur: zira bir şeye ihtiyaç duymak için bu şey hakkında bir bilgiye sahip olmak gerekir. İmdi, biraz önce yapmış olduğumuz faraziyede heykel, içinde bulunduğu

durumdan başka bir durumu bilmez. Fakat daha iyi bir durumu hatırlayınca, onun şimdiki durumu, kendisine bunun ihtiyacını duyurur. Ondaki melekelerin faaliyetini, haz ve elem, işte böyle belirlemiş olurlar.

§. 26. Onun ihtiyacına: gerçek bir elem, nahoş bir duyum, geçip gitmiş olan duyumların bazısından daha az hoş bulunan bir duyum; nihayet, hiç ilgilenmemeğe alıştığı kendi varolma tarzlarından birinden ibaret kalan tatsız bir durum da yol açabilir.

Eğer ihtiyacına, kendisine şiddetli bir acı veren bir koku yol açmışsa, bu ihtiyaç ona hemen hemen bütün koku alma gücünü verir; dolayısıyla hafızaya da yalnız, heykele kendisinin daima bu kadar kötü bir durumda olduğunu hatırlamak gücünü bırakır. Artık onun, içlerinden geçmiş bulunduğu türlü varolma tarzlarını kıyaslamağa gücü yetmez; en hoş varolma tarzının hangisi olduğuna hüküm vermeye gücü yetmez. Onu ilgilendiren tek şey, hangisi olursa olsun bir başka duruma kavuşmak için bu durumdan kurtulmaktır; ve eğer kendisini ıstırabından kurtaracak bir çare bilmiş olsaydı bu çareden faydalanmak için bütün melekelerini kullanırdı. Önceleri hararetle aranmış olduğumuz hazları ağır hastalıklarda işte böyle istemez oluruz ve artık yalnız, yeniden sıhhata kavuşmayı düşünürüz.

İhtiyacı husule getiren şey, eğer daha az hoş bir duyum ise, şu iki hali ayırdetmek gerekir: ya, heykelin, kendileriyle duyumu kıyasladığı hazlar şiddetli ve daha büyük heyecanlarla birlikte idiler; yahut da, bu hazlar daha az şiddetli idiler ve heykeli hemen hiç heyecanlandırmamışlardı.

Birinci halde: geçip gitmiş olan saadet ne kadar çok kuvvetle uyanırsa şimdiki duyumdan da o kadar çok ayrılır. Bu saadet ile birlikte olan heyecan kısmen husule gelir ve hemen hemen bütün duymak gücünü bu saadete doğru yönelttiği için de bu saadetten sonraki veya önceki hoş duyguların farkına varmağa imkân vermez. Demek oluyor ki heykel hiç dalgın olmadığı için bu saadeti, içinde bulunduğu durumla daha iyi kıyaslar; bu durumun bu saadetten ne kadar ayrı olduğunu daha iyi anlar ve bu saadeti en canlı bir tarzda kendinde teressüm ettirmeye çabalarken de bu saadetten mahrum olmak daha büyük bir ihtiyaca yol açar ve bu saadeti ele geçirmek ise daha zaruri bir nimet haline gelir.

İkinci halde aksine olarak: bu ihtiyaç daha az şiddetle belirir, başka hazlar dikkati uğraştırır, bu ihtiyacın sağladığı üstünlük daha az duyulur: ya hiç, yahut da pek az heyecan husule getirir. Demek oluyor ki heykel bu ihtiyacın geri dönmesiyle pek o kadar ilgi-

lenmez, dolayısıyla de, kendi melekelerini bununla pek o kadar uğraştırmaz.

Nihayet, ihtiyacın nedeni, heykelin ilgilenmemeğe alışmış olduğu bu duyumlardan biri ise heykel, önce ne elem, ne de haz duymaksızın yaşar. Fakat bu durum, heykelin bulunmuş olduğu mesut durumla kıyaslanınca, çok geçmeden ona nahoş gelmeye başlar ve çekmekte olduğu acı da bizim *can sıkıntısı* dediğimiz şey olur. Bununla beraber can sıkıntısı sürüp gider, artar, dayanılmaz bir duruma gelir ve heykelin elinden gitmiş olmasını duymakta bulunduğu saadete doğru bütün melekeleri belirleyip yöneltir.

Bu can sıkıntısı elem kadar bunaltıcı olabilir: bu takdirde heykelin bundan sıyrılıp kurtulmaktan başka hiçbir çıkarı yoktur; onun için hiçbirini seçmeden, bu can sıkıntısını giderecek bütün varolma tarzlarına kendini sürükler. Fakat eğer biz can sıkıntısının baskısını azaltırsak heykelin durumu daha az zavallı olur, bu can sıkıntısını duymak artık onu pek o kadar ilgilendirmez; hâlâ az çok bir hâtırası bulunan bütün hoş duygulara dikkatini yöneltebilir; bütün melekeleri kendine doğru sürükleyecek olan haz da, fikri herhalde en canlı bir şekilde çizilip kalacak olan hazdır.

§. 27. Demek oluyor ki, ondaki meleke-lerin faaliyet derecesini belirleyen iki ilke vardır: bir yandan, artık elinden çıkmış olan bir nimetin şiddeti; öte yandan da, şimdiki duyumdaki hazzın azlığı veyahut bu duyumla birlikte olan elemdir.

Bu iki ilke birleşince heykel, artık sona ermiş olan eski durumunu hatırlatmak için daha çok çabalayıp durur; dolayısıyla de şimdiki durumunu daha az duyar. Zira onun duymak gücünün, zaruri olarak birtakım sınırları olacağından hafıza bundan, koku alma duyumunda bulunmayacak, işine yarıyan bir şey çıkaramaz. Eğer bu melekelerin faaliyeti de kuvvetli ise, duymak gücünün hepsini eline geçirmek için heykel, kendi örgeninde olup biten intıbain artık farkına varmaz, dolayısıyla de, geçmiş durumunu o kadar kuvvetle tasarlar ki hâlâ bu durumda olduğunu sanır¹.

§. 28. Fakat onun şimdilik durumu, bildiği en mesut durumu ise, bu takdirde haz, tercihen elde edilmesi gerekecek kadar kendisini ilgilendirir. Duygusunu giderecek kadar

¹ Tecrübemiz bunun delilidir; zira sanki hâlâ duyuyormuş gibi duymuş olduğu hazları bazan hatırlamıyacak kimse yoktur yahut da hiç olmazsa, içinde bulunduğu az çok acıklı duruma hiç dikkat etmiyecek kadar yeteri derecede şiddetle bu hazları duymıyacak kimse yoktur.

koku alma duyusunu ele geçirmek için hafızayı yeteri kadar etkide bulunmaya zorlayabilecek ortada artık bir sebep olmaz. Haz, aksine olarak, dikkatin veyahut duymak gücünün en büyük bölümünü şimdiki duruma mihlar; ve eğer heykel hâlâ eski durumunu hatırlarsa, demek ki, onun eski durumu ile şimdiki durumu arasında yapmakta olduğu kıyaslama ona kendi saadetini daha iyi tattırır.

Ş. 29. Demek oluyor ki hafızanın iki sonucu vardır: biri, örgenin kendi üzerinde oluyormuş kadar şiddetle beliren bir duyum; öteki de yalnız zayıf bir hâtırası kalmış olan bir duyumdur.

Böylece bu melekenin faaliyetinde, tesbit edebileceğimiz iki derece vardır: en zayıfı, bu melekenin geçmiş i ancak şöyle böyle hatırladığı derecedir; en şiddetlisi ise, bu melekenin geçmiş i sanki şimdiymiş gibi hatırladığı derecedir.

İmdi eşyayı sadece geçmiş olarak hatırladığı vakit bu melekenin adı *hafıza* dır; eşyayı şimdi görülüyormuş gibi kuvvetle tasarladığı vakit de bu meleke *muhayyile* adını alır. Demek oluyor ki muhayyile, bizim heykelimizde, hafıza kadar vukubulur; dolayısıyla de bu iki meleke, azlık ve çokluk bakımından birbirinden ayrılır. Hafıza, kuvveti henüz az olan bir muhayyilenin başlangıcıdır; muhay-

yile ise, ulaşabileceği bütün keskinliğe ulaşmış olan hafızanın kendisidir.

Biri koku alma duyusu, öteki de hafıza vasıtasıyla heykele vukua gelen iki dikkat ayırdetmiş olduğumuza göre şimdi de üçüncü bir dikkate işaret edebiliriz; heykel bu dikkati muhayyile vasıtasıyla yapar ve bu dikkatin özelliği, dış nesnelerin etkisinden ayrı bir duyguyu duyulardaki intıbain yerine koy-mak üzere bu intıbaları durdurmaktır¹.

Ş. 30. Bununla beraber heykel, kendisinde bulunmıyan bir duyumu tahayyül eylediği ve bunu, sanki hâlâ kendisinde bulunuyormuş gibi kuvvetle tasarladığı vakit kendisinde, kendi örgenine etki yapacak kokulu bir cisim gibi aynı sonucu husule getiren bir nedenin bulunduğunu bilmez. Demek oluyor ki

¹ Muhayyilenin duyular üzerindeki etkisini binlerce olgu teyidietmektedir. Bir fikirle pek meşgul olan bir adam, gözlerinin önündeki nesneleri görmez, kulaklarına çarpan gürültüyü duymaz. Arkhimedes hakkındaki rivayeti herkes bilir. Hele muhayyile daha çok kuvvetle de bir nesneyle uğraşıp dursun, insan acı duymadan yaralanır, yanar; ruh da sanki duyuların bütün intıbalarından kurtulmuş gibi olur. Bu olayların mümkün olduğunu anlamak için, duymak gücümüz sınırlı olduğundan dolayı, muhayyilemiz bu gücü bir nesneye tamamiyle sarfedeceği her defasında, biz, duyuların intıbalarını kesin olarak almiyacağımızı göz önünde tutmak yeter.

o, tahayyül etmekle bir duygu duymak arasındadır, bizim gibi, bir fark bulamaz.

Ş. 31. Fakat ondaki hafızanın bizimkinden daha keskin olduğunu peşin kabul etmek gerekir. Ondaki duymak gücü bir tek türlü duyuyu bakımından tamdır. Melekelerinin bütün kuvveti yalnız kokulara takılıp kalır, hiçbir şey onu hoşnut edemez. Kendi hesabımıza biz, hiç durmaksızın bize saldıran bir sürü duyumlar ve fikirler arasında bocalayıp dururuz; dolayısıyla kuvvetlerimizin ancak bir kısmını muhayyilede alıkoyduğumuz için de bir zayıf bir tahayyülde bulunuruz. Esasen muhayyilemize karşı daima tetikte bulunan duyularımız bize, tahayyül etmek istediğimiz şeylerden hiç durmaksızın haber verirler: aksine olarak da her şey, heykelimizin muhayyilesini başboş bırakır. Öyleyse heykelimiz, eskiden almış olduğu bir kokuyu sezer, dolayısıyla de, örgeni sanki bu kokuyla karşılaşmış gibi gerçekten bu kokuyu alır. Niha yet hoşumuza gitmeyen nesneleri kendimizden uzaklaştırmak ve elimize geçirilmesi bizce aziz olanları da aranmak kolaylığı muhayyilemizi tembelleştirmeye etkide bulunur. Fakat heykelimiz nahoş bir duygudan ancak, hoşuna giden varolma tarzını kuvvetle tahayyül ederek kurtulabileceğine göre onun muhayyilesi bu bakımdan daha da tecrübe edin-

miş olur; dolayısıyla onun muhayyilesi bizim muhayyilemizin başaramıyacağı birtakım sonuçlar husule getirir¹.

§. 32. Bununla beraber ondaki faaliyatin tamamiyle durmuş olacağı bir durum da vardır. Bu durum, duymak gücünü tamamiyle uğraştıracak kadar bir duyumun kuvvetli olmasıdır. Bu takdirde heykel tamamiyle edilgidir. Haz onun için, kendisinin zar zor farkına vardığı bir nevi sarhoşluk; elem ise kendisinin hemen hemen hiç duymadığı bir nevi bunaltıdır.

§. 33. Fakat hele duyum şiddetinden birkaç derece kaybediversin, ruhun meleke-leri, hemen faaliyete geçer, ihtiyaç da yeni baştan, bu melekeleri belirleyen neden durumuna geliverir.

§. 34 Heykelin hoşuna daha çok gidecek değişmeler, her vakit onun en son uğradığı değişmeler değildir. Bu değişmeler, heykeldeki bilgiler zincirinin sonunda bulunacağı

¹ Muhayyilenin sonuçları ne kadar şaşılacak olursa olsun bu hususta hiç şüpheye düşmemek için, ruya görürken bizde olup biteni düşünmek yeter. Bu esnada biz, duyularımıza hiç etkide bulunmıyan birtakım cisimleri görür, işidir, bunlara dokunuruz; onun için ancak, uyanıken bizi uğraştıran birtakım fikirlerle birtakım duyumlar bizi uğraştırmadığı için muhayyilenin bu kadar kuvvetli olduğuna inanmak gerekir.

gibi, başında veyahut ortasında da bulunabilir. Öyleyse muhayyile, mutavassıt fikirlerin üzerinden, çok kere, hızla geçmek zorundadır. Bunların en uzakta olanlarını beriye getirir, hafızadaki eski sıralarını değiştirir ve bunlardan yepyeni bir zincir teşkil eder.

Demek oluyor ki, fikirler arasındaki bağlantı, heykelin melekelerindeki aynı sırayı takibetmez. Onun muhayyileden aldığı sıra ne kadar çok senli benli bir duruma gelirse o, hafızanın kendisine vermiş olduğu sırayı da o kadar çok muhafaza eder. Bundan dolayı da fikirler birbirinden ayrı bin bir şekilde bağlar; heykel de, duyumları duymuş olduğu sırada, bunları tahayyül eylemiş olduğu sıraya göre daha az düzen bulunduğunu hatırlar.

§. 35. Fakat bütün bu zincirler ancak, her halka ile, bu halkadan önceki ve sonraki halkanın kıyaslanmasıyla ve bunlar arasındaki bağlantılar hakkında verilmiş olan hükümlerle teşekkül ederler. Bu bağlantı; melekelerin faaliyeti, hatırlamak ve tahayyül etmek alışkanlıklarını kuvvetlendirdiği ölçüde kuvvetlenir; eskiden duyulmuş olan duyumları yeniden sezmekten ibaret şaşılacak üstünlük de işte buradan elde edilir.

§. 36. Gerçekten de, heykelimize, kendisinin pek senli benli olduğu bir koku kok-

latırsak hafızasının gezinip dolaşmaya alışmış bulunduğu zincirin bazı kısımlarıyla, onu kıyaslayacağı, hakkında hüküm vereceği bu kısımlara bağliayacağı bir varolma tarzı ortaya çıkar. Heykelimiz, şimdi içinde bulunduğu durumun, eskiden bulunmuş olduğu durumun aynı olduğuna, işte bundan dolayı hüküm verir. Fakat henüz hiç koklamamış olduğu bir koku hakkında mesele değişir. Öyleyse bu koku ona yepyeni gelir.

Ş. 37. Bir varolma tarzının farkına vardığı vakit bunu kavıyamadığına işaret etmek faydasızdır. Böyle bir olayıı nedeni, kendilerinde olup biteni gözetlemesini ve tahlil etmesini bilmiyen insanların hepsinin farkına varamıyacağı kadar, incelenip ortaya konulması zordur.

Ş. 38. Fakat heykel, bir varolma tarzını uzun zamandan beri düşünmediği vakit, bu varolma tarzından edinmiş olduğu fikir, bütün bu zaman aralığı sırasında ne olur? Daha sonra hafızaya nakşolan bu fikir nereden çıkar? Ruhta mı, yoksa gövdede mi barınıp kalmıştır? Ne birinde, ne de ötekinde.

Ruhta değil; çünkü bu varolma tarzını hatırlamak gücünü ortadan kaldırmak için beyinde bir sarsıntı olması yeter. Gövdede de değil; gövdede ancak fizik neden barınıp kalabilir. Bunun için de, heykelin hatırladığı

duyum dolayısıyla düşmüş olduğu durumda beynin mutlaka kalacağını farz ve tahmin etmek gerekir. Fakat bu faraziye, ruhların daimî hareketiyle nasıl bağdaştırmalıdır? Hele hafızanın zenginleşmesini sağlayan sürü sürü fikirler göz önünde tutulursa nasıl bağdaştırmalıdır? Bu olay, çok daha basit bir tarzda açıklanabilir.

Örgenlerimden birinde, beyine kadar ilenip giden bir hareket vukua geldiği vakit bende bir duyum olur. Eğer aynı hareket beyinde başlar ve örgene kadar yayılırsa, bende olmayan bir duyumun bulunduğunu sanırım; bu bir yanılsamadır. Fakat eğer bu hareket beyinde başlar ve beyinde sona ererse, bu hareketin bende vücuda getirmiş olduğu duyumu hatırlarım.

Öyleyse bir fikir heykelde nakşolduğu vakit, o demek değildir ki, bu fikir gövdede veyahut ruhta barınıp kalmış olsun. Çünkü bunun fizik ve vesile nedeni olan hareket beyinde husule gelir¹. Fakat burası, hafızanın mekanizması hakkındaki tahminleri yürütmenin yeri değildir. Biz kendi duyumlarımızın hâtırasını saklarız. Uzun zaman bu duyumları düşünmemiş olarak kaldıktan sonra bunları

¹ Mantık, bölüm I, bahis IX, bakınız.

hatırlarız: böyle olması için bu duyumların bizim üzerimizde canlı bir intiba bırakmış olmaları veyahut da bunları bizim birçok kere-ler duymuş olmamız yeter. Bu olgular heykeli-mizin, bizim gibi yapılp kurulmuş olması do-layısıyla, bizim gibi hafıza sahibi olabileceğini farzeylememize cevaz verirler.

§. 39. Onun bir çok alışkanlıklar edin-miş olacağı sonucuna varalım: bunlar meselâ bir dikkat etmek alışkanlığı, bir hatırlamak alışkanlığı, bir kıyaslamak alışkanlığı, bir hü-küm vermek alışkanlığı, bir tahayyül etmek alışkanlığı ve son olarak da bir farkına varmak alışkanlığı olsun.

§. 40. Yalnız, alışkanlıkları husule ge-tirmiş olan aynı sebepler bu alışkanlıkları ida-me edebilirler. Demek istiyorum ki, arasıra tekrar edilecek fiillerle yenileştirilmezlerse alış-kanlıklar yok olup gider. Bu takdirde heyke-limiz, ne bir varolma tarzı hakkında kendi yap-mış olduğu kıyaslamaları, ne de bunlar hak-kında vermiş olduğu hükümleri hatırlar; do-layısıyla, farkına varmaksızın, bu varolma tar-zını, her karşılaştıkça bir daha ve bir daha du-yar durur.

§. 41. Fakat bizim kendimizin de, onun hafızasının ve bütün melekelerinin faaliyetini idamede yardımımız olabilir. Kendi varolma tarzlarını muhafaza etmesi veyahut bunlardan

sıyrılıp kurtulması içm onu türlü türlü haz ve elem dereceleriyle ilgilendirmek yeter. Demek oluyor ki ondaki duyumlar sıraya koymaktaki inceliğimiz onun alışkanlıklarını gitgide kuvvetlendirmeye ve genişlemeye fırsat verebilir. Hattâ onun, sezmediği birtakım farkların, bir bir kokular silsilesinde farkına varacağı da tahmin edilebilir. Bütün melekelerini bir tek türlü duyumla uğraştırmak zorunda olunca bu inceleyişi bızden daha çok sezgiyle yapmaması elinden gelir mi?

Ş. 42. Bununla beraber kendi hükümlerinin sezebileceği bağıntılar pek çok azdır. O yalnız, ancak bir tek varolma tarzının, kendi eski varolma tarzının veyahut bu tarzdan farklı bulunduğunu, bunlardan birinin hoş, ötekinin nahoş olduğunu, bu varolma tarzlarının az veya çok hoş veya nahoş olduklarını bilir.

Fakat hepsi birden duyulan birçok kokunun farkına varır mı? Bu, kendimizin de ancak büyük bir deneyiştten sonra edindiğimiz ayırdediş kabiliyetidir. Bu kabiliyet yine de çok dar birtakım sınırlarla çevrilidir: zira bir ıtri-yat mahfazasındaki bütün kokuların koku alma duyusunda bulunacağını kabul edecek kimse yoktur. İmdi türlü türlü kokuların vücuda getirdiği bir mahlût, bana öyle geliyor ki, heykelimiz için bir ıtri-yat mahfazası olsa gerekir.

Başka bir yerde göreceğimiz üzere, üçüncü bir kokuda iki kokuyu ayırdetmemizi bize öğretmiş olan şey, kokulu cisimleri bilmektir. Bir gülü ve bir fulyayı birdenbire kokladıktan sonra bunların ikisini birden kokladık; böylece de, bu iki çiçeğin birden bizde vücuda getirdiği duyumun, öteki iki duyumdan mürekkep olduğunu öğrendik. Hele kokuların sayısı çoğaltılıversin, bu takdirde biz ancak baskın olan kokuları sezeriz ve hattâ, hiçbir kokunun üstün gelmiyeceği gibi eğer mahlût yeteri kadar incelikle yapılmışsa bunları birbirinden de ayırdetmeyiz. Böyle bir durumda kokular, bir arada dövülüp ezilen boyalar gibi; yavaş yavaş birbirine karışır gibi olurlar; birleşir ve o kadar iyi karşılaşır ki bunlardan hiçbirisi, artık eski durumunda kalmaz ve birçok kokudan da ancak bir tek koku ortaya çıkar.

Eğer heykelimiz, varlığının ilk anında iki koku koklamışsa, bu takdirde, kendisinin aynı zamanda iki durumda olacağına hükmetmez. Fakat bu iki kokuyu ayrı ayrı tanımasını öğrenmiş olduğu için bunların ikisini de birden duyduğunu farzedelim. Bu takdirde, bunları acaba ayırdedecek midir? Bence bu muhtemele benzemiyor. Zira, bu iki kokunun kendisine iki ayrı cisimden geldiğini bilmediğini bilmediği için, duyduğu duyunun başka iki kokudan mürekkep olmasından, hiçbir şey kendisini şüpheye

düşüremez. Gerçekten de, eğer hiçbir koku bas-
kın değilse bu kokular bize göre karışırlar bile;
ve eğer daha hafif olacak bir koku olursa bu
koku en sert kokuyu sadece değiştirip bozar;
dolayısıyla de bu kokular bir arada olunca ale-
lâde bir varolma tarzı gibi görünürler. Buna
kanaat getirmemiz için, yalnız başka başka
cisimlere atfetmeye alışmadığımız birçok ko-
kuyu koklamamız yeter: bunların bir tane mi,
yoksa birçok mu olduğunu temin eylemeğe
cesaret etmiyeceğimizden eminim. Heykelimi-
zin durumu da işte tam budur.

Demek oluyor ki heykelimiz, ayırdediş ka-
biliyetini ancak, duymakta olduğu bir başka
varolma tarzına birden dikkat ederek elde e-
der. Bundan dolayı da onun hükümleri, birden
koklanmış olan iki kokuya hiç şâmil olmaz; bu
hükümlerin konusu sadece, birbirini kovalıyan
birtakım duyumlardır.

ÜÇÜNCÜ BAHİS

Yalnız Koku Alma Duyusu Bulunan Bir
Adamda İsteklere, Tutkulara, Aşka, Kine,
Ümide, Korkuya Vesaireye Dair

§. 1. Türlü ihtiyaçların neden ibaret ol-
duğunu ve bunların, ruhtaki melekelerin, elde
edilmesi zaruri bir hale gelen bir nimetle uğ-
raşmalarındaki şiddet derecelerinin ne suretle

nedeni olduklarını görmüş olduk. İmdi istek, bu melekeler, ihtiyacını duyduğumuz şeylere yöneldiği vakit bunlardaki faaliyetin ta kendisidir¹.

§. 2. Demek oluyor ki her istek heykelde, kendisinin şimdiki durumundan daha iyi bir durum hakkındaki bir fikir bulunmasını ve heykelin, birbirini kovalıyan iki durum arasındaki fark hakkında hüküm vermesini gerekli kılar. Eğer bu durumlar farklı ise heykel, arzuladığı varolma tarzından mahrumluğundan daha az acı çeker; onun duyduğu duyguya da ben *huzursuzluk* veyahut *hafif hoşnutsuzluk* diyorum: ondaki melekelerin faaliyeti, kendi istekleri bu sırada daha zayıflar. Aksine olarak, fark çoksa, heykel daha çok acı çeker; duymakta olduğu intıbaa da ben *tasa*, *hattâ azap* diyorum: ondaki melekelerin faaliyeti, kendi istekleri bu sırada daha şiddetlidir. Demek oluyor ki isteğin ölçüsü, bu iki durum arasında sezilen farktır; bundan dolayı da, isteklerin uğrıyabileceği bütün dereceleri bilmek için, melekelerdeki faaliyetin şiddeti ne suretle edinebileceğini veyahut yitirebileceğini hatırlamak yeter.

§ 3. Bunlar ancak, meselâ heykelin melekeleri, mahrum olunması şimdiki durumdan farklı olduğu ölçüde büyük bir tasaya yol a-

¹ Mantık, Araştırma Derslerinin İlk Konuları.

çan bir nimete yöneldiği vakit daha şiddetli olurlar. Böyle bir durumda hiçbir şey heykele bu nesneyi unutturamaz: o bu nesneyi hatırlar, tahayyül eder; bütün melekeleri yalnız bu nesne ile uğraşır. Dolayısıyla, bu nesneyi ne kadar arzularsa onu arzulamağa da o kadar alışır. Bir tek sözle onda, bu nesneye karşı, adına *tutku* denilen şey vardır; yani başka isteklerin olmasına imkân vermiyen veyahut hiç olmazsa isteklerin en baskını olan bir istek vardır.

§ 4. Bu tutkunun konusu olan nimet en hoş nimet olarak görünmeye devam ettikçe ve bundan mahrum olmak da aynı tasalarla birlikte oldukça bu tutku varolmağa devam eder. Fakat eğer heykel, tercih edeceği yeni bir nimele alışmaya fırsat bulursa, bu tutkunun yerini bir başka tutku alır.

§ 5. Onda haz, elem, ihtiyaç, istek, tutku olur olmaz aşk ve kin de olur. Zira nail bulunduğu veya arzu eylediği hoş bir kokuyu sever. Kendisine ıstırap veren nahoş bir kokudan nefret eder: nihayet bir başka koku ile değiştirmek isteyeceği daha az hoş bir kokuyu daha az sever. Buna kanaat getirmek için sevmenin, bir nesne karşısında: hazlanmak veyahut arzulamak ile birlikte olduğunu; nefret etmenin de huzursuzluk, hoşnutsuzluk ile aynı şekilde birlikte olduğunu göz önünde tutmak yeter.

§ 6. Bir nesneden mahrum olmanın sebep olduğu tasa ve menfur bir nesneyi görmenin verdiği hoşnutsuzlukta birçok dereceler bulunabileceği için bunları aşkta da, kinde de ayırdetmek gerekir. Hattâ bizim bu konuda kullandığımız birtakım kelimelerimiz bile vardır: zevk, meyil, temeyül, kaçınma, tiskinti, nefret bunlardandır. Her ne kadar bunların yerine aşk ve kin kelimeleri konulmazsa da bu kelimelerin ifade ettiği duygular yine de bu tutkuların sadece bir başlangıcıdır: bu duygular ancak daha zayıf bir derecede oldukları için bu tutkulardan ayrılırlar.

§ 7. Aslında, heykelimizin duyabileceği aşk, onun kendine karşı duyduğu sevgiden, yahut da onur adı verilen şeyden başka bir şey değildir. Zira gerçekte heykelimiz kendi kendini sever; çünkü onun sevdiği şeyler kendi var olma tarzlarıdır.

§. 8. Ümit ve korku, aşk ve kinin doğduğu aynı ilkeden doğarlar.

Heykelimizin hoş ve nahoş duyumları duymasını sağlayan alışkanlık kendisine, bu duyumlardan daha da duyabileceğine hükmettirir. Eğer bu hüküm, hoş giden bir durumun sevilmesine inzimam ederse ümidi husule getirir ve eğer hoş gitmeyen bir durumdan da nefret edilmeye inzimam ederse korkuyu vücuda getirir. Gerçekten de ummak, bir nimete sahip

olmakla övünmektir; korkmak da bir kötülüğün tehditi altında bulunduğunu anlamaktır. Ümit ve korkunun, istekleri artırmaya etkide bulunduğuna işaret edebiliriz. En şiddetli tutkular, işte bu iki duygunun çatışmasından doğar.

§ 9. Bazı isteklerini gidermiş olduğunu hatırlamasını heykelimize: başka isteklerin de giderilmesini o kadar umdurur ki, buna karşı gelen engelleri bilmediği için arzuladığı şeyin, başka vesilelerle arzulamış olduğu şey gibi, kendi elinde olmayacağının sebebini anlamaz. Hakikatte bu hususta kendini ikna edemez; fakat bunun aksi için hiçbir delili yoktur. Bilhas- sa, duyduğu aynı isteğin başka zamanlarda hazla birlikte olmuş bulunduğunu hatırlarsa, ihtiyacının daha çok olması ölçüsünde övünür. Demek oluyor ki onun övüncünü iki sebep sağlar: böyle bir isteği gidermiş olmak tecrübesi ve bunu hâlâ bilmekteki fayda¹. Bu andan itiba-

¹ Bütün insanlarda olduğu gibi heykelimizde de durum böyledir. Biz kendimizi tecrübeye göre güderiz ve bize hâkim olan ilgiye göre de ihtimal hakkında kendimize kurallar kurarız. Eğer ilgi büyükse en zayıf derecedeki ihtimal alelumum bize yeter ve tam esaslı bir ihtimal üzerinde karar vermemiz için yeteri kadar akıllı uslu olduğumuz takdirde de bunun sebebi, çok kere, harekete geçmekte az çıkarımız olmasıdır.

ren yalnız istemekle yetinmez, iradeyle de ister; zira *iradeden* mutlak bir istek kastedilir, öyle ki biz, arzu edilen bir şeyin elimizde bulunduğuna inanırız.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

Yalnız Koku Alma Duyusu Bulunan Bir Adamın Fikirlerine Dair

§. 1. Heykelimiz sırasıyle bir haz durumundan ve bir elem durumundan geçtiğinin farkında olmadan, bazısı hoşuna giden, bazısı da hoşuna gitmiyen birbirini kovalıyan birçok varolma tarzlarında bulunamaz. Bir kısmıyla hoşnutluk, ferahlık hâsıl olur; ötekileri ile de hoşnutsuzluk, birçok varolma tarzlarında müşterek olan hoşnutluk ve hoşnutsuzluk fikirlerini hafızasında muhafaza eder: bundan dolayı da, gitgide yatkınlaşacağı ölçüde birtakım ince ayırdetmesini öğreneceği bu iki bağıntıya göre onun, kendi duyumlarını göz önünde tutmaktan başka yapacağı bir iş yoktur.

§ 2. Soyutlamak, tabiî olarak bağlanmış görüldüğü bir başka fikirden bir fikri ayırdetmek demektir. İmdi hoşnutluk ve hoşnutsuzluk fikirlerinin, kendi değişmelerinin birçoğunda müşterek olduğunu göz önünde tutarak heykelimiz, önceleri hiç farkına varmamış olduğu filân özel değişmeden bu değişmeleri ayırd-

etmek alışkanlığını edinir; demek oluyor ki o bunları kendine birtakım soyut kavramlar durumuna getirir; bu kavramlar ise, kendi varolma tarzlarının birçoğunda müşterek oldukları için genel bir duruma gelirler.

§.3. Fakat o, aynı cinsten birçok çiçeği birbiri ardı sıra kokladığı takdirde daima aynı varolma tarzını duyar, dolayısıyla de onun bu konu hakkında ancak özel bir fikri olur. Meselâ menekşelerin kokusu, onun için, birçok çiçekte müşterek olacak soyut bir fikir olamaz; çünkü o, menekşelerin varolduğunu bilmemektedir. Demek oluyor ki kendisine has olan sadece bir varolma tarzı hakkındaki özel bir fikirdir. Dolayısıyla onun yaptığı bütün soyutlamalar, az veya çok hoş olan birtakım değişmelerden ve az veya çok nahoş olan birtakım başka değişmelerden ileri gitmez.

§. 4. Onun daha önce özel fikirleri olmadığı vakit kendisi yalnız şu veya bu varolma tarzını arzulayabiliyordu. Fakat birtakım soyut kavramlara sahip olur olmaz isteklerinin, aşkının, kininin, ümidinin, korkusunun, iradesinin nedeni genel olarak haz veya elem olabilir.

Bununla beraber genel olarak nimete karşı duyulan bu sevgi ancak, hafızanın ona şöyle böyle çizdiği fikirlerin kalabalığında kendisinin daha çok hoşuna gidecek şeyi hâlâ ayırd-

edemediği vakit belirir; fakat bunun farkına vardığını sanır sanmaz onun bütün istekleri özel bir varolma tarzına dönüp yönelirler.

§. 5. Geçmekte olduğu durumların farkına vardığına göre onda, herhangi bir sayı fikri vardır: bir duyumu her duyduğunda, her hatırlayışında bir fikri ve; hafızası kendisine birbirinden ayrı iki veya üç varolma tarzını her hatırlayışında ise *iki veya üç* fikri vardır: zira bu takdirde, bir koku olarak veyahut sırasıyle iki veya üç koku olmuş bulunarak kendi kendinin farkına varır.

§. 6. Aynı zamanda kokladığı iki koku-yu birbirinden ayırdedemez. Öyleyse koku alma duyusu ona ancak bir fikrini verebilir, dolayısıyla de o, sayı fikirlerini ancak hafızadan alabilir.

§.7. Fakat o, bu konudaki bilgilerini pek o kadar uzağa götürmez. Henüz saymasını öğrenmemiş olan bir çocuk gibi, kendi fikirlerinin sayısı biraz çok olunca bunların sayısını belirleyemez.

Bana öyle geliyor ki, onun ayrı olarak bilebileceği en büyük miktarı bulmak için bizim de *bir* işareti ile ne kadara kadar sayabileceğimizi göz önünde tutmak yeter. Bu kelimenin tekrar edilmesiyle teşekkül eden koleksiyonların hepsi birden ayrı sezilemediği vakit bi-

zim, bu koleksiyonların kapsadığı açık fikirlerin yalnız hafıza ile edinilemeyecekleri sonucuna varmağa hakkımız olur.

İmdi bir, bir daha bir derken bende iki fikri; bir, bir daha bir ve bir daha bir derken de üç fikri vardır. Fakat onu, onbeşi, yirmiyi ifade etmek için bende yalnız bu işaretin tekrar edilişi olsaydı bunlara ait fikirleri asla belirliyemezdim; zira *biri*, bu sayıların her birinin gerekli kıldığı kadar tekrar etmiş olmayı kendime hafıza yoluyla sağlayamazdım. Hattâ bana öyle geliyor ki bu yoldan giderek *dört* fikrini edinemem, dolayısıyla de bir işaretini ne çok, ne de az tekrar etmemiş olduğumdan emin bulunmam için bir oyuna ihtiyacım vardır. Ben meselâ, bir, bir, bir daha bir, bir diyorum. Fakat yalnız bu bile hafızanın dört tane biri aynı zamanda kavramadığını gösterir. Demek oluyor ki hafıza, üçten sonra yalnız bir çokluk gösterir. Fikirlerimizi yalnız hafızanın daha ileriye yayabileceğini sananlar üç sayısının yerine bir başka sayı koyarlar. Benim yapacağım muhakemeler hakkında, bir tek sayı bulunduğunu ve bundan sonrasında hafızanın artık yalnız tamamiyle müphem bir çokluk sezilmesine imkân verdiğini kabul etmek yeter. Işığı daha uzaklara götürmeyi bize göstermiş olan şey işaretlerin hüneridir. Fakat bizim farkına varabileceğimiz sayılar ne kadar çok olursa

olsun geride daima, belirlenmesi imkânsız olan ve bu sebepten dolayı da *sonsuz* adı verilen, halbuki *belirsiz* denilmiş olsaydı daha iyi olacak olan birçokluk kalır. Yalnız bu kelime değişikliği bile yanılmaları pekâlâ önliyebilirdi¹

Demek oluyor ki biz, heykelimizin: bu varolma tarzlarından ancak üç tanesine kadarını ayrı ayrı kavrayacağı sonucuna varabiliriz. Bundan sonrasında o, burada, bizim için şu uydurma sonsuz kavramı ne ise, kendisi için de aynı şey olacak birçokluk görecektir. Hattâ o, bunları birbirine karıştırınca daha çok mâzur görülür. Zira o, kendisini yanılmadan kurtarabilecek teemmülde bulunamaz. Öyleyse sonsuzu, sanki gerçekten kendisi de içindeymiş gibi, bu çoklukta sezip kavrar.

Nihayet öndaki *bir* fikrinin soyut olduğunu da görürüz: zira o, kendi varolma tarzlarının hepsini şu, işbu tarzlardan her birinin öteki tarzların hepsinden ayrı olması genel bağıntısı ile duyar.

Ş. 8. Kendisinde özel fikirler ile genel fikirler bulunduğu için o iki türlü hakikat bi-

¹ Bilhassa, sonsuz hakkında müspet bir fikre sahip olduğumuzu sanmak yanılması metafizikçilerin ve hattâ bazan da geometrikcilerin yaptıkları bir sürü kötü muhakemeler işte bundan ilerigedir.

lir. Her cinsten olan çiçeklerin kokuları, onun için sadece birtakım özel fikirlerdir. Öyleyse bir kokuyu bir başka kokudan ayırdettiği vakit onun farkına vardığı bütün hakikatler hakkında da durum böyle olur.

Fakat onda, hoş olmak tarzları ile nahoş olmak tarzları hakkında soyut kavramlar vardır. Öyleyse o bu konuda, birtakım genel hakikatleri bilir: kendi değişimlerinin genel olarak, birbirinden farklı olduklarını ve bu değişimlerin az veya çok olarak kendisinin hoşuna gittiğini veya gitmediğini bilir.

Fakat bu genel bilgiler heykelimizde, birtakım özel bilgilerin de bulunmasını gerekli kılar; çünkü özel fikirler, soyut kavramlardan önce gelmişti.

Ş. 9. O, aynı koku olmak, aynı koku olmaktan çıkmak ve sonra yine aynı koku olmak alışkanlığında bulunduğu için; kendisi bu koku olmadığı vakit bu koku olabileceğine ve bu koku olduğu vakit de artık bu koku olamayacağına hükmeder. Demek oluyor ki kendisi varolma tarzlarını varolabilirmiş veya olmıyabilirmiş gibi göz önünde tutmak fırsatını bulur. Fakat bu mümkün kavramının kendisinde, bir sonuç husule getirebilen nedenler hakkındaki bilgi hiç bulunmaz: bu kavram, aksine olarak, bu nedenlerin bilinmemesini gerekli kılar, dolayısıyla de yalnız bir alışkanlık hükmüne da-

yanır. Heykel, meselâ: gül kokusu olmaktan çıkarak tekrar menekşe kokusu olabileceğini düşündüğü vakit, kendi duyumlarına yalnız ve yalnız bir dış varlığın tasarruf eylemekte bulunduğunu bilmez. Verdiği hükümde yanılması için bizim, devamlı olarak, ona aynı kokuyu koklatmakta olduğumuzu farzeylememiz yeter. Muhayyilesinin bunu arasıra telâfi edebileceği doğrudur: fakat bu telâfi ancak, isteklerin şiddetli olması fırsatlarında olur, buna rağmen muhayyile daima bu işi başaramaz.

Ş. 10. Kendi alışkanlık hükümlerine bakarak belki de o, imkânsız hakkında da herhangi bir fikir edinebilir. Yeni bir varolma tarzı elde eder etmez bir varolma tarzını yitirmeye alışmış olduğu için, kendi kavrama tarzına göre onda, böyle iki varolma tarzının birden bulunması imkânsızdır. Bunun aksine inanacağı tek durum, gerçekten sanki iyi duyumu duyuyormuş gibi bu duyumları aynı şiddetle kendisine izlendirmek için, muhayyilesinin yeteri kadar faaliyette bulunması durumudur. Fakat böyle bir şey hiç de olamaz. Onun edinmiş olduğu alışkanlıklara muhayyilesinin uyacağı tabiidir. O böylece, kendi varolma tarzlarını ancak birbiri ardı sıra duymuş olacağı için, bu varolma tarzlarını ancak bu sıraya göre tahayyül eder. Esasen hafızası, eskiden duymuş olduğu, şimdi ise duymakta bulunduğu duyum-

duğu lâhzadan önceki belirsiz bir süre ile yine kendisinin menekşeyi koklayacağı lâhzadan sonra gelecek belirsiz bir süreyi gösterir

§. 14. Bu süreyi belirsiz olarak sezdiği için bunda ne başlangıç, ne de son görebilir: hattâ bunlardan ne biri, ne de öteki hakkında işkillenebilir. Öyleyse onun gözünde bu süre mutlak bir ilksizlik ve sonsuzluktur; bundan dolayı da heykelimiz kendisini, sanki öteden-beri varmış ve sanki hiç sonu gelniyecekmiş gibi duyar.

Gerçekten de, başlamış olduğumuzu ve sona ereceğimizi bize öğreten, hiç de, fikirlerin zincirlenip gitmesi üzerinde yapılan temmül olmayıp, doğup öldüklerini gördüğümüz cinsimizden olan yaratıklara ettiğimiz dikkattir. Yalnız kendi varlığını bilecek olan bir insanın, ölüm hakkında hiç fikri olmaz.

§. 15. Örgen üzerinde vukua gelen intıbaların teakubu dolayısıyla husule gelmiş olan süre fikri barınıp kalır veyahut da, hafızanın hatırlattığı duyumların teakubu dolayısıyla yeniden husule gelir. Böylece, kokulu cisimlerin heykelimiz üzerinde artık bir etkisi bulunmayışı sırasında bile heykelimiz şimdiyi, geçmiş, geleceği tasarlamaya devam eder. Şimdiyi, içinde bulunduğunu kendi durumu ile; geçmiş, içinde bulunmuş olduğu kendi durumunun hâtırası ile; geleceği de, birçok vesilelerle aynı

duyumları duymuş olduğundan bu duyumla diğı kendisinde yine olabileceğine hükmeyle-diğı için tasarlanmağa devam eder.

Demek aluyor ki onda iki teakup vardır: biri, örgenler üzerinde yapılmış olan intıbaların teakubu; öteki de, hafızaya çizilip kalan duyumların teakubudur.

§ 16. Bir duyumun hâtırası hafızada bulunurken birçok intıbalar örgende birbirini kovalıyabilir ve aynı intıba kendisini örgende duyururken birçok duyumlar da birbirinin ardısına hafızaya nakşolabilirler. Birinci durumda, koku alma duyusunda olan intıbalar silsilesi bir duyum hâtırasının süresini ölçer; ikinci durumda ise, hafızaya gelen duyumlar silsilesi, koku alma duyusunun aldığı intıba süresini ölçer.

Eğer, meselâ, heykel bir koku kokladığı vakit teber çiçeğinin, fulyanın ve menekşenin kokularını hatırlarsa, onun kendi duyusunun süresi hakkında hüküm vermesi, hafızasında olup biten teakuptan dolaydır; ve eğer gülün kokusu nakşolduğu vakit de ben ona bir sürü kokulu cisimler gösterirsem onun, bu duyumun süresi hakkında hüküm vermesi, örgende olup biten teakuptan dolaydır. Demek oluyor ki o, kendi değişimleri arasında, sürüp gidemiyecek hiçbir değişme bulunmadığını se-

zer. Süre, onun bütün bunları genel olarak göz önünde tuttuğu ve bütün bunlardan soyut bir kavram vücuda getirdiği bir bağıntı durumuna gelir.

Eğer, bir gülü kokladığı zamanda menekşenin, yaseminin ve levanta çiçeğinin kokularını sırasıyla hatırlarsa kendi kendini üç lâhza süren bir gül kokusu olarak sezer: ve eğer, kendinde yirmi kokuluk bir silsile vücuda getirirse kendi kendini, belirsiz bir zamandan beri gül kokusu olacakmış gibi sezer; böyle olmaya başlamış bulunduğuna artık hükmetmez, ta ezelden beri böyle olduğunu sanır.

§. 17. Demek oluyor ki, süre hakkında ona herhangi bir fikir verebilecek yalnız, örgenin ilettiği bir kokular silsilesi veyahut da hafızanın farzeylettiği bir kokular silsilsidir. Bir saat, bir gün veyahut daha çok bir müddet boyunca kokulu cisimlerin birincisi kendisine yeknasak bir şekilde etkide bulunmuş olsaydı veyahut bu kokunun etkisi kendisinin farkına varamıyacağı kadar belirsiz ince farklarla değişmiş bulunsaydı o yalnız bir tek lâhzayı bilmiş olurdu.

Süre fikrini edinince hafızasını kullanmadan, içlerinden geçmiş olduğu varolma tarzlarından bazısını birbiri ardı sıra hatırlamadan bir duyumu muhafaza ettiği takdirde de du-

yanır. Heykel, meselâ: gül kokusu olmaktan çıkarak tekrar menekşe kokusu olabileceğini düşündüğü vakit, kendi duyumlarına yalnız ve yalnız bir dış varlığın tasarruf eylemekte bulunduğunu bilmez. Verdiği hükümde yanılması için bizim, devamlı olarak, ona aynı kokuyu koklatmakta olduğumuzu farzeylememiz yeter. Muhayyilesinin bunu arasıra telâfi edebileceği doğrudur: fakat bu telâfi ancak, isteklerin şiddetli olması fırsatlarında olur, buna rağmen muhayyile daima bu işi başaramaz.

Ş. 10. Kendi alışkanlık hükümlerine bakarak belki de o, imkânsız hakkında da herhangi bir fikir edinebilir. Yeni bir varolma tarzı elde eder etmez bir varolma tarzını yitirmeye alışmış olduğu için, kendi kavrama tarzına göre onda, böyle iki varolma tarzının birden bulunması imkânsızdır. Bunun aksine inanacağı tek durum, gerçekten sanki iyi duyum duyuyormuş gibi bu duyumları aynı şiddetle kendisine izlendirmek için, muhayyilesinin yeteri kadar faaliyette bulunması durumudur. Fakat böyle bir şey hiç de olamaz. Onun edinmiş olduğu alışkanlıklara muhayyilesinin uyacağı tabiidir. O böylece, kendi varolma tarzlarını ancak birbiri ardı sıra duymuş olacağı için, bu varolma tarzlarını ancak bu sıraya göre tahayyül eder. Esasen hafızası, eskiden duymuş olduğu, şimdi ise duymakta bulunduğu duyum-

ları şimdi kendisine duyurmak için belki de yeteri kadar kuvvetli olmaz.

Fakat bana daha çok muhtemel gelen, kendisinde vukubulmuş olan şeyin yine de vukubulabileceğine dair hüküm vermek alışkanlığında imkân fikrinin bulunmasıdır; bizim, imkânsız hakkındaki fikrimizi, kendilerinde tekrar bulabileceğimiz birtakım hükümler vermeye, onun fırsat bulmuş olması pek zordur. Bunu yapmak için onun, henüz hiç karşılaşmamış olduğu şeyle uğraşması gerekir; fakat duyumakta bulunduğu şeye kendisini baştanbaşa vermiş olması pek tabiidir.

§. 11. Kokular hakkında kendisinde yaptığı tefrikten bir teakup fikri doğar: zira o, bu değişikte iki lâhzalı bir süre tasarlamadan eski durumundan çıktığını duyamaz.

Ayrı ayrı ancak üç kokuyu alabildiği için ye, onun fırsat bulmuş olması pek zordur. Bunun ötesinde sadece belirsiz bir teakup görür. Hafıza kendisine dört, beş, altıya kadar varolma tarzını ayrı ayrı hatırlatabileceği farzedilirse heykel dolayısıyla kendi sürsinde dört, beş, altı lâhza ayırdeder. Herkes bu konuda uygun göreceği tahminlerde bulunabilir ve bunları, tercih etmeyi uygun sandığı tahminlerle değiştirebilir.

Ş. 12. Bir kokudan bir başka kokuya geçiş heykelimize sadece bir geçmiş fikri verir. Onda bir gelecek fikri de olması için muhtelif zamanlarda aynı durumları sırasıyla duymuş olması ve bir değişmeden sonra bir başka değişmenin geleceğine dair kendinde bir alışkanlığa erişmiş bulunması gerekir.

Meselâ şu fulya, gül, menekşe dizisini ele alalım. Bu kokular bu dizide devamlı olarak bulunmadıkları andan itibaren bunlardan biri heykelin örgenine ancak, hafıza öteki kokuları koklanmış oldukları sıraya göre kendisine hatırlatır hatırlatmaz etkide bulunabilir. Menekşe kokusu dolayısıyla öteki iki koku bu kokudan önce duyulmuş olarak belirir ve heykel de böylece geçmiş bir süreyi tasarlarsa fulya kokusu, gül ve menekşe kokuları da aynı suretle bu kokudan sonraki kokular olarak belirirler ve heykel de böylece gelecek bir süreyi tasarlar.

Ş. 13. Demek oluyor ki fulya, gül ve menekşe kokuları, onun ayrı ayrı sezdiği üç lâhzayı gösterebilir. Aynı sebepten dolayı, önce geçmiş olan kokular ve daha sonra gelmeye yatkınlaşmış bulunan kokular, onun geçmişte ve gelecekte şöyle böyle sezdiği lâhzaları gösterirler. Bu bakımdan, bir gül koklayınca hafızası ona fulya ve menekşe kokularını ayrı ayrı hatırlatır ve ona, kendisinin fulyayı koklamış ol-

duğu lâhzadan önceki belirsiz bir süre ile yine kendisinin menekşeyi koklıyacağı lâhzadan sonra gelecek belirsiz bir süreyi gösterir

§. 14. Bu süreyi belirsiz olarak sezdiği için bunda ne başlangıç, ne de son görebilir: hattâ bunlardan ne biri, ne de öteki hakkında işkillenebilir. Öyleyse onun gözünde bu süre mutlak bir ilksizlik ve sonsuzluktur; bundan dolayı da heykelimiz kendisini, sanki öteden-beri varmış ve sanki hiç sonu gelniyecekmiş gibi duyar.

Gerçekten de, başlamış olduğumuzu ve sona ereceğimizi bize öğreten, hiç de, fikirlerin zincirlenip gitmesi üzerinde yapılan temmül olmayıp, doğup öldüklerini gördüğümüz cinsimizden olan yaratıklara ettiğimiz dikkattir. Yalnız kendi varlığını bilecek olan bir insanın, ölüm hakkında hiç fikri olmaz.

§. 15. Örgen üzerinde vukua gelen intibaların teakubu dolayısıyla husule gelmiş olan süre fikri barınıp kalır veyahut da, hafızanın hatırlattığı duyumların teakubu dolayısıyla yeniden husule gelir. Böylece, kokulu cisimlerin heykelimiz üzerinde artık bir etkisi bulunmayışı sırasında bile heykelimiz şimdiyi, geçmiş, geleceği tasarlamaya devam eder. Şimdiyi, içinde bulunduğunu kendi durumu ile; geçmiş, içinde bulunmuş olduğu kendi durumunun hâtırası ile; geleceği de, birçok vesilelerle aynı

duyumları duymuş olduğundan bu duyumladığı kendisinde yine olabileceğine hükmeylettiği için tasarlamağa devam eder.

Demek aluyor ki onda iki teakup vardır: biri, örgenler üzerinde yapılmış olan intıbaların teakubu; öteki de, hafızaya çizilip kalan duyumların teakubudur.

Ş. 16. Bir duyumun hâtırası hafızada bulunurken birçok intıbalar örgende birbirini kovalıyabilir ve aynı intıba kendisini örgende duyururken birçok duyumlar da birbirinin ardısına hafızaya nakşolabilirler. Birinci durumda, koku alma duyusunda olan intıbalar silsilesi bir duyum hâtırasının süresini ölçer; ikinci durumda ise, hafızaya gelen duyumlar silsilesi, koku alma duyusunun aldığı intıba süresini ölçer.

Eğer, meselâ, heykel bir koku kokladığı vakit teber çiçeğinin, fulyanın ve menekşenin kokularını hatırlarsa, onun kendi duyusunun süresi hakkında hüküm vermesi, hafızasında olup biten teakuptan dolaydır; ve eğer gülün kokusu nakşolduğu vakit de ben ona bir sürü kokulu cisimler gösterirsem onun, bu duyumun süresi hakkında hüküm vermesi, örgende olup biten teakuptan dolaydır. Demek oluyor ki o, kendi değişimleri arasında, sürüp gidemiyecek hiçbir değişme bulunmadığını se-

zer. Süre, onun bütün bunları genel olarak göz önünde tuttuğu ve bütün bunlardan soyut bir kavram vücuda getirdiği bir bağıntı durumuna gelir.

Eğer, bir gülü kokladığı zamanda menekşenin, yaseminin ve levanta çiçeğinin kokularını sırasıyla hatırlarsa kendi kendini üç lâhza süren bir gül kokusu olarak sezer: ve eğer, kendinde yirmi kokuluk bir silsile vücuda getirirse kendi kendini, belirsiz bir zamandan beri gül kokusu olacakmış gibi sezer; böyle olmaya başlamış bulunduğuna artık hükmetmez, ta ezelden beri böyle olduğunu sanır.

§. 17. Demek oluyor ki, süre hakkında ona herhangi bir fikir verebilecek yalnız, örgenin ilettiği bir kokular silsilesi veyahut da hafızanın farzylediği bir kokular silsilsidir. Bir saat, bir gün veyahut daha çok bir müddet boyunca kokulu cisimlerin birincisi kendisine yeknasak bir şekilde etkide bulunmuş olsaydı veyahut bu kokunun etkisi kendisinin farkına varamıyacağı kadar belirsiz ince farklarla değişmiş bulunsaydı o yalnız bir tek lâhzayı bilmiş olurdu.

Süre fikrini edinince hafızasını kullanmadan, içlerinden geçmiş olduğu varolma tarzlarından bazısını birbiri ardı sıra hatırlamadan bir duyumu muhafaza ettiği takdirde de du-

rum aynı olur. Zira buradaki lâhzaları neye dayanarak ayırdederdi? Ve eğer ayırdetmeseydi sürenin nasıl farkına varırdı?

Demek oluyor ki sure fikri hiç de mutlak değildir, onun için biz zamanının hızla veya yavaş geçtiğini söylediğimiz vakit bu, zamanı ölçmeğe yarıyan değişikliklerin, fikirlerimizin teakubundan daha hızlı veya daha yavaş vukua gelmesinden başka bir şey ifade etmez. Buna bir faraziye ile kanaat getirilebilir.

Ş. 18. Eğer biz, bir fındıktan da daha büyük olmayacak, kendi âlemimizinkiler kadar kısımlardan mürekkep bir âlem tahayyül edersek bu âlemden, bizim saadetlerimizin biri zarfında binlerce yıldızın doğup batacağı ve bu yıldızlar bizimki gibi düzenlenmiş olacakları için de bunların hareketlerini takibedemiyeceğimiz şüphesizdir. Öyleyse bu âleme alışması gereken akıllı yaratıkların örgenleri bu kadar hızlı değişikliklere uygun olmalıdır¹.

Bu bakımdan, bu küçük âlemin dünyası kendi eksenini ile kendi güneşi dolayında dönerken bu dünyanın sakinleri, bizim dünyamız bu

¹ Cisimlerin büyüklüğü hakkında ancak onlarla bizim aramızda bulunan bağlantılara göre hüküm verdiğimizizi göstermek için Malebranche da böyle bir faraziye yürütür: *Hakikatin Araştırılması*, kitap I, bahis 6.

gibi dönüşler yaparken bizlerin edindiğimiz fikirler sayısınca fikir edinirlerdi. Bu andan itibaren onların günleri ve yılları kendilerine, bizimkiler bizlere geldiği kadar uzun gelirdi.

Şimdi anlatmış olduğum âlemden, bizim âlemimizin büyük olması ölçüsünde bizim âlemimizin küçük kalacağı bir başka âlem farzedince; böyle bir âlemin sakinlerine, bizim yıldızlarımızın hareketlerini sezmek için, faaliyetleri pek yavaş olacak birtakım örgerler vermek gerekir. Bizler, fındık kadar büyük olan bu âleme göre ne isek bunlar da, bizim âlemimize göre öyle olurdu. Bizim âlemimizde hiçbir hareket teakubu sezmezlerdi.

Nihayet, bu âlemlerin sakinlerinden buradaki sürenin neden ibaret olduğunu soralım: daha küçük âlemin sakinleri milyonlarca yıl, derdi; daha büyük âlemlerin sakinleri ise, gözlerini açıp yumacak kadar, daha doğmuş olduklarını söylerlerdi.

Demek oluyor ki süre kavramı tamamiyle nisbidir: herkes bu kavram hakkında kendi fikirlerinin teakubuna bakarak hüküm verir: ve galiba, belli bir zaman içinde eşit sayıda lâhzalar sayacak iki kişi bile yoktur. Zira hafızları, fikirleri daima aynı hızla çizip yerleştirecek iki kimsenin dahi bulunmayacağına ihtimal vermek gerekir.

Dolayısıyla, küçük âlemlerin sakinleri yüzyıllar sayarken bizlerin muhafaza eylediğimiz bir fikir bizler için nasıl bir lâhzadan ibaret ise; bir yıl veyahut bir yıl boyunca aynı durumda barınıp kalan bir duyum da heykelimize göre sadece bir lâhzadan ibaret olur¹. Demek oluyor ki bütün yaratıkların aynı sayıda lâhzalar saydıklarını düşünmek yanlıştır. Hiç değişmeyen bir fikrin varoluşu bana göre sadece bir lâhza olduğundan benim süremdeki bir lâhzanın, bir başkasının süresindeki birçok lâhzalarla aynı zamana raslaması bir sonuçtur.

¹ Bu âlemlerin farzedilmesi, bunları birbirinden daha eskidir diye tahayyül eylemek için, içine daha önce veya daha sonra bu âlemlerin yaradılmış olacağı mütevallî bir ilksizlik zarurî olmayacağını anlatır; hareketleri türlü kılmak ve sakinlerin örgenlerini bu hareketlerle ölçülü bir duruma getirmek yeter.

Bu faraziye, bir varlığın süresindeki bir lâhzanın aynı zamanda olabileceğini ve gerçekten de bir başka varlığın süresindeki birçok lâhzalarla aynı zamanda olabileceğini anlatır. Demek oluyor ki biz, bizde ancak birbirini kovalıyarak bulunan fikirleri hep birden kavriyerek ve birtakım akıllı yaratıkları tahayyül edebileceğimiz gibi, yaratıkların birçok yüzyıllar sonunda edindikleri ve dolayısıyla de hiçbir teakubun husule gelmediği bütün bilgileri bir lâhzada kavriyacak ve bilecek bir zekâya kadar aşağı yukarı ulaşabiliriz. Bu zekâ, süre hakkında pek farklı hüküm verilen, bu âlemlerin sanki merkezindeymiş gibi olurdu; ve başından gelip geçen bir ba-

BEŞİNCİ BAHİS

Yalnız Koku Alma Duyusu Bulunan Bir Adamın Uykusuna ve Rüyalarına Dair

Ş. 1. Heykelimiz sadece bir kokunun hâ-tırasına irca edilebilir; bu takdirde kendi var-lığının duygusunu artık duymaz gibidir. Şimdi varolduğunu, varolmuş bulunduğunu duyduğ-undan az duyar; hafızası ise fikirleri kendisine daha az canlı olarak yeni baştan çizdiği ölçüde de bu duygu artığı büsbütün zayıflar. Derece-derece sönen bir ışık gibi, bu meleke tam bir faaliyetsizliğe düşünce bu aralık da varolmak-tan tamamiyle çıkar.

Ş. 2. İmdi tecrübemiz bize, faaliyetin en sonra, heykelimizin hafızasını ve muhayyilesini yoracağından şüphe etmeye cevaz vermez. Öy-

kışta kavriyacağı için de bu zekâ bu âlemlerde geç-miş, şimdiyi ve geleceği hep birden görürdü.

Bu yoldan yürüyerek biz, elimizden geldiği ka-dar, yaratıklara alt lâhzaların kendisiyle aynı za-manda bulunacakları ve içinde birbirini kovalıya-cakları ferde alt ve daimi bir lâhza fikri vücade getiririz. *Elimizden geldiği kadar* diyorum, zira bu tâbir burada sadece bir kıyaslama fikrinden ibaret-tir. Ne bizler, ne de başka herhangi bir yaratık, ilk-sizlik hakkında hiçbir tam kavrama sahip olama-yız. Bu kavramı yalnız Tanrı bilir, zira ona tasar-ruf eden yalnız O'dur.

(Condillac)

leyse bu melekeleri dinlenir durumdaymış gibi göz önünde tutalım ve bunları hiçbir duyumla uyarmıyalım: bu durum, uyku durumu olur.

§. 3. Eğer bu melekelerin dinlenir olması, bunlar tamamiyle faaliyetlessiz olacak gibi ise, yalnız uykunun, mümkün olduğu kadar en derin uyku olduğu görülür. Eğer aksine olarak bu melekeler hâlâ faaliyetlerine devam ederlerse bu faaliyet sadece, edinilmiş fikirlerin bir kısmı üzerinde olur. Demek oluyor ki zincirin birçok halkası kesilir ve uykuda fikirlerin sırası uyanırken takibeyledikleri sıranın aynı olamaz. Haz artık muhayyileyi yöneltecek tek sebep olamaz. Bu meleke ancak, kendilerine hâlâ az çok gücü yetmekte olduğu fikirleri uyandırır ve, heykelimizin bahtiyar olması kadar betbaht olmasında da sık sık dahli bulunur.

§. 4. Rüya durumu şudur: bu durum, uyanıklık durumundan, ancak fikirler bu durumda aynı sırayı muhafaza etmedikleri ve haz da muhayyileye her vakit düzen veren kanun olmadığı için ayrılır. Her rüya, öyleyse ruhtaki melekelerin artık kendilerine etkide bulunamayacakları bazı kesilmiş ve kopmuş fikirlerin bulunmasını gerekli kılar.

§. 5. Madem ki heykelimiz, keskince tahayyül etmek ile birtakım duyumlara sebeb olmak arasında hiçbir fark bilmez, öyleyse, ruya

görmek ile uyanık olmak arasında ne yapacağını bilemez. Uyumuşken onun duyduğu bütün şey, öyleyse uyumazdan önce duymuş olduğu şey kadar, ona göre gerçektir.

ALTINCI BAHİS

Yalnız Koku Alma Duyusu Bulunan Bir
Adamın Benliğine Yahut Şahsiyetine Dair

§. 1. Heykelimizin ezberinde tutmaya gücü yettiği için, kendisinin başka bir koku olmuş bulunduğunu hatırlıyamıyacağı, şimdi alacağı hiçbir koku yoktur. Onun şahsiyeti işte budur: zira o eğer kendim diyebilseydi bunu, kendi süresinin bütün lâhzalarında da derdi; dolayısıyla de benliği her defasında, hâtıralarını muhafaza eylediği bütün lâhzaları kavradı.

§. 2. Hakikatte, ilk kokuyu koklayınca böyle demezdi. Bana öyle geliyor ki bu kelimeden kastedilen şey yalnız, şimdiki anda artık eskiden bulunmuş olduğu kendisi olmadığının farkına varan bir yaratığa uygun gelir. Hiç değişmedikçe, eski kendine hiç dönmeden varolmağa devam eder; fakat değişir değişmez de, eskiden filân durumda varolmuş bulunduğu kendisinin aynı olduğuna hükmeder ve *kendim* der.

Bu görüş, heykelin, varlığının ilk lâhzasında birtakım arzular besliyemeyeceğini teyid eder: zira *arzu ediyorum* diyebilemezden önce onun *kendim* veyahut *ben* demiş olması gerekir.

§. 3. Öyleyse, heykelin hatırlamadığı kokular onun kendi şahsı hakkında sahip bulunduğu fikre girmez. Haklarında henüz hiç bilgisi bulunmayan renkler ve sesler kadar kendi *benliğine* yabancı olan kokular da, onun gözünde, sanki bunları hiç koklamamış gibidir. Onun benliği sadece, duyduğu duyumlar ile hafızanın kendisine hatırlattığı duyumların bir koleksiyonundan ibarettir¹. Bir tek sözle bu, aynı zamanda, hem kendisinin şimd. bulunmakta olduğu durumun bilinmesi, hem de eskiden olmuş bulunduğu durumun hatırlanmasıdır.

¹ Pascal der ki (bahis: 27, no. 14): "Güzelliği dolayısıyla bir şahsı seven kimse onu sever mi? Hayır; zira insanı öldürmeden güzelliği yok edecek olan çiçek hastalığı artık onu ona sevdirmez olur. Eğer ben de muhakemem veya hafızam dolayısıyla sevilirsem acaba sevilir miyim? Hayır; zira ben varlığımından olmadan da bu özelliklerden olabilirim. Öyleyse benlik, ne gövdede, ne de ruhta değilse acaba nerededir? Ve madem ki bu özellikler yok olup ortadan kalkabiliyorlar, öyleyse, benliği hiç de vücutta getirmiyen bu özellikler için değilse, gövde ile ruh nasıl sevilir? Zira bir şahsın ruhundaki töz soyut olarak ve bu tözde bulunabilecek bazı özellikler sevilir mi? Böyle bir şey olamaz ve hele böyle bir

YEDİNCİ BAHİS

Bundan önceki Bahislerin Sonucu

§. 1. Heykelimizin dikkat etmeye; hatırlamaya, kıyaslamaya, hüküm vermeye, ayırdetmeye, tahayyül eylemeye gücü yettiğini; onda soyut kavramlar, sayı ve süre fikirler bulunduğunu; onun genel ve özel hakikatleri bildiği-

şey haksızlık olur. Demek oluyor ki şahıs hiç de sevilmez, fakat yalnız özellikler sevilir; yahut da eğer şahıs sevilirse, şahsı vücuda getiren özelliklerin bütünü sevilir, denilmelidir.'

Şahsı vücuda getiren şey, özelliklerin bütünü değildir; zira aynı insan: genç veya ihtiyar, güzel veya çirkin, uslu veya deli olunca bir bu kadar başka başka kimse olurdu; hangi özellikleri dolayısıyla de sevilirse sevilsin, sevilen dalma benliktir; zira özellikler sadece, türlü türlü değişmiş olan bendir. Eğer birisi ayağıma basınca bana: *bir yerinizi bereledim mi? hayır, çünkü varlığınızdaki olmaksızın ayağınızdan olabilirsiniz*, deseydi: bizzat ben, kendimin hiç berelenmemiş olduğuma kanaat getirir miydim? Öyleyse hafızamı ve muhakememi yitirebildiğim için, yalnız bu özelliklerden dolayı sevildiğim vakit artık sevilmiyeceğimi ne diye düşünecekmişim? Fakat bu özellikler yok olup gider: yok olup gider ama ne çıkar? Öyleyse ben onun mahiyeti bakımından zaruri bir şey midir? Hayvanlar da yok olup gitmez mi? Ve benim insandaki ölümsüzlüğü Tanrı'nın bir lütfu değil midir? Pascal'ın kasdeylediği anlamda yalnız Tanrı *kendim* diyebilir.

(Condillac)

ni; istekler duyduğunu, tutkulara kapıldığını, sevdiğini, kin bağladığını, iradeyle istediğini; ümide, korkuya, hayrete kapılabildiğini ve nihayet de, alışkanlıklar edindiğini göstermiş olduktan sonra biz: müdrikenin, beş duyu bir arada olunca ne kadar melekesi varsa bir tek duyu ile de o kadar melekesi olacağı sonucuna varacağız. Bize özelmış gibi gelen melekelerin, daha çok sayıdaki nesnelerle uğraşınca daha çok gelişen bu melekelerden başka bir şey olmadıklarını göreceğiz.

§. 2. Hatırlanmanın, kıyaslanmanın, hüküm vermenin, ayırdetmenin, tahayyül eylemenin, hayrette kalmanın; soyut fikirlere, sayı ve süre fikirlerine sahip olmanın, genel ve özel hakikatleri bilmenin: sadece dikkatli olmanın birtakım ayrı ayrı durumlardan ibaret olduğunu; tutkulara sahip olmanın, sevmenin, ummanın, korkmanın ve irade ile istemenin: sadece arzulamanın birtakım ayrı ayrı durumlarından ibaret bulunduğunu ve nihayet dikkatli olmanın ve arzulamanın da: asıllarında sadece duymaktan ibaret olduğunu göz önünde tutarsak: duyumun ruhtaki bütün melekeleri kapladığı sonucuna varırız.

§. 3. Nihayet eğer biz; ilgiyi hiç çekmiyecek hiçbir duyum olmadığını göz önünde tutarsak, türlü haz ve elem derecelerinin, bütün melekelerimizi husule getirmek için, bütün

varlığımızın özünün gelişmesine yol açmış bulunan kanun olduğu sonucuna da varırız.

Bu ilke, bizi mkendisine vereceğimiz, ihtiyaç, hayret ve daha başka adlar da olabilir; fakat daima aynıdır: zira ihtiyaç veya hayretin bize yaptırdığı her şeyde bizi daima haz veya elem harekete getirir.

Gerçekten de, bizim ilk fikirlerimiz sadece, elem veya hazdan ibarettir. Çok geçmeden başka fikirler bunları kovalar ve birtakım kıyaslamalara yol açar, bu kıyaslamalardan ise bizim ilk ihtiyaçlarımız veya ilk isteklerimiz doğar. Bunları gidermek için yaptığımız araştırmalar, kendileri de yeni istekler husule getiren başka fikirleri edindirirler.

Karşılaştığımız olağanüstü bir şeyi, şiddetle duymamıza etkide bulunan hayret, melekerimizin faaliyetini zaman zaman artırır ve halkaları bir fikir, bir de istekten yapılı ve insandaki bütün bilgilerin gelişmesini bulmak için takibedilmesi yeter olan yeni bir zincir teşekkül eder.

§. 4. Koku alma duyusunu incelerken ruhun melekeleri hakkında söylediklerimin hemen hepsini, başka her türlü duyuya başlarken de söyleyebilirdim: bu konuda söylemiş olduklarımı öteki duyulara da uygulamak kolaydır.

Şimdi artık yapacağım iş sadece; bu duyulardan her birine hangi şeyin daha özel olacağını incelemektir.

SEKİZİNCİ BAHİS

Yalnız İşitme Duyusu Olan Bir Adama Dair

Ş. 1. Heykelimizi işitme duyusunda durduralım ve, onda yalnız koku alma duyusu varken yürütmüş olduğumuz muhakemeyi yine yürütelim.

Heykelin kulağına vurulunca kendisi, karşılaştığı duyum olur. Ovidius'un *sonus est qui vivit in illa*¹ dediği yankı olur; onda yaşıyan sestir. Böylece biz onu, aklımıza estiği gibi; bir gürültüye bir sese, bir senfoniye çeviririz: zira onun, kendinden başka bir şey vardır diye şüphelendiği yoktur. İşitme duyusu ona, az çok uzakta bulunan hiçbir nesne hakkında bir fikir vermez. Ses veren cisimlerin yakınlığı veya uzaklığı, ona göre sadece daha tiz veyahut daha pest bir ses husule ge-

Ses veren cisimlerin tınnetinde hâkim sesin, kendisiyle belli bir bağıntıları bulunan ve hesabedilebilen başka iki sesle birlikte olduğu görülmüştür. Bunlara, hâkim sesin hemahenkleri denir. Bunlar, on ikide bir, ve on yedide bir olarak eşitlidir ve bunların tiyers ve kenti yapılır. İyi kurulu bir kulak bu bağıntıları sezebilir ve bundan dolayı da onun

tirir: bu seste ise yalnız, az veya çok olarak, kendi varlığını duyar.

§ 2. Cisimler kulakta iki türlü duyum husule getirirler: biri asıl ses, öteki de gürültüdür.

Kulak, bir sesle bir başka ses arasındaki belli bir bağıntıyı sezecek gibi kurulmuştur; fakat bir gürültü ile bir başka gürültü arasında ancak müphem bir bağıntı sezebilir. Gürültü, işitme duyusu için, aşağı yukarı, koku alma duyusu için bir sürü koku ne ise odur.

seslerin farkına vardığı söylenir. Demek oluyor ki asıl ses, farkına varılabilen bir ses diye tarif edilebilir.

Gürültü, aksine olarak, hiçbir müşterek ahenkleri bulunmayan birçok sestten husule gelir; gürültü, birbirine karışan bir sürü hâkim ve hemahenk sestir: öyleyse bu ses, farkına varılmıyan ses diye tarif edilebilir.

Tam ahenkle çalınmakta olan on kadar keman düşünelim. Eğer bunların hepsinde aynı kırığe dokunulursa bunların hepsi birden bir asıl ses, farkına varılabilen bir ses çıkarır; çünkü tireys ve kent belirlenemez. Fakat bunların hepsine uymamış farzederek bunlar sadece gürültü çıkarmış olurlar, çünkü toptan duyurdukları sesin hiçbir hemahenkliği yoktur. Bu kemanlardan birinin *utu* olan aynı *mi* ve aynı *sol*, öteki kemanların verdiği *utların* hemahenkleri değildir. Demek oluyor ki gürültüyü vücuda getiren şey, birçok sesin birbirine karışmasıdır.

(Condillac)

Ş. 3. Eğer ilk anda, birçok gürültüyü heykelimiz hep birden duyarsa bunların en şid detlisi en zayıfını içine alır ve bütün bu gürültüler o kadar iyice biribirine karışır ki sonunda heykelimiz için sadece, bunların hepsinin bir arada olacağı alelâde bir varolma tarzı kalıp gider.

Eğer bu gürültüler birbirini kovalarsa heykel, kendi eski durumuna ait hâtırayı muhafaza eyler. Kendi türlü varolma tarzlarını birbirinden ayırdeder, bunları kıyaslar, bunlar hakkında hüküm verir ve bunlardan bir silsile vücuda getirir; hafızası da bu silsileyi, bu gürültülerin kendisine etkide bulunup kendisinin de bunları kıyaslamış olduğu sıraya göre ezberinde tutar. Demek oluyor ki o, hâlâ birbirini kovaladıkları vakit bu gürültülerin farkına varır; fakat kendilerini hep birden duyurmadıkları vakit artık bunların farkına varmaz olur. Kokular hakkında ne türlü düşündüysek bu konu üzerinde de öyle düşünmek gerekir.

Ş. 4. Asıl seslere gelince kulak, bunların arsında bağıntıları eksiksiz duymak için yapılmış olduğundan bunları daha inceden inceye ve daha geniş olarak ayırdeder. Telleri, ses veren cisimlerin titreşimlerini paylaşır gibidir ve birçok sesi birden duyabilir. Bununla beraber, aynı zamanda işiteceği iki sesi, heykelimizin ilk lâhzada birbirinden ayıdetmiyeceğine hiç

olmazsa kanaat getirmek için, müzikle ünsiyeti bulunmayan kimselerin kulağında bu ayıdediş kabiliyetinin hepsinin bulunmadığını göz önünde tutmak yeter.

Fakat bunları ayrı ayrı incelemiş olsaydı acaba bunların farkına varır mıydı? İşte bu bana göre pek olacağına benzemiyor: onun kulağı, her ne kadar yapısı dolayısıyla bunları ayırdedebilirse de, sesler birbirlerine o kadar benzerler ki, bunları başka cisimlere irca etmeye alıştıran hükümlerin kulağa yardımı dokunmadığı için kulak bunları hâlâ birbirine karıştırmaya devam eder.

§. 5. Her ne olursa olsun haz ile elen; dereceleri onun koku alma duyusu ile edinmiş olduğu melekelerin aynı olan melekeleri kendisine edindirirler; fakat bu nokta hakkında yapılacak bazı ihtarlar vardır.

§. 6. Önce: kulağın hazları başlıca, melodiye yani ölçünün ayrı ayrı özellikler verdiği bir ahenkler silsilesine dayanır. Demek oluyor ki heykelimizin arzuları, konu olarak bir sesi almakla kalmaz, dolayısıyla o, tekrar baştanbaşa ve tam bir makam olmasını diler.

§. 7. İkinci olarak: kulak hazlarının koku alma duyusuna ait hazlardan bambaşka bir özellikleri vardır. Kokulara kıyasla, heyecanlan-

dırmaya daha elverişli oldukları için heykeli mize meselâ. şu, edinilmiş fikirlere hiç ilgisi bulunmıyan ve yalnız, gövdede olup biten bazı değişmelere dayanan hüznün veya neşeyi verirler¹.

§.8. Üçüncü olarak: kulağın hazları, koku alma duyusunun hazları gibi en hafif bir duyumla başlarlar. Demek oluyor ki ne kadar hafif olabilirse, ilk gürültü heykelimiz için bir hazdır. Gürültü artmaya görsün, haz da ardı sıra artar ve ancak titreşimler kulak zarını tedirgin edince kesilir.

§. 9. Müziğe gelince: kulağının azıcık temrini ile olan orantısına göre müzik heykelin daha çok hoşuna gider. Önce basit ve kabasaba nağmeler onu teshir edebilir. Bundan sonra da onu yavaş yavaş daha çapraşık nağmelere

¹ Müzikte, kuşların ötüşünü, gök gürlemesini, fırtınaları, bizim hıçkırıklarımızı, iniltilerimizi, sevinç haykırıışlarımızı taklidettiği vakit ve ölçü dolayisiyle de gövdemizi, türlü tutkulara ait tavırları ve hareketleri alıp yapmaya davet eylediği zaman taklit hazları vardır. Heykelimiz bu gibi hazlar için yapılmış değildir; çünkü bu gibi hazlar, kendisinin hiç de elinden gelmiyen birtakım hükümleri ve alışkanlıkları gerekli kılar. Fakat bu taklitten ayrı olarak, müzik beyine, bütün gövdeden geçen ve burada, heykelimizin haz veya elem duymazlık edemiyeyeceği birtakım heyecanlar husule getiren intıbaları iletir.

alıştırarak, kulak bu seslerin gerekli kıldığı bir alışkanlık edinir: birtakım yeni hazları tanır.

§. 10. Zaten, bu terakki, yalnız iyi kurulu yapılmış olan kulaklar içindir. Eğer, tellerlerin aralarında hiç de birtakım bağlantıları yoksa kulak, kötü ayarlanmış bir alet gibi, yanıltır. Bu aksaklık ne kadar çok olursa, kulak da müziğe karşı o kadar az duygulu olur: hattâ gürültüye karşı olan duyguluğundan bile ileri gidemez.

§. 11. Dördüncü olarak: bir sesler silsilesinden alınan haz, sürekli bir gürültüden alınan hazdan pek üstün olduğu için, eğer heykelin: biri ötekine üstün olan ve ayrı ayrı tanımasını öğrendiği bir gürültü ile bir makam işitince bunları birbirine karıştırmıyacağını tahmin etmek gerekir.

Eğer varlığının ilk lâhzasında bunları bir arada duymuşsa o zaman bunları ayırdetmemiş olmalıdır. Zira kendimize bakarak biliyoruz ki biz duyuların bıraktığı intıbalarda ancak bunlarda farkına varmış olduğumuz şeyi ayırdedebiliriz ve burada da ancak, sırasıyle dikkat etmiş olduğumuz fikirlerin farkına varırız. Fakat eğer heykelimiz, sırasıyle bir nağme ve bir dere sesi olduktan sonra, bu iki varolma tarzını birbirinden ayırdetmek ve dikkatini bunlar arasında üleşmek alışkanlığını

edinmişse, bana öyle geliyor ki, bunlarla her karşılaştıkça; benim de farzeylediğim gibi hele eğer bunlardan hiçbiri ötekine üstün değilse, bunları birbirine karıştırmıyacak kadar bunlar birbirinden pek farklıdır. Demek oluyor ki heykel, eskiden birbirini kovalamış olan iki değişme olarak kendisinin aynı zamanda: hatırlamakta bulunduğu hem bu gürültü, hem de bu nağme olduğunun farkına varmaktan kendini kurtaramaz.

Burada tahmin edip ihtimal verdiğim şeyin dayandığı ilke, bu eserin ilerisinde yeni bir değer kazanacaktır; çünkü bu ilkeyi daha da elle tutulur misallerle uygulamak fırsatını bulacağım. Duyumlarımız hakkında hüküm verme tarzımızla bunlarda ancak: tesadüflerin bize farkına varılmasını öğretmiş olduğu şeyi nasıl ayırdetmesini bildiğimizi; geri kalan her şeyin bizce nasıl müphem olduğunu ve hiçbir duygumuz olmasaydı bu hususta hiçbir fikir muhafaza etmiyeceğimizi göreceğiz. İnsanların aynı duyumlarla bu kadar ayrı ayrı bilgileri olmasının sebeplerinden biri de işte budur. Bu tohum her yerde aynıdır: fakat kimisinde ek-sik kalır; başkalarında ise gelişir, beslenir ve boy atar.

§. 12. Nihayet, madem ki, kokular bunun için neyse gürültüler de kulak için aynı şeydir; öyleyse bunlar arasındaki bağlantı ha-

fızada, kokular arsındaki bağlantının aynı olur. Fakat seslerin, mahiyetleri dolayısıyla ve örgenin mahiyeti dolayısıyla, daha kuvvetli bir bağlantı bulunduğu için, hafıza bunların teakubunu daha kolayca muhafaza eder.

DOKUZUNCU BAHİS

Bir Arada Olarak Koku Duyusu İle İşitme Duyusuna Dair

§. 1. Bu duyular, ayrı ayrı ele alındığı andan itibaren, dışardaki herhangi bir şey hakkında heykelimize bir fikir vermedikleri gibi, bunlar bir araya geldikten sonra da hiçbir fikir veremezler. O, kendisinde iki ayrı örgen bulunduğundan işkillenmez.

§. 2. Hattâ varlığının ilk lâhzasında birtakım sesler işitse ve birtakım kokular alsa bile kendindeki iki varolma tarzını henüz birbirinden ayırtedemez. Sesler ve kokular sanki alelâde bir değişme imişler gibi birbirine karışıp gider. Zira biz biraz biraz önce onun, kendi duyumlarında her birinin ancak özel olarak farkına varmaya fırsat bulmuş olduğu fikirleri birbirinden ayırdettiğini gördük.

§. 3. Fakat eğer o, işitme örgeninin duyumlarını koku alma örgeninin duyumlarından ayrı olarak göz önünde tutmuşsa, bir ara-

da duyduğu vakit de bunları biribirinden ayırdedebilir; zira bunlardan birine kavuşmak hazzı onu, ötekine kavuşmak hazzından tamamiyle uzaklaştırmamak şartıyla o, eskiden sırasıyla olmuş bulunduğu durumların şimdi de hepsi olduğunun farkına varır. Bu duyumların mahiyeti, bunların iki koku olarak birbirine karışmasına yol vermez: bu kokular, her birinden kalan hâtırada ayırdedelemycek kadar, birbirinden iyice ayrılır. Demek oluyor ki ayrı ayrı örgenlerin kendisine ilettiği intıbaları ayırdetmek üstünlüğünü heykel hafızaya borçludur.

§. 4. Böyle olunca heykel, kendi varlığının arttığını, yavaş yavaş iki varlık edindiğini sanır. Kendi alışkanlık hükümlerindeki pek çok değişiklik işte bundandır; işitme duyusu ile koku ama duyusunun bir araya gelmesinden önce, aynı zamanda bu kadar ayrı iki tarzda varolmuş bulunacağını hiç aklından geçirmemişti.

§. 5. Ancak bu iki duyuya ayrı ayrı sahbolacağı vakit, onun aynı melekeleri edineceği apaçık bir şeydir. Hafızası buradan, fikirler zinciri bu bakımdan daha değişik ve daha uzun olduğu için, kârlı çıkar. Bazen bir ses ona bir kokular silsilesini hatırlatır; bazan bir bazan da bir sesler silsilesini hatırlatır. Fakat dikkat etmeli ki, iki türlü olan bu duyumlar

bir araya gelince, birleşmelerinden önceki kanunun aynı olan kanuna yine bağlı kalırlar. Yani bu duyumlardan en şiddetlileri bazen öteki duyumlara engel olabilirler ve vukubulduklarını anda bile öteki duyumların farkına varılmasını önleyebilirler.

Ş. 6. Bana yine, öyle geliyor ki: heykelin bu suretle, yalnız bir tek duyu ile olduğundan daha çok soyut fikirleri olabilir. O genel olarak: biri hoş, otki de nahoş olmak üzere, yalnız iki varolma tarzı bilmekteydi: fakat şimdi, sesleri kokulardan ayırdettiğine göre artık bunları, iki türlü birer değişme olarak göz önünde tutmaktan kendini alamaz. Belki de ona, kendi duyumlarını kendisine örgenlerin ilettiğini anlatılabilseydi gürültü de kendisine ahenkli selerden pek farklı gelirdi; böylece, biri kokular için, bir başkası gürültü için, bir üçüncüsü de ahenkli sesler için olmak üzere kendinin üç duyumu bulunduğunu pekâlâ tahayyül edebilirdi.

ONUNCU BAHİS

Yalnız Tat Alma Duyusuna Ve Koku Alma Duyusu Ve İşitme Duyusu İle Birleşmiş Tat Alma Duyusuna Dair

Ş. 1. Heykelimizin yalnız ağzının içine duyarlık vermekle ben ona hiçbir besin aldra-

mam: fakat havanın, benim istediğim gibi, ona her türlü tatları verdiğini ve benim her zaruri görüşmemde de, onu beslemeye yaradığını farzediyorum.

O, işitme duyusu ve koku alma duyusu ile edindiği melekeleri böyle de edinir ve, burun kokulara ve kulak gürültülere ne ise ağız da tatlara aynı şey olduğu için, bir araya gelmiş tatlar ona bir tat gibi gelir; o da bunların ancak, birbirlerini kovalayırları ölçüsünde farkına varır.

§. 2. Tat alma duyusu, olagan olarak, onun bahtiyar ve bedbaht olmasına, koku alma duyusundan daha çok yardımda bulunur: zira tatlar, genel olarak, kokulardan daha çok kuvvetle baskı yaparlar.

Tat alma duyusunun, ahenkli seslerden de buna daha çok etkisi olur; çünkü besin ihtiyacı kokuları ona daha zaruri bir duruma getirir, dolayısıyla de bunları ona daha çok hırsla attırır. Açlık onu bedbaht yapabilir: Fakat o, açlığı yatıştırmaya yarıyan duyumların farkına varır varmaz dikkatini açlığa daha çok şiddetle çevirir ve bu duyumları daha çok şiddetle arzular ve bunlardan daha çok zevk duyar.

§. 3. Biz eğer tat alma duyusunu, işitme duyusu ile koku alma duyusunu katarsak heykel, her birini ayrı ayrı tanımasını öğrendiği

vakit, bu duyuların kendisine aynı zamanda ilettikleri duyumların farkına varmaya muvaffak olur, meğer ki onun dikkati bu duyumlar arasında hemen hemen eşit olarak parçalanmış olsun: onun varlığı sanki işte böylece üçleşmiş olur.

Bir tat ile bir kokuyu ayırdetmenin ona, bir tat ile bir sesi ayırdetmesi kadar daima kolay gelmiyeceği muhakkaktır. Koku alma duyusu ile tat alma duyusunun o kadar büyük bir benzerlikleri vardır ki bunların duyumları bazen birbirine karışır¹.

§. 4. Biraz önce, tatların onu, başka her türlü duyumdan daha çok ilgilendireceğini görmüş olduğumuz üzere, ne kadar çok aç olursa o da bu tatlarla o kadar uğraşıp durur. Demek oluyor ki tat alma duyusu onu, kokulara ve ahenklere karşı duyarsız bir duruma getirecek kadar öteki duylara zararlı olabilir.

§. 5. Bu duyuların birleşmesi, heykeldeki fikirlerin zincirini daha da genişletir ve değişik yapar; ondaki isteklerin sayısını artırır ve kendisine yeni alışkanlıklar edindirir.

¹ Kendi koku alma duyusuna çarpan kokuları, yemekte olduğu yemeklere atfetmeye arasıra meyledığının farkına varmamış olacak kimse yoktur. Fakat bu benzerliğe, koku alma duyusunun ince olması ölçüsünde, tat alma duyusunun daha çok olması da delildir.

§. 6. Bununla beraber, heykelin bunlara borçlu bulunduğu varolma tarzlarını ne dereceye kadar birbirinden ayırdedebileceğini belirlemek pek güçtür. Onun ayırdedebiliyeti, benim tahayyül ettiğimden belki daha az geniş, belki de daha çok geniştir². Bu konuda bir hüküm vermek için insan kendini tamamiyle onun yerine koymalı ve kendi alışkanlıklarının hepsinden tamamiyle sıyrılmalıdır: fakat bu konuda her vakit başarı göstermiş olmakla övünmem.

Her cinsten duyumu özel örgene bağlamak alışkanlığı bize bunu ayırdetmemiz için çok yardım eder: bu alışkanlık olmasaydı belki de, duyumlarımız bizim için bir nevi kargaşalık durumunda kalırdı. Bu takdirde heykelin ayırdedebiliyeti pek sınırlı olurdu.

Fakat kararsızlığın ve hattâ bazı tahminlerdeki yanlışlığın aslında, bu esere zarar vermiyeceğine dikkat etmelidir. Bu heykeli gözden geçirdiğim vakit bundan maksadım: bizlerde olup biteni bulup ortaya koymaya kıyasla, onda olup biten hakkında bir kanaate varmak isteyişim daha az söz konusudur. Henüz yapamayacağı birtakım ameliyeleri ona malederken yanılabilirim; fakat, okuyucu, bu ame-

² Bu, matmazel Ferrand'nın kanaatidir.

liyelerin kendisinde de nasıl olup bittiklerini gözetliyecek duruma gelirse bu yanılmaların bir sonucu olmaz.

ON BİRİNCİ BAHİS

Yalnız Görme Duyusu Bulunan Bir Adama Dair

Ş. 1. Kendi dışında, gözün bir uzayı görmekten âciz olduğunu söylemek, birçok okuyucunun şüphesiz ki tuhafına gidecektir. Bizi çevreliyen nesnelere baka baka hüküm vermeye o kadar çok alışmış bulunuyoruz ki, gözlerimiz ışığa ilk açıldıkları anda bu nesneler hakkında nasıl hüküm vermemiş olduğumuzu artık bir türlü tahayyül etmiyoruz.

Aklın pek az kuvveti vardır, onun için: hiç kimsenin kendini kurtaramamış olduğu ve, duyuların ilk gelişmesiyle başlayınca kaynakları, bizde birtakım yanılmaları yıkmak zorunda bulunduğu vakit onun ilerleyişi pek yavaş olur. Önce, şimdiki gibi daima görmüş olduğumuz; bütün fikirlerimizin bizimle birlikte doğmuş olduğu ve, ilk yıllarımızın da tanrıların insana, kendi kendine edinmiş olduğunu, hatırlamadığı bütün bilgileri vermiş bulundukları şairlerin şu efsane çağına benzediği sanılır.

Eğer bir filozof, bütün bilgilerimizin pekâlâ duyumlardan gelebileceğinden şüphe ederse zihinler, kendilerine bu kadar aykırı gelen bir kanaate karşı hemen isyan ederler. Ona, gözle ruha ulaşması için düşüncenin renginin ne olduğu, sorulur. Tat alma duyusundan, koku alma duyusundan vesaireden gelmesi için düşüncenin tadı nedir, kokusu nedir, vesairesi nedir? diye sorulur. Nihayet o, bu gibi binbir güçlkle bunaltılıp bırakılır; hem de genel olarak kabul edilmiş olan bâtil bir düşüncenin verdiği bütün güvenle bunaltılıp bırakılır. Bütün fikirlerimizin doğuşunu araştırıp bulmadan, bunun farkına varmadan karar vermekte acele etmiş olan filozof bir çıkmaza girer, dolayısıyla de bu kanaatin yanlışlığı bunun bir delili olmayacağından şüphe edilmez.

Felsefe yeni bir adım atar: duyularımızın nesnelerin kendilerindeki özellik olmadığını, aksine olarak, yalnız ruhumuzun birtakım değişimleri olduğunu bulup ortaya çıkarır. Her duyumu özel olarak inceler ve bu araştırma kendisine pek az güç geldiği için bir keşifte ancak bulunmuşa benzer.

Bizim, her şeyin ancak kendimizde farkına vardığımızı, dolayısıyla de, koku alma duyusundan ileri gidemiyen bir adamın yalnız koku; tat alma duyumundan ileri gidemiyenin yalnız tat; işitme duyusundan ileri gidemiyenin

de yalnız ışıık ve renk bulunacağını çıkarmak işte bundan dolayı kolay olmuştı. Bu takdirde işin en güç tarafı sadece, bizdeki duyumların dışına çıkmak alışkanlığını nasıl edinmiş olduğumuzu tasarlamış olmaktadır. Gerçekten de yalnız kendilerine bir şeyi duyan ve dışarda bir uzayın bulunduğundan şüphelenmek için hiçbir vasıtaları olmıyan duyularla insanın kendi duyumlarını, bunlara yol açan nesnelere irca edebilmiş olması çok şaşılacak bir şeye benziyor. Bir duyguyu duyan ve taklideden bir örgenin dışına bu duygu nasıl yayılabilir.

Fakat dokunma duyusunun özellikleri göz önünde tutulunca bu duyunun, bu uzayı keşfedebileceği ve öteki duyulara da, kendi duyumlarını, buralara yayılmış olan cisimlere irca etmesini öğretebileceği anlaşılmış olurdu. Bu andan itibaren, bătıl fikrin kendilerini bu hakikatten uzaklaştıran şahısların kendileri de hiç olmazsa şöyle böyle bir şüpheye düşmüş olurlardı. Koku alma duyusu veya tat alma duyusu ile insanın kendi kendine yalnız koku ve yahut yalnız tat olarak bileceği hakkında mutabık kalınabilirdi. Bizim, gürültüyü sanki bizim dışımızdaymış gibi işitmek alışkanlığımız dolayısıyla işitme duyusu biraz daha çok güçlük çektirebilirdi. Fakat bu duyuyu, uzaklıklar ile konumlar hakkında hüküm vermekte o kadar çok güçlük çeker ve bu konuda o kadar

sık sık yanılır ki bu duyunun kendi başına bir hüküm vermediği hakkında enikonu mutabık kalınmış olurdu. Ona, dokunma duyusunun derslerini iyi ezberlememiş olan bir öğrenci gözüyle bakılmış olurdu.

Fakat görme duyusunu dokunma duyusu nasıl yetiştirebilirdi? O, görme duyusu ki erişip dokunamadığı uzaklıklar hakkında hüküm vermektedir; o görme duyusu ki ancak yavaş yavaş dolaşıp aştığı veyahut hattâ hepsini birden hiçbir vakit yakalayamadığı nesneleri bir anda kavrayıp kucaklar.

Benzerlik bunun, bu duyuda da öteki duyularda olduğu gibi olacağı sanısını uyandırmış olabilirdi: ışığın husule getirdiği intıba karşısında, duyum baştanbaşa gözlerde olduğundan, kendi duyumlarını nesneler üzerine götürmesini henüz öğrenmiş olmayınca bunların, yalnız kendilerinde görmekte bulundukları tahmin edilebilirdi. Gerçekten de, gözler ancak, duydukları gibi görselerdi dışarda bir uzayın bulunmasından ve bu uzayda da, kendilerine etkide bulunan birtakım nesnelerin varolmasından şüphe edebilirler miydi?

Demek oluyor ki gözlerde kendilerinden yalnız ışık ve renkler hakkında bir bilgi bulunduğu farzedilmiş olabilirdi ve bu faraziyede de, bütün olayların sebebini gördükten sonra ve, dokunma duyusunun yardımı ile, uzayda bu-

lunan nesneler hakkında hüküm verebildiklerini açıkladıktan sonra, bütün bâtıl fikirlerimizi yıkmak işini bir sona erdirmek için sadece birtakım denemeler eksik kalmış olur.

Ele alıp incelediğimiz mesele hakkında ilk defa tahminler yürütmüş olduğu için Bay Molineux'ye hak vermelidir. Düşündüğünü bir filozofa bildirir: bu ise, bir taraftar edinmenin tek yoludur. Locke, gözleri ışığı görecektir olan anadan doğma bir körün baktığı vakit, bir küre ile bir kübün birbirinden ayırtedemeyeceği hakkında onunla aynı fikirdedir. O günden bugüne, işbu tahmini, Cheselden'in¹ denemeleri teyid etmiştir, bu denemelere ise bu tahmin sebebohmüştu; onun için bana öyle geliyor ki gözlere ait olan şeyle dokunma duyusuna ait olan şeyi birbirinden ayırtetmek bugün aşağı yukarı kabildir.

Ş. 2. Onun için ben, heykelimizin, yalnız ışık ve renkleri gördüğünü ve kendi dışında herhangi bir şeyin bulunduğuna hüküm vere-

¹ Guillaum Cheselden bir İngiliz cerrahı ve göz hekimi olup 1688 de Somerley'de doğmuş ve 1752 de Bath'da ölmüştür. Londra Kırıl Cemiyeti'nde üye, kraliçe Karolina'nın baş cerrahı ve Paris Cerrahi Akademiyası'nın yabancı üyesi idi. Doğuştan kör olan birisi üzerinde yaptığı ameliyat, görüm duyumları hakkında değerli bilgiler sağlamış olması bakımından meşhurdur.

miyeceğimi söylemeye bana mücade edileceğini sanıyorum.

Bu böyle olunca, o, ışınların faaliyetinde sadece yalnız kendisine ait birtakım varolma tarzlarının farkına varır. O, bu duyu ile, sonuçlarını daha önce incelemiş bulunduğumuz önceki duyular ile neyse öyledir.

§. 3. Eğer daha ilk andan itibaren o, aynı derecede birçok renklerin farkına varsa da, bana öyle geliyor ki, bunlardan hiçbirinin henüz özel olarak farkına varmaz: çok dağılmış olan dikkati bunları karmakarışık kavrayıp anlar. Bunları birbirinden ayırdetmesini nasıl öğrendiğini anlıyalım.

§. 4. Göz, bütün duyular içinde, mekanizmasını en iyi bildiğimiz duyudur. Birçok denemeler, ışık ışınlarını ağtabakasının üzerine varıncaya kadar takibetmeyi bize öğretmiştir; onun için biz bu ışınların ağtabakasından başka başka intubalar bıraktığını biliriz. Hakikatte, bu intubaların optik sinir vasıtasıyla ruha kadar nasıl ilendiklerini bilmemekteyiz. Fakat bunların, birbirine karışmadan ruha kadar vardıkları şüphesize benziyor; zira tabiatın yaradanı, daha ileri bir yerde birbirine karışmış olmalarını önlemek için; pek çik ihtimam göstererek bunları ağtabakası üzerinde ayırmak tedbirini almış olmamalı mıydı? Zaten

böyle bir şey olmasaydı, bunları nasıl ayırdedeceğini ruh hiç öğrenir miydi?

Demek oluyor ki renkler, mahiyetleri dolayısıyla birbirinden ayrılmağa meyleden birtakım duyumlardır; işte ben de, heykelimizin bunlardan bir kaçının farkına varabileceğini şöyle tasarlıyorum:

İlk anda onun gözünün içine yayılan ve dibini kaplıyan renkler arasında yine onun, farkına özel olarak vardığı, ayrıymış gibi görüldüğü bir renk vardır: hazzın, onun dikkatini az çok şiddetle çekeceği renk budur. Eğer heykel bu rengin öteki renklerden daha çok farkına varmasaydı hâlâ bu rengi ötekilerden hiç de ayırdetmezdi. Her şeyi aynı zamanda ve aynı derecede görmek istiyeceğimiz bir kırdâ işte bunun için hiçbir şeyin farkına varmayız.

Eğer bunlardan ikisini aynı şiddet derecesiyle göz önünde tutabilseydi bunların ikisinin de, bir tekinin farkına vardığı aynı kolaylıkla farkına varırdı; aynı şekilde üçünü göz önünde tutabilseydi bunların da farkına varırdı. Fakat bana öyle geliyor ki onun henüz yapmadığı şey de işte budur: bunları birbirinin ardı sıra göz önünde tutmak hazzı heykeli, birçoğunu aynı zamanda göz önünde tutmak hazzına hazırlar.

Biz kendimize de nasıl, az çok başarılımış ve konusu bizce menhus olmıyan bir tabloya

göre ne isek, galiba o da, daha başka birçokları ile birlikte gözüne ilişen iki veya üç renge göre aynı şey olsa gerektir. Biz tablodaki teferuatı önce şöyle böyle farkedemiz. Sonra gözlerimiz bir şekle, daha sonra da bir başka şekle takılır kalır ve ancak, bunların sırasıyle farkına vardıktan sonradır ki biz bunların hepsi hakkında hüküm verebiliriz.

İlk bakışın müphem görüşü, kesin ve belli bir miktar nesenin sonucu değildir; öyle ki benim için müphem olan şey başka herkes için de müphem olmalıdır. Bu müphem görüş, gözlerimizin az temrinli olmasına göre pek büyük bir kalabalığın bir sonucudur. Bir ressam ve ben, bir tablonun bütün kısımlarını aynı derecede görürüz: fakat ressam bunları hızla ayırd-eylediği halde ben bunların farkına o kadar zahmetle varırım ki her an, henüz hiç görmemiş olduğum şeyi görmekte bulunduğumu sanırım.

Demek ki bu tabloda onun gözleri için seçik şeyler daha çok, benim gözlerim için daha azdır; heykelimiz, ilk anda gördüğü bütün renkler arasında galiba bir renkten fazlasını farkedemez, çünkü gözleri o zaman henüz bu işle hiç de senli benli olmuş değildi.

Bundan dolayı ilk anda, her ne kadar başka renkler seçik olarak onun ağtabakası üzerine yayılır, dolayısıyla, o da bunları görürse

de, renkler ona göre gerçekten birbirine karışıyorlarmış gibi müphem ve karışık gelir.

Farkettiği renkte kendisi tamamiyle bulunduğça onun öteki renkler hakkında asıl ve esas olacak hiçbir bilgisi olmaz.

Bununla beraber onun gözleri, ya bu renk sert bir şekilde etkide bulunduğu için, yanıt da kendilerini bu renge takındırıp bırakan konumda, az çok bir çabada bulunmadan duramayacakları için yorulurlar. Öyleyse bu konumlarını bir makina hareketi ile değiştirirler: hoşlarına gitmiyecek kadar çok sert bir renkle karşılaştıkları vakit de bu konumlarını değiştirirler ve ancak, kendileri için bir huzur ve sükûn sebebi olması dolayısıyla daha çok hoşlarına giden bir renge rastladıkları zaman duruverirler.

Bir müddet sonra yine yorulurlar, dolayısıyla de, daha az sert bir renge geçerler. Böylece, en büyük hazlarını yalnız siyahta bulmak merhalesine derece derece ulaşırlar. Nihayet yorgunluk öyle bir hadde varabilir ki sonunda gözler ışığa tamamiyle yumulup kalır.

Eğer heykelimiz, renkleri bu sıraya göre ayırdettikten sonra birçoğunun birden farkına hiçbir vakit varamıyorsa demek ki muhakkak olarak, koku alma duyusu ile bir bağlantıda idiye, görme duyusu ile de aynı bağlantıda o-

malıdır. Zira her nek adar şimdiye kadar birçok rengi bir arada görmüş idiyse de, onun farkına varmamış olduğu renklerin hepsi kendisine göre, bunları sanki hiç görmemiş gibidirler. Bunların hiçbirisini göz önünde tutamaz. Fakat bana öyle geliyor ki o, bunların birçoğunun aynı zamanda farkına varmasını öğrenecektir.

Ş. 5. Tahmin ediyorum ki kırmızı, kendisini daha çok çekmiş olan, dolayısıyla kendisinin de farkına varmış bulunduğu ilk renktir. Gözü yorulunca konumunun da değiştirir ve başka bir renge, meselâ sarıya raslar; bu yeni varolma tarzından hoşlanır, fakat ne kırmızıyı, ne de kırmızının kendisine vermiş olduğu hazı unutur. Demek oluyor ki dikkati bu iki renk arasında dağılır: şimdi şarşılaşmakta bulunduğu bir varolma tarzı olarak sarının farkına varırsa, kırmızının da, eskiden karşılaşmış bulunduğu bir varolma tarzı olarak farkına varır. Fakat, eğer duyum, tahmin eylediğim gibi, sarı duyumunun kendisinde bulunması kadar bulunmazsa kırmızı onun dikkatini çekemez, dolayısıyla de, devam etmek, ona sadece, artık varolmıyan bir varolma tarzı gibi gelebilir. Sırasıyla kırmızı ve sarı olmuş bulunduğunu hatırladıktan sonra kendisinin aynı zamanda hem kırmızı hem de sarı olduğunun farkına varır.

Bundan sonra da yorgun gözü bir üçüncü renge, meselâ yeşile takılınca bu varolma tarzına çekilen dikkati ilk iki varolma tarzından yüz çevirir. Bununla beraber, o, bu varolma tarzına, eski durumunu kendisine untturacak kadar saplanıp kalmaz. Demek oluyor ki kırmızı ve sarıyı, eskiden gelip geçmiş iki varolma tarzı olarak farkedir.

Bu hâtıra, yeşile takılıp kalan örgein yorulması ölçüsünde dikkati yener. Bunun burada, şimdi farkına varılan renk kadar bir payı vardır. Böylece heykel, şimdi yeşil olduğunun farkına varması kadar, eskiden kırmızı ve sarı olmuş bulunduğunun da aynı canlılıkla farkına varır. Bu andan itibaren, kendisinin, birden bu üç renk olduğunu da farkedir. Öyleyse, bu üç duyumun üçü de aynı zamanda kendi gözlerinde varken ve bu gözlerde ayrı ayrı bulunurken o bu duyumlardan ikisini, geçmiş birer duyum olarak göz önünde tutmakla nasıl yetinebilir?

Demek oluyor ki göz, bir arada karşılaştığı renklerden iki veya üç kadarını hafızanın yardımıyla farkedebilir. Eğer ikincisini farkeylediği vakit birincisi tamamiyle unutulursa kendisinin aynı zamanda iki varolma tarzı bulunduğuna hiçbir vakit hüküm vermez. Fakat bunların hâtırası kaldığı andan itibaren dikkat, bunların ikisi arasında dağılır; ve kendisinin

sırasıyle iki varolma tarzı olmuş bulunduğunu farkederek etmez de yine kendisinin bu iki varolma tarzının her ikisinden ibaret bulunduğuna hükmeder.

Ş. 6. Biz ona sırasıyle üç rengi tanımasını öğretmiş olduğumuza göre daha çok rengi de tanımasını öğretiriz. Fakat bütün bu silsilede o, yalnız üç rengi ayrı ayrı tasarlar; zıra heykelimizin sayılar hakkındaki fikirleri, koku alma duyusu ile olmuş bulunduğundan daha geniş ve yaygın olmaz.

Eğer bundan sonra biz ona bütün renkleri sunarsak o yine üçünün farkına birden varır, ötekilerin sayısını belirleyemez. Gözün bunları ayırdetmesi için hafızaya ihtiyacı olduğunu ispat ettikten sonra, onun bunları, bizzat hafızadan daha çok ayırdetmiyeceği şüphesizdir.

Ş. 7. Heykelimiz gözlerini bir renkten bir başka renge çevirince, kendisinin en çok hoşuna gitmiş bulunduğunu hatırlattığı aynı varolma tarzına kavuşmuş olmaz: muhayyilesi kendi isteğinin konusunu kendisine canlı bir şekilde göstermesi için çabalarken, gözlerine etkide bulunmamazlık edemez. Demek oluyor ki muhayyilesi onun gözlerinde, gözlerinin haberi olmadan, aradıklarını buluncaya kadar onları birçok renkler üzerinde dolaştırıp duran bir hareket yaptırır. Dolayısıyla, istediği şeyi elde etmek için, heykelin bu duyumla, bundan

önceki duyumlarla olduğundan fazla bir vasıtası olmuş olur. Hattâ, meselâ tesadüfle vukua geldiği gibi, gözleri daha önceki bir renk bulmuş olunca bu rengi yine bulmaları için gereken hareketi onlara yaptırarak alışkanlığı da onların elde etmesi vaki olabilir; kendi karşılarında bulunan nesneler konumlarını değiştirmemek şartıyla böyle bir şey olabilir

§. 8. Bir ses duyumu ruha, onu değiştiren bir uzam veremez; çünkü bir ses yaygın değildir. Bir renk duyumu hakkında mesele böyle değildir: bu duyum ruha, onu değiştiren bir uzam sağlar; çünkü rengin kendisi yaygındır. Bu, şüphe götürmez bir gerçektir: gözetleme bunu ispat eyler. Bundan dolayı da yaygın bir ses tasarlamak nasıl imkânsızsa, uzamsız bir renk tasarlamak da öylece imkânsızdır.

Her renk yaygın olduğu andan itibaren bitişik birçok renkler, yaygın ve birbirinden ayrı birçok kısımlardan, zaruri olarak bir silsile vücuda getirirler.

Bu olay, renkli bir düzlemdir. Kendimizce onun, hiç olmazsa böyle farkına varırız.

Demek ki heykelimiz, kendisinin aynı anda birçok renk olduğuna hükmeylettiği vakit, kendi kendini renkli bir düzlem olarak duyar.

Uzam fikri, birbirinin dışında bulundukları için bitişik olan, dolayısıyla de, her biri

yaygın bulunan birçok şeylerin farkına varılmasını gerekli kılar: zira yaygın cisimler bitişik olamazlar. İmdi bu farkına varışın heykelde bulunmadığı söylenemez: zira kendisinde değişiklik yapan renklerle her karşılaştıkça kendi kendinin dışında kendisinin tekerrür ettiğini duyar. Kendisi kırmızı renk oldukça kendi kendini kırmızı rengin dışında, ve ilh....., duyar.

Demek oluyor ki o kendini renkli bir uzam olarak duyar: fakat bu uzam onun için ne bir düzlem, ne de belirli herhangi bir miktardır.

O, bir düzlem değildir: çünkü düzlem fikri katı fikrini gerekli kılar, halbuki onda böyle bir fikir yoktur ve olamaz.

O, belirli bir miktar da değildir: zira böyle bir miktar, kendisi dışardan çevreliyen birtakım sınırların içinde kapalı bulunan bir uzamdır. İmdi heykelin benliği, kendisini dışardan çevreliyen birtakım sınırların içinde kendini kapalı duyamaz, bu benlik onu hep birden değiştiren renklerin hepsidir ve madem ki o bunların ötesinde bir şey görmemektedir, öyleyse kendini çevrenilmiş olarak da duyamaz; onu birçok renk birden değiştirdiği için ve kendisi de bu renklerin her birinde aynı derecede var bulunduğu için kendini yaygın ola-

rak duyar ve kendisini dışardan çevreliyen hiçbir şey görmediği için de kendi uzamı hakkınca ancak müphem bir duygusu bulunur: bu, onun için sınırları olmıyan bir uzamdır. Hiç durmadan tekerrür etmekte bulunduğunu sanır ve kendi kendinin olduğunu sandığı birtakım renklerden başka bir şey bilmediği için, ona göre, kendisi sanki sonsuzmuş gibidir. Her yeredir, ve her şeydir.

Fakat onun, kendisine sonsuz gelen uzamında türlü türlü renkler karşı karşıya sona erer, dolayısıyla de birtakım şekiller tersim etmiş olurlar İmdi heykel, kendisinin bu şekillerde olduğunu sanacak mıdır? Renkler hakkında birtakım duyguları olur olmaz şekillere ait fikirleri de olur mu?

Bir duyum, şu veya bu fikri kapsar: öyleyse bu duyum bizde husule gelir gelmez bu fikirler de bizde bulunur. İşte, kötü metafizikçilerin çekip çıkarmakta hiç kusur etmedikleri bir sonuç! Bununla beraber duyumlarımızın kapsadığı bütün fikirler bizde bulunmaz; bu duyumlardan ancak farkına varmasını oıldığımız duyumların kapsadığı fikirler bizde vardır. Böylece biz aynı nesneleri görürüz, fakat bunları gözetlemekte çıkarımız aynı olmadığı için bunların her biri hakkında pek farklı fikirlerimiz vardır. Neyi kavrayamadığımın farkındasınız, çok kere, bu konuda tam bir bilgi

verebildiğimiz vakit, ben kendim de sanki hiçbir şey görmemiş gibiyim.

İmdi ışık ve renkler, heykelin kendi kendini bildiği, kendi kendine tasarruf eylediği en ince yön oldukları için o, kendi değişmelerini, şekilli olmaktan çok, aydın ve renkli olarak göz önünde tutmaya kayar. Renkleri, bunları birbirinden ayırdeden ince farklara dayanarak ayırdetmeye iyiden iyiye dalmış olduğu için o, bizim sona ermiş olduklarını farzylediğimiz türlü tarzları düşünmez.

Esasen, bir rengi tanınması için onu görmesi yettiği gibi bir fikir husule getirmesi de göze, bir şekli baştan başa görmesi yetmez. En basit olan şeklin bütünlüğünü ancak onu inceledikten, yani ondaki kısımları sırasıyle birer birer farkettikten sonra kavrar. Onun, bu kısımların her biri hakkında özel olarak bir hüküm vermeğe ve bunları birleştirmek için de bir başka hüküm vermeğe ihtiyacı vardır: İşte bir kenar, işte ikinci bir kenar, işte üçüncü bir kenar, işte bu kenarların vücuda getirdikleri aralık demeli; bütün bunlardan da ortaya bir üçgen çıkmış olur.

Demek oluyor ki gözler: ancak, üç rengi sırasıyle göz önünde tutarak, bu renklerin üçünün birden yaptığı intıbada bunların farkına vardıkları için nasıl üç rengi birden ayırdetmesini öğrenmişlerse aynı suretle, bir üçgenin üç köşesini de ancak, bunları birbiri ardı

sıra ayırdetmesini öğrendikleri ölçüde bunların hepsinin birden farkına varırlar ve ne suretle birleştikleri hakkında da hüküm verirler. Fakat bu da öyle bir hükümdür ki bu hükmü vermeye heykel asla fırsat bulmaz.

Tahminimize göre şekiller, heykelin duyduğu duyumlarda saklıdır. Fakat tecrübemiz bize, duyumlarımızın kendilerinde bulunan fikirlerin hepsinin bizde bulunmadığını gösterir. Bilgilerimizin yalnız ve yalnız, farkına varmasını öğrenmiş bulunduğumuz fikirlere inhisar eder: ihtiyaçlarımız, dikkatimizi şu fikirlere değil de bu fikirlere çeken tek nedendir ve daha çok sayıda hükümler verilmesini gerekli kılan fikirler ise en sonra edineceğimiz fikirlerdir. İmdi en basit şekil hakkındaki fikri edinmek için gerekli olan bütün hükümleri vermeye heykelimizi, hangi ihtiyacın zorlayabileceğini ben aklımdan geçiremiyorum.

Esasen, onun gözlerine bu şeklin çevresini takibettirmek için bunların hareketini hangi mutlu tesadüf düzene koyabilirdi? Hattâ bu çevreyi takibettikleri anda bile o, bir şekilden öteki şekle devamlı olarak geçmediklerine nasıl kanaat getirebilirdi? Birbiri ardı sıra görmüş olduğu üç kenarın bir üçgen vücuda getirdiklerine, neye dayanarak hüküm verebilirdi? Yalnız ve yalnız ışığın etkisine boyun eğeceği için görünümünün bir şekiller kargaşasında

başiboş dolaşıp duracağı, gerçeğe daha uygun görünmektedir: bu öyle kımıldar bir tablodur ki kendi kısımlarının birer birer kendisi de farkında olmaz.

Dairenin bütününü veyahut bir karenin bütününü kavramak için verdiğimiz hükümlerin farkında olmadığımız muhakkaktır. Fakat biz, renkleri bizim dışımızda gösteren hükümlerin de farkında olmayız. Bununla beraber, bu görünüşün, alışkanlığın kolayımıza getirmiş olduğu bazı hükümlerin sonucu olduğu gösterilecektir. Bize çok çarpraşık bir tablo sunulsun; bu tablo üzerinde yapacağımız araştırma ve incelemenin farkında oluruz: bu tablodaki şahısları soyduğumuzu, yüksekliklerde dolaştığımızı, çizgileri gözden geçirdiğimizi; bütün bu şeyler hakkında sıra sıra hükümler verdiğimizizi ve ancak bu ameliyelerin hepsinden sonra bütün bunları bir bakışta görebildiğimizi sezeriz. İmdi heykelimizin gözleri, bir şekli tamamı tamamına görmek için, bizim gözlerimizin bir tabloyu tamamı tamamına görmek için yaptıkları şeyi yapmaya mecbur olurlardı. Şüphesiz biz kendimiz de bir kareyi görmesini ilk alıştığımız vakit bunu yapmıştık. Fakat bugün, bu şeklin kenarlarını dolaşmaktaki hız alışkanlığımız artık bize, hükümlerimizin silsilesini farketmemize imkân bırakmaz. Gözlerimizin, daha çarpraşık nesneleri görmek

için şimdi nasıl davranıyorlarsa henüz hiçbir tecrübeleri yokken, en sade nesneleri görmek için de aynı şekilde davranmak zorunda kalmış olcıklarını düşünmek akla uygun gelir.

Ş. 9. Biz konumlar hakkında ancak, nesneleri, her birinin bir uzam kapladığı bir yerde gördüğümüz için hüküm veririz ve hareket hakkında da ancak, bu nesnelerin konumlarını değiştirdiklerini gördüğümüz için hüküm veririz. İmdi heykel, kendisinde değişiklik yapan duyumlarda hiç böyle bir şey görmez. İspat da edeceğimiz üzere, eğer bize, bir çevrenin içinde bulunan miktardaki renklerin farkına vardırarak dokunma duyusuna düşerse, renklerde birtakım konumların ve hareketlerin farkına vardırarak da yine ona düşer. Her türlü şekil, yer, konum ve hareket fikrinden mahrum olup sadece müphem ve belirsiz bir uzam fikri bulunduğu için heykel, yalnız, kendisinin birçok tarzlarda varolmakta bulunduğunu duyar. Eğer birçok nesneler, onun gözlelerinden kaçıksızın yer değiştirirlerse o, eskiden olmuş bulunduğu renkler olmaya devam eder. Uğrıyabileceği tek değişiklik, hareketin cisimleri geçirdiği türlü türlü konumlara göre, kendisinin daha belli bir şekilde, bu renklerden bazan birisi, bazan da ötekisi olmasıdır: meselâ kendisi, aynı zamanda hem kırmızı, hem erguvanî, hem beyaz renk olunca bir an sonra

artık sarı renk olmaz, daha başka bir anda artık erguvanî renk olmaz ve bir üçüncü anda da artık beyaz renk olmaz. O, görmekte olduğu renklerin hepsidir: fakat daha çok, bakmakta olduğu renktir.

ON İKİNCİ BAHİS

Koku Alma Duyusu, İşitme Duyusu Ve Tat Alma Duyusu İle Birlikte Olan Görme Duyusuna Dair

§. 1. Görme, koku alma, işitme ve tat alma duyularının bir araya gelmesi, heykelimizin varolma tarzlarının sayısını artırır: ondaki fikirlerin zinciri, bundan dolayı, daha geniş ve daha değişik bir duruma gelir: dikkatinin, arzularının ve hazzının konuları çoğalır; kendi değişimleri arasında yeni bir zümrenin farkına varır; dolayısıyla de, kendinde bir sürü bambaşka varlıklar sezer gibi olur. Fakat henüz hiçbir şey onu, dışarı çevirecek kadar, kendinden koparıp alamaz.

§. 2. Demek oluyor ki kendi varolma tarzlarını yabancı nedenlere borçlu olduğunu aklından geçirmez; bunların kendisine dört duyumdan geldiklerinden haberi yoktur. Gözleri, burnu, bir ağzı ve kulakları olduğunu bilmeden görür, koklar, tadar, işitir; kendisinin

bir gövdesi olduğunu bilmez. Nihayet bu türlü türlü duyumları ancak, bunları ayrı ayrı incelemiş olduktan sonra, hep birden duyduğunun farkına varır.

Ş. 3. Onun, devamlı olarak aynı renk olduğunu farzederken eğer biz ondan renkleri, tatları ve sesleri sıra sıra geçirirsek o kendi kendini sırasıyle: kokulu, tatlı ve sesli bir renk sanırdı. Eğer kendisi daima aynı koku olsaydı kendi kendini tatlı, sesli ve renkli bir koku sanırdı; onun için, aynı mütalâayı bu cinsten bütün faraziyelerde yürütmek gerekir. Zira bir uzama, duyulan bütün özelliklerin konusu gözüyle bakmaya kapıldığımız vakit acaba bunun sebebi: onun gerçekten bunların konusu olması mıdır; yoksa sadece, edinmiş olduğumuz bir alışkanlık dolayısıyla bu fikrin, öteki fikirlerin bulunduğu her yerde daima bulunması ve, öteki fikirlerin değişmesine rağmen aynı kalması yüzünden, değişmiş olmadığı halde bunlardan dolayı değişmiş gibi görünmesi midir?

Bunun gibi, filozoflar yalnız uzamın var bulunduğunu temin eyledikleri vakit acaba başka hiçbir töz var değil midir? Hattâ acaba uzam da tözlerden bir töz değil midir? Yoksa acaba filozoflar, bu fikir kendilerince me'nus olduğu ve bu fikri her yerde buldukları için mi bu hükme varıyorlar? Heykelin kendisinin bir

renk veya bir kokudan başka bir şey olmadığına ve bu renk veya bu kokunun da kendi varlığı, kendi tözü olduğuna inanması için de elinde birçok sebebi olur. Fakat bu gibi sistemler üzerinde durmanın yeri burası değildir; dolaşısıyla, bu sistemlerin, heykelimize yaptırmış olduğumuz hükümlerden daha temelli olmadıklarını göstermektense bu sistemleri, delillerine dayanarak çürütmek yeter.

İKİNCİ BÖLÜM

Dokunma duyusuna veyahut dış nesneler hakkında kendi başına hüküm veren tek duyuya dair

Birinci Bahis

Bir İnsanın Yalnız Dokunma Duyusuna İrca Edebileceği En Az Duygu Derecesine Dair

§. 1. Koku alma, işitme, tat ama, görme duyuları elinden alınmış ve kendisine yalnız dokunma duyusu bırakılmış olan heykelimiz önce kendi gövdesindeki kısımların ve hele soluk alma hareketlerinin birbirine yaptıkları etkiden edindiği duygu dolayısıyla var bulunur: onun irca edilebileceği en az duygu derecesi işte budur. Ben buna *temel duygu* adını veriyorum, çünkü hayvanın hayatı, makinanın işte bu faaliyetiyle başlar: hayvan yalnız ve yalnız buna bağlıdır.

§. 2. Bundan sonra, çevresindeki hayvanın ve gövdesindeki kısımlara çarpabilecek her şeyin bıraktığı intibalara mâruz kalacağı için onun temel duygusu, gövdesinin bütün kısımlarında birçok değişmelere uğrıyabilir.

§. 3. Nihayet, temel duygusunda herhangi bir değişiklik husule gelir gelmez, onun *kendim* diyebileceğinin farkına varırız. Bu duygu ve onun *benliği*, sonuç olarak, başlangıçta aynı şeyden ibarettir ve yalnız dokunma duyusunun yardımıyla onun yapabileceği şeyi bulup ortaya çıkarmak için de, temel duyguyu veyahut benliği değiştirebilecek türlü türlü varolma tarzlarını gözden geçirmek yeter.

İKİNCİ BAHİS

En Az Duygu Derecesine İrca Edilmiş
Olan Bu Adamın Uzam Ve Hareket Hak
kında Hiçbir Fikri Yoktur.

§. 1. Eğer heykelimize hiçbir cisim çarpmazsa ve eğer onu sâkin, mutedil ve tabii sıcaklığı ne artan, ne de eksilen bir yere koyarsak o, yalnız temel duygu ile kalmış olur ve kendi varlığını ancak, yaşamasını borçlu bulunduğu hareketten husule gelen müphem intıba vasıtasıyla anlayıp bilir.

§. 2. Bu duygu, ona göre, yeknasak olup, dolayısıyla de, basittir; kendi gövdesinin başka başka kısımlarını bu duyguda bulamaz. Öyleyse o, bu kısımları asla, birbirinin dışında ve birbirine bitişik olarak duymaz. O, sanki

yalnız bir noktada varmış gibidir; bundan dolayı da, kendisinin yaygın olduğunu fark etmek ona göre henüz imkânsızdır¹.

¹ Kendimizde olup biteni gözetliyerek buna kanaat getirebiliriz.

Bütün kolumda duyduğum yeknasak bir ağrıya ben ancak, ağrıyı, yaygın olarak duymakta bulunduğum bir şeye bağladığım için yaygındır derim.

Kolumu kullanmak bana, onun uzunluğundaki ayrı ayrı kısımları farketmemi öğretir; fakat genişliğindeki ayrı ayrı kısımları da farketmemi bana öğretmez. Bundan dolayı da ben bir ağrı duygusunun kapladığı hacimden çok onun uzunluğu hakkında daha iyi hüküm veririm. Onun kendisini, dirseğine kadar mı, yoksa bileğine kadar mı duyduğunu bilirim; ve bu ağrının, kolun dörtte birine mi, üçte birine mi, yarısına mı, yoksa daha fazlasına mı yayıldığından haberim olmaz

Ağrının, ölçmeye alışılmış olmıyan bir kısma her bağlanması takdirinde, bir noktadaymış gibi duyulduğunu bir sürü deneme teyidedebilir. Meselâ, baldırın ortasında duyulan bir ağrının kapladığı uzayı bulmak için bu uzayda elle dolaşıvermek gerekir: dizden kalçaya kadar yayılırsa mesele değişir; çünkü diz ile kalça, bizim birbirinden uzak olduklarını bildiğimiz iki noktadır.

Demek oluyor ki bize, kendi gövdemizin uzamı hakkındaki fikir veren şey, yeknesak bir duygu değildir; fakat bize, yeksenak bir duyguya uzamı affettiren şey, kendi gövdemizin hacmindeki büyümedir.

Ş. 3. Bu duyguyu daha canlı bir duruma getirelim, fakat onun yeknasaklığına dokunmayalım, olduğu gibi bırakalım; meselâ havayı ısıtalım veyahut soğutalım: heykelin, bütün gövdesinden sıcak veya soğuk hakkında eşit derecede bir duyumu olur; bense bundan, onun kendi varlığını daha şiddetli duymasından başka hiçbir şey çıkacağını sanmıyorum. Zira ne kadar şiddetli olursa olsun bir tek duyum, kendi kendinin yaygın olduğunu bilmediği için bu duyumu, kendi gövdesinin türlü kısımlarına götürerek yaymasını öğrenmemiş olan bir yaratığa, bir uzam fikri veremez.

Dolayısıyla de, eğer heykelimiz ancak, bir sürü yeknasak duygulardan ötürü yaşıyorsa bu takdirde de, koku alma duyusu ile kendisinin olmuş bulunduğu kadar kendi ameliyelerinin içinde de çevrili kalırdı.

Ş. 4. Eğer onun sırasıyla başına ve ayaklarına vurursam onun temel duygusunu birçok kere değiştirmiş olurum: fakat bu değişmelerin kendileri de yeknasaktır. Öyleyse bu değişmelerden hiçbirisi ona, kendisinin yaygın olduğunu farkettileremez. Aynı zamanda hem başına,

Duygunun en az derecesine icra edilmiş olan heykelimizin bütün gövdesi hakkında sadece yeknasak bir duygusu vardır: demek oluyor ki o, kendisinin yaygın olduğunu bilmez.

(Condillac)

hem de ayaklarına vurulduğu takdirde bu değişmelerin birbirinden uzakta olmasından başka bir şey duymıyacağı belki de sorulacaktır.

Ben ona dokunduğum vakit: ya onun duyduğu duyum, bütün dikkati çekecek kadar onun duymak gücünü pek kuvvetli olarak kaplar; yahut da, dikkat öteki kısımların temel duygusuna yine takılıp kalmaya devam eder. Birinci durumda heykelimiz, kendi başı ile kendi ayakları arasında bir aralık tasarlıyamaz; zir bunları birbirinden ayıran şeyin asla farkında olmaz. İkinci durumda ise, bunu büsbütün yapamaz; çünkü temel duygu hiçbir uzam fikri vermez.

Ş. 5. Ben onun kolunu kımıldatınca onun benliğinde de yeni bir değişme oluverir: öyleyse o, bir hareket fikri edinecek midir? Şüphesiz ki hayır, zira o, bir yer kaplıyan bir kolu olduğunu henüz bilmediği gibi bu kolun yer değiştirebileceğini de bilmez. Bu anda onun mâruz kaldığı şey, duyduğu şeyi hiçbir vakit anlayamadan, benim kendisine verdiğim duyumda kendi varlığını daha özel olarak duymaktadır.

Onu havaya kaldırırsaydım mesele yine böyle olurdu. Bu takdirde her şey onda temel duyguyu baştanbaşa değiştiren bir intıbadan ibaret kalıverirdi; dolayısıyla de o, kımıldıyan bir vücudu bulunduğunu henüz öğrenemez.

ÜÇÜNCÜ BAHİS

Dokunma Duyusuna Atfedilen Ve Buna Rağmen Hiçbir Uzam Fikri Vermiyen Duyumlara Dair

Ş. 1. Heykelimizin duygusu yeknasak olmaktan çıksın; biz de onu aynı anda, aynı şiddetle, fakat gövdesinin başka başka kısımlarında ayrı ayrı değiştirelim: bana öyle geliyor ki onda yine hiç uzam fikri olmaz. Bu duyumlar birden geldikleri için bundan, heykelin, bunları farkedip ayırdedemeyeceği müphem bir duygu husule gelir; çünkü bunların biribiri ardı sıra henüz farkına varmış olmadığı için birçoğunun da hep birden farkına varmasını öğrenmemiştir.

Fakat eğer sıcaklık ve soğukluk kendilerini sırasıyle duyururlarsa o, bunları ayırdeder ve bu duygularının her birinden bir fikir ediniş saklar. Bundan sonra ise o bunların ikisini birden duymuş olsun; bu takdirde, almakta bulunduğu intıbaı, hafızasının kendisine hatırlattığı fikirlerde kıyaslar, ve kendi kendinin de iki ayrı varolma tarzı olduğunun farkına varır.

Biz ona daha başka birçok haz ve elemeler hakkında da fikirler verebiliriz: zira birbirini kovalıyan duyumların farkına varmasını öğrendikçe, birçoğu hep birden geldiği vakit bunların farkına varmasına alışır ve hattâ o kadar

çoğunu aynı anda ayırdetmesini öylesine başa-rır ki sonunda artık bunların sayısını belirle-mek de mümkün olmaz.

Meselâ onun, hep birden: bir kolunda sı-caklık, öteki kolunda soğukluk, başında bir ağrı, ayaklarında bir gıdıklanma, kulaklarında bir titreme, vesaire duyduğunu farzedelim. Onun, bu varolma tarzlarının farkına varaca-ğını sanıyorum; elverir ki bunları eskiden ayrı ayrı tanımış olsun ve bunlardan hiçbirisi öteki-lerine üstün gelmediği için de dikkat bunların arasında eşit olarak paylaşılmış bulunsun. Gör-me duyusundan konuşurken kurmuş olduğu-muz ilkeleri burada uygulamak gerekir.

Onun, hep birden farkına vardığı bu var-olma tarzları bir arada varolup az çok birbirin-den farklıdırlar ve bu bakımdan da birbirleri-nin dışında bulunurlar: fakat bundan ne biti-şiklik, ne de süreklilik husule gelmediği için bu varolma tarzları heykele hiçbir uzam fikri veremezler: bu işi seslerden ve kokulardan da-ha çok yapamazlar. Bizim kendimizin bunları yaygın olarak tasarlamamızın sebebi, onların bu fikri kendiliklerinden verişleri değil; zaten bir gövdemiz bulunduğunu bildiğimiz için bi-zim bunları, birbirinin dışında ve birbirine bi-tişik olan kısımları bir sürekli teşkil eden bir şeye bağlayışımızdır.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

**Meselenin Çözümüne Ait İlk Düşünceler:
Biz Duyumlarımızdan, Cisimleri Bilmeye
Nasıl Geçeriz?**

Ancak birtakım cisimler vasıtasıyla birtakım cisimleri yapabildiğimiz gibi yine ancak bir uzam vasıtasıyla bir uzamı yapabiliriz: zira yaygın olmıyan birçok şeyler arasında ne bitişiklik olbileceğini, dolayısıyla, ne de bunların bir sürekli teşkil edileceklerini anlamıyoruz. Bununla beraber biz her cismi, başka birçok yaygın cisimlerin bitişikliğiyle teşekkül etmiş bir sürekli olarak tasarlıyoruz. Biz kendimizi, duyulara etkide bulunmıyan cisimlere varıncaya kadar bütün cisimleri bile böyle tasarlamak zorunda bırakmışız: biz bunların her birinin başka yaygın cisimlerden, bunların da daha başka yaygın cisimlerden terekkübetmiş olduklarına hükmeder ve artık nerede duracağımızı bilmeyiz.

Demek oluyor ki bizim, duyumlarımızdan, cisimlerin bilinmesi işine, ancak bunların uzam olayını husule getirmeleri ölçüsünde geçeceğimiz ve bir cisim başka yaygın cisimlerin bitişikliğiyle teşekkül etmiş bir sürekli olduğuna göre de, bunu gösteren duyumun başka yaygın duyumların bitişikliğiyle teşekkül etmesini

gerekli bulunacağı apaçık bir şeydir. Biz bu özelliği, gözden geçirmiş olduğumuz duyumlardan her birinde bulmadık: bu özelliği acaba başka duyumlarda bulacak mıyız? İşte şimdi bunu araştırmamız kaldı.

Duyumlar yalnız ruha ait oldukları için bunlar ruhta, bu tözün ancak birtakım varolma tarzları olabilirler: onda birikmiştirler, ondan ileriye hiç gitmezler. İmdi, eğer ruh bunları yalnız, kendisinde birikmiş birtakım varolma tarzları olarak sezseydi, kendi duyumlarında yalnız kendi kendini görürdü: demek oluyor ki kendisinin bir gövdesi bulunduğu ve bu gövdeden ötede başka gövdelerin varolduğunu bulup anlamak onun için imkânsız olurdu.

Bununla beraber bu buluş, onun yaptığı buluşların ilkelerinden biridir, onun için o, bu buluşu yapmakta gecikmemeliydi. Az önce doğmuş olan bir çocuk, kendi gövdesi hakkında hiçbir bilgisi olmasaydı ve kendini teskin edebilecek cisimler hakkında, aynı kolaylıkla az çok bir fikir edinmeseydi, kendi ihtiyaçları ile nasıl uğraşır?

Yazmayı tasarlamış olmaksızın bir şeyi bilerek ve isteyerek yapmanın ancak, eskiden onu zaten yapmış olduğumuz kadar başımıza geldiğine birçok defalar ve hele *Mantık*'ında işaret eylemişim. Bu, bir *ilke*'dir demiyorum

ama, bu bir, verimli gerçektir: zira bu kelime, artık ne anlama geldiği bilinmiyecek kadar çok kötüye kullanılmıştır.

Bu gerçekten, tabiatın tamamiyle bizde başladığı sonucu çıkar. Onun için ben de, aslında ve başlangıçta bilgilerimizin yalnız bu gerçeğin eseri olduğunu, bizimse ancak onun verdiği derslerle olgunlaşıp yetiştığımız ve bütün düşünmek hünerinin de, onun bizi giştirmiş olduğu gibi işe devam etmemizi gerekli kıldığını delilleriyle gösterdim.

İmdi, birçok kimsenin yaptığı ilk buluş, kendi gövdesini bulmasıdır. Demek oluyor ki bu buluşu yapan asıl kendisi değil, bunu tam yapılmış ve olmuş olarak gösteren tabiattır.

Fakat onun duymakta bulunduğu duyumları kendisine yalnız kendi ruhuna ait birtakım değişmeler olarak sezdirmeseydi, tabiat ona kendi gövdesini göstermezdi. Birçok kimsenin *benliği*, bu sırada onun ruhunda toparlanmış olacağından, kendi gövdesinin ayrı ayrı kısımlarına, kendi kendinin bir o kadar kısımları olarak bakamazdı.

Demek oluyor ki tabiatın, ona kendi gövdesini göstermek için yalnız bir tek yolu vardı; bu yol ise, ona kendi duyumlarını, kendi ruhunun birtakım değişmeleri olarak değil, bundan dolayı bir o kadar vesile nedenleri

olan örgerlerin birtakım değışmeleri olarak göstermektir. Bundan dolayı da *benlik*, ruhunda toparlanmış olacağına, sanki gövdenin bütün kısımlarına yayılacak, dağılacak ve teker-rür edecekti.

Kendimizi, asıl kendimiz olmıyan örgerlerde bulduğumuzu sanmamıza yol açan bu oyunun tmeli, şüphesiz ki, insan gövdesinin mekanizmasındadır ve şüphesiz ki bu mekanizma ruhun mahiyetine göre seçilmiş ve düzenlenmiş olmalıydı. Bu konuda bilebileceğimiz her şey işte bundan ibarettir. Hem ruhun mahiyeti, hem de insan gövdesinin mekanizması iyice bilinince, yalnız ruhta bulunan *benliğin* gövdede bulunuyor gibi görünmesi, belki de açıklanmış olurdu. Bize gelince, bu olguyu görmek ve buna kanaat getirmek bize elverir

B E Ş İ N C İ B A H İ S

Yalnız Dokunma Duyusu Bulunan Bir Adam Kendi Gövdesini Nasıl Bulur Ve Kendi Dışında Bir Şey Bulduğunu Nasıl Öğrenir?

§1. Heykele, kendi bütün örgerlerini kullanmasını veriyorum: fakat bunları hatırlatmaya onu zorlıyacak sebep nedir? Bunları kullanmak maksadı olamaz. Zira o, kendisi-

nin, birbirinin üzerine kıvrılabilen veyahut dış nesneler üzerine ilenebilen kısımlardan terek-kübetmiş olduğunu henüz bilmektedir. Demek başlamak tabiata düşer: heykelin örgenlerinde ilk hareketleri husule getirmek ona düşer.

Ş. 2. Eğer, tabiat ona hoş bir duyum verirse, gövdesinin bütün kısımlarını, bulundukları durumda muhafaza ederek heykelin bu duyumdan hoşlanabileceği anlaşılar bir şey olur ve böyle bir duyum da, hareket husule getirmekten çok, sükûnu idame eylemeyi istihfaf eder gibidir.

Fakat eğer onun için, hoşuna giden bir duyuma kendini bırakıvermek ve sükûnda bu duyumu ele geçirmek tabiî bir şeyse, kendini inciten bir duyumu istememek de onun için aynı derecede tabiî bir şeydir. Onun, böyle bir duyumu nasıl reddeyliyeceğini bilmediği doğrudur; fakat ilk anlardan itibaren onun bilmeye ihtiyacı yoktur, tabiata boyun eğmek ona yeter. Elemin büzdüğü kaslarının, örgenlerini kımıldatması ve, onun da, istemeden, kımıldamakta olduğunu dahi bilmeden kımıldaması kendi kuruluşunun bir sonucudur.

Hattâ, sertlikleri dolayısıyla onun sükûnda kalmasına imkân bırakmıyan hoş duyumlar da olabilir; hiç olmazsa sırasıyla hazdan eleme ve elemenden hazza geçmenin onun göv-

desinde birtakım hareketlere yol açacağı muhakkaktır. Eğer o, duyduğu hoş veya nahos duyumlar dolayısıyla kımıldamış olmak için kurulmuş olsaydı, kendisinin mahkûm olacağı tam sükûn ona, kendisine faydalı olabilecek şeyi araştırması ve kendisine zarar verebilecek şeyden de sakınması için gerekli olan hiçbir çare bırakmazdı.

Fakat, kuruluşunun bir sonucu dolayısıyla, haz, elem veya birinden ötekine sırasıyla geçiş dolayısıyla onda birtakım hareketler vukua geldiği andan itibaren bu hareketlerin içinde bazılarının, onu inciten bir duyumu önlememeleri veya durduramamaları ve bazılarının da kendisinin hoşuna giden bir duyumu ona verememeleri olamaz. Demek oluyor ki onun, kendi hareketlerini incelemekte bir çıkarı olacak, dolayısıyla de, o bunlardan, öğrenebileceği her şeyi öğrenecektir.

O, tabii olarak, bir makina gibi, içgüdü ile ve haberi olmadan hareket eder; bize ise, kendi hareketlerine bakarak, bir gövdesi olduğunu ve bu gövdeden ötede başka cisimlerin bulunduğunu, onun farkedeceğini açıklamak kalır.

Nesnelerin heykel üzerinde bıraktıkları intibaların çokluğunu ve çeşitli oluşunu göz önünde tutarsak onun hareketlerinin tabiatıyla tekerrür ve tehavvül edeceğine hükmederiz.

İmdi, bu hareketler tekerrür ve tahavvül ettikleri andan itibaren heykellerini, kendi üzerine ve kendisine yaklaşan nesnelerin üzerine, birçok vesileler dolayısıyla ister istemez götürür.

Ellerini kendi üzerine götürürken bu gövdenin ancak türlü kısımlarının farkına vardığı ve bu kısımların her birinde kendi kendini aynı duyan varlık olarak farkeylediği vakit kendisinin bir gövdesi bulunduğunu kavrar ve ancak, dokunduğu cisimlerde kendisini bulamayacağı için de başka cisimlerin varolduğunu farkederek.

Ş. 3. Demek oluyor ki o, bu buluşu ancak dokunma duyumlarından herhangi birine borçludur; imdi bu duyum hangisidir?

Birbirinin içine girmemezlik, bütün cisimlerin bir özelliğidir; birçok cisimler aynı yerde bulunamaz: bunların her biri, öteki cisimlerin hepsini, kendi bulunduğu yerin dışında bırakır.

Bu birbirinin içine girmemezlik bir duyum değildir. Biz cisimlerin birbirinin içine giremez olduklarını aslında duymayız: daha çok, bunların böyle olduğuna hükmederiz ve bu hüküm ise, cisimlerin bizim üzerimizde vücud getirdikleri duyumların bir sonucudur.

Bilhassa katılık, bu sonucu çıkardığımız duyumdur; çünkü biz, birbirini sıkıştıran iki katı cisimde, karşılık olarak birbirini, bulundukları yerin dışında bırakmak için birbirine yaptıkları mukavemetin daha duyulur olarak farkına varırız. Eğer bu iki cisim birbirinin içine girebilselerdi ikisi bir tek cisim olup birbiriyle kaynaşırdu: fakat bunlar, birbirinin içine giremedikleri andan itibaren de zaruri olarak ve daima iki tanedirler.

Demek oluyor ki katılık duyumunda durum: kendi gövdesini bilmiyen ruhun, kendisinin bulunduğu ve yalnız kendini bulduğu birtakım değişmeler olarak tabiatıyla sezdiği ses, renk ve koku duyumlarında olduğu gibi değildir; madem ki bu duyumun özelliği, birbirini birbirinin dışında bırakan iki şeyi birden duyurmaktır, öyleyse ruh, katılığın, yalnız kendi kendini bulduğu bu değişmelerden biri olarak farkına varır; katılığın, birbirini birbirinin dışında bırakan iki şeyi bulduğu bir değişme olarak tabiatıyla farkına varır, dolayısıyla de bu iki şeyde farkına varır..

Öyleyse, işte bir duyum ki, ruh bu duyum vasıtasıyla kendinden kendi dışına geçer, böylece de onun, cisimleri nasıl bulacağı anlaşılmış olur.

Gerçekten de heykel, sırf kendi üzerinde vukua gelen intıbalar dolayısıyla birtakım ha-

reketlerde bulunacak gibi kurulup düzenlenmiş olduğuna göre biz, onun elinin tabiatıyla, kendi gövdesinin herhangi bir yerine, meselâ göğsüne gittiğini farzedebiliriz. Bu esnada eli ve göğsü, bunların karşılıklı olarak birbirlerinin dışında bırakan katılıklardan aldıkları duyum ile kendi kendilerinin farkına varırlar. Bununla beraber göğsünü elinden ayırdederken heykel kendi benliğini, hem birinde, hem de ötekinde yeniden bulur; çünkü kendini her ikisinde de duyar. Gövdesinin, dokunduğu herhangi başka bir yerini aynı tarzda farkederek ve kendini yine bu kısımda da bulur.

Her ne kadar bu buluş bilhassa katılık duyumundan ileri gelirse de heykel, buna başka duyumlar da kattığı taktirde bu buluş daha da kolaylaşmış olur. El, meselâ soğuk; göğüs ise sıcak olsun; heykel bunları, herhangi bir katı ve sıcak bir şeye dokunan herhangi bir katı ve soğuk soğuk şey olarak duyar. Soğuğu ele, sıcaklığı da göğüse mal etmesini öğrenir, böylece de bunları birbirinden daha iyi ayırdeder. Böylece heykele, kendisinin bir gövdesi bulunduğunu öğretmeye, kendileri pek o kadar el-verişli olmıyan bu iki duyum, ne de olsa, bunlar katılık duyumuna katılmış olacakları vakit ona, kendi gövdesi hakkında daha belirli bir fikir vermeye yararlar.

Eğer buraya kadar, heykelin eli, kendi gövdesinin bir yerinden kalkıp bir başka yerine dokunurken, daima mutavassıt kısımlardan geçmişse o, bu kısımların her birinde kendi kendini bir o kadar başka başka cisimlerde bulur ve bu kısımların hepsinin birden bir tek gövde teşkil ettiklerini hâlâ bilmez. Çünkü duyulmuş olan duyumlar, bu kısımları ona, ne bitişik olarak, dolayısıyla ne de bir tek sürekli vucuda getiriyorlarmış gibi gösterirler.

Fakat elini, hiçbir yeri aşmadan, kolunun üzerinde dolaştıracak; göğsüne, başına vesairesine götürecektir olursa bundan dolayı elinin altında bir *benliğin* temadisini duyar ve daha önce birbirinden ayrılan kısımları bir tek süreklide birleştirecek olan bu aynı el bunların boyutlarını daha duyulur duruma getirir..

Demek oluyor ki heykel, kendi gövdesini tanımasını ve bu gövdeyi teşkil eden bütün kısımlarda kendini bulmasını öğrenir; çünkü elini bu kısımlardan birinin üzerine götürür götürmez, aynı duyan varlık sanki bu kısımlardan birinden ötekine yayılır gibi olur: bu ise *benlik*'tir. Hele o, dokunmağa bir devam ededursun; katılık duyumu her yerde, her birini birbirinin dışında bırakan ve aynı zamanda da bitişik olan iki şeyi gösterir ve aynı duyan varlık da her yerde bu kısımlardan birinden ötekine yayılır gibi olur: bu ise *benliktir, hâlâ*

benliktir. O kendini gövdenin bütün kısımlarında duyar. Bundan dolayı da kendini, artık kendi değişmeleriye karıştırır olmaz: artık o, sıcaklık ve soğukluk değildir; fakat sıcaklığı bir kısımda, soğukluğu da bir başka kısımda duyar.

§. 4. Heykel, ellerini yalnız kendi üzerine götürdüğü müddetçe, ona göre varolmakta bulunan her şey sanki kendisiymiş gibidir. Fakat yabancı bir cisme dokunursa, elde kendini değişmiş duyan *benlik* kendini artık bu cisimde değişmiş duymaz. Eğer el *kendim* derse o aynı karşılığı almaz. Heykel buna dayanarak kendi varolma tarzlarının tamamıyla kendi dışında bulunduklarına hükmeder. Bu varolma tarzlarıyla kendi gövdesini teşkil etmiş olduğu için öteki nesnelerin hepsini de bunlarla teşkil eder. Bir durumda bunlara istikrar vermiş olan katılık duyumu, öteki durumda da bu istikrarı verir; şu farkla ki eskiden yayılmakta olan *benlik* artık yayılmaz olur.

§. 5. Demek oluyor ki, cisimleri kendilerinde farketmez, yalnız kendine has olan kendi duyumlarının farkına varır. Birbirinden farklı ve aynı zamanda da bir arada bulunan birçok duyumlar, dokunma duyusu dolayısıyla birtakım sınırlar içinde çizilip kaldığı vakit kendi gövdesinin farkına varır; birbirinden farklı ve aynı zamanda da bir arada bulunan

birçok duyumlar, dokunma duyumu dolayısıyla, *benliğin* yayılmadığı birtakım sınırlar içinde çizilip kaldığı vakit onda, kendi gövdesinden başka bir cisim fikri olur. Birinci durumda, onun duyumları kendisine ait birtakım özellikler olmağa devam ederler; ikinci durumda ise, bu duyumlar bambaşka bir nesneye ait birtakım özellikler kılığına bürünüverirler.

§. 6. Heykel, kendinin katı bir şey olduğunu anlayıverince, öyle sanıyorum ki, dokunduğu her şeyde kendini bulmadığına şaşır kalır. Kendini kendi dışında ararmış gibi kollarını uzatır ve kendini kendi dışında hiç bulamayacağına henüz hükmedemez.

§. 7. Bu hayretten, kendinin nerede bulunduğu ve, söylemeye cesaretim olsaydı diyebilirim ki, nereye kadar bulunduğu tasası doğar. Demek oluyor ki o, kendi dolayında bulunan her şeyi alır, bırakır ve kendini kıyaslar ve, daha doğru fikirler edindikçe de kendi gövdesi ile nesneler ona, ellerinin altında teşekkül ediyormuş gibi gelir.

§. 8. Fakat, herhangi bir şeyi tahayyül etmezden önce onun uzun müddet, elinin rasladığı cisimlerin ötesinde olacağını tahmin ediyorum. Bana öyle geliyor ki dokunmaya başlayınca her şeye dokunmuş olacağını sanır ve ancak, bir yerden bir başka yere geçtikten ve birçok nesneleri evirip çevirdikten sonradır ki

o, dokunduğu cisimlerin ötesinde de birtakım cisimlerin bulunacağından şüphe eder.

§. 9. Fakat o dokunmayı nasıl öğrenir? Bunun sebebi şudur ki: tabiatın kendisine yaptırmakta olduğu hareketler ona bazen hoş, bazan da nahoş duyumlar sağlamış olacağından bunlardan bir kısmını ele geçirmeyi, bir kısmını da önlemeyi ister Şüphesiz ki ilk anlarda o, kendi hareketlerini henüz düzene koymasını bilmez. Kendi gövdesinin şurasına değil de burasına götürmek için elini kullanacağını bilmez. Birtakım deneyişler yapar; yanılır, başarıya ulaşır: kendisini yanıltmış olan hareketlerin farkına varır ve bunlardan sakınır. İsteklerini karşılamış olan hareketleri farkederek ve bunları tekrarlar. Bir tek sözle yordamlar ve böylece varlığını koruyabilecek hareketlere yavaş yavaş alışmış olur. İşte bundan sonradır ki gövdesinde, ruhunun arzularını karşılayan birtakım hareketler vardır, işte bundan sonradır ki istediği gibi hareket eder.

ALTINCI BAHİS

Yalnız Dokunma Duyusu Bulunan Bir
Adamdaki Hazza, Eleme Ve İhtiyaçlara
Ve Arzulara Dair

§. 1. Heykelimize, kendi bütün örgenlerini kullanmak gücünü verelim ve onun edine-

bileceği bilgileri araştırmaya girişmezden önce de ihtiyaçlarının nelerden ibaret olduklarını görelim.

Hazlar ile elemelerin türlü türlü olması bunun kaynağı olacaktır: zira dokunma duyusu üzerinde de, öteki duyular üzerinde olduğu gibi muhakeme yürütmemiz gerekir.

Önce, kendi varlığı gibi hazzı da ona, bir noktada yoğunlaşmış gibi görünmüştür. Fakat bundan sonra bu haz, temel duygu gibi aynı gelişme ile yavaş yavaş yayılmıştır. Zira kendi gövdesinin kısımlarına karıştığı vakit o, bu duygunun farkına varmaktan bir haz duyar. Yeter ki bu duygu elem verici hiçbir duyumla birlikte olmasın.

Çocukların en büyük zevki hareket etmekten ibaret gibi görünür: düşmeler bile onları bundan bıktırıp usandırmaz. Gözlerini kapayacak bir sargı onları, ellerini ayaklarını kullanmaktan alıkoyacak bir bağdan daha az acındırır. Gerçekten de onlar kendi varlıkları hakkında en kesin şuuru harekete borçludurlar. Görme, işitme, tatma, koklama duyuları bu şuuru bir örgen içine tıkar gibidirler; fakat hareket, bu şuuru bütün kısımlara yayar ve gövdeyle bütün genişliğince zevk aldırır.

Eğer çocuklar için deneyip sınımış olmak en çekici bir haz ise bu, heykelimiz için daha

da çekici olur: zira o yalnız, kendisi bundan başka hazlandıracak hiçbir şey bilmemekle kalmaz, fakat aynı zamanda, hareketin duyabileceği bütün hazları kendisine sağladığını da duyar.

Ş. 3. Bilhassa, kendisine hiçbir zararı dokunmıyan cisimleri sever: bunların yüzlerindeki mücellâhğa ve yumuşaklığa çok duygulu olur: ihtiyaç oldukça da burada bir serinlik ve bir sıcaklık bulmaktan hoşlanır. Ne kadar çok kolay kullanırsa nesneler de arasına o kadar çok hoşuna gider: meselâ büyüklükleri ve biçimleri dolayısıyla, elinin biçimine ve bütünlüğüne daha çok uygun gelecek olan nesneler böyledir. Arasına ise, hacimleri ve kullanışlarındaki güçlük dolayısıyla yol açtıkları hayretten ötürü bu nesneler onun hoşuna gider. Meselâ kendi dolayında farkına varacağı uzamın cna birdenbire vereceği hayret, kendi gövdesini bir yerden bir başka yere iletmeyi onun hoşuna götürmeye yardım eder.

Katılık, sıvılık, sertlik, yumuşaklık, hareket ve hareketsizlik onun için birtakım hoş duygular olur. Zira bunlar ne kadar birbirine uymazsa onun dikkatini o kadar çok çekerler ve kendilerini o kadar çok sezdirirler.

Ş. 4. Fakat onun için bir haz kaynağı olacak şey, edineceği kıyaslamak ve hüküm vermek alışkanlığıdır. Böylece artık, nesnelere yalnız, bunları evirip çevirmek ve kullanmak

hazrı için dokunmaz; bunların arasındaki bağıntıları tanımak ister ve edineceği yeni fikirler sayısınca hoş duygular duyar. Birtek sözle, hazlar onun ellerinin altından, adımlarının altından doğar. Bunlar, onun gücünü aşındırmaya kadar artar, çoğalır. Bundan sonra yorgunlukla karmaşmış olurlar. Yavaş yavaş eriyip silinirler, nihayet onda artık yalnız bezginlik kalır ve hareketsizlik de en büyük hazrı olur.

Ş. 5. Eleme gelince o, burada dokunma duyusu ile, öteki duyularla olduğundan daha çok kendini gösterir; hattâ çok kere, bu duyudan dolayı da, tanıdığı hazların keskinliğinden daha üstün bir keskinlik bulur. Fakat onun elinde kalan kâr, hazrın kendi emrinde olması ve elemin de kendisini ancak arasına duyurmasıdır.

Ş. 6. Öteki duyularla olan hazrı başlıca, elden geldiği kadar canlı olacak şekilde ruha, hoş bir fikir çizmek için onun melekelerinin yaptığı çabaya dayanmaktaydı. Bu fikir, onun kendi kendine sağlayabileceği tek zevkti, çünkü kendine birtakım duyular sağlamak onun kendi elinde değildi: fakat onun, dokunma duyusu ile edinebileceği arzu örneği, gövdenin, harekete kaçan ve böylece de, dokunulabilen bütün nesneler üzerinde birtakım hazlar araştırarak olan bütün kısımlarını uğraştırıp durur. Biz kendimiz de, şiddetle arzuladığımız va-

kit arzularımızın, ruhtaki melekeler ile gövdedeki melekelerin ikiz temayülünü içlerine aldıklarını duyarız. Bu andan itibaren zevk artık muhayyilenin sunduğu fikirlerde kalmaz; dolayda bulunan dışardaki bütün nesneler üzerine yayılır ve arzular da, öteki duyularla olduğu gibi, heykelimizi kendi varolma tarzlarında toplayacaklarına onu, devamlı olarak kendi dışına sürüklerler.

§. 7. Dolayısıyla onun sevgisinde, kininde, iradesinde, ümidinde, korkusunda tek konu olarak artık kendi varolma tarzları bulunmaz: onun sevdiği, nefret ettiği, umduğu, korktuğu, iradeyle istediği, dokunulabilir şeylerdir.

Demek oluyor ki o yalnız kendini sevmekle kalmaz: fakat cisimlere karşı duyduğu sevgi, kendi kendine karşı duyduğu sevginin bir sonucudur: bu cisimleri sevmekten tek maksadı hazrı aramak veyahut elemenden kaçınmaktır; ve artık onun sezip bulmağa başladığı uzayda ona kendi kendini gütmeyi öğretecek olan da işte budur.

YEDİNCİ BAHİS

Yalnız Dokunma Duyusu Bulunan Bir
Adamın, Uzayı Nasıl Keşfetmeye Başla-
dığına Dair

§. 1. Madem ki hazlar gövdedeki kısımların ruhtaki melekelerle elbirliği ederek yap-

tıkları çabadan ileri gelirler, öyleyse heykelimiz de bir duyumu ancak, bu duyumu kendisine sağlayabilecek olan nesneyi aramak için hareket ettiği anda arzulu olabilir. Demek oluyor ki o, kımıldanışları ile kendisine zevklerini tatırmış olan hoş duyumları her hatırladıkça hareket etmek zorunda kalır.

İlk önce o, belli bir amacı olmaksızın kıpraşır ve bu kıpranışın kendisi de onun hazla elinde bulundurduğu bir duygudur; zira bu duygu dolayısıyla kendi varlığını daha iyi duyar. Eğer eli bundan sonra, kendisinde hoş bir sıcaklık veya soğukluk intıbaı bırakacak olan bir nesneye raslarsa bütün hareketleri hemen dura kalır ve kendisini baştanbaşa bu duyguya veriverir. Bu duygu kendisine ne kadar hoş gelirse kendisi de bu duyguya o kadar diler; hattâ bu dikkate yol açan nesneye, kendi gövdesinin bütün kısımları ile dokunmak ister; bu arzu ise kendisinde, belli bir amacı olmaksızın vukubulacakları yerde ona tam zevki vermeye doğru kaçış veren birtakım hareketler husule getirir.

Bununla beraber bu nesne, kendi sıcaklık veya soğukluk derecesini yitirir ve bunları elde bulundurmamak da böylece artık hoş olmaktan çıkmış olur. Heykel bu sırada, eskiden hoşuna gitmiş olan ilk hareketleri hatırlar, bunları arzular ve sırf kıpırdanmış olmak amacıyle ikinci

bir defa kıpırdanırken de yavaş yavaş yerini değiştirir ve yeni yeni cisimlere dokunur.

Hayretinin ilk konularından biri, şüphesiz ki, kendi dolayında her an sezip bulduğu uzaydır. Ona öyle gelir ki uzayı o, kendi varlığının bağrından çıkarmakta ve nesneler de, ancak kendi gövdesinin zararına olarak ellerinin altında yayılıp durmaktadır; kendisi ise, çevresindeki uzayla kıyasladıkça da kendi sınırlarının bir o kadar daralmakta olduğunu sezip kavrar.

Yeni bir uzayı her sezip buldukça ve yeni yeni nesnelere her dokundukça, hoşlandığı duyumlardan daha iyi hazlanmak için, kendi hareketlerini durdurur ve yahut bunları düzene koyar ve bu duyumları artık hoş bulmama başlar başlamaz da yalnız hareket etmek için hareket eder.

Bu çareye başvurarak herhangi bir uzayı sezip bulunca ve az bir duyumla karşılaşıncı, zevkini almış olduğu her şeyi hiç olmazsa şöyle böyle hatırlar. Bir yandan: bunu kendi hareketlerine borçlu olduğunu hatırladığı, öte yandan da: kendi hareketlerinin kendi emrinde bulunduklarını duyduğu için bu uzamda yine gezinip dolaşmayı ve tanımasını öğrenmiş olduğu duyumlarla karşılaşmayı arzular. Demek oluyor ki yalnız hareket etmiş olmak hazzı ile artık hareket etmez.

Fakat daima aynı yerlerden geçmediği için arasıra, kendisinin hiç bilmediği birtakım duygular duyar. Bunları denedikçe de, kendi hareketlerinin kendisine yeni hazlar vermeye elverişli bulunduklarına hükmeder ve bu ümit kendisini hareket ettiren ilke durumuna getirir.

§. 2. Demek oluyor ki o, kendisi için yapılacak buluşların varolduğuna hükmetmeye başlar; kendi emrinde bulunan hareketlerin kendisine bu işi başarmak çaresini verdiklerini öğrenir ve böylece tecessüs edebilir duruma gelir.

Gerçekten de tecessüs herhangi yeni bir şeyi arzulamaktan başka bir şey değildir ve bu arzu ise ancak, birtakım buluşlar yapılmış olduktan ve bu gibi buluşların yapılması için elde birtakım çarelerin varolduğuna inanıldıktan sonra doğar. Çareler üzerinde yanılmaya düşülebileceği doğrudur. İnsan alışkanlık dolayısıyla mütecessis olunca, terakkileri yapılmasına imkân bulunmayan birtakım araştırmalarla uğraşır durur. Fakat başka fırsatlarda daha elverişli başarılar elde edilmemişse bu, düşülmemesi gereken bir yanılma olur.

§. 3. Heykelimiz birbiri ardı sıra öteki duyulara karıştığı vakit, daima birbirinden farklı olan varolma tarzlarından geçmek alışkanlığının kendisine, eline geçirebileceği baş-

ka duyumlar hakkında onu şüpheye düşürmüş olması belki de imkânsız bir şey değildi: fakat bu varolma tarzlarının kendisine nasıl ulaşabileceklerini bilmediği ve bunları elde etmek bakımından elinde hiçbir vasıtası bulunmadığı için o, kendisinde yeni bir varolma tarzı bulmakla uğraşamazdı. Bütün arzularını, bilmekte olduğu hoş duygulara çevirmiş bulunması çok daha tabii idi. Onda hiçbir tecessüs farz ve tahmin etmiş olmayışının sebebi de işte budur.

§. 4. Tecessüsün kendisi için, onu bir yerden bir başka yere devamlı olarak geçirecek bir ihtiyaç durumuna geldiği sezilmektedir. Ondaki faaliyetlerin tek etkeni çok kere bu ihtiyaç olacaktır. Haz ve elemin, ondaki melekelerin gelişmesindeki tek nedenin olduğunu söylediğim vakit, bu konuda tesbit eylemiş olduklarımdan hiç uzaklaşmadığıma dikkat etmek gerekir. Zira o yalnız, kendisine hoş duygular sağlamak veyahut hoşuna gitmiyen duygulardan sakınmak umudu bakımından mütecessistir. Bundan dolayı da bu yeni ilke, birinci ilkenin bir sonucu olup onu teyidettir.

§. 5. Başlangıçta o, sadece olura uyup durur; bundan sonra ayakları ve elleri üzerinde tutunup gider; en sonra da bir gelişip olgunlaşmayla karşılaşınca kendisinden daha

yüksekte olanı araştırıp bulmaya göz kulak kesilir, böylece kendini birdenbire ve sanki tesadüfle ayakta buluverir. Sendeler, yürür, kendisini tutundurmaya elverişli her şeye yaslanır; düşer, çarpar ve elem duyar. Artık kalkmaya cesaret edemez, artık yer değiştirmeye hemen hemen hiç cesaret eylemez: elem korkusu haz umudunu dengeler. Bununla bereber, elini uzatmış olduğu cisimler eğer kendisini henüz hiç incitip berelemiş değilse çekinmeden kollarını açıp uzatmaya devam eder: fakat, daha ilk berelenişte bu güvençten sıyrılır ve hareketsiz kalır.

§. 6. Elemi yavaş yavaş dağılır ve bu elemden kendisinde kalan hâtıra, hareket etmek arzusunu kapsayamayacak kadar zayıf ve onu ürke ürke hareket ettirmeye yetecek kadar kuvvetlidir. Bu bakımdan onun çevresindeki nesneleri elde bulundurması yeter, böylece biz ona, eleminin hâtırasına varıncaya kadar her şeyi silip yok edebilecek birtakım hazlarla kendi ilk güvencini vermiş oluruz veya hut da elem verici duygularla güvensizliğini tazelemiş bulunuruz.

Olayları kendi olagan akışlarına bırakırsak kazalar o kadar sık sık vukua gelebilir ki güvençsizlik artık onu hiç bırakmaz olur.

§. 7. Ve hattâ, ilk anda biz onu, şiddetli elemelere mâruz kalmadan kendisinin hareket

etmiş olamayacağı bir yere koymuş olsaydık, hareket onun için bir haz olmaktan çıkmış bulunurdu; hareketsiz kalmış olurdu ve dolayısıyla de, dış nesneler hakkında hiçbir bilgiye hiçbir vakit yükselmiş olmazdı.

Ş. 8. Fakat biz hele yine ona dikkat edip duralım: onun yalnız hafif elemeler duyması ve hattâ bu elemelerin de az çok enderleşmesi için gereğini yapsak bu takdirde o hareket etmeyi arzular ve bu arzu da arasına yalnız, kendi hareketlerine karşı herhangi bir güvensizlikle birlikte olur. Öyleyse artık o, daima hareketsiz kalacak durumda olmaz: bir konum değişikliğinden korksa bile bu değişiklik onun elemelerini her giderebildikçe bunu arzular, dolayısıyla de bu iki duyguya sırasıyla boyun eğmiş olur.

Bir çeşit davranış becerikliliği, yani kendi hareketlerini ihtiyat ve tedbirle düzene koymak ve karşılaştığı kazaları önlemekte kullanabileceğini sandığı nesnelerden faydalanmak hüneri işte buradan doğar. Kendisine bir değneği tutturacak olan aynı tesadüf ona, bu değneğin kendisini desteklemeğe yarıyacağını, çarpabileceği cisimler hakkında bir kanaat edinmeyi ve hiç çekinmeden ayağını atabilceği yerleri bilip tanımayı yavaş yavaş öğretecektir.

SEKİZİNCİ BAHİS

**Yalnız Dokunma Duyusu Bulunan Bir
Adamın Edinebileceği Fikirlerle Dair**

§ 1. Haz duymasaydı, heykelimiz hareket etmesini hiçbir vakit istemezdi: elem duymasaydı, güvenerek kımıldayıp davranır, dolayısıyla de muhakkak yok olurdu. Demek oluyor ki onun, hoş ve nahoş duyumlarla daima karşılaşması gerekir. Onun bütün hareketlerinin ilkesi ve kuralı işte bundan ibarettir. Haz onu: nesnelere bağlar, elinden gelen bütün dikkati bu nesnelere hasretmeye zorlar ve bu nesneler hakkında daha doğru fikirler edinmeye sürükler. Elem onu: kendisine zarar verebilecek her şeyden sakındırıp uzaklaştırır kendisini haza karşı, daha da duygulu kılar, tehlikesiz bir surette hazdan faydalanma çarelerini ona yakalattırır ve kendisine davranış ve düşünüş becerikliliğine dair birtakım dersler verir. Bir tek sözle, haz ve elem onun biricik üstadıdır.

§ 2. Dokunma duyusundan gelebilecek fikirlerin sayısı sonsuzdur: zira bu sayıda, büyüklükler arasındaki bütün bağıntılar, yani en büyük matematikçilerin bile hiçbir vakit sonunu getiremeyecekleri bir ilim vardır. Demek oluyor ki burada, dokunma duyusundan edinebilecek fikirleri bir genelleştirme işi söz

konusu değildir: heykelimizin kendisinin edineceği fikirleri bulup ortaya koymak yeter. Yapmış olduğumuz gözetlemeler, bizi bu araştırmada güdecek olan ilkeyi bize verirler: çünkü heykelimiz kendi duyumlarında ancak, haz ve elemnin kendi ilgisini az çok üzerlerine çekeceği fikirlerin farkına varır. Bu ilginin genişliği, bu bilgilerin genişliğini belirliyecektir.

§ 3. Onun, bu fikirleri elde edeceği sıraya gelince bu sırada iki neden bulunur: birisi, kazara ve tesadüfle nesnelerle karşılaşması ötekisi de bağlantılar arasındaki sadeliktir; zira onda, bir miktar karşılaştırmayı gerekli kılan nesneler hakkında ancak, daha az karşılaştırmayı gerekli kılan nesneleri inceledikten sonra birtakım doğru ve eksiksiz fikirler husule gelir.

Bu nesnelerden ikincisinin ona yaptırabileceği gelişmeyi takibetmek mümkündür; birincisine borçlu olacağı gelişme hakkında durum böyle değildir. Fakat bu, oldukça faydasız bir şey olup herkes bu konuda, uzun sanacağı tahminlerde bulunabilir.

§ 4. Onun sağlamlık, katılık sıcaklık ve saire hakkındaki fikirleri hiç de kesin değildir; yani o bir cismin sağlam, katı, sıcak olduğuna ancak, aynı derecede böyle olmıyan ve birtakım başka özellikleri bulunan başka cisimlerle bu cismi kıyasladığı ölçüde hükme-

der. Eğer bütün nesneler aynı derecede sağlam, katı, sıcak vesaire olsaydı onda, farkında olmadan katılık, sağlamlık, sıcaklık vesaire duyumları bulunurdu; bu bakımdan bütün cisimleri birbirine karıştırırdı. Fakat birbirinin ardı sıra katılığa ve sıvılığa, sertliğe ve yumuşaklığa, sıcaklığa ve soğukluğa rasladığı için dikkatini bu farklara verir, bunları kıyaslar, bunlar hakkında hüküm verir, böylece de bunlarla, cisimleri birbirinden ayırdetmesini öğrendiği bir o kadar fikir edinmiş olur. Hükümlerini bu konuda ne kadar çok tecrübeli bir duruma getirirse becerikliliği de o kadar incelik edinir, böylece de o, aynı bir özelliğe en hafif ince farklara varıncaya kadar bütün farkları yavaş yavaş birbirinden ayırdedebilir bir kabiliyet elde eder. En az kıyaslama isteyen fikirler de işte bunlardır, dolayısıyla de, onun ilk defa farkına varacağı fikirler de yine bunlardır.

§ 5. Bu bilgiler onun dikkatini yeni ve taze bir canlılıkla, dokunduğu nesneler üzerinde durdurur; bu bilgiler bu nesneleri ona, kendisini duyulurcasına ilgilendiren bütün bağıntılara göre göz önünde tuttururlar. Bu bağıntısa, daha da bulup ortaya koyacağına o kadar sa, daha da bulup ortaya koyacağına o kadar çok alışmış olur; böylece de tecessüs, onun için daha da baskın bir ihtiyaç olup çıkar.

§ 6. Bu ihtiyaç, onun aklındaki gelişmelerin başlıca kışkırtıcısı olacaktır. Bununla beraber ben, bu gelişmelerin bütün sonuçlarını takibetmeye girişmiyeceğim, çünkü aşırı tahminlerle yolumu sapıtacağımdan korkarım. Yalnız, insanların alâladesinde olduğundan daha çok, tecessüsün onda faal olduğuna işaret etmekle yetineceğim. Az bir dikkat ve ihtimam ile bu tecessüsü gidermek isterken eğitim çok kere onu bizde boğup öldürür ve, biz bize bırakılmış olduğumuz çağda ise ihtiyaçların çokluğu bu tecessüsü baskı altına alır ve bize, ilham eylediği bütün zevkleri takibetmemize imkân bırakmaz. Fakat ben heykelde bu tecessüsü artırmağa doğru gitmiyecek hiçbir şey görmüyorum. Onun sık sık karşılaştığı hoş duyular ve arasıra da karşılaştığı nahoş duygular¹, en hafif ince farklarla bile kendisini, bunları husule getiren nesnelerin farkına varılması işiyle şiddetle ilgilendirmiş olacaktırlar. Demek oluyor ki o cisimleri inceleyip anlamak işine, çok geçmeden girişecektir.

§ 7. Onda yalnız görme duyusu varken biz onun gözünün, hiçbir şeklin bütününü sezmeyen, dolayısıyla de uzam hakkında seçik bir

¹ *Arasıra* diyorum, çünkü eğer bu duygular pek sık sık olarak tekerrür etseydi onun tecessüsünü tamamiyle boğup söndürürdü.

fikri olmadan, renkleri gördüğünü görmüştük. Elin, aksine olarak, genişliğini ve, kendisini terki eden kısımların bütününe farketmeden bir nesneyi evirip çevirememek gibi bir üstünlüğü vardır: elle bu cismi dışardan kavrar. Bunu yapabilmek için onun bu cismin katılığını duymuş olması yeter. Bir çakılı sıkarken heykelimiz, boylu boyunca dokunmuş olduğu bir değnekten farklı bir cisim hakkında fikri edinmiş olur: bir kürede bulamadığı açıları bir kübde duyar; bir yay ile, tamamiyle doğru bir kamışta aynı doğrultuyu sezmez. Bir tek sözle, her birinin eline aldırıldığı şekle göre, katı şeyleri birbirinden ayırdeder ve ayırmadığı veya hut güçlkle ayırdığı uzam parçalarını, bir tek bütün teşkil edermiş gibi göz önünde tutar. Demek oluyor ki düz çizgi, eğri çizgi ve birçok biçimdeki şekil fikirlerini edinir.

§ 8. Fakat, dokunmak fırsatında bulunduğu ilk cisimlerin hepsi onun eline aynı şekli aldırıyaydı; eğer o, meselâ, yalnız aynı hacimdeki kürelere raslasaydı bunlardan birinin sert, ötekinin cilâlı birinin sıcak, ötekinin soğuk olduğunun farkına varmaktan ileri gitmiyecek ve elinin devamlı olarak alacağı şekle hiçbir dikkatte bulunmıyacaktı. Böylece, haklarında hiçbir fikir edinmeden kürelere dokunmuş olurdu. Aksine olarak hele bir, küreleri, kübleri ve türlü büyüklükte daha başka cisimleri

eline alıp evirip çevirsin; ellerinin aldığı şekillerin farklı oluşu onu hayrete düşürecektir. Böylece de, bütün şekillerin birbirine benzediklerine hükmetmeye başlar. Tecessüsü onu hemen, bütün şekillerin, hangi bakımdan farklı olduklarını araştırmaya sürükler ve bunlar hakkında yavaş yavaş birtakım kavramlar vücuda getirir. Bir şekil hakkındaki fikri edinmek için, demek oluyor ki, ilk dokunuşta onun, duyulurcasına herhangi bir yerden bunlardan birbirine uymıyacak birçoklarının farkına varması gerekir: farkına varılan bir ilk farkın onda, başka farkları da farketmek arzusunu uyandırması gerekir. O, meselâ bir kübü ancak, bu kübü bir küre ile kıyaslamış olduktan ve bunu, bir başka açıda bulmadığı açılardan birinde bulduktan sonra tanıyıp bilmiş olacaktır. Bir tek sözle o, kendi duyumlarında yeni fikirleri ancak, birçok nesnelere sırasıyle dokunduğu vakit karşılaştığı ilk farklarla haberdar edilmiş olduğu ölçüde arayıp durur.

§ 9. Bir cisim kavramı, dokunma duygusunun sezdiği sezgileri ve bağıntıları o, en çok sayıda bir araya getirdiği ölçüde çok çapraşık olur. Duyulur nesneler hakkında heykelimizin hangi fikirleri vücuda getireceğini bilmek için demek oluyor ki, onun bu seziler ile bu bağıntılar hakkında hangi sıraya göre hüküm vereceğini ve bunlardan nasıl türlü türlü

koleksiyonlar vücuda getireceğini gözden geçirmek gerekir.

§ 10. Ya, kıyaslıyacağı duyumlar, ona göre basittir, çünkü bunlar, kendilerinde onun birçok sezisleri farketmiyeceği birtakım yek-nasak intıbalardan ibarettir, sıcaklık veya soğukluk işte böyledir; yahut da bunlar, onun ayırdedebileceği birtakım mürekkep duyumlardan ibarettir, içinde aynı zamanda katılık, sıcaklık, şekil vesairenin bulunduğu bir cismin intıbaı işte böyledir.

§ 11. Basit duyumlar aynı veya başka başka cinstedir: bu, meselâ sıcaklık ile sıcaklık veyahut sıcaklık ile soğukluktur. Bunlar dolayısıyla onun verebileceği hükümler pek dar ve sayılıdır.

Eğer duyumlar aynı neviden iseler heykel, bunların başka başka ve benzer olduklarını duyar; bunların derece bakımından aynı mı, yoksa farklı mı olduklarını da duyar. Bununla beraber bunları ölçmek için onun elinde bir vasiya yoktur, dolayısıyla de o bunlar hakkında ancak, azlık ve çokluk gibi çok müphem fikir-lere dayanarak hüküm verir. Sağ elindeki sıcaklığın sol elindeki sıcaklığın aynı olmadığını duyar; fakat bunlar arasındaki bağıntıları sadece eksik olarak bilir.

Eğer duyumlar başka cinsten iseler o yalnız, birinin öteki olmadığını sezer; sıcaklığın soğukluk olmadığını hükmeder: fakat başlan-

gıçta bunların iki zıt duyum olduğundan haberi yoktur; bunun farkında olmak içinse sıcaklık ile soğukluğun aynı zamanda aynı cisimde bulunamayacaklarının ve birinin daima ötekini ortadan kaldırıp yok ettiğinin farkında olmak fırsatını bulması gerekir. Meselâ şu: *sıcaklık ile soğukluk zıt duyumlardır* hükmü ona göre, görüldüğü kadar tabii değildir; o bunu tecrübeye borçludur.

Bütün bu fırsatlarda, verebileceği bütün hükümleri teşkil etmesi için onun iki duyuma dikkat etmesi yeter.

§ 12. İki nesneden her biri mürekkep bir duyum sağladıkları vakit heykel, önce birinin öteki olmadığını sezer: onun ilk hükmü işte budur.

Fakat görmüştük ki, dağıldığı sezislerin sayısıyle ölçülü olmak üzere dikkat azalır. Demek oluyor ki dikkat, iki cismin husule getirdiği sezislerin hepsini, bunlardan her birine karşı zaif olmadıkça, kavrayamaz.

Sonuç olarak heykel, iki nesne hakkındaki kavramları ancak hazzın, bu nesnelerden edineceği türlü sezisler üzerinde dikkatini sırasıyle durdurması ve bunların her birini kendisine özel olarak farkettilmesi ölçüsünde teşkil edecektir: önce, bunları yalnız sıcaklıkları bakımından göz önünde tutarak bunların sıcaklıkları hakkında hüküm verir: ve böylece

burada farketdiği bütün fikirler üzerinde durup dolaşarak da, hâtıralarını muhafaza eylediği bir sıra hükümler vücuda getirir. Bunların her biri hakkında verdiği ve bunlardan her birinde, bunlarda sırasıyle farketdiği sezişleri birleştirdiği toptan hüküm işte bundan ileri gelir. Demek oluyor ki heykel tabii olarak tahlil yapar: bu da, mantık kitabında, tahlili tabiatın kendisinden öğrendiğimizi ispat ettiğimiz şeyi teyid etmektedir.

§ 13. İki cisim hakkındaki mürekkep kavramların kendisine verdirdiği hükümler, demek oluyor ki, sadece, basit olarak telâkki eylediği sezişler hakkında hükmün bir tekrarından ibarettir. Bu ise onun bunlarda farkedebileceği fikirlerin önce ikisine, sonra bir başka fikre, en sonra da sırasıyle daha başka bütün ikişer fikirlere yapılan dikkatten ibarettir: ve eğer, hakkında bir hüküm vermiş olmayacağı bir fikir daha kalırsa bunun sebebi, onun böyle bir fikre hiç dikkat etmemiş olmasıdır, bu fikrin farkına varmamış bulunmasıdır.

Sonuç olarak, iki nesneyi kıyasladığı, bunlar hakkında hüküm verdiği ve bunlar hakkında çapraşık birtakım kavramlar vücuda getirdiği vakit onda sadece, iki basit seziş hakkında hüküm verdiği vakit yaptığı ameliyeden ibaret bir ameliye vardır: zira o daima yalnız dikkat eder ve başka hiçbir şey yapmaz.

§ 14. Onda yalnız koku alma duyusu varken o dikkatini bir fikirden bir başka fikre iletirdi, bu fikirler arasında farkı sezerdi: fakat o, bağıntılarını belirlediği birtakım koleksiyonlar vücuda getirmezdi.

Görme duyusu ile o, hakikatte, bir arada gördüğü birçok rengin farkına varabiliyordu: fakat bunların birtakım şekilli şeyleri vücuda getirmiş olabileceklerinin farkına varmıyordu. Yalnız, kendisinin aynı zaman içinde birçok tarzda bulunduğunu duyuyordu.

Benliğin bu değişmelerini ancak dokunma duyusu vasıtasıyla ayırdetmektedir, dolaşısıyla de, kendi dışındaki hükümleri birtakım ayrı ayrı mezcedilmiş hükümler durumuna sokmakta ve bunlarda da bir sürü bağıntıların farkına varmaktadır.

Demek oluyor ki onun, dokunma duyusu ile yapabileceği dikkat öteki duyularla yapabildiği dikkatten, bambaşka sonuçlar husule getirir. İmdi duyumları mezceden herkesin dışında bu duyumları yapan ve böyle bir nesneden bir başka nesne üzerinde düşünürken bunları ayrı ayrı bağıntılara göre kıyaslayan dikkat, benim *teemmül* adını verdiğim şeydir. Böylece görülüyor ki bizim heykelimiz, öteki

duyumlara dayanıp teemmül etmeksizin, dokunma duyusu ile teemmül etmeye başlar¹.

§ 15. Demek oluyor ki onun dokunduğu bir cisim, ona göre sadece büyüklüğün, katılığın, sertliğin vesairenin sezilmesinden ibarettir: dokunma duyusunun ona buldurduğu her şey bundan ibaret olup böyle bir hüküm vermesi için onun, bu özelliklere bir konu, bir destek veyahut da filozofların konuştuğu gibi bir substratum vermeye ihtiyacı yoktur. Ona, bunların hepsini birden duymak yeter.

§ 16. Bu türlü koleksiyonların farkına ne kadar varırsa nesneleri de o kadar ayırder ve bu koleksiyonları yalnız büyüklük, sertlik, fikirleri ile terkiyetmeye, bundan başka bu koleksiyonlara sıcaklık veya soğukluğu haz veya elemi ve genel olarak, dokunma duyusunun kendisine dışarı iletmesini öğrettiği bütün duyguları da katar. Demek oluyor ki kendi öz duyumları nesnelerin özellikleri durumuna geliverir. Şiddetli bir sıcaklık gibi bu

¹ Teemmül, aslında sadece dikkatin kendisi olduğu için onu, her duyu ile olacağı tarza göre anlamak kabıldır. Fakat bu türlü meseleler üzerinde mutabık kalmak için anlaşmak yeter. Ben bu istitradı, kelime çekışmelerini önlemek için yapıyorum: bu mahzur metafizikte daima görülegelmiş bir şey olup buna karşı insan kendini koruyamaz.

duyumlar şiddetli iseler bunlar hakkında hem elinde, hem de dokunduğu cisimlerde bir hükme varır. Eğer bu duyumlar talı bir sıcaklık gibi zayıf iseler bunlar hakkında yalnız bu cisimlerde bir hükme varır. Böylece o bu duyumları kendi malıymış gibi sanmaktan arasıra keşebilir: fakat bunlara yol açan nesnelere bunları maletmekten artık kesilmez. Bu, öteki duyuların, kendisini düşürmemiş oldukları bir yanılmadır, çünkü o bu duyumları ancak, kendi *benliğinin* türlü türlü değişmiş bulunması olarak sezmekteydi.

§ 17. Görmüş olduk ki, nesnelere yaraşan özellikleri bunlarda bir araya getirmek için heykel bu özelliklerin her birini ayrı ayrı göz önünde tutmak zorunda kalmıştı. Demek oluyor ki birtakım soyutlamalar yapmıştır: zira soyutlamak demek, bir fikri, bu fikirle birlikte bir bütünün terkibine giren birçok başka fikirlerden ayırmak demektir.

O, meselâ yalnız bir cismin katılığına dikkat ederken bu özelliği, hiç ilgilenip önem vermemiş olduğu öteki özelliklerden ayırır. Şekil, hareket vesaire hakkındaki soyut fikirleri de böyle yapar ve bu kavramların her biri de hemen genelleşir, çünkü o, birçok nesnelere yaraşmayacak veyahut bunların birçok koleksiyonlarında bulunmayacak böyle hiçbir özelliğin olmadığını farkederek.

Bundan ve öteki duyuları incelerken anlatmış olduğumuzdan anlaşılıyor ki soyut fikirler zaruri olarak, örgenlerimizi istediğimiz gibi kullanmamızdan çıkarlar ve dolayısıyla de bu fikirler sanıldığı gibi insanların zekâsından pek o kadar uzak değildirler ve bunların doğuş ve çoğalışı da, bunları yalnız tabiatın yaratıcısından elde ettiğimizi farz ve tahmin edecek kadar anlaşılması pek öyle zor değildir.

§ 18. Heykel öteki duyulardan ileri gidemediği vakit ancak kendi öz varolma tarzları hakkında soyutlamalar yapabiliyordu: birçoklarında müşterek olan bazı teferruatı bunlardan ayırıyordu; meselâ bunlarla birlikte olan hoşnutluk veya hoşnutsuzluğu ayırıyordu ve bu yoldan giderek de hoş varolma tarzları ile nahoş varolma tarzları hakkındaki genel kavramları vücuda getiriyordu.

Fakat şimdi artık, kendi duyumlarını duyulur nesnelerin özellikleriymiş gibi alınaya, yani kendi dışında bulunan, böylece de küme olarak bir arada bulunan birtakım özelliklermiş gibi almaya alışmış olduğuna göre bunların her birini bağlı bulundukları koleksiyonlardan ayırıp çıkarabilir, ayrı ayrı olarak göz önünde tutabilir ve sayısız birçok soyutlamalar yapabilir. Fakat kendi tecessüsünün genişliğini belirlemediği için de bu tecessüsü bütün

ameliyelerinde burada takibetmeye girişmiyeceğiz.

§ 19. Tecessüsü onu yalnız, kendisini çevreliyen nesneleri incelemekte bırakmaz. Kendi kendine dokunur ve bilhassa cisimleri kullandığı bu örgeyin şeklini inceler. Parmaklarını, birbirinden uzaklaştıkları ve birbirlerine yaklaştıkları ve büküldükleri vakit gözden geçirir; elleri arasında bulmaya başladığı benzerlikten hayrete düşerek bu hususta daha da iyi hüküm vermek tecessüsüne kapılır; parmaklarını birer birer, ikişer, ilâh..... gözden geçirip durur; sayılar hakkındaki kendi soyut kavramlarının sayısını böylece çoğaltır ve sağ elinde de, sol elindeki kadar parmak bulunduğunu öğrenebilir.

Bunun üzerine hele bir cismi göz önünde tutmaya görsün, kendi parmaklarından biri gibi bu cismin de bir tane olduğuna hükmediverir; iki cismi göz önünde tutuversin, kendi iki parmağı gibi bunların da iki tane olduğuna hükmediverir. Demek oluyor ki kendi parmakları böylece sayıların alâmeti olup çıkar. Fakat onun, bu fikirleri nereye kadar götürebileceğini temin edemeyiz. Bu teferruata dayanarak, bu fikirlerin hepsinin dokunma duyusunda var bulunduğunu ve heykelimizin de, bu fikirleri elde etmek ihtiyacına göre burada bunların farkına varacağını ispatlamak bana yeter.

§ 20. Fikirlerini sayılar üzerine kadar götürmüş olunca o, kendi soyut kavramlarını daha iyi kavrayabilecek bir duruma gelmiş olur. Meselâ aynı bir nesne hakkında beş altıya kadar soyutlamalar yaptığıнын farkına varabilir; yahut da, başka türlü konuşmak gerekirse denebilir ki, aynı bir nesnede, beş veya altıya kadar başka başka özellikler görebilir. Eskiden o bu nesnede, kendisince belirlenmesi imkânsız olmuş bulunan sadece bir sürü özellik sezerdi: bu ise burada karışıklık ve müphemliğin alıp yürümesine yol açardı. Demek oluyor ki onun, sayılar üzerindeki gelişip ilerleyişlerine yardım ediyordu.

§ 21. Fakat onun bulup ortaya koyduğu nesnelerin çokluğu ne olursa olsun, bu nesnelerden yaptığı kombinezon ne olursa olsun o hiçbir vakit varlık, töz, tabiat vesaire gibi soyut kavramlara yükselmez. Her cismin, birçok özelliklerin bir koleksiyonu olduğuna dair, içinde bulunduğu, hüküm vermek alışkanlığında bunların bir arada var bulunması kendisine tamamiyle tabii gelecek ve o da bunlar arasındaki bağın veyahut desteğin neden ibaret olabileceğini düşünmiyecektir. Alışkanlık çok ke-re bizim için aklın yerini tutar, onun için şunu kabul etmelidir ki alışkanlık bazen, filozofların muhakeme ve istidlâllerinden daha iyidir.

§ 22. Fakat farzedilsin ki heykel, bu özelliklerin her koleksiyonda nasıl varolduklarını bulup ortaya çıkarmak için tecessüse kapılmıştı; bu takdirde o da bizim gibi, bunların konusu olacak herhangi bir şeyi aklından geçirmeye doğru gidecekti ve eğer bu herhangi bir şeye bir ad takabilseydi, filozofların sorularına verilecek hazır bir cevabı bulunacaktı. Demek oluyor ki o da filozoflar kadar bu konuda bir şeyler bilecekti, yani filozoflar bu konuda ondan daha çok bir şey bilmiş olmayacaktı. Gerçekten de onların açıkça açıklanmış olan tarifleri hattâ bir çocuğa bile sadece, duyuların ona öğretmiş oldukları şeyi öğretirler.

§ 23. Onun edindiği soyut kavramlar arasında, az çok özel bir dikkate lâyık olan iki tane vardır; bunlar da süre ve uzay kavramlarıdır.

Gerçekte o süreyi ancak, kendi fikirlerinin birbirini kovalaması sayesinde bilir. Fakat o süreyi öylesine duyulurcasına tasarlayabilir ki; geçmiş, içinden geçmiş olduğu bir uzay olarak ve geleceği de içinden geçeceği bir uzay olarak tahayyül etmekle zaman onun gözünde, kendi hareketine esas olan bir çizgi durumuna gelmiş bulunur. Bunlar hakkında bu hüküm verme tarzı ona hattâ o kadar tabii gelecektir ki süreyi ancak, bir cismin hareketi üzerinde düşündüğü ölçüde bildiğini sanacak kadar ya-

nılmaya uğrıyacaktır. Bir şeyi tasarlamak için elde birçok vasıta bulunduğu vakit, en elle tutulur, gözle görülür olan vasıtanın tek vasıta olduğuna inanılmaya doğru gidilir. Bu, filozofların bile önlemekte güçlük çektikleri bir yanılmadır. Onun içindir ki Locke bizim, süreyi ancak fikirlerimizin birbirilerini kovalaması sayesinde bildiğimizi ispatlamış olan ilk adamdır.

§ 24. Süreyi, kendi fikirlerinin birbirlerini kovalaması sayesinde bildiği gibi uzayı da, kendi fikirlerinin aynı zamanda bir arada bulunuşları sayesinde bilir. Eğer dokunma duyusu bu duyumun ayırdettiği, bir araya getirdiği, bazı sınırların içine aldığı ve bir tek sözle, bir cisim vücuda getirdiği birçok duyumları ona aynı zamanda hep birden iletmeseydi onda, hiçbir büyüklük fikri olmazdı. Demek oluyor ki o, bu fikri yalnız birçok duyumların aynı zamanda oluşunda bulur. İmdi bir büyüklüğü bildiği andan itibaren artık onda başka büyüklükleri ölçecek bir şey vardır, bunları birbirinden ayıran aralığı da ölçecek bir şey vardır, yani bunların işgal etmekte bulundukları aralığı ölçecek bir şey vardır; bir tek sözle: onda uzay fikri vardır. Öyleyse eğer o sırasıyle kendisinde birçok duyumların olmuş bulunduğunu hatırlamasaydı süre hakkında hiçbir fikre sahip olmayacağı gibi; eğer onun aynı zamanda birçok duyumları da olmuş bulunmasaydı onda

ne uzam, ne de uzay hakkında hiçbir fikir olmazdı.

Hiçbir mukavemetle karşılaşmadığı her yerde hiç mukavemet bulunmadığına hükmeder, böylece de boş bir uzay fikri edinmiş olur. Bununla beraber bu, maddesiz bir uzayın var olacağına bir delil değildir: hiç olmazsa, kendisine mukavemet eden bir sıvıyı duyması için ona yalnız az çok şiddetle kımıldamak düşer.

§ 25. Önce o, kendi dolayında sezip bulunduğu uzaydan ötede hiçbir şey tasarlamaz; dolayısıyla de başka uzayların da var bulunacağına inanmaz. Sonunda tecrübe ona, uzayın daha ilerilere kadar yayılmakta olduğunu yavaş yavaş öğretir. Bunun üzerine, kendisinin dolanıp aştığı uzay hakkındaki fikri bir örnek durumuna gelir ve bu örneğe göre de o, henüz hiç dolanıp aşmamış bulunduğu uzayı tasarlar ve kendisinin hiç gidip varmış olmadığı bir uzayı bir kere tasarlamış olduktan sonra da artık o, bu gibi birçok şeyleri, birbirlerinin dışında olarak tasarlar. En sonra artık, bu gibi uzayları tasarlıyamaz olacağı sınırları aklından geçirmediği için de o, bunlardan daha başkalarını da sanki tasarlamak zorundaymış gibi olur, dolayısıyla de sonsuzluğun kendisini sezmekte olduğunu sanır.

§ 26. Süre hakkında da durum böyledir. Varlığının ilk anında o, ne önceden ne de

sonradan hiçbir şey tasarlamaz. Fakat karşılaşacağı değişiklikler hakkında uzun boylu bir alışkanlık edinince artık, bir fikirler tevalisinin hatırlanışı, onun önceki bir süreyi ve bir de sonraki bir süreyi tasarlamasına temel görevini gören bir örnek olur; öyle ki ne geçmişte, ne de gelecekte, daha ilerisinde kendisinin başka lâhzalar tasarlıyamıyacağı hiçbir lâhza bulmadığı için, kendi düşüncesinin bütün ilksizliği kavradığını sanır gibi olur. Hattâ kendi kendini bile ilksiz sanır, zira kendisinin başlamış olduğunu hatırlamaz, dolayısıyla de bir sona ereceğinden işkilenmez.

§ 27. Bununla beraber onda gerçekte, ne ilksizlik fikri, ne de sonsuzluk fikri vardır. Eğer o bunun aksine hükmediyorsa bunun sebebi, müphem bir süre ile müphem bir uzayı kendisine, sınırlarını tesbit edemiyeceğini ilksiz ile sonsuzluğun kendileriymiş gibi göstererek muhayyilesinin ona telmihte bulunmasıdır.

§ 28. Yaptığı her buluşta, her duyumun kendi özelliği ona: ya, kendinde bulunduğuna hükmeyletiği herhangi bir duygu veyahut da, kendi dışında bulunduğuna hükmeyletiği herhangi bir özellik hakkında bilgi vermektir; yani her duyumun kendi özelliği ona göre, bizim fikir adını verdiğimiz şeydir; zira bir bilgi sağlayan her intıba bir fikirdir.

§ 29. Eğer o, kendi duyumlarını geçip gitmiş olarak göz önünde tutarsa bunları artık ancak, bunlardan muhafaza etmekte bulunduğu hâtırada sezip kavırdı; zira o bir bilgiyi ya geri verir, yahut da hatırlar. Bunları öteki fikirlerden ayırdetmek için, *duyumlar* adını vermeye devam edeceğim bu gibilerine ben *zihin fikirleri* yahut sadece *fikirler* diyeceğim. Demek oluyor ki bir zihin fikri, bir duyumun hatırlanışıdır. Meselâ katılık hakkındaki zihin fikri, dokunulmuş olan bir cisimde katılığı duymuş olmanın hatırlanışıdır; sıcaklık hakkındaki zihin fikri, daha önce duyulmuş olan herhangi bir duyumun hazırlanışıdır ve cisim hakkındaki zihin fikri ise, aynı bir uzam, şekil, sertlik vesaire koleksiyonu içinde böyle bir cismin farkına varılmış olmanın hatırlanışıdır.

§ 30. İmdi bizim heykelimiz duyumları şimdi duymak ile, bunları duymuş olmayı hatırlamak arasında bir fark sezer. Demek oluyor ki o bunları, benim *zihin fikri* dediğim şeyden de ayırdeder.

Bir şeye dokunmadan kendisinde bu gibi fikirlerin bulunduğunu farkederek ve bir şeylere dokunduğu ölçüde de birtakım duyumları olduğunu sezer. Kendi duyumlarının nesnelerde bulunduğuna kendisine kanaat getirtmiş olan sebep aynı kanaatini kendi zihin fikirlerinde

de göstertemez. Demek oluyor ki bu fikirler ona, sanki kendisinde bulunuyorlarmış gibi gelirler.

§ 31. Duyumlar vasıtasıyla o, yalnız dokunma duyusunun karşılaştığı nesneleri bilir, dolayısıyla de, eskiden dokunmuş olduğu ve artık dokunmamakta bulunduğu nesneleri ise fikirler vasıtasıyla bilir. Hattâ artık o, dokunduğu nesneler hakkında ancak, bunları, eskiden dokunmuş olduğu nesnelerle kıyasladığı ölçüde hüküm verir: şimdiki duyumlar ise, kendi bilgilerinin kaynağı oldukları için de, kendi geçmiş duyumlarının hâtırası veyahut zihin fikirleri bu bilgilerin tamamıyla temelini teşkil ederler: yeni duyumlar bunların yardımıyla farkedilir ve daima gitgide daha çok gelişirler.

§ 32. Gerçekten de heykel, bir nesneye dokunduğu vakit, bu nesnenin ne büyüklüğü, ne de sertlik, sıcaklık vesaire dereceleri hakkında bir hüküm vermiyecektir; meğer ki eskiden başka sertlik, sıcaklık vesaire derecelerini bulmuş olduğu başka büyüklükleri ellemiş bulunduğunu hatırlamış ola; bu takdirde bu hususlar hakkında bir hüküm verecektir. Fakat bunu hatırladığı andan itibaren kıyas yolu ile bu nesnenin az çok sert, az çok sıcak olduğuna hükmeder. Demek oluyor ki bazı büyüklükleri, bazı sertlik ve sıcaklık derecelerini

unutmaması; rasladığı yeni nesneler hakkında bir hüküm vermesi, hatıra veyahut zihin fikri sayesinde olmaktadır: kendisine birtakım kıyaslamalar yaptırmak suretiyle, şimdiki duyumların kendisine ilettikleri türlü türlü fikirleri veyahut bilgileri ona farkettilen işte bu hâtıradır.

§ 33. Bununla beraber, hâtıranın bir duymak tarzından başka bir şey olmadığını görmüş olduğumuza göre, zihin fikirlerinin duyumların kendilerinden temelli olarak ayrılmadıkları bir sonuç olur. Fakat öyle görülüyor ki heykelimiz bu teemmülde bulunamaz. Onun bütün bilebileceği şey onun kendisine kendi hükümlerini bir düzene koymaya yarıyan ve birtakım duyumlardan ibaret bulunmayan birtakım fikirlere sahibolmasıdır. Öyleyse farzedelim ki o, kendi bilgilerinin nereden geldikleri hakkında temmülde bulunmak fırsatını bulmuş olsun; bu takdirde bana göre o, şöyle muhakeme yürütmüş olacaktır.

§ 34. “Benim fikirlerim duygularımdan bambaşkadır; çünkü fikirlerim bendedir, fakat duyumlarım, aksine olarak, nesnelerdedir. İmdi bilmek demek, birtakım fikirlere sahibolmak demektir. Benim bilgilerim, demek oluyor ki, hiçbir duyuma bağlı değildir. Esasen, benim üzerimde başka intıbalar bırakan nesneler hakkında ben ancak bu intıbalar ile, zaten ben de bulunan fikirler arasında yaptığım

kıyaslamalar vasıtasıyla hüküm veririm. Demek oluyor ki bende birtakım duyumlar bulunmazdan önce birtakım fikirler vardır. Fakat bu fikirleri ben kendime kendim mi vermiştim? Şüphesiz ki hayır: böyle bir şey nasıl olabilir? İnsan kendi kendine bir üçgen fikrini vermesi için bu fikrin zaten kendisinde bulunması gerekmez mi? İmdi eğer bu fikir bende bulunmuş olsaydı ben bunu kendime vermezdim. Demek oluyor ki ben, kendi kendime birtakım fikirlere sahip olan bir yaratığım: fikirler benimle birlikte doğmuşlardır.

Fikirler bütün bilgilerimizin temeli oldukları için, bizim düşünür yaratık adını verdiği-
miz şeyi daha özel olarak vücuda getirmezler: ve her ne kadar duyumlar düşünüşün ilkesi olup gerçekte yalnız ruha ait olsalar bile bunlar gövdede durur gibidirler, dolayısıyla de, fikirlerin doğuşuna tamamiyle yararsıza benzemektedirler. Demek oluyor ki heykelimiz, bizim gibi birtakım boş mülâhazalar ortasında yolunu şaşırabilseydi doğuştan fikirler yanılmasına düşmekte gecikmezdi. Fakat bu kadar kötü muhakeme yürütmesini öğretecek kadar onu filozof yapmak zahmete değmez¹.

¹ Fikirleri bulunmadığı ileri sürülen hayvanlara işte bu gibi muhakemelerden sonra duyumlar bağışlanmış ve fikirlerimizin asla duyulardan çıkmadıkları sanılmıştır. Filozoflar insanı, artık birçok bilgiler edinmiş olduktan sonra göz önünde tuttukları

Ş. 35. Ruhundaki ameliyenin başlıca etkeni olan tecessüsünü nereye kadar götüreceğini kestirememiş olduğu için, teemmülün ona edindirebileceği bilgilerin teferruatında daha ileri gitmeye girişmiyorum. Büyüklükler arasındaki bütün bağıntılar dokunma duyumlarında bulunduğuna göre heykelin bunları, öğrenmek ilgisini duyduğu vakit, fark edeceğine işaret eylemek yeter. Benim konum, ondaki bütün fikirlerin doğuşunu açıklamak değildir: ben, bu fikirlerin ona, duyulardan geldiğini ve bu fikirleri farketmesini kendi ihtiyaçları öğrettiğini göstermekle yetiniyorum.

Onun, bunları edinmekteki metodu, nesnelere yüklediği özellikleri sırasıyla birer birer gözden geçirmektedir: o, tabii olarak tah-

ve bu takdirde onda şimdiki duyumlardan bağımsız olarak birtakım fikirler bulunduğunu gördükleri için bu fikirlerin, daha önceki duyuların hatırlanışından başka bir şey olmadığını anlamamışlardır; aksine olarak, fikirlerin daima duyumlardan önce bulundukları sonucuna varmışlardır. Birçok sistemler işte bundan dolayı ortaya çıkmıştır: doğuştan fikirler sistemi, P. Mallebranche'in sistemi ve; Eflâtun gibi, gövdeyle birleşmezden önce ruhun bilgilerin hepsiyle teçhiz edilmiş olduğuna, dolayısıyla da, öğrenmiş olduğumuzu sandığımız şeyin, daha önce bilmiş olduğumuz şeyin bir hatırlanışından başka bir şey olmadığına inanmakta bulunan bazı eskilerin sistemi böyledir.

(Condillac)

lilde bulunur, fakat onun hiçbir anlatma yolu yoktur İmdi, birtakım işaretlere dayanmadan yapılan bir tahlil, ancak pek dar birtakım bilgiler sağlayabilir; bu bilgiler ister istemez pek azdır ve, bunları düzene koymuş olmak imkân sız kaldığı için de bunların koleksiyonu da pek müphem olsa gerekir. Demek oluyor ki heykelin edindiği fikirleri ele alıp incelediğim sırada onda birtakım pratik bilgilerin bulunmuş olacağını ileri sürmüyorum. Ondaki bütün ışıksında bir içgüdü, yani farkına varmasını bilmediği birtakım fikirlere uyarak kendi kendini güdecek bir alışkanlıktır ki bu alışkanlık, bir kere edinilmiş olunca artık, bunu kendisine edindirmiş olan hükümleri hatırlamasına lüzum kalmadan onu güvenle sürüp götürür. Bir tek sözle, o birtakım fikirler edinmiştir. Fakat kendi fikirleri ona, kendini gütmelerini bir kere öğretmiş olunca artık o, bunu düşünmez ve alışkanlıkla davranıp işini görür. Teori bilgilerini edinmek için zaruri olarak, bir anlatma yoluna sahip olmak gerekir: zira fikirleri sınıflandırmak ve belirlemek gerekir; bu ise, bir metoda uyularak kullanılacak birtakım işaretleri gerekli kılar. Gramerimin birinci bölümüne veyahut mantığıma bakınız.

DOKUZUNCU BAHİS

Görme duyusu İncelenirken Söylenileceklerin Anlaşılmasını Kolaylaştırmaya Yarıyacak Düşünceler

§ 1. Girişmiş olduğumuz teferruattan sonra bu bahis tamamiyle faydasız görünecektir; görme duyusu üzerinde yapacağımız mü-lâhazalara kanaat getirmeye okuyucuyu hazırlamasaydı bu bahsin faydasız olmuş bulunacağını ben de itiraf ederim. Bir değnek, iki değnek veyahut daha çok sayıdaki değnek vasıtasıyla ellerin nesneler hakkında hüküm verme tarzı; ışınlar vasıtasıyla gözlerin bu nesneler hakkında hüküm verme tarzına o kadar benzer ki Descartes'tan beri bu nesnelerden biri vasıtasıyla, olagan olarak ötekileri açıklanmaktadır. Birincisi bu bahsin konusu olacaktır.

§. 2. Heykel ilk defa bir değneği eline alınca onun, tutmakta olduğu kısımdan başka hiçbir kısım hakkında bilgisi yoktur: bu değneğin kendi üzerinde vücuda getirdiği bütün duyumları o, işte bu kısma bağlar.

Demek oluyor ki o, bu değneğin bir yer tutmakta olduğunu bilmez, dolayısıyla de bu değneği dokundurduğu cisimlerin uzaklığı hakkında bir hüküm veremez.

Bu değnek çeşit çeşit eğilmiş olabilir, bu andan itibaren de onun eli üzerinde başka başka intıbalar bırakır. Fakat bu intıbalar ona, değneğin eğik olduğunu, o bunun bir yer tuttuğunu bilmedikçe öğretmezler. Demek oluyor ki bu intıbalar ona, nesnelerin ayrı ayrı konumlarını da buldurmazlar.

Bu değnek vasıtasıyla uzaklıklar hakkında bir hüküm vermesi için değneği boylu boyunca tutmuş, ona dokunmuş olması gerekir; konumlar hakkında, bunlardan aldığı intıbaa dayanarak hüküm vermesi için de değneği bir eliyle tutarken öteki eliyle de bunun doğrultusunu incelemesi gerekir.

Ş. 3. Uzunlukları kendince bilinen ve birini sağ eliyle, ötekini sol eliyle tuttuğu iki değneğin doğrultusu hakkında hüküm vermesini bilmedikçe bunların ne herhangi bir yerde çapraşık çapraşmadıklarını, ne de uçlarının birbirinden uzaklaşıp veya yaklaştıklarını bilebilir. Yalnız bir tek cisme dokunduğu halde çok kere iki cisme dokunduğunu sanır: altta bulunan bir şeyin yukarıda bulunduğunu sanır, yukarıda olan bir şeyi de altta sanır. Fakat intıbaların farkına göre türlü doğrultuların farkına varabildiği andan itibaren değneklerin konumlarını bilir olur ve buna dayanarak da, cisimlerin konumları hakkında hüküm verir.

Bu hüküm önce, sadece pek durgun ve yavaş bir muhakemeden ibaret olur. Kendi kendine aşağı yukarı şöyle der: sol elimle tutmakta olduğum değneğin ucu sağımda olmadıkça bu değnekler çapraşamazlar. Dolayısıyla de, bu değneklerin dokundukları cisimler, ellerimin bulundukları konumun aksi bir konumda bulunurlar; ben de, sol elimle duyduğumun sağda bulunduğuna, sağ elimle duyduğumun da solda bulunduğuna hüküm vermek zorundayım. Bu muhakeme, sonunda, onun için o kadar senli benli bir duruma gelir ki ve o kadar hızlı oluverir ki heykel, kendi ellerinin konumuna en az bir dikkatte bulunur bile görünmeksizin cisimlerin konumu hakkında hüküm verir.

Ş. 4. Bir değneğin kendisine iletmekte olduğu duyumları artık o, eline etkide bulunan ucuna bağlamaz; aksine olarak ters ucda o, bu değneği bağladığı, cisimlerin sertliğini veyahut yumuşaklığını duyar; bu alışkanlık ise ona, eskiden ayırdetmediği duyumları artık ayırdettirir.

Elayasını, eşit uzunluktaki ve yalnız bir tek kamış vücuda getirecek gibi bir arada bulunan üç kamışa dayadığını farzedelim. Bundan müphem bir duyum alacak veyahut her kamışın kendisine yaptığı etkiyi farketmiyecektir. Bu kamışları yalnız alt taraftan birbirinden ayıralım: o hemen üç mukavemet noktasını

birbirinden ayrı olarak sezer, bundan dolayı da, her kumaşın kendisinde bıraktığı intubai ayırdeder.

Fakat onun bu ayırdı ancak, eğiklik hakkında duyum vasıtasıyla hüküm vermesini öğretmiş olduğu için yaptığına iyice dikkat etmek gerekir. Bu hükmü vermek için gerekli denemelerde bulunmuş olmasaydı elinde bir tek mukavemet noktası duyacaktı; bu nokta ise ya kamışların alt taraftan birleşmesi, yahut da ayrılması dolayısıyla vücuda gelecekti.

Bu deneyiş, görme duyusu hakkında kabul etmiş olduğum duyguyu teyideyleyir. Zira el gibi gözün de, bu gibi duyumların yalnız kendinde bulunduğuna hüküm verdiği ve bunları dışarı iletmeye alıştığı ölçüde bunların farklarını görmeye başladığı vakit bu gibi duyumları acaba birbirine karıştırmış olamaz mı? Kamışların el üzerinde yaptıkları etkinin aynısını ışınlarında göz üzerinde yaptıklarını göz önünde tutmak yeter.

Ş. 5. Çapraşan iki değnekteki uçların aralarındaki ayrılığı belirlemek için bir geometriciye, açılar ile kenarların büyüklüklerini belirlemek yeter.

Heykel, bunca incelik bulunacak bir metodu takibetmez. Fakat değneklerin büyüklüğünün neden ibaret olduğunu, bunların ne kadar eğik bulunduklarını, çapraştıkları noktayı aşağı

yukarı bilir; dolayısıyla de nesnelere değen ucların kendisinin tutmakta olduğu uclarınki gibi aynı ölçüde uzaklaştıklarına veya yaklaştıklarına hükmeder. Demek oluyor ki yordamlaya yordamlaya sonunda onun, kendisine nasıl bir geometri kuracağı, dolayısıyla de, değneklerle yordamlıyarak cisimlerin büyüklüğü hakkında nasıl hüküm vereceğı düşünülebilir.

Eğer onun dört tane eli olsaydı, aynı hünerbazlığa başvurarak, bir nesnenin hem yüksekliğı, hem de genişliğı hakkında birden hüküm verebilirdi ve elleri daha da çok olsaydı, bu nesneyi daha da çok bağıntılar altında farkedebilirdi On veyahut daha da çok değneğin kendisine ilettikleri intubalar hakkında birtakım hükümler vermek alışkanlığını edinmesi bu iş için elverir ve yeter.

Geometri hakkında hiçbir bilgisi olmadan o, bu ilmin ilkelerine göre, yordamlaya yordamlaya kendini işte böyle güdüp götürecektir ve daha da ileri giderek şunu da söyleyebiliriz ki, melekelerimizin gelişmesinde, bizi güdüp götürdükleri anda bile farkında olmadığımız birtakım ilkelerin var bulunması da işte bundadır. Biz bu ilkelerin farkına varmıyoruz ama biz yine de, onların etkisi olmadan hiçbir şey yapmıyoruz.

Bundan dolayıdır ki geometri ilkelerini bilmek heykelimiz için tamamiyle yarasız olur-

du. O, kullanmakta olduğu değneklere bunları ancak yordamlaya yordamlaya uyguluyabilecektir. İmdi o, yordamladığı andan itibaren, bu ilkelere göre muhakeme yürüttüğü vakit verdiği hükümlerin aynını verecektir. Demek oluyor ki onda, büyüklükler ve konumlar hakkında birtakım doğuştan fikirler bulunduğunu farz etmek füzuli bir şey olurdu: kendisinde iki elin bulunması da bir şeydir.

ONUNCU BAHİS

Yalnız Dokunma Duyusu Bulunan Bir Adamda Dinlenmeye, Uykuya Ve Uyanıklığa Dair

Ş. 1. Hareket, heykelimize o kadar tabii bir durum gibi gelir ki ve onda, her yere gitmeye ve her şeyi ellemeye o kadar büyük bir tecessüs var ki o, şüphesiz ki, düşmekten sakınmayacağı temayülü önceden görmez. Fakat gücü kendini yavaş yavaş bırakıverir ve bezginlik duymaya başlayınca da bu bezginliği bir müddet, hâlâ hareket etmek isteğinde olması ile alt etmeye çabalar; en nihayet dinlenme, kendi ihtiyaçlarının en mübremi olup çıkar; kendine rağmen tecessüsün sona erdiğini duyar, kollarını uzatır ve hareketsiz kalır.

Ş. 2. Bununla beraber hafızanın faaliyeti hâlâ devam edip kalır ve kendisinin ancak, eskiden olmuş bulunduğu durumun hâtırasıyle yaşamakta olduğunu sanır: fakat hafıza da sırası gelince dinlenir; onun yeni baştan çizdiği fikirler belli olmaksızın zayıflar ve biraz sonra sönecek olan bir ışıltıyı yaydıkları bir uzaklıkta gidip gidip kaybolur gibi görünürler. En sonunda bütün melekeler uyuşmuş bir duruma gelirler: bu ise heykel için uyku durumudur.

Ş. 3. Birkaç saat sonra, dinleniş onu yeniden çevikleştirip diriltmeye başlar. Fikirleri yavaş yavaş geri gelir, bu fikirler ancak, yeni baştan silinip yok olmak üzere belirir gibi olurlar; onun ruhu ise, uyku ile uyanıklık arasında asılı kaldığı için kendini, her an silinip yok olan ve her an yeni baştan husule gelen bir buğuymuş gibi duyar. Bununla beraber hareket, gövdesinin bütün bölümlerinde yavaş yavaş yine başlar; fikirleri sabitleşir, alışkanlıkları tazelenir, ruhu kendisine tamamiyle geri döner, ikinci defa olarak yaşadığını sanır.

Bu uyanış kendine tatlı gelir. Ellerini şaşkınlıla kendine doğru uzatır, bilhassa kendisini çevreliyen her şeye doğru uzatır: kendi kendini yeni baştan bulduğu ve kendisine menus olan nesneleri de yeni baştan bulduğu için mest olduğundan tecessüsü ve bütün istekleri daha canlı olarak yeni baştan doğarlar. Kendini ta-

mamiyle bunlara verir, bir yandan bir yana gidip durur, eskiden tanımış olduğu şeyi şimdi yeni baştan tanır ve birtakım yeni bilgiler edinir. Öyleyse ikinci defa yorulur ve bezginliğe kapılınca da kendini yine uykuya bırakır.

§. 4. Birçok vesilelerle bu türlü türlü durumlardan geçe geçe o bunları önceden sezip görmek alışkanlığını edinecektir ve bunlar kendisine o kadar tabî bir duruma gelecekler ki artık uyuyacak ve hayrette kalıksızın uyanacaktır.

§. 5. O bunları, birinden ötekine geçmiş olmak hâtırasıyle ayırdeder. Önce, gücünün kendisini bırakıverdiğini duymuştu: bundan sonra da bu gücün birdenbire tazelendiğini duydu. Toptan bir hareketsizlikten, kendi bütün melekelerin çalışmasına böyle bir anda geçiş onun dikkatini çeker, kendisini şaşkına döndürür, dolayısıyla de bu durum kendisine ikinci bir yaşama gibi gelir. Demek oluyor ki o kendisini artık varolmaktan sanki çıkmış gibi duymak için, uykudan hemen önce gelmiş olan halsizlik lâhzası ile, onun uyandığı takat lâhzası arasında bir aykırılık bulunması yeter. Kendi melekelerini belirsiz birtakım derecelere göre yeni baştan kullanmış olsaydı böyle bir şeyin farkında olmuş bulunmazdı.

§. 6. Bununla beraber o, kendisinin uyanmaya başladığı durumun ne olabileceğini ta-

sarlamaz. Bu durumun süresinin neden ibaret olmuş bulunduğu hakkında hiç hüküm vermez, hattâ bu durumun sürüp sürmemiş olduğunu bile bilmez. Zira ne kendisinde, ne de dışarda herhangi bir teakup olmuş bulunduğundan kendisini hiçbir şey şüpheye düşüremez. Demek oluyor ki onda, uyku durumu hakkında hiçbir kavram yoktur, dolayısıyla de o, uyanıklık durumunu uyku durumundan ancak, gücü kuvveti yeni baştan yerine geldiği anda bütün melekelerin kendisinde vücuda getirdikleri sarsıntıyla ayırdeder.

ON BİRİNCİ BAHİS

Yalnız Dokunma Duyusu Bulunan Bir
Adamda Hafızaya, Muhayyileye Ve Ru-
yalara Dair

Ş. 1. Dokunma duyusundan gelen duyumlar iki türlüdür: bir kısmı uzam, şekil, uzay, katılık, sıvılık, sertlik, yumuşaklık, hareket, hareketsizlik; öteki kısmı da sıcaklık ve soğukluk ve türlü türlü haz ve elemelerdir. Bu berikiler arasındaki bağıntılar tabiatıyla belirsizdirler. Demek oluyor ki bu berikiler hafızada ancak, örgenler bunları birçok vesilelerle ilettikler için barınıp kalırlar. Fakat ötekilerin, daha doğru ve ince olarak tanınıp bilinen birtakım ba-

ğıntıları vardır. Bizim heykelimiz cisimlerin hacmini kendi elleriyle ölçer; uzam, bir yerden bir başka yere geçerek ölçer; şekilleri, bunların kenarlarını saydığı ve çevrelerini takibettiği vakit belirler; mukavemette, katılık veya sıvılık, sertlik veya yumuşaklık olduğuna hüküm verir; en sonra da, bir cismin başka cisimlere göre konumunu değiştirip değiştirmediğini göz önünde tuttuğu vakit hareket ile hareketsizlik arasında sezilir bir fark yakalar. Demek oluyor ki bütün fikirler arasında onun hafızasında en kuvvetli ve en kolay olarak birbirine bağlanıp giden fikirler işte bunlardır.

§. 2. O, bir yandan, bütün kendi duyumlarını uzama çevirmek alışkanlığını edinmiştir; çünkü bu duyumlara o, dokunmakta olduğu nesnelerin özellikleri diye bakar. Kendi bütün fikirleri sıcak veya soğuk, katı veya sıvı, vesaireden ibaret bir uzamdan başka bir şey değildir; bundan dolayı da bağıntıları en müphem bağıntılardan ibaret olan duyumlarının hepsi meselâ bağıntıları en iyi belirlenen duyumlarının hepsi aynı bir fikre bağlıdırlar. Bir tek sözle, bütün kendi duyumları, onun gözünde, uzamın birtakım değişmelerinden başka bir şey değildirler.

§. 3. Bir başka yandan da, uzam duyumu öylesine bir şeydir ki heykelimiz bu duyumu ancak derin bir uykuda yitirebilir. Uyandı-ğı vakit kendinin daima bir uzam içinde yay-

gın bulunduğunu duyar; zira kendi gövdesinin, bulundukları yerde ağır basan, dolayısıyla de bu gövdeyi ölçen bütün bölümlerini duyar. Uyanık bulunduğu müddetçe, demek oluyor ki, öteki duyularla olduğu gibi dokunma duyusu ile de, her türlü duyumdan tamamıyla mahrum olmaz. Kendisinde, öteki bütün duyumların bağlı bulunduğu bir duyum daima kalakahr; dolayısıyla de ben bu duyuma bu sebepten dolayı, onun hâtıralarını sakladığı bütün fikirlerin temeli olarak bakmaktayım. Demek oluyor ki fikirlerin, dokunma duyusundan ötürü gelen hatırlanışı, öteki duyulardan ötürü gelen hatırlanıştan daha kuvvetli olacak ve daha çok sürüp gidecektir.

§. 4. Fikirler, az veya çok canlılıkla teressüm edebilirler. Zayıf bir şekilde uyarıldıkları vakit heykel yalnız, şu veya bu nesneye dokunmuş olduğunu hatırlar: fakat kuvvetle uyarıldıkları vakit nesneleri, bunlara sanki hâlâ da dokunuyormuş gibi, hatırlar. İmdi, hazır olmayan bir şeyi hazırlamış gibi gösteren bu canlı hafızaya ben muhayyile adını verdim.

§. 5. Bu melekede, fikirleri birbirine mezc eder teemmülün veya şu ameliyenin bulunduğuna hükmederek heykelin bir nesnede başka nesnelerde farketmiş olacağı özellikleri nasıl tasarlıyabileceğini anlamış oluruz. Farzedelim ki, o henüz bir arada hiç raslamış olma-

dığı birçok özellikleri hep birden eline geçirmek istiyor; bunları bir arada toplanmış olarak tahayyül edecek, dolayısıyla de muhayyilesi kendisine, dokunma duyusu ile elde edemiyeceği bir tasarrufu sağlayacaktır.

Ş. 6. *Muhayyile* kelimesine verilen en geniş anlam şundan ibarettir: bu kelime, tabiatın hiçbir örneğini vermediği birtakım bütünler vücuda getirmek üzere nesnelerin özelliklerini mezceden bir melekenin adı olarak göz önünde tutulmalıymış. Bu suretle muhayyile, bazı bakımlardan gerçeğe karşı bile baskın çıkıp birtakım tasarruflar sağlar: zira tasarruf ettirdiği nesnelerde, bunlarda bulunması arzu edilen bütün özelliklerin bulunduğunu farz ve tahmin etmekten kendini alamaz.

Ş. 7. Fakat dokunma duyusunun sağladığı tasarruf, muhayyile yolu ile olup biten tasarrufla birleşebilir; dolayısıyla bu, heykel için, bilebileceği hazların en büyüğü olur. Bir nesneye dokunduğu vakit muhayyilenin bu nesneyi bazen kendisine, bu nesnede bulunmayan özelliklerle göstermesine ve bu nesneyi kendisine hoş göstermeyen özelliklerin hepsini silip yok etmesine hiçbir şey engel olmaz. Bunu sağlamak için bu özelliklerden bir kısmına raslamak ve bir kısmını da bulmamak bakımından şiddetli bir arzu yeter.

Ş. 8. Yorulan örgenleri kendi arzularına artık boyun eğmemeye başladıkları sırada, kendisine çok kere hareket etmekten haz aldırmadıkça muhayyile ona, nesnelerden yana pek o kadar cazibe sağlayamaz. Hattâ arasına ona bu arzuyu o kadar şiddetle duyurur ki kendi örgenlerindeki bezginliği de gidermiş olur. Bu sırada kendisine dinlenişi tattırabilecek yalnız bir tek yorulma aşırılığı olur. Bir elem ve ıstırap durumu, kendisinin pek az itidal ile kendini vermiş olduğu bir arzunun meyvası olacaktır; dolayısıyla de, bunu çok kere denemiş olduktan sonra o, hazzın cazibelerinden sakınmasını öğrenecek ve kendi gücüne danışmaya daha çok dikkat edecektir.

Ş. 9. Uyanıklık ile derin uyku arasında biz iki yana da kaçan iki durum ayırtedebiliriz: birisi, hafızanın fikirleri ancak hafif bir şekilde hatırlattığı durumdur; ötekisi de, muhayyilenin bunları, yalnız tahayyül edilmekte olan nesnelere dokunulduğunu sandıracak kadar kuvvetle hatırlattığı ve bunlardan pek duyulur kombinezonlar getirdiği durumdur.

Heykel, tehlikesizce kendisini güdmesini öğrenmiş bulunduğu bir yerde uykuya dalınca, bu yerin, her adım attıkça kendisinin berelendiği, düştüğü, çarptığı ve elem duyduğu dikenler ve çakıllarla dolu olduğunu sanabilir. Bu değişiklikten dolayı her ne kadar hayrette ka-

lırsa da bundan şüphe edemez: dolayısıyla kendi durumu için, sanki uyanıkmiş ve bu bağlantı da gerçekte, kendisine görüldüğü imişmiş gibi aynı durumdur.

§. 10. Bu rüyanın nedenini bulmak için, uykudan önce onun, çekinmeden gezinebildiği bir yer hakkında birtakım fikirleri bulunduğunu göz önünde tutmak yeter; bu fikirler ise diken, çakıl, berelenme, düşme, elem fikirleridir; ve nihayet onda yine, bütün bu şeyleri sınamış olduğu bir yer hakkında da birtakım fikirlerin bulunduğunu göz önünde tutmak yeter. İmdi uykuda olup biten nedir? Çünkü bu son fikir hiçde uyanmamaktadır. Diken, çakıl, berelenme, düşme, elem ve böyle şeyleri hiç görüp tanımadığı yer hakkındaki fikirler, sanki nesneler karşısındaymış gibi aynı canlılıkla teresüm ederler ve bunlar bir araya gelince de heykelin, muhayyilesi kendisine bu yeri gösterecekmiş gibi bu yerin öyle bir duruma gelmiş olması gerekir. Berelendiği yeri, düştüğü yeri hatırlamış olsaydı bu yanılmaya düşmüş olmazdı. Demek oluyor ki gerçekte rüyalarda bu kadar ters çağrışımlar ancak, düzeni kuracak fikirlerin arasına başka fikirler girmiş olduğu için, vukua gelir.

Bu sırada fikirlerin, en acayip olan fikirleri yaklaştıırıp bir araya getiren bir kargaşalık içinde husule gelişi şaşılacak bir şey değil-

dir. Uyku, gövdenin nasıl dinlenmesi ise, hafızanın, muhayyilenin ve ruhtaki bütün melekelerin de dinlenmesidir; bu dinlenmenin ise türlü türlü dereceleri vardır. Eğer bu meleke-ler tamamiyle uyuşup kalmışsa uyku derin olur. Eğer bir dereceye kadar uyuşup kalmış-larsa, bazı fikirleri hatırlatacak kadar oldukça uyanık kalan hafıza ve muhayyile, başka fikir-leri hatırlatacak kadar uyanık olmazlar: bu an-dan itibaren de beliren fikirler, en acayip fikir topluluklarını teşkil ederler.

§. 11. Tam ruya görürken heykele vurur ve onu uykusundan uyandırırım. Onun ilk duygusu bu sırada korkudur; hareket etmeye ancak zorlukla cesaret ederek kolunu güven-miyerek gerek; kendisini yaralamış olduklarını sandığı nesneleri yeni baştan bulmadığından şaşkına dönmüş olduğu için de kalkar ve yürür gibi yapar. Yavaş yavaş kendine güvenç gelir, şimdi mi, yoksa daha önce mi yanılmış olduğunu bilmez. Güvenci artar, dolayısıyla de, yalnız uyanıkken bulunduğu durumu ele geçirmek üzere ruyadayken bulunmuş olduğu du-rumu unuttur.

§. 12. Bununla beraber uyku ona yine de zaruri bir duruma geliverir. Kendini uykuya bırakıverir, yeniden rüyalar görür, dolayısıyla

de, uyanınca bu ruyaları da aynı şaşkınlık takibeder.

Gerçekten de bu yanılsamalar herhalde kendisine pek garip gelse gerektir. Bunların kendisine, uyuduğu zamanda gelmiş olduklarından şüphe edemez; çünkü kendi uykusunun süresi hakkında onun hiçbir fikri yoktur. Ak-sine olarak, uyanmış olduğundan şüphelenmez; zira uyanık olmak, onun için, dokunmak ve dokunmakta olduğu şey hakkında düşünmek demektir. Kendi ruyaları ona, demek oluyor ki, birtakım ruyalar gibi gelmezler; dolayısıyla o, bunlar hakkında ancak daha çok tasalı olabilir. Aynı nesneler hakkında niçin bu kadar farklı hükümler verdiğini anlamaz; yanlışın nerede olduğunu bilmez; dolayısıyla de sırasıyle bu ruyaların kendisine verdiği güvençsizlikten, uyanıklık durumunun kendisine verdiği güvence geçer.

Ş. 13. Uyanırken kendisinde varolmuş bulunan bütün fikirleri hatırlaması mümkün değildir; uykudayken kendisinde var bulunmuş olan fikirler hakkında da böyle olsa gerektir.

Kendi ruyalarından birkaçını kendisine hatırlatan sebebe gelince bu konudaki tahminlerim şunlardan ibarettir.

Bu ruyaların intıbaı şiddetli olmuştuysa ve bunlar fikirleri, heykelin uyuduğu zaman-

dan önceki hükümleri pek göze çarpacak gibi nakzeden bir kargaşalık içinde vermiştilerse ondaki şaşkınlık bu takdirde bu fikirleri, kendi gibilerinin zincirine bağlayıverir. Uyanışta hâlâ varolmaya devam eden aynı şaşkınlık ona, bu fikirleri tefferruatıyla hatırlaması için bir takım çabalar yaptırır ve o da bu fikirleri böylece hatırlar. Aksine olarak ruyadan uyanışa giden aralık, oldukça uzunduysa ve onun bulunmuş olduğu bütün şaşkınlık, intubaini silecek kadar oldukça derin uykuda geçmiştiyse onda bu fikirler hakkında hiçbir hâtıra bulunmayacaktır. Nihayet, artık onda az bir şaşkınlık kalmışsa, o bazen ruyasının bir kısmını hatırlıyacak; bazen de yalnız, kendinin çok acayip fikirleri olmuş bulunduğunu aklından geçirecektir.

Demek oluyor ki onun rüyaları hafızasına ancak, birbirini nakzeden alışkanlık hükümlerine bağlandıkları için nakşolurlar; dolayısıyla de, onu bunları hatırlamaya zorlıyan şey de, uynınca hâlâ içinde bulunduğu şaşkınlıktır.

ON İKİNCİ BAHİS

Dokunma Duyusunun Temel Örgenine Dair

§. 1. Bundan önceki bahislerdeki teferruat elin, dokunma duyusunun temel örgeni ol-

duğunu yeteri kadar göstermektedir. Gerçekten de, her türlü yüzeylere en iyi alışıp yatkınlaşan örgen odur. Parmakları germek, yummak, bükmek, ayırmak, bir araya getirmek kolaylığı ele, pek farklı şekiller aldırır. Eğer bu örgen bu kadar hareketli ve bu kadar bükülebilir olmasaydı, şekiller hakkındaki fikirleri edinmesi için heykelimize çok daha fazla zaman gerekirdi: ve o, elden mahrum olsaydı kimbilir, bilgileri ne kadar dar ve sınırlı kalırdı.

Meselâ, kolları bileğinde sona erseydi, bir gövdesi bulunduğunu ve kendi dışında başka cisimlerin de varolduğunu bulabilirdi: bu cisimleri kucaklıyacak, bunların büyüklükleri ve şekilleri hakkında herhangî bir fikir edinebilirdi; fakat bu cisimlerin şekillerinin biçimliliği veya biçimsizliği hakkında ancak eksik bir hüküm verirdi.

Örgenlerinde hiçbir mafsâl bırakmassak daha da dar ve sınırlı olurdu. Temel duygudan başka hiçbir duygusu kalmayınca da kendisini sanki yeknasak mı, yoksa değişik mi olduğunu bilmediği bir noktadaymış gibi duyacak, kendi kendini birçok durumda aynı zamanda sezecekti.

§. 2. Dokunma örgenleri daha az yetkin, fikirleri iletmeye, daha az hareketli ve daha az bükülebilir olmaları ölçüsünde daha az elverişli oldukları için bundan, her birinde birçok

mafsalın bulunacağı yirmi parmaklı olsaydı elin daha büyük yardımı dokunacağı sonucuna varılamaz mı? Ve eğer el, her biri aynı derecede hareketli ve bükülebilir olan sayısız bir sürü bölümlere bölünmüş olsaydı, böyle bir örge bir çeşit evrensel geometri olmaz mıydı¹?

Eldeki bölümlerin bükülebilir ve kıvrılabilir olmaları yetmez, heykelin bunları bir-biri ardı sıra farketmesi de gerekir. Eğer cisimlere dokunan örge yalnız eksik olarak tanıyabilseydi dokunma duyusu vasıtasıyla onun, cisimler hakkında ne gibi bir bilgisi olabilirdi? Ve eğer bölümlerinin miktarı sayısız olsaydı bu örge hakkında da ne gibi bir fikir edine-

¹ Bay Buffon der ki: "Eğer elin daha çok sayıda bölümleri olsaydı; mesalâ yirmi parmağa bölünmüş olsaydı, bu parmakların da daha çok sayıda mafsalı ve hareketi olacağına şüphe edilemez; çünkü bu el, bu takdirde, cisimlerin ayrı ayrı yüzeylerine daha çok doğrudan doğruya ve daha çok incelikle dokunabilirdi; ve eğer biz elin, hepsi de hareketli ve bükülebilir ve cisimlerin yüzeyindeki noktalara aynı zamanda dokunabilir olan sayısız birçok bölümlere bölünmüş olduğunu da farzederek, böyle bir örge, bizzat dokunma sırasında, bütün bu cisimlerin şekilleri ve hattâ bu şekillerin son derecede küçük farkları hakkında tam ve açık birtakım fikirlerimizin bulunmasına yardım edecek bir çeşit evrensel geometri (düşündüğümü böyle ifade edebilmem caizse) olurdu." *Tabii Ve Genel Tarih*, cilt III., sayfa 359.

bilirdi? Elini sayısız bir sürü küçük yüzeyle dokundururdu. Fakat bundan ne çıkardı? Hiçbir şeyi farketmiyeceği pek mürekkep bir duyum husule gelirdi. Ellerinin yaptığı araştırma onun için çok geniş bir şey olurdu; bunları hiçbir vakit tanıyamadan kullanır ve ancak birtakım müphem kavramlar elde ederdi.

Daha da ileri giderek diyorum ki: yirmi tane parmak onun için belki de beş tane parmak kadar elverişli ve kullanışlı olmazdı. Kendisine en çapraşık şekilleri bildirmiş ve tanıtmış olacak öğrencinin de az çapraşık olmuş bulunması gerekirdi; yoksa bu şekiller hakkında seçik bir kavram vücuda getirmek onun için zor bir şey olurdu; dolayısıyla de, kendi bilgilerinin gelişmesine böyle bir şey bir engel olmuş olurdu: böyle bir durumda, daha kolay bilinmiş olduğu için onu, kendisine en çapraşığı hakkında bir fikir edinmek durumuna getirmiş olacak daha basit bir örgene ihtiyacı olmuş bulunuyordu.

Ş. 3. Bundan dolayıdır ki ben heykelin bu bakımdan arzulu olacak hiçbir şeyi olmadığını sanıyorum. Gerçekten de, ellerin ne eksigi var ki? Bu ellerin kendisine hemen ve doğrudan doğruya vermedikleri birtakım fikirler varsa yine bu ellerin onu, bu fikirleri elde edecek bir duruma getirirler. Mümkün olmamakla beraber, pek ince ve pek becerikli pek çok

sayıda parmakları olunca onun, bu parmakların kendisine hep birden ve aynı zamanda iletecekleri intubaların hepsini farkedeceği farzedileceği vakit, o matematiğin konusu olan büyüklükleri yine de daha iyi tanıyıp bilmiş olmazdı. Sadece, cisimlerin yüzeylerinde, bugün kendisince bilinmiyen, birtakım eşitsizliklerin farkına varırdı; fakat bu eşitsizlikler, görme duyusuna o tasarruf ettiği vakit kendisince bilinmez olmazlardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ NESNELER HAKKINDA HÜKÜM VERMESİNİ, ÖTEKİ DUYULARA DOKUNMA DUYUSUNU NASIL ÖĞRETİR?

Birinci Bahis

Koku Alma Duyusu İle Bir Arada Olan Dokunma Duyusuna Dair

§. 1. Koku alma duyusunu dokunma duyusuna katalım ve heykelimize, kendi duyularının yalnız birinciyle çalıştığı vakit eskiden vermiş olduğu hükümlerin hâtırasını geri vererek onu, her yerinde çiçekler dikili bir çiçek tarhına götürelim; bütün alışkanlıkları tazelenir, dolayısıyla de o, kendi kendini, koklamakta olduğu kokuların hepsi sanır.

§. 2. Bunca uzun zamandanberi artık çıkmış olduğu eski durumunda kendisini yeni baştan bulduğundan şaşkına döndüğü için bunun neden ileri geldiğinden yine de işkillenemez. Yeni bir örgene kavuşuvermiş olduğundan haberi yoktur ve, dokunma duyusu kendisine, dokunabilir birtakım nesnelerin var olduğunu öğretmiş olsa bile, bu nesnelerden hiçbirinin, kendisine verivermiş bulunduğumuz duyguların ilkesi olacağını ona henüz öğretmez.

Aksine olarak o, bunlar hakkında, bunlara yalnız, kendisine borçlu bulunduğu birtakım varolma tarzlarıymış gibi bakmağa başlamış olduğundan bu alışkanlığa dayanarak hüküm verir. Bezen bir koku, bazen de bir başka koku olmak kendisine pek tabii gelir: cisimlerin bunda bir etkileri bulunabileceğini aklından geçirmez: bunlarda yalnız, dokunma duyusunun kendilerinde bulundurduğu özelliklerin varolduğunu kabul eder.

§. 3. Böylece o, birbirinden iyice ayrı iki varlık durumuna geliverir: bunlardan biri, onun yakalayamadığı ve kendisinden her an kaçır gibi görünen varlıktır; öteki de, onun dokunduğu ve daima yeni baştan bulabildiği varlıktır.

§ 4. Elini gelişigüzel, rasladığı nesneler üzerine götürerek, parmaklarında kalıveren bir çiçeği yakalar. Bir maksadı olmadan kımıldamış olan kolu bu çiçeği kendi yüzüne bir yaklaştırır, bir de bundan uzaklaştırır: az veya çok şiddetle, kendi kendini herhangi bir tarzda duyuverir.

Şaşırp kalır, bundan dolayı da, bu deneyi bu sefer bir maksat güderekle tekrar eder. Bu çiçeği birçok defa alır ve bırakır. Bu çiçeği yaklaştırdığına veya uzaklaştırdığına göre kendinin herhangi bir varolma tarzı olduğuna veya

olmaktan çıktığına kendi kendini teyideder. Nihayet, kendisini değiştirmiş olan duyguyu bu çiçeğe borçlu bulunduğundan işkillenmeğe başlar.

§. 5. Bütün dikkatini bu duyguya verir, ne gibi bir şiddetle bu duygunun arttığını gözetler, derecelerini tahlil eder, bunları, çiçeğin kendi yüzünden uzakta bulunduğu türlü noktalarla kıyaslar ve, kokulu cisim kendisine dokunduğu vakit koku alma örgeni bununla daha çok karşılaştığı için de bu örgende yeni bir duyu bulunur.

§ 6. Bu deneyişlere yeni baştan başlar: çiçeği bu yeni örgene yaklaştırır, bu yeni örgeni çiçekten uzaklaştırır: hazırdaki çiçeği, husule gelmiş olan duyu ile kıyaslar; hazır olmayan çiçeği de sönmüş olan duyu ile kıyaslar: bu duygunun kendisine çiçekten geldiğine kanaat getirir, kendisini bu çiçekte olduğuna hüküm verir.

§. 7. Bu hükmü tekrar ede ede o, bu duyguyu duymakta bulunduğu aynı zamana ilettiği büyük bir alışkanlık da edinir. Bu andan itibaren kendi kendini duyumla o kadar çok karıştırır ki artık kendisini bu duyumdan ayırd edemez olur. Korkunun çiçekte olduğuna hükmedemez olur. Kokunun çiçekte olduğuna hükmetmekte artık yetinmez, korkuya çiçekte duyar.

§. 8. Kendisine bu türlü duyumlar duyuran bütün nesnelerle karşılaştıkça aynı hükümleri vermek alışkanlığına tutulur ve, kokular da artık kendisine has birtakım değişiklikler olmaktan çıkarlar: bunlar koku alma örgeni üzerinde cisimlerin yaptıkları birtakım intibalardan ibarettir, yahut daha doğrusu, bunlar sadece bu cisimlerin birtakım özellikleridir.

§ 9. Daha önce kendine pek tabii gelmiş olan hükümlerden bu kadar ayrı birtakım hükümler vermeye mecbur kaldığını görmesi, onu şaşkına döndürmez değildir; bundan dolayıdır ki, koku alma duyusu ile edinilmiş olan alışkanlıkları dokunma duyusu ancak, çok kere sık sık yıkıp yok eder. Heykelin kokuları nesnelerin özellikleri sırasına koymakta çektiği zorluk, bizim bunlara kendi öz değişmelerimizmiş gibi bakmakta çektiğimiz güçlüğü aynıdır.

§. 10. Fakat sonunda o, bu türlü hükümlerle yavaş yavaş senli benli olduğu için, kokuların kendilerine ait olduklarına hüküm verdiği cisimleri, kokuların kendilerine ait olmadıklarına hüküm verdiği cisimlerden ayıdeder. Koku alma duyusu, böylece dokunma duyumuna katılmış olunca ona, yeni bir dokunabilir nesneler sınıfı buldurmuş olur.

§. 11. Bundan sonra, aynı kokuyu birçok çiçekte farketmediği için bu kokuyu artık,

özel bir fikir gözü ile bakmaz olur; aksine olarak bu kokuya, birçok cisimde ortaklaşa olan bir özellik gözü ile bakar. Dolayısıyla de, farkına vardığı türlü türlü kokular sayısınca bir o kadar kokulu cisim sınıfı ayıreder ve, kendisinde yalnız koku alma duyusu varken teşkil etmiş olduğu soyut veya genel kavramlara göre şimdi çok soyut ve genel kavramlar vücudunda getirir.

§. 12. Bu yeni fikirleri gitgide daha çok incelemek teccüsüsünü duyduğu için o, bazen çiçekleri birer birer, bazen de bunların birçoğunu birden koklar. Bunların ayrı ayrı vücuda getirdikleri duyum ile, bunlar birleştikten sonra vücuda getirdikleri duyumu farkederek. Bir demette birçok kokunun bulunduğunu farkederek ;kendi koku alma duyusu ise, dokunma duyusunun yardımı olmasaydı hiçbir vakit edinmiş olmayacağı bir ayırdetme kabiliyeti kazanır.

Fakat bu ayırdetme kabiliyeti, eğer kokular ona az çok uzaktan gelseydi, eğer birçok olsalardı ve bunlardan hiçbirisinin farkına varmasaydı sınırlı olurdu. Bununla beraber onun ayırdetme kabiliyetinin, bu bakımdan, bizimkinden daha geniş olacağını tahmin etmek yerinde olur: zira kokuların, onun için, öteki duyuların bütün hazları arasında bocalıyan, bize olduğundan daha çok cazibesi bulunduğundan

o, bunlar arasındaki farkları bulup çıkarmaya daha çok çabalayıp duracaktır.

Bu iki duyu, karşılıklı olarak birbirlerine sağladıkları mümarese dolayısıyla, demek oluyor ki, bir araya gelince, ayrı ayrı bulundukları vakit vermedikleri birtakım bilgileri ve birtakım hazları husule getirirler.

§. 13. Hükümlerin duyumlardan nasıl ayrıldıklarını veyahut bunlara nasıl karıştıklarını duyulurcasına sezip kavramak için, az mürekkep olan biçimleri heykelimizin meflûç bulunduğu cisimlere güzel kokular sürelim ve bunları, kendisine koku alma duyusunu verdiği-miz ilk anda ona sunalım. Meselâ herhangi bir koku daima bir üçgende, bir başka koku da bir kerede bulunsun; bu kokulardan her biri, kendisine has olan şekle bağlanacak; dolayısıyla de, bu andan itibaren heykel bunları ancak, bir başka üçgeni veya bir başka kareyi hemen tasarlayınca farkedecektir: bir şekli bir kokuda duyduğunu ve bir kokuya bir şekilde dokunduğunu sanacaktır.

Kokusu olmıyan birtakım cisimler varsa, devamlı olarak herhangi bir şekli gerekli kılmıyacak hiçbir kokunun bulunmadığını farkedetek ve, yalnız dokunma duyusuna ait olan fikirleri koku alma duyusuna mal edecektir. Bundan sonra bütün bu kavramları alt üst et-

mek için, aynı şekildeki cisimlere türlü türlü güzel kokular sürmekten ve başka başka şekildeki cisimlere de aynı güzel kokuyu sürmekten başka yapacak bir şey kalmaz.

§. 14. Üç köşeli bir şekli bir kokuya bağlayan hüküm, her fırsat düştükçe hızla tekrar edilebilir; çünkü konu olarak ancak, az mürekkep fikirler vardır. İşte bundan dolayıdır ki bu hüküm, duyumla karıştırılmaya elverişlidir. Fakat şekil çapraşık olsaydı bunu kokuya bağlamak için daha çok sayıda birtakım hükümler vermek gerekirdi. Heykel bu şekli artık kolaylıkla tasarlamıyacak; şekil ile kokuyu aynı duyu yolu ile öğrenip bildiğine artık hüküm vermiyecekti.

Meselâ bir gülü dokunma duyusu ile incelediği vakit kokuyu yaprakların hepsine birden, bunların dokusuna ve, kendisinin bildiği öteki çiçeklerden bu gülü dokunma duyusunun ayırdeimesine yardım eden özelliklerin hepsine bağlar. Buna dayanarak da, bu gülü kendisine tanıtmaya yarıyan özellikleri bu gülde gördüğü ölçüde birtakım hükümleri gerekli kılan çapraşık bir kavram edinmiş olur. Gerçekte o, elini dokundurmakla bu gülden aldığı ilk intıba karşısında arasına bu hükmü verecektir. Fakat bunda o kadar sık sık aldanmış olacak ki, her türlü yanlış önlemek için dokunma duyusunun bu konuda kendisine ver-

miş olduğu en seçik fikri hatırlamak zorunda bulunduğunu farkedecektir ve kendi kendine: *gül, filân biçimde, filân dokuda, vesaire olduğu için karanfilden farklıdır*, demek zorunda olduğunu sezecektir. İmdi, bu hükümler pek çok oldukları için, bu çiçeği kokladığı sırada bu hükümleri tekrar etmek artık onun için mümkün değildir. Demek oluyor ki dokunulabilir özellikleri kokuda duyacağı yerde bunları azar azar ve yavaş yavaş hatırladığını fark eder ve, yalnız dokunma duyusuna borçlu bulunduğu fikirleri koku alma duyusuna maletmek yanılmasına artık düşmez.

Kokular dolayısıyla, farkında olmaksızın alıştığı hükümleri verdiği vakit, düştüğü yanılgılar pek bellidir. Kendisine görme duyusunu vereceğimiz vakit o bu yanlışlıkları yine yapacaktır.

İKİNCİ BAHİS

Hep Birlikte Çalışmakta Olan İşitme, Koku Alma Ve Dokunma Duyularına Dair

§ 1. Koku alma duyusu ile dokunma duyusuna işitme duyusunu kattığımız sırada eğer heykelimiz bu duyuların birincisi ile edinmiş olduğu alışkanlıkların hepsini yeni baştan edinirse, bundan önceki bahiste olduğu gibi, eskiden olmuş bulunduğu durumunda yine bu-

lunmaktan şaşıp kalacaktır. O, burada kuşların nağmesi, orada bir çağlayanın gürültüsü, daha ileride ise kımıldayan ağaçların hışırtıları biraz sonra da gök gürültüsü veya dehşetli bir sağnağın patırtısıdır.

O, kendini bu duygulara baştanbaşa vermiş olacağı için ondaki dokunma duyusu ile koku alma duyusunun artık bir işi kalmıyacaktır. Hele birdenbire derin bir sessizlik bunları takibediversin; ona, kendi kendinden edilmiş olduğu duygusu geliverecektir. İlk duyularını, bir müddet, artık bulamaz ve kullanamaz olduğunu sanacaktır. Nihayet yavaş yavaş kendine gelince, dokunulabilir ve kokulu nesnelerle yeni baştan uğraşmaya başlar.

§. 2. Aramamakta olduğu şeyi bulur: zira, sesli bir cismi tutunca, bu cismi kımıldatmaya niyeti yokken kımıldatıp durur ve, tesadüfle bu cismi kendi kulağına bir götürüp bir getirince de bu hareket bunu, birçok defalar kulağına götürüp getirmesine yeter. Türlü intıba dereceleri kendisini sürükleyip götürdüğü için bu cismi işitme örgenine götürüp ve bu deneyişi tekrar eyledikten sonra da o, kokuların bir başka kısımda bulunduğuna hüküm vermiş olduğu gibi seslerin de bu kısımda bulunduğuna hüküm verir.

§. 3. Bununla beraber kulağının ancak bir cisim dolayısıyla değişmiş olduğunu görür: bu cismi kımıldattığı vakit birtakım sesler işi-

tir, kımıldatmadığı vakit ise artık hiçbir şey işitmez. Demek oluyor ki, bu seslerin bu cisimden geldiğine hükmeder.

Ş. 4. Bu hükmü tekrar eder, bu hükmü o kadar hızla vermeye muvaffak olur ki sonunda bu seslerin kulağına geldiği an ile bu seslerin bu cisimde bulunduğuna hüküm verdiği an arasında artık bir aralık farketmez olur. Bu sesleri işitmek ve bunların kendi dışında bulunduğuna hüküm vermek artık onun ayırt etmediği iki ameliyedir. Demek oluyor ki bunları kendi varolma tarzları olarak sezeceği yerde, sesli cismin varolma tarzları olarak sezer. Bir tek sözle, o bunları bu cisimde işitir.

Ş. 5. Eğer biz kendisine öteki duyular üzerinde de aynı deneyi yaptırırsak o, aynı hükümleri verecek ve bu hükümleri duyumla karıştıracaktır. Bu duyma tarzı sonunda kendisine, o kadar munis ve me'lûf bir duruma gelecektir ki onun kulağının artık dokunma duyusundan ders almaya ihtiyacı kalmıyacaktır. Her ses ona, bu sesi kendisine ileten cisimlere dokunmamak fırsatlarında bile, dışardan geliyormuş gibi gelecektir.* Zira, bir hüküm alışkanlık dolayısıyla bir duyumla karşılaştırılmış olunca bu hüküm, aynı cinsten olan duyumların hepsiyle de karışacaktır.

Ş. 6. Heykelin incelemiş olduğu birçok ses eğer birlikte çıkarsa o bunları, yalnız ku-

lağ, bunların farkına bir dereceye kadar yakalayabildiği için değil, fakat bilhassa bunların, ayırdettiği cisimlerde bulunduğuna hüküm vermeye alışmış olduğu için de ayıredecektir. Dokunma duyusu, işitme duyusunun ayırdetme kabiliyetini artırmaya işte böyle yardım eder.

Sonuç olarak, sesler arasında farkı kavramak için dokunma duyusunun yardımına ne kadar çok başvurursa bunları ayırdetmesini de öğrenecektir. Fakat, bu sesleri husule getiren cisimler, dokunma duyusunda ayırdedilmez oldukları her defasında ise o bu sesleri birbirine karıştıracaktır.

Demek oluyor ki işitme duyusunun ayırdetme kabiliyeti sınırlıdır, çünkü dokunma duyusunun kendisinin de her şeyi ayırdedemiyeceği birtakım durumlar vardır. Bir yapılış sakatlığından ilerigelen sınırlardan bahsetmiyorum.

§. 7. Heykel, elinin yetișebileceğİ nesneler üzerinde denemelerde bulunmaya başlar. Sonunda da önce, kulağına gelen her gürültüde, bu gürültüyü çıkaran cismi tutmak için yalnız elini uzatıvermesinin bu işe yetebileceğini sanır: zira bu cismin daha uzakta bulunduğuna hüküm vermesini henüz öğrenmiş değildir. Fakat bu işte aldanmış olduğu için bir adım atar, ikinci bir adım daha atar ve ilerledikçe de gürültünün, bunu husule getiren cismin ola-

bileceği kadar yakında bulunacağı ana kadar çoğaldığını sezer.

Bu deneyişler ona yavaş yavaş, bu cismin türlü türlü uzaklıkları hakkında hüküm vermesini öğretirler ve, gitgide senlibenli bir duruma gelmiş olan bu hükümler o kadar hızla tekerrür ederler ki, sonunda duyumun kendisine de karışınca o, işitme duyusu ile uzaklıkların farkına varmış olur. Bir cismin kendi sağına mı, yoksa solunda mı olduğunu da yine böyle öğrenecektir. Bir tek sözle, bir nesnenin işitme duyusundan olan uzaklığını ve bu duyuya göre çok olan konumunu, bunlardan her biri, birçok deneyişlerde bulunmak fırsatını bulmuş olduğu zamankinin her aynı oluşunda farkedecektir. Dokunma duyusu yokken bu konuda güvenç getirmek için hattâ elinde yalnız bu vasıta olsa bile, bunu o kadar sık sık kullanacaktır ki, sonunda, bizim kendimizin gözlerin yardımıyla hüküm verişimiz gibi o da bazen aynı güvençe hüküm verecektir.

Fakat konumları ile uzaklıklarındaki değişikliği henüz incelemiş olmayacağı cisimleri her işitmesinde bu konuda aldanmak tehlikesinden kurtulamıyacaktır. Demek oluyor ki, ne kadar sesli cisim ve bunların kendilerini işittikleri durum cinsi varsa onun da bir o kadar başka başka hükümler vermeye alışması gerekir.

§. 8. Eğer o hiçbir vakit, aynı şeyi tutup da aynı sesi işitmeseydi ve aynı sesi işitip de aynı şeyi tutmasaydı şekillerin kendilerinde seslere ait fikirlerin ve seslerin kendilerinde de şekillere ait fikirlerin bulunacağına inanırdı ve, dokunma duyusu ile işitme duyusunun her birine ait olan fikirleri bu duyulara dağıtmazdı. Aynı suretle, eğer her ses devamlı olarak herhangi bir koku ile ve her koku da yine devamlı olarak herhangi bir ses ile birlikte oluvermiş bulunsaydı; kendisinin koku alma duyusundan edinmiş olduğu fikirleri, işitme duyusundan edinmiş olduğu fikirlerden ayırdetmek onun için mümkün olmazdı. Bu yanılmalar, bundan önceki bahiste heykeli düşürmüş olduğumuz yanılmaların benzeridir ve bu yanılmalar, görme duyusu hakkında ileri süreceğimiz mütalâalara yol açarlar.

ÜÇÜNCÜ BAHİS

Göz Cisimlerin Uzaklığını, Konumunu, Şeklini, Büyüklüğünü Ve Hareketini Görmesini Nasıl Öğrenir?

§ 1. Kendisine görme kabiliyetini verdiğimiz anda ilk göze çarpacak şey yine, heykelimizin şaşkınlığıdır. Fakat koku alma, işitme veyahut dokunma duyularının duyumları

üzerinde yapmış olduğu deneyişlerin çok geçmeden, kendi kendinin birtakım varolma tarzları olarak hâlâ görünür gibi olan şeyin, yeni bir duyunun cisimlerde kendisine buluverdireceği birtakım özellikleri olabileceğinden onu işkillendireceği muhtemeldir.

§ 2. Yalnız dokunma duyusu varken, ne uzunluğunu, ne de doğrultusunu bilmediği bir değneğin yardımıyla onun, büyüklükler, konumlar ve uzaklıklar hakkında hüküm veremediğini görmüştük. İmdi değnekler onun elleri için neyse, ışınlar da gözleri için aynı şeydir; göze ise, bir sürü değneği tutacak, kendisinde bir sürü elin bulunduğu bir örge olarak bakılabilir. Eğer göz kendiliğinden, ışınların uzunluğunu ve doğrultusunu bilebilseydi el gibi o da, bir ucda duyacağını öteki uca götürebilirdi ve büyüklükler, uzaklıklar ve konumlar hakkında bir hüküm verebilirdi. Fakat duymakta olduğu duygunun kendisine, ışınların uzunluğunu ve doğrultusunu haber vermesi hele şöyle dursun; acaba ışın var mıdır, yok mudur; bunu bile ona haber vermez. Göz ışının intıbânı ancak, uclarından birine dokunduğu ilk değnekten elin bir intıba alması gibi alır.

Heykelimize optik hakkında tam bir bilgi vermiş olsaydık bile o bu konuda daha ileri gidebilmiş olmayacaktı. Büyüklük ve uzak-

lıkları ölçüsünde ışınların genel olarak, az ve ya çok büyük birtakım açılar vücuda getirdiklerini bilirdi. Fakat bu açıları ölçmek onun için mümkün olmazdı. Doğru olduğu üzere eğer, optik ilkeleri, görüşü açıklamak için yetersiz iseler, bize görmesini öğretmek bakımından busbütün ve daha haklı olarak yetersizdirler.

Esasen bu ilim, gözlerin nasıl kımıldatılması gerektiği hakkında bilgi vermez. Yalnız, gözlerin birçok hareketler yapabileceğini ve durumlara göre de biçimlerini değiştirebileceklerini farz ve tahmin eder.

Demek oluyor ki gözün, görüşe has hareketlere alışması için; kendi duyumlarını ışınların ucuna veyahut hemen hemen ucuna götürmeye yatkınlaşması için; böylece de, büyüklükler, uzaklıklar, konumlar ve şekiller hakkında bir hüküm vermesi için dokunma duyusunun yardımına ihtiyacı vardır. Burada, ona bilgi vermeye en çok elverişli olan deneyişlerin hangileri olduğunu bulup ortaya koymak söz konusudur.

§. 3. İster tesadüfle, isterse de, çok sert bir ışığın yol açmış bulunduğu bir elem dolaşısıyla olsun, heykel elini gözlerine götürür, renkler de hemen silinip yok olur. Elini geri çekince renkler yeni baştan husule gelir. Bu andan itibaren artık o, bunları ken-

di varolma tarzları olarak sanmaktan vazgeçer. Ona öyle gelir ki, parmaklarının ucunda dokunduğu nesneleri duyduğu gibi gözlerinin ucunda duyduğu şey de ellenemez bir şeydir.

Fakat, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, renklerin her biri, uzam hakkında kendi başına hiçbir seçik fikir vermiyen basit bir değişmedir: zira böyle bir fikir, şekil almış veya bir sınır içine girmiş bir uzam hakkındaki fikir olurdu; dolayısıyla de, bu fikir, yalnız görme duygusu bulunduğu için heykelin tamamıyla mahrum kalacağı bir fikirden ibaret bulunurdu. Demek oluyor ki bir renk, boyutları bir yüzeyin bölümlerine iletmeyi öğrenmemiş olan gözlere bu boyutları göstermiyecektir: bu gözler yalnız kendilerinde değişmiş olduklarını duyacaklar, dolayısıyla bundan ötede de hiçbir şey görmeyeceklerdir.

Fakat, her ne kadar sıcaklık ve soğukluk duyumlarının kendilerinde hiçbir uzam fikri yoksa da bunlar yine de, bunları götürmesini öğrendiğimiz cisimlerin bütün boyutları üzerine yayılırlar. Renkler de aynı tarzda nesneler üzerine yayılacaktır: dokunma duygusu, kendisi de sıcaklığın ve soğukğun da bir yüzey üzerinde bulunduğuna hüküm verdiği gibi gözlere, renklerin böyle bir yüzey üzerinde bulunduklarına hüküm vermek alışkanlığını edindirecektir.

§. 4. Elini, görme örgeninin dış yüzeyine götürdüğü vakit renkler heykelin elinden alındığı için ve, elini her geri çektikçe bunlar ona yine geri verildiği için onun, sanki bu aynı yüzeydeymişler gibi bunların ortadan kaybolduklarını veyahut ortaya çıktıklarını zaruri olarak görmesi gerekir; o işte bunlara burada bir uzam vermeye başlar.

Demek oluyor ki o, cisimler uzaklaştıkları veyahut yaklaştıkları vakit, bunların henüz, hem uzakları, hem de hareketleri hakkında hiçbir hüküm vermez. Yalnız, az veya çok olarak beliren veya hep birden silinip ortadan kalkan birtakım renkleri fark eder.

§. 5. Bu ışıklı yüzey, gözün dış yüzeyine eşittir, heykelin görüp göreceği de işte bundan ibarettir: gözleri bundan ötede hiçbir şey farketmez, demek oluyor ki o, bu yüzeyde hiçbir sınırın farkına varmaz: bu yüzeyi çok büyük görür.

§. 6. Eğer biz onun görümüne, ufkun büyük bir kısmını sunarsak onun gözleri üzerinde göreceği yüzey, sayısız bir sürü nesnelerin renkleri ve şekilleriyle değişik bir kılığa girmiş bir kırı andırabilecektir. Demek oluyor ki heykel bütün bu şeyleri görmektedir: görmektedir diyorum, fakat bunlar hakkında hiçbir fikri yoktur, dolayısıyla onda böyle bir fikrin bulunması dahi imkânsızdır.

Bu önerme: uzam görmenin zaruri konusu olduğuna göre, dokunma duyusundan bağımsız olarak yalnız görme duyusunun bize uzam fikrini verdiğini ve, iki rengi birbirinden ayıran alâmetleri ve sınırları, renkler arasındaki farkın bize zaruri olarak sezdireceğini, dolayısıyla de bize bir şekil fikri vereceğini karar altına alan kimselere bir garip gelecektir.

Bizim kendimizin, bütün bunların farkına vardığımız muhakkaktır, bu bakımdan ben de, bizim farkına vardığımız şeyi heykelin gördüğünü ve daha da ileri gittiğini kabul ediyorum. Fakat dokunma duyusundan, kendi gözlerini güdüp kullanmasını öğrenmemiş olduğu vakit bu şeylerin, bizim gibi farkına varabilir mi? Ve eğer bunları farketmezse bunlara ait fikirler onda bulunur mu?

Locke'a uyarak, bütün bilgilerimizin duyulardan geldiklerini tekrar etmek yetmez: eğer bunların duyulardan nasıl geldiklerini bilmezsem, nesnelerin bizim üzerimizde birtakım intibalar yapmaları anından itibaren, bizde, duyularımızın kapsıyabileceği bütün fikirlerin bulunacağına inanacağım, dolayısıyla de aldacağım. Benim başıma gelmiş olan ve bu konu üzerinde kalem oynatmakta olan herkesin de başına gelmekte bulunan şey işte budur. Öyle görünüyor ki görmek ile bakmak arasın-

da bir fark olduğu bilinmemektedir; bununla beraber biz görür görmez, birtakım fikirler edinmeyiz, ancak düzen ve metotla baktığımız ölçüde bu fikirleri ediniriz. Bir tek sözle, gözlerimizin tahlil yapması gerekir: zira, en az çapraşık bir şeklin dahi bütün bölümlerini, her birini birer birer ve sırasıyle ve kendi aralarındaki sıraya göre ayrı ayrı gözden geçirmiş olmasalardı gözler bu şeklin tümünü birden sezip kavramazlardı İmdi heykelin gözleri, renkleri henüz ancak kendilerinde veya hiç olmazsa bebeklerinde gördükleri vakit tahlil etmesini bilirler mi? Meselenin aslında dönüp dolaşıp geldiği konu işte budur. Eminim ki meselenin arzedileceği bir matematikçi, benim yapmakta olduğum gibi *tahlil* etmek kelimesini kullanırken, hiç sağa sola kaçmadan: heykelin gözlerinin tahlil yapmadıkları karşılığını verirdi; zira bu matematikçi, kendisinin de tahlil öğrenmesi için bu işin kendisine neye mal olmuş bulunduğunu hatırlamaktadır. Fakat bu mesele kendisine *bakmak* kelimesiyle arzedilseydi, bu aslında hiçbir şeyi değiştirmiş olmayacağı halde, yine hiç sağa sola kaçmadan, gördükleri için gözlerinin baktıkları karşılığını verirdi.

Renkleri görür görmez gözlerin tek başlarına bize, dokunma duyusundan bağımsız olarak, şekil fikirlerini verdiğini düşünürse o mu-

hakkak ki böyle bir karşılıkta bulunacaktır. Fakat görüşleri gözbebeğinin ötesine gitmiyen gözler nasıl görebilirdi? Zira ne de olsa, bakmak için, görmekte oldukları nesnelerden yalnız birine yönelmesini bilmeleri gerekir ve, ne kadar az çapraşık olursa olsun bu nesnenin biçimi hakkında bir fikir edinmek için de bu nesnenin bölümlerinden her birine sırasıyla ve bunların kendi aralarındaki sıraya göre yönelmesini de bilmeleri gerekir. Fakat bilmedikleri bir sıraya uyarak nasıl yönelebilirlermiş? Hattâ herhangi bir şeye nasıl yönelebilirlermiş. Onların yapacağı bu iş, nesneleri kendi gözbebeklerinden türlü uzaklıklarda ve bu nesnelerden de başka başka uzaklıklarda görecekları, kendilerinin henüz bilmedikleri bir uzayı gerekli kılmaz mı? Öyleyse ben herkes gibi, şimdiye kadar ben de demiş olduğum gibi, hem de pek az haklı olarak demiş olduğum gibi, gözlerimizin görmesini öğrenmeye ihtiyaçları vardır, diyeceğim; zira bizim üzerimizde bir intıba bırakan her şeyi zaruri olarak görürler, fakat birtakım fikirler edinmek için görmek yetmediği için onların, bakmasına öğrenmeye ihtiyacı vardır, diyeceğim.

Meselenin durumu, bu iki kelime arasındaki farka bağlı olacaktır. İmdi, en küçük gramerlerin gözünden kaçmıyan bu fark, acaba neden, filozofların gözünden kaçıyormuş? De-

mek oluyor ki biz filozoflar başka türlü bir muhakeme yürütüyormuşuz. Bizler, bir mesele-
lenin durumunu kötü kurarız, bu durumu kur-
masını bilmeyiz, bununla beraber de, bu me-
seleyi çözeceğimizi ileri süreriz¹. Biraz önce
ben kendimi de bu konuda suçüstü yakalamış-
tım, onun için başıma bunun sık sık gelmiş
olduğunu itiraf ederim; fakat başkalarını bu
suç üstünde daha çok yakalarım.

Eni konu, bu iş bize neye malolmuş bu-
lunursa bulunsun mesele pek basit bir meseleye
dönmüş oluyor ve heykelin gözlerinin de bak-
masını öğrenmeye ihtiyaçları olduğu ispat
edilmiş bulunuyor. Dokunma duyusu gözleri
şöyle eğitecektir:

Ş. 7. Teessüs veya tasa dolayısıyla hey-
kel, elini gözlerinin önüne götürür, uzaklaştı-
rır, yaklaştırır; gördüğü yüzey de bundan ötü-
rü daha aydınlık yahut daha karanlık olur.
Elinin hareketinin bu değişikliklerin nedeni
olduğuna hüküm verir vermez bu yüzeyin, ken-
di sanmış olduğu kadar kendi yakınında ol-
duğundan işkillenmeye koyulur.

¹ *Mantık* kitabımda, fikirlerimizin hepsini tah-
lile borçlu olduğumuzu ve her iyi kurulmuş nesne-
lerin de aşağı yukarı kendiliğinden çözüldüğünü is-
pat etmiştim.

§. 8. Gözlerinin önünde bulunan bir cisme dokunur dokunmaz da, bu cismi eliyle örtünce, bir rengin yerine bir başka rengi geçirecek, elini geri çekince de, ilk renk yeni baştan görülecektir. Demek oluyor ki o, elinin herhangi bir uzaklıktan bu iki rengi kovalıyacağını sanır.

Bir başka defasında ise elini bir yüzey üzerinde dolaştırıp durur ve, bir başka rengin üzerinde kımıldıyan bölümleri bir kaybolup bir beliren bir rengi görünce, hareketsiz rengin bu cisim üzerinde, kımıldıyan rengin de kendi elinin üzerinde bulunduklarına hüküm verecektir. Bu hüküm kendisine senlibenli bir duruma geliverir, böylece o da, renklerin kendi gözlerinden uzaklaştıklarını, eline ve dokunduğu nesnelere geçtiklerini görür.

§. 9. Bu buluştan şaşırıp kaldığı için etrafında, görmekte olduğu her şeye dokunup dokunmayacağını arayıp durur. Eli, rengi başka bir cisme raslar, gözü bir başka yüzey görür, aynı deneyişler de kendisine aynı hükümleri veririr.

Bu türlü duyumların hepsi hakkında durumun aynı olup olmayacağı bakımından tecesüse kapılarak elini çevrensindeki her şeye götürür ve, birçok renge boyalı bir cismi tutunca da gözü, bu renkleri, uzakta bulunduğuna hüküm verdiği bir yüzeyde ayırdetmeye alışır.

Belki de o, bu ışık ve renkler kargaşalığı içinde, kendisi için pek hoş olan bir duygular tevalisiyle gözlerini güdüp durur. Hazza kapılınca, aynı deneyişlere yeni baştan başlamaktan ve yenilerini yapmaktan usanç getirmez. Gözlerini, dokunmakta olduğu nesnelere dikelmeye alıştıırıp yavaş yavaş yatkınlaştırır; bu gözler bir harekette bulunmaya alışır, çok geçmeden de, sanki bir bulutun ötesini göreceklermiş gibi, elin yakaladığı ve üzerlerine ışığı ve renkleri yayıyormuş gibi olduğu nesneleri uzaklarda görmek için ilerlere bakıp dururlar.

§. 10. Ellerini bir gözlerinden cisimler üzerine, bir de cisimlerden gözlerinin üzerine götürürken uzaklıkları ölçer. Bundan sonra da işbu aynı cisimleri bir yaklaştırır, bir de uzaklaştırır. Gözünün her defasında aldığı türlü intibaları inceler; ve bu hükümleri, dokunma duyusu ile bilinen uzaklıklara bağlamaya alışmış olduğu için de nesneleri bunlara dokunduğu yerde gördüğünden dolayı bunları bazen daha yakında, bazen de daha uzakta görür.

§. 11. Gözünü ilk defa bir küreye çevirdiği vakit bundan aldığı intiba sadece, gölge ve ışıkla karışık düz bir daireyi gösterir. Demek oluyor ki o henüz bir küreyi görmez: zira gözü, gölge ile ışığın herhangi bir orantıya göre dağılmış bulundukları bir yüzeyde engebe

bulunduğuna hüküm vermesini öğrenmemiştir. Fakat o dokunur; gözle dokunma duyusu vasıtasıyla verdiği hükümlerin aynını vermesini öğrendiği için de bu cisim onun gözlerinde, ellerinde duyduğu engebenin aynını alır.

O bu deneyişi tekrarlar, dolayısıyla de aynı hükükümleri tekrar eder. Buna dayanarak, yuvarlaklık ve dışbükeylik fikirlerini, bir gölge ve ışık karışıklığının kendisinde bıraktığı intıbaa bağlar. Bundan sonra, henüz dokunmuş olmadığı bir küre hakkında hüküm vermesini sınar. İlk anlarda bu iş ona şüphesiz ki bazen zor gelir; fakat dokunma duyusu tereddüdü ortadan kaldırır, bir küre görmekte olduğuna hüküm vermek alışkanlığı ile de, o bu hükmü o kadar çabuk ve o kadar güvenle verir ve bu şekle ait fikri, gölge ile ışığın herhangi bir orantıda bulundukları bir yüzeye o kadar kuvvetle bağlar ki sonunda o, göreceğini pek sık sık söylemiş olduğu şeyi her defasında artık görmez olur.

§. 12. Gözleri, bu şeklin açılarını ve yüzlerini eli duyduğu sırada, aldıkları intıbalar üzerinde bir inceleme yaparak türlü ışık derecelerinde aynı açılardan ve aynı yüzlerin farkına varmaya alışacağı anda o bir kübü de görmesini öğrecek ve ancak bunun üzerinde bir küreyi bir kübden ayırdedecektir.

§. 13. Demek oluyor ki göz bir şekli ancak, el bu şeklin tümünü kavramasını kendisine öğrettiği için seçik olarak görmeye muvaffak olur. Bir cismin başka başka bölümleri üzerinde onu dolaştırırken önce onun dikkatini bu bölümlerden birine, sonra ikisine, daha sonra yavaş yavaş daha çok yüze ve aynı zamanda da ışığın türlü intibalarına çektirmesi gerekir. Göz her bölümü ayrı ayrı incelemeseydi, şeklin tümünü hiçbir vakit görmezdi ve, ışığın kendisine nasıl çeşit çeşit etkide bulunduğunu da incelemeseydi ancak birtakım düz yüzeyler görürdü. Demek ki heykel bu kadar şeyi ancak, bunların ayrı ayrı farkına varmış olduğu için bir an içinde, birbiri ardı sıra vermiş olduğu hükümlerin hepsini hatırlaması dolayısıyla, hep birden görmeye muvaffak olur.

§. 14. Denememiz bizi pek çarpaşık bir nesnenin tümünü kavrayabilmek için hafızanın ne kadar gerekli olduğuna ikna edebilir. Bir tabloya ilk göz atılınca bu tablo pek eksik olarak görülür: fakat bir şekilden bir başka şekle yönelebilir ve hattâ bu şekillerden birine bile tamamiyle ve baştanbaşa bakılmaz. Göz bir şekle ne kadar saplatılırsa dikkat de bu şeklin bölümlerinden birine o kadar takılır kalır: meselâ, yalnız ağız görülmüş olur.

Bundan dolayı biz, tablonun bütün teferuatını hızla gözden geçirmek alışkanlığını

ediniriz ve, hafıza eskiden sırasıyla vermiş olduğumuz hükümlerin hepsini bize hep birden sunduğu için de bu tabloyu baştanbaşa görürüz.

Fakat bu dahi bize göre pek sınırlı bir şeydir. Eğer ben, meselâ, büyük bir çevreye girersem bu çevre bana önce ancak kalabalık hakkında müphem bir fikir verir. Ancak saymış olduktan sonra bu kalabalığın on veya on iki kişi arasında bulunduğunu bilirim yani bu adamların, bana hükümlerin mabadını farket tiren bir yavaşlıkla şöyle bir gözden geçirdikten sonra on veya on iki kişi ortasında bulunduğunu bilirim. Eğer bu adamlar yalnız üç kişi olmuş olsalardı bunları yine de gözden geçirmemiş olmazdım; fakat bu sefer bunları, fark edemeyeceğim kadar hızla gözden geçirmiş olurum.

Eğer gözlerimiz bir sürü nesneyi ancak hafızanın yardımıyla kavratsa, heykelimizin gözleri de, en basit şeklin tümünü görmek için aynı yardıma muhtaç olacaktır. Zira onun gözleri henüz bu işde tecrübeli olmadıkları için, bu şekil, onlar için henüz pek çapraşıktır. Demek oluyor ki heykelin ancak tahlil ettikten sonra üçgen hakkında bir fikri olacaktır.

§. 15. Gözü, bir şeklin türlü bölümleri üzerinde durdurarak bu bölümlerin hepsini hafızaya nakşeden eldir: böylece, önce kendi-

lerinde duymuş oldukları ışığı ve renkleri gözler kendi dışlarına yaymaya başladıkları vakit resim fırçasını sevk ve idare eden eldir. Gözler, ışığı ve renkleri, bunların bulunacakları yeri dokunma duyusunun kendilerine öğrettiği yerde görürler: bu duyunun kendilerine yukarıda bulunduğu hüküm verdirdiği şeyi yukarıda, aşağıda bulunduğu hüküm verdirdiği şeyi de aşağıda görürler: bir tek sözle, nesneleri, dokunma duyusunun gösterdiği aynı konumda görürler.

Hayalin ters dönmesi buna hiçbir engel teşkil etmez; çünkü gözler bu konuda bilgi edinmiş olmadığı müddetçe kendileri için aslında ne alt, ne de üst diye bir şey vardır. Bu gibi bağıntıları yalnız kendisi sezip bulanbilen dokunma duyusu, gözlere bunlar hakkında hüküm vermesini de öğretebilir.

Esasen dışarda ancak elin dokunduğu nesneler üzerine renkleri götürmeleri dolayısıyla bir şey gördükleri içindir ki, konumlar hakkında dokunma duyusunun verdiği hükümlerin aynını vermek bakımından da zaruri olarak mutabık kalmaları gerekir.

§. 16. Her biri, elin yakaladığı nesneyi tesbit eder; her biri, renkleri aynı uzaklığa, aynı yere götürür; hayalin ters dönmesi ise bir nesneyi gerçek konumda görmelerine onlara engel olmadığı için, çift olmasına rağmen bu

hayali basit olarak görmelerine engel olmaz. Kendilerinde duyudukları duyumları dışarıya götürmeye kendilerini zorlamakla el, gözlerin her birine bu duyumları, yalnız kendinin dokunduğu nesneye ve bu nesneye dokunmakta bulunduğu biricik yere götürür. Demek oluyor ki gözlerin, nesneyi çift olarak görmeleri tabii bir şey değildir.

Ş. 17. Aynı sebepten dolayı el, gözlere aynı anda, büyüklükler hakkında hüküm vermesini de öğretir. Dokunmakta olduğu şey üzerinde, kendilerine, renkleri görmelerini öğrettiği andan itibaren bu renklerden her birini, bunları kendilerine gönderen bölümlerin hepsine yaymalarını da öğretmiş olur; onların önüne, sınırlarını kendisinin belirlediği bir yüzey çizer

Bir nesneyi o, ister uzaklaştırsın, isterse de yaklaştırsın, böylece bu nesne gözlere, bu sırada hayalin büyümesine veya küçülmesine rağmen, aynı büyüklükte gelir; bu, hayalin çift ve ters dönmüş olmasına rağmen nesnenin kendilerine basit ve kendi konumunda görünmesine benzer bir durumdur.

Ş. 18. Nihayet el gözlere, cisimlerin hareketini gösterir; çünkü onları, uzayın bir noktasından bir başka noktasına geçirdiği nesneleri takibetmeye alıştıır.

Ş. 19. Buraya kadar heykel görme duyusunda yalnız, elinin yetiştirebildiği nesneleri inceledi; zira o zaruri olarak bunlardan işe başlamak zorundadır. Demek oluyor ki o henüz bunlardan ötesini görmeyi hiç öğrenmemiştir, dolayısıyla kendi kendini kısa bir uzayda kapalıymış gibi duymaktadır. Işın doğrusu, kendi gövdesinin ileri geri gidişi kendisine. uzayın çok daha büyük olacağını öğretmiştir; fakat bu uzayın kendi gözlerine görünebileceğini tahayyül etmemektedir. Kendi kendine: görmekte olduğum uzamdan ötede bir uzam vardır, sözünü boşuna diyip duracaktır: böyle bir hüküm ona bu uzamı görünür bir duruma getirmez. Bu uzayda bulunan nesneleri ancak birçok kere de görmüş ve bunlara aynı zamanda dokunmuş olduğu için elinin ulaşabileceği yeri gördüğü gibi dokunma duyusunun verdiğі hükümleri ışık duyuları ile birbirine o kadar kuvvetle bağlamıştır ki görmek ve hüküm vermek hep birden oluvermekte ve birbirine karışmaktadır: o daha ötesini ancak, başka uzaklıklar hakkında vereceği hükümleri kendisini yeni deneyişler, bu aynı duyularla karıştıracığı vakit görecektir.

Demek oluyor ki o, kendi dolaylarında aşağı yukarı iki kademlik bir uzaklığa kadar yayılan bir uzayı farkederek. Dokunma duyusunun eğitmiş olduğu gözü bu uzayın bölümlerini

ölçer, bu uzayla çevrili nesnelerin şekillerini ve büyüklüklerini belirler, bunları başka başka uzaklıklara yerleştirir; bunların konumları, hareketleri ve sükûnları hakkında hüküm verir.

§. 20. Daha uzaktaki nesnelere gelince o bunların hepsini, görüşünü sınırlayan bu kuşağın ucunda görür. Bunları, aydın, içbükey ve hareketsiz bir yüzeydeymişler gibi farfeder. Bunlar kendisine şekilli gelir, çünkü elin yetişebileceği bir yerde bulunan nesneler üzerinde yapmış olduğu denemeler bunu sağlamaya yeter. Bunlar yatay olarak hareket ederlerse o bunların, yüzeyin bir bölümünden bir başka bölümüne geçtiklerini görür; kendisine yaklaşır veya kendisinden uzaklaşırsa bunların sadece, pek belli olur bir şekilde büyüklüklerini veya küçüklüklerini görür. Fakat bunların gerçek büyüklükleri hakkında hiç hüküm vermez; zira kendisinin görebildiği biricik kısa uzayda kapalı olan nesneleri ancak büyüklükler hakkındaki türlü fikirleri, kendi üzerinde vukua gelen türlü intıbaları ona bağlattığı için gözle tanımasını öğrenmiştir. İmdi bu intıbalar uzaklıklarla orantılı olarak değişirler; çünkü tahayyüller de aynı orantıda olmak üzere azalır veya çoğalırlar. Demek oluyor ki bu intıbaları, kendisinden birkaç adım ileride bulunan büyüklüklere bağlamak için hiçbir deneyişte bulunmadığı için uzaktaki cisimler hakkın-

da ancak edinmiş olduğu alışkanlıklara dayanarak hüküm verebilir. Küçük hayallerin yol açtığı intıbalar bu cisimleri kendisine büyük gösterecektir; zira dokunma duyusunun, kendi ellerinin ulaşabileceği yere getirmiş olduğu nesneler hakkında o işte böyle hüküm vermektedir. Bir veya iki adım ötede bulunan büyüklükler hakkında gözle hüküm vermek için onun vücuda getirdiği bağlantılar, demek oluyor ki, daha uzakta bulunan nesneler hakkında hüküm vermeye yetmez. Bu bağlantılar, heykeli bu konuda yanıltabilirler

Onun görme kabiliyetine son veren bu yüzey, bütün yıldızların bağlı gibi göründükleri ve görüşün sönüp yok olabileceği toprak sonları üzerine her yandan varır gibi bulundukları gök kubbesi gibi muhakkak ki aynı olaydan ibarettir. Heykel bu kubbeyi, yerinde durdukça hareketsizmiş gibi görür; yerini değiştirdikçe bu kubbenin, kendi önünden kaçtığını veya hut kendisini kovaladığını görür. Göğün, ufuk-tayken bize kumıldar görünmesi işte bundan dolaydır.

Ş. 21. Bununla beraber o, görmekte olduğu şeyi yakalamak için kollarını uzatır. Hiçbir şey tutmayınca şaşar ve ileriler. Nihayet bir cisme raslar: görme duyusunun verdiği hükümler hemen, dokunma duyusunun verdiğini hükümlerle mutabık kalır. Bir an sonra

o geriler: önce, nesne artık kendisine daha uzakta görünmez, fakat elini bu nesneye götürmesini deneyince ve bu nesneyi tutamayınca yine bu nesneye doğru gider ve, birçok defalar bu nesneye yaklaştıktan sonra da artık bu nesneyi elinin yetişemeyeceği bir yerde görme-ye yavaş yavaş alışır.

Bu nesneden uzaklaşmak için yapmış olduğu hareket, kendisiyle bu nesne arasında bıraktığı bir uzay fikrini yavaş yavaş kendisine verir: bu cisme dokunurken bu uzayın büyüklüğünün neden ibaret olduğunu bilir ve dokunma duyusu bu cismi iki adım ötede görmeyi öğretmişse bu büyüklükten kendisinde kalan hâtıra da ona, bu büyüklüğü daha büyük bir uzaklıktan muhafaza etmeyi öğretir.

Bunun üzerine o, bakarak bu cismin uzaklaştığını mı, yoksa yaklaştığını mı, veyahut da başka herhangi bir doğrultuda hareket ettiğini mi anlıyabilir; zira o, cismin hareketlerini, kendi gözleri üzerinde olup biten intibalarda vukua gelen değişmelerde görür. İsterse, heykel bu cisme gitsin veyahut cisim heykele gelsin; isterse de heykel bu cismin önüne herhangi bir doğrultuda geçsin; bu değişmelerin aynı olduğu doğrudur; fakat onun kendi hareketi hakkındaki duygusu kendisinin bu konuda aldanmasına imkân vermez.

Demek oluyor ki o, türlü uzaklık, büyüklük ve hareket fikirlerini türlü ışık intibalarına bağlamaya yatkınlaşıp alışır. Gözün dibine teressüm eden hayallerin, uzaklıklarla orantılı olarak küçüldüklerini hakikatte bilmez. Hattâ bu gibi hayallerin var olup olmadığını da bilmez. Fakat o, türlü duyumlar duyar, dolayısıyla de durumlara göre bir alışkanlık durumuna getirdiği sükûnlar, bu duyumlarla karıştırdıktan sonra, artık, ışığı ve renkleri gözlerinde görmez olur; katıldığı, sıvılığı vesaireyi, cisimlere dokunduğu gibi ışığı ve renkleri de ışınların öteki ucunda duyar.

Böylece, dokünma duyusundan almış oldukları derslere göre gözleri hükümlere ne kadar çok düzen verirse uzay da kendilerine gitgide daha çok derinleşir gibi gelir. Heykel, ışığı ve renkleri farkedebilir; bunlar da, nesnelerin üzerine yayılıp bunların büyüklüğünü ve biçimini küçültüp bozunca, hareketlerini de uzaya nakşederler; bir tek sözle, heykel bunları, bulunmalarının gerekli olduğuna hüküm verdiği yerde görür.

§. 22. Bununla beraber, bir nesnenin büyüklüğü hakkındaki hâtırası ne olursa olsun o, bu cisim kendisinden uzaklaştıkça bunun kendi gözlerinde küçülmesine engel olamaz. Bu olayın sebebi şudur:

Bir nesne ancak, ağtabakası üzerindeki hayalinin genişliğini belirliyen açı çok büyük olduğu ölçüde görülebilir. Ben bu açının hiç olmazsa bir dakikalık olacağını farz ve tahmin ediyorum: fakat bu farz ve tahminim sırf fikirlerimizi tesbit etmek içindir; zira mesele gözlere göre değişecektir.

Bu faraziyede, herhangi bir uzaklıktan seçik olarak görülen bir nesnenin ancak, en küçük bölümlerin görülmesini sağlamış olan açılar her an daha küçük bir duruma geldikleri ve bunların çoğu bir dakikalıktan fazla olmadıkları takdirde uzaklaşabileceği kolayca kavranılmaktadır. Hattâ bu açılardan bazılarında kenarların, bir tek çizgi durumuna gelecek kadar birbirlerine yaklaşmaları bile gerekir. Böylece birçok açıdan, nesne uzaklaşmaya devam ettiği takdirde kenarlar yine bir tek çizgi ağtabakası üzerine teressüm etmekten çıkacak olan birtakım bölümler bulunacaktır. Bu bölümler toplaşacak, birbirine girecek ve, yine de teressüm edecek olan bölümlerle birbirine karışacaktır ve, nesnenin uçları da birbirine yaklaşacaktır. Hayal, meselâ bir adamın başı, çizgileri belli olmaksızın teşekkül edecektir.

İmdi dokunma duyusu göze, nesneleri gerçek büyüklüklerinde görmesini ancak, kendisine bunların bölümlerini farketmesini ve bunları birbiri ardı sıra ve birer birer görme-

Bir nesne ancak, ağtabakası üzerindeki hayalinin genişliğini belirliyen açı çok büyük olduğu ölçüde görülebilir. Ben bu açının hiç olmazsa bir dakikalık olacağını farz ve tahmin ediyorum: fakat bu farz ve tahminim sırf fikirlerimizi tesbit etmek içindir; zira mesele gözlere göre değişecektir.

Bu faraziyede, herhangi bir uzaklıktan seçik olarak görülen bir nesnenin ancak, en küçük bölümlerin görülmesini sağlamış olan açılar her an daha küçük bir duruma geldikleri ve bunların çoğu bir dakikalıktan fazla olmadıkları takdirde uzaklaşabileceği kolayca kavranılmaktadır. Hattâ bu açılardan bazılarında kenarların, bir tek çizgi durumuna gelecek kadar birbirlerine yaklaşmaları bile gerekir. Böylece birçok açıdan, nesne uzaklaşmaya devam ettiği takdirde kenarlar yine bir tek çizgi ağtabakası üzerine teressüm etmekten çıkacak olan birtakım bölümler bulunacaktır. Bu bölümler toplaşacak, birbirine girecek ve, yine de teressüm edecek olan bölümlerle birbirine karışacaktır ve, nesnenin uçları da birbirine yaklaşacaktır. Hayal, meselâ bir adamın başı, çizgileri belli olmaksızın teşekkül edecektir.

İmdi dokunma duyusu göze, nesneleri gerçek büyüklüklerinde görmesini ancak, kendisine bunların bölümlerini farketmesini ve bunları birbiri ardı sıra ve birer birer görme-

sini öğrettiği için öğretmektedir. Onun, bu bölümler ağtabakası üzerine seçik olarak teressüm etmedikçe yapamayacağı şey de işte budur. Zira gözler, duyumlarda bulunmayacak şeyi, bunlarda farketmesini başaramazlar. Demek oluyor ki gözlerin, bir nesneye ait hayalin bir sürü çizgileri birbirine karıştığı bir uzaklıkta bulunduğu vakit bu nesnenin daha derli toplu ve daha küçük olduğuna hükmetmeleri gerekir. Dolayısıyla bir nesne, hangi uzaklıkta bulunursa bulunsun, açılarının küçülmesi, ağtabakası üzerine teressüm eden hayali belli olacak kadar bozup değiştirmedikçe, aynı büyüklükte görülmeye devam eder; ve bu bozulup değişme, belli olmayacak birtakım derecelere uyarak vukua geldiği içindir ki, uzaklaşmakta olan bir nesne belli olmaksızın küçülür gibi görünür.

Ş. 23. Heykelin gözleri yalnız, artık tutmakta olduğu nesnelerin farkına varmakla kalmaz; fakat aynı zamanda, hiç dokunmamış olduğu nesnelerin de farkına varır, yeter ki bu nesnelerden de benzeri veyahut aşağı yukarı benzeri olacak duyumlar alsınlar. Zira dokunma duyusu türlü hükümleri türlü ışık intıbalarına bir kere bağlamış olunca bu intıbalar artık ancak hükümler tekerrür etmedikçe ve kendilerine karışmadıkça husule gelebilirler. Heykel, dokunma duyusunun yardımı olma-

dan işte böyle yavaş yavaş görmeye yatkınlşıp alışır.

§. 24. Bununla beraber kendisine, bir cismin uzaklığını, büyüklüğünü ve biçimini görmesini öğretmiş olan denemeler, başka her cismin uzaklığını, büyüklüğünü ve biçimini görmek için ona yetmez. Işığı başka başka yansıtan ne kadar nesne varsa onun da bir o kadar gözetlemede bulunmuş olması gerekir; hattâ bu nesne üzerinde onun türlü uzaklık derecelerine göre kendi gözetlemelerini çoğaltması da gerekir; ve bütün tedbirlere rağmen o, büyüklükler, uzaklıklar ve şekiller hakkında yine de sık sık yanılmış olacaktır.

Sonuç olarak da, ancak birçok incelemelerden sonradır o, görme duyusunun verdiği hükümlerden daha iyi güvenç getirmeyi başlayacaktır: fakat her türlü yanılmayı kesin olarak önlemek onun için imkânsız olacaktır. Güveneceğini sandığı en küçük denemeler bile çok kere kendisini yanıltacaktır. Meselâ, yakınlık fikrini ışığın sertliğine ve uzaklık fikrini de ışığın kararmasına bağlamaya alışmış olduğu için, aydın cisimler arasına ona, olduklarından daha yakın ve aksine olarak da aydın cisimler daha uzak görüneceklerdir.

§. 25. Hattâ, dokunma duyusu ile birlikte aynı hükümleri artık vermiyecek kadar bu duyu ile kendi gözlerinin anlaşılamıyacakları

bir durum da ortaya çıkabilir. Gözleri, meselâ, elin yalnız düz bir yüzey sezeceği boyalı bir engebeye bir dışbükeylik görür. Şüphesiz ki bu yeni olaydan şaşırıp kaldığı için bu iki duyudan hangisine inanacağını bilmez: dokunma duyusu, görme duyusunun yanılışını boşuna ortaya koyar; kendi başlarına hüküm vermeye yatkınlaşıp alışmış olan gözler artık hocalarına danışmaz olurlar. Ondan bir türlü görmesini öğrenmiş oldukları için başka türlü görmesini artık öğrenemezler.

Gerçekten de, artık kendilerinden giderilemeyen bir alışkanlık edinmişlerdir; çünkü herhangi bir gölge ve ışık intıbaında kendilerine bir dışbükeylik gösterten hükümler tabii bir duruma gelivermişlerdir. Zira bu hükümler, birçok defada verilmiş oldukları için hızla tekerür ederler, dolayısıyla de, aynı gölge ve ışık intıbaı her husule geldikçe, duyumla karışırlar.

Eğer eşya, heykelimizin tutmaya fırsat bulacağı nesneler arasında gerçekten dışbükey olan cisimler miktarınca, düz yüzeyler üzerinde müressesen engebeler bulunacak tarzda elde bulundursaydı heykel, dışbükeylikleri bulunan nesneleri bulunmayan nesnelerden gözle ayırmakta pek güçlük çekerdi. Gözlerine artık güvenemeyecek kadar bu işte sık sık yanılırdı; artık yalnız dokunma duyusuna inanırdı.

Bir ayna, bu iki duyuyu daha da bağdaşmaz bir duruma getirirdi. Heykel, bunun ötesinde büyük bir uzayın bulunmuş olacağını aklından bile geçirmezdi. Kendisini katı bir cismin durdurmasından çok şaşırıp kalırdı; dolayısıyla, bu işi kendisine tekrar eden nesnelerle karşılaşmaya başlayınca da yine bir o kadar şaşırıp kalırdı. Cisimlerin görme duyusunda nasıl ikizleştiklerini tahayyül eylemez; dolayısıyla de, bunların dokunma duyusunda ikizleşip ikizleşmiyeceklerini de bilmez.

Ş. 26 Görme duyusu yalnız dokunma duyusu ile tezada düşmekle kalmaz, fakat aynı zamanda kendi kendisiyle de tezada düşer. Heykel, meselâ, herhangi bir uzaklıkta bulunan bir kulenin yuvarlak ve pek küçük olduğuna hükmeder. Yaklaşır ve bu kulede birtakım açılardan belirmediğini görür, bu kulenin kendi gözlerinde büyüdüğünü sezer. Acaba şimdi mi yanılıyor, yoksa demin mi yanılmıştı? bunu ancak, kendisi kuleye dokunabilecek bir yakınlığa geleceği vakit bilecektir. Böylece, tek başına gözleri imal ve inşa etmiş olan dokunma duyusu heykele, gözlerin tanıklığına güvenebilecek fırsat ve vesileleri ayırdetmesini de yalnız kendisi öğretebilir.

Ş. 27. Fakat eğer heykel bu yardımdan mahrumsa, eskiden edinmiş olduğu bütün bilgilerin yardımına başvuracaktır. Uzaklık hak-

kında bazen büyüklüğe dayanarak hüküm verecektir. Bir nesne kendisine görme duyusu ile, dokunma duyusu ile olduğu kadar aynı büyüklükte görününce bu nesneyi yakında görür; daha küçük görününce uzakta görür. Zira büyüklüklerdeki görünüşlerin, uzaklıklara göre değiştiklerinin farkına varmıştır.

§. 28. Başka defalarda uzaklıkları, gözlerine çarpan şekillerin sırayet derecelerine bakarak belirler. Uzakdaki nesneleri daha müphem olarak ve yakındakileri de daha seçik olarak görmekte olduğunu sık sık farketmiş olduğu için o, uzaklık fikrini bir şeklin müphem olarak görülmesine bağlayıverir. Demek oluyor ki o, bir nesneyi az seçik olarak gördüğü vakit bunu pek uzakta görmeye; bu nesnenin bölümlerini daha iyi ayırdettiği vakit ise bunu yakında görmeye alışıp gider.

§. 29. Bunun üzerine, başka fırsat ve vesilelerle uzaklık hakkında büyüklüğe dayanarak hüküm verdiği gibi, büyüklük hakkında uzaklığa dayanarak hüküm verdiği için o, daha uzakta bulunduğu sandığı şeyi daha büyük görür. Meselâ kendisine aynı genişlikte hayaller gönderecek olan iki ağaç, eğer biri ötekinden daha çok müphem olarak teressüm ederse ona hiçbir vakit ne eşit, ne de aynı uzaklıkta görüneceklerdir: kendisinde daha az şey far-

yen müphem bir hayal görülmesine yol açarsa recektir. Eğer gözünün önünden hızla geçerken yalnız, uzaktaki bir kuşun hayaline benzeyen müphem bir hayal görülmesine yol açarsa bir sinek ona, uzaklaşmakta olan bir kuş gibi gelecektir.

Bu ilkeleri herkes bilmektedir. Tablo üzerinde bir koyun kadar yer kaplıyan bir at daha büyük ve geriye çekilmiş gözükecektir, yeter ki daha müphem bir şekilde tersim edilmiş olsun.

Önceleri dokunma duyusu vasıtasıyla edinilmiş olan uzaklık, büyüklük ve şekil fikirleri; görme duyusunun hükümlerini daha güvenir bir duruma getirmek için, sonraları işte böylece birtakım yardımlarda bulunmuş olurlar.

Ş. 30. Heykelimiz gözlerinde, uzayın derinleştiğini görünce, uzaklıkları ve dolayısıyla de büyüklükleri daha ince olarak görmek için bir imkân daha kazanmış olur. Bu ise, kendisi ile kendisinin gözetlediği nesne arasında bulunan nesnelere bakmasıdır. Kendisi bu nesnede kırlar, ormanlar ve ırmaklar ayırıyorsa o bu nesneyi daha uzakta ve daha büyük görür. Zira kırların, ormanların ve ırmakların kapladığı yer kendisince bilindiği için kendisinin bunlardan ne kadar uzakta bulunduğunu belirlemeye bu bilgi bir ölçü olur. Fakat herhangi bir yükselti kendisinden oradaki nesne-

leri gizlerse o bu yükseltinin uzaklığı hakkın-
da ancak, herhangi bir vesile bunun büyüklüğü-
nü hatırlatığı ölçüde bir hüküm verecektir. Me-
selâ hareketsiz duran bir at ona oldukça kü-
çük ve oldukça yakında gözükebilir. Bu at ha-
reket edince bu atın alelâde büyüklükte oldu-
ğuna hüküm verir, dolayısıyla de bunu uzakta
görür olur.

Önce bu atı oldukça küçük ve oldukça ya-
kında sanır çünkü orada hiçbir cisim kendisi-
ne bu atın uzaklığını göstermez ve hiçbir vesile
de bunun ne olabileceğini öğretmez. Fakat ha-
reket bu atı kendisine farketirir ettirmez o
bu atı aşağı yukarı bu hayvana ait olduğunu
bildiği büyüklükte görür ve bu hayvanı kendi-
sinden uzakta görür, çünkü uzaklığın, bu hay-
vanı kendi gözlerine bu kadar çok müphem bir
duruma getirebilmiş tek sebeb olduğuna hü-
küm verir.

§. 31. Bu yardımlarla o, demek oluyor
ki, uzaklıkları gözle oldukça iyi bir şekilde
ayırdeder; görme kabiliyeti ise, oradaki cisim-
leri artık görmez olduğu ve ancak dokunma
duyusunun büyüklüklerini kendisine öğretmiş
olmadığı cisimleri farkeylediği yere kadar gider.
Gök ona, dağların üstünü aşmayan ve gözü-
nün kavradığı arazinin ötesine gitmiyen bir
kubbe vücuda getiriyormuş gibi gelir. Bu dağ-
ların üstünde ve bu arazinin ötesinde ona baş-

ka nesneler gösteriniz; bu kubbe daha yüksek ve daha geniş oluverip çıkar. Fakat dağlar daha az yüksek ve arazide daha dar sınırlar içinde sıkışıp kalmış farzedilmiş olsaydı bu kubbe daha az yüksek ve daha az geniş olurdu. Bir ağacın tepesi ona göre göğe dokunabilmiş olurdu.

Bu olay, demek oluyor ki, demiş olduğumuz gibi, onun görüş kabiliyetini kendisinden iki adım ötede mıhlayıp bırakan olayın aynıdır: ve onun madem ki yıldızların uzaklığı hakkında hüküm verecek elinde bir vasıtası yoktur, öyleyse bunların hepsi ona aynı uzaklıkta gözüktür; daha yukarıda yapmış olduğumuz faraziye de nesnelerin hepsinin kendisine kendi elinin ulaşabileceği bir yerde görünmüş olmasına bu bir delildir.

§. 32. Bununla beraber, büyüklükler ile senli benli olunca bunları kıyaslar, dolayısıyla bu kıyaslama, bunlar hakkında verdiği hükümler üzerinde etkide bulunur. İlk anlarda bir nesne hakkında ne tamamiyle büyük, ne de tamamiyle küçük olduğuna dair hüküm vermez; fakat bu konuda, kendisi için daha senli benli oldukları için kendisine göre öteki büyüklüklerin hepsinin ölçüsü olan birtakım büyüklüklere göre hüküm verir. Meselâ, kendinden yüksek olan her şeyi büyük ve kendinden alçak olan her şeyi de küçük görür. Bu kıyasla-

malar sonunda o kadar hızla oluverir ki artık o bunların farkına varmaz ve bu andan itibaren de büyüklük ve küçüklük onun için birtakım mutlak fikirler durumuna geliverirler. Yirmi kadem uzaklıktaki piramide göre on kadem uzaklıktaki piramidin tamamıyla büyük kalacağına, aksine olarak da on kadem uzaklıktaki piramidin ise yirmi kadem uzaklıktaki piramide göre tamamıyla küçük olacağına hüküm verecektir; dolayısıyla de, bunun aynı piramit olduğunu aklımdan bile geçirmiyecektir.

Zaten, nesnelerin aynı cinsten olması bu deneyişler için zaruri değildir: gözün, büyüklüğü büyüklükle kıyaslamaya fırsat bulmuş olması yeter. Pek geniş bir kırdan aynı nesnelerin kendisine, bayır ve tepelerle kesik bir ülkede olduğundan daha küçük gözükmesi, işte bundan dolayıdır.

Büyüklükleri bu kıyaslamak tarzı da, daha uzakta ve hele daha yüksek olduklarına göre gözlere küçük göstermeye bir sebeptir. Zira göz, karşısında durmayıp ilerliyen veya havada yükselen bir nesneyi, bunu daha büyük bir uzaklıkta gördüğü ölçüde daha büyük bir uzaklıkta gördüğü ölçüde daha büyük bir uzayla kıyaslamadıkça takibedemez.

§. 33. Gözle uzay, uzaklıklar, konumlar, şekiller, büyüklükler ve hareket hakkında heykelin hüküm vermesini öğrendiği vasıtalar ve

çareler işte bunlardan ibarttır. Gözlerini ne kadar çok kullanırsa, bunları kullanmak da kendisine o kadar çok elverişli ve kolay gelmeye başlar. Gözler, hafızayı en güzel fikirlerle zenginleştirir, öteki duyuların eksiklik ve aksaklığını giderir, bunların kavrayamadığı nesneler hakkında hüküm verir ve ancak muhayyilenin telâfi edebileceği bir uzaya dikelip kalırlar. Bundan dolayı da bunların fikirleri, öteki her türlü fikirlere o kadar kuvvetle bağlanır ki artık heykel için hemen ışık ve renge garketmeden kokulu, sesli veya dokunulabilir nesneleri düşünmek aşağı yukarı mümkün olmaz. Bir bütünü tamamiyle kavramak, hattâ birçoğunu birden sezmek ve bunlar arasındaki bağıntılar hakkında bir hüküm vermek bakımından edindikleri alışkanlık dolayısıyla gözler o kadar üstün ayırdediş kabiliyeti elde eder ki heykel tercih yoluyla kendilerine danışmak zorunda kalır. Demek oluyor ki heykel, sese bakarak konumları ve uzaklıkları farketmeye, çıkardıkları kokuların ince farklarına veyahut da yüzlerinde elin bulabileceği farklara bakarak cisimleri ayırdetmeye pek o kadar çabalamaz. Bundan dolayı da koku alma, işitme ve dokunma duyuları bu bakımdan daha az mümareselidirler. Onun gitgide daha tembellleşmiş olan bu duyuları, cisimlerde, eskiden bunlarda farkettikleri bütün farkları artık kavra-

maz olurlar; dolayısıyla de, görme duyusunun daha çok süreklilik edinmesi ölçüsünde kendi inceliklerinden bir şey yitirmiş olurlar.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

Yalnız Dokunma Duyusundan Gelen Fikirleri Görme Duyusuna Maletmeye Neden Kaçılır? Bu Bâtıl Düşünce Ne Gibi Bir Teemmül Dolayısıyla Sonunda Yıkılabilmiştir?

§. 1. Büyüklükler, şekiller, uzaklıklar ve konumlar hakkında göze dayanarak hüküm vermek bizim için o kadar tabii bir duruma gelmiştir ki bunun da denemeye dayanan bir alışkanlık olduğuna kanaat getirmekte belki de pek güçlük çekilecektir. Bu fikirlerin hepsi renk duyumları ile o kadar içten içe bağlanmış görünürler ki bu duyumlardan ayrı bulunmuş oldukları hiçbir vakit akıldan geçirilmez. Öyle sanıyorum ki, insanı bâtıl düşünceye tıkıp bu düşüncede tutabilecek tek sebep işte bundan ibarettir. Fakat bu düşünceyi tamamiyle yıkıp yoketmek için, bizim daha önce yapmış olduğumuz faraziyelere benzer birtakım faraziyelerde bulunmak yeter.

§. 2. Heykelimiz, kendisine eğer görme, işitme ve koku alma duyularını hep birden verince bu üç duyunun daima hep birlikte çalış-

muş ve bir şeyler öğrenmiş bulunduklarını farz etseydik kokular ile seslerin kendisine gözlerden geldiklerine muhakkak ki inanırdı; öyle ki, göreceği her renkte herhangi bir koku duyacak ve herhangi bir ses işitecekti ve artık hiçbir şey görmeyince de duymaz ve işitmez olacaktı.

Demek oluyor ki kokular ve sesler, renklerle karışmaksızın ilenip yayıldıkları içindir ki o işitme duyusu ile koku alma duyusuna ait olan şeyi pek iyi farkedebilir. Fakat görme duyusu ile dokunma duyusu, biri bize ışık ve renk fikirlerini vermek, öteki de büyüklük, şekil, uzaklık ve konum fikirlerini vermek için hep birlikte çalıştıkları için biz, bu duyumlardan her birine ait olan şeyi güçlükle ayırdederiz ve bunlardan yalnız birisine, hepsine maledeceğimiz şeyi maledip çıkarız.

Böylece görme duyusu, dokunma duyusunun zararına olarak, gelişip zenginleşir; çünkü yalnız bu duyu ile çalıştığı için veyahut da bu duyudan aldığı derslere dayanarak çalıştığı için kendi duyumları, dokunma duyusuna borçlu olduğu fikirlerle karışır. Dokunma duyusu, aksine olarak, çok kere yalnız başına çalışır, dolayısıyla de, ışık ve renk duyumlarının kendisine ait olduğunu düşünmemize imkân vermez.

Fakat eğer heykel yalnız, dokunduğu cisimleri görseydi ve yalnız göreceği cisimlere dokunsaydı, görme duyusunun duyumlarını dokunma duyusunun duyumlarından ayırdetmek onun için imkânsız olurdu. Kendisinde iki göz bulunduğundan sadece işkillenmiyecekti. Elleri kendisine, hem görür, hem de dokunur gibi gelecekti.

Demek oluyor ki bize, görme duyusuna, yalnız dokunma duyusuna borçlu olduğumuz fikirleri malettiren çalışkanlık hükümleridir.

Ş. 3. Bana öyle geliyor ki bir keşif yapılmış olduğu vakit, filozofların ilk şüphelerini ve hele, hikikati yakalıyacak kadar ileri gitmiş olanların düşünmüş oldukları şeyleri bilmek tecessüse değer bir şeydir.

Malebranche, sandığıma göre, duyumlarımıza birtakım hükümlerin karıştığını ilk söylemiş olan kimsedir. Birçok okuyucuların bu kanaatten alınmış olacaklarına işaret eder. Fakat bunlar bilhassa, bu filozofların bu konuda yaptığı açıklamaları görünce daha çok alınmış olacaklardır. Zira bu filozof bâtıl bir düşünceden ancak bir yanılmaya düşmek üzere sakınır. Bizim kendimizin bu hükümleri nasıl vermekte olduğumuzu anlıyamadığı için bunları Tanrı'ya atfeder: bu, çok elverişli ve hemen daima filozofların kaynağı olan bir muhakeme yürütmek tarzıdır.

Der ki: “Nesnelerin uzaklığı, büyüklüğü vesairesi hakkındaki hükümleri verenin asla ruhumuz olmayıp, ruh ile gövdenin birleşmiş olması dolayısıyla Tanrı olduğunu haber vermek zorunda bulunduğuma inanıyorum. Bizde, bizsiz ve bize rağmen olup biten bu türlü hükümlere ben, işte bundan dolayı *tabii hükümler* adını verdim. Çevremizdeki nesnelerin büyüklüğü, biçimi, hareketi ve renkleri hakkında bir anda yalnız Tanrı bize bilgi verebilir.”

Optik konusu üzerinde yazmış olduğu bir tavzihte, Tanrı’nın bizim için bu hükümleri nasıl vücuda getirdiğini daha da uzun boylu açıklar.

Locke’un, böylesi sistemler kurmaya gücü yetmezdi. O, bizim dışbükey şekilleri ancak, kendimizin verdiğimiz ve hakkında bir alışkanlık edindiğimiz bir hüküm sayesinde gördüğümüzü kabul eder. Fakat bu konuda ileri sürdüğü sebep tatmin edici değildir.

Der ki: “Uğraşa uğraşa biz, dışbükey cisimlerin bizde ne gibi bir hayal husule getirdiklerine ve, cisimlerin duyulara çarpan biçimindeki farka göre ışığın yansıyışında ne gibi değişiklikler vukubulduğuna yatkınlaşmış olduğumuz için biz hemen, bize gözükmekte olan şeyin yerine, görmekte olduğumuz hayalin kendi sebebini koyuverip çı-

karız bunu ise, göreneğin bizi alıştırmış olduğu bir hükme dayanarak yaparız; öyle ki görüşe, bu görüşle karıştırdığımız bir hükmü katarak biz, dışbükey bir şekle ait fikri kerdimize yapındırmış oluruz.”

Dışbükey cisimlerin kendilerinde husule getirdiği hayalleri ve, cisimlerdeki göze çarpan şekiller arasındaki farka göre ışığın yansıyışında vukua gelen değişiklikleri insanların bildikleri farz ve tahmin edilebilir mi?

Molimeux, görme duyusunu ilgilendiren her şeyi açıklamaya fırsat ve vesile vermiş olan bir meseleyi teklif ederken, hakikatin ancak bir bölümünü kavramışa benziyor.

Locke kendisine şöyle detirtir:

“Şimdi yetişkin bir adam olacak ve kendisine, aynı madenden yapılmış ve kalınlıkları aşağı yukarı bir olan bir küreyi ve bir kübü dokunarak ayırdetmesi öğretilmiş bulunacak anadan doğma bir kör farzediniz.... Bu küreyi ve bu kübü görünce bu körün bunları ayırdedip etmiyeceği soruluyor?

İki cismin aynı madenden yapılmış olması ve aynı kalınlıkta bulunması şartları füzulidir; dolayısıyla ikinci şart, görme duyusunun, dokunma duyusunun yadımı olmaksızın türlü büyüklük fikirleri verebileceğini gerekli kılar gibi görünmektedir. Bu böyledir ama bunun sebebi

anlaşılmıyor. Locke ve Molimeux, görme duyusunun tek başına şekilleri ayırdedebileceğini reddederler.

Esasen şekiller hakkında olduğu gibi uzaklıklar, konumlar ve büyüklükler hakkında da muhakeme yürütmüş ve doğuştan kör bir adamın gözleri ışığı göreceği anda bu şeylerin hiçbirisi hakkında hüküm vermiyeceği sonucuna varmış olmalıydılar. Zira bu şeylerin hepsi az da olsa, bir küre ile bir kübün başka başka bölümlerinin kavranışlarında bulunurlar. Konumları, büyüklükleri ve uzaklıkları ayıredecek bir gözün, şekilleri ayırdedemiyeceğini söylemek tezada düşmek demektir. Görme duyusunun, bu nesnelerin hiçbirisi hakkında kendiliğinden hüküm vermediğini ilk düşünen adam doktor Barclai'dir.

Locke'un gözünden kaçmamış olacak bir başka sonuç da, tecrübesi olmıyan gözlerin, ışığı ve renkleri ancak kendilerinde görecekeridir ve dokunma duyusunun da yalnız başına bu gözlere dışarda görmesini öğretebileceğidir.

Nihayet Locke, hangi örgenle ruha iletilmiş olurlarsa olsunlar duyumlarımızın hepsine birtakım hükümlerin karıştığını da farketmiş olmalıydı. Fakat açıktan açığa bunun aksini söylemektedir.

Bütün bunlar, hakikate varmazdan önce bir zamanın, birçok yanlışların ve birçok yarımıyamalak görüşlerin gerekli olduğunu ispat eder. Çok kere hakikatin yanı başında bulunulur da onu yakalayıp anlamak bilinmez.

BEŞİNCİ BAHİS

Gözlerindeki Perde Kaldırılmış Olan Anadan Doğma Bir Köre Dair

Ş. 1. Londra'nın ünlü cerrahı Chezelden, gözlerindeki perdeyi kaldırmış olduğu anadan doğma körleri gözden geçirmeye birçok defa fırsat bulmuştu. Hepsinin de kendisine aşağı yukarı aynı şeyleri söylemiş olduklarını fark ettiği için, en çok bilgi edinmiş olduğu körü anlamakla yetinmişti.

Bu kör, on üç ile on dört yaş arasında bir delikanlıydı. Ameliyat olmaya zar zor razı olmuştu; kendisinde neyin eksik olabileceğini aklından geçirmiyordu. Diyordu ki, ameliyat olursam bahçemi daha mı iyi tanıyacağım? Orada daha mı serbest gezineceğim? Zaten, başkalarına göre geceleri daha güvenle gitmek üstünlüğüm yok mu ki? Kendi durumunda bulunduğu elverişli taraflar kedisine, bizimki kadar uğurlu bulunduğunu işte böyle arz ve tahmin ettiriyordu. Gerçekten de bilmediği bir nimettir kendisinde bulunmamasına yakınamazdı

Gezintilerine çeşni vermek hazzına ermek için gözlerindeki perdenin kaldırılmasına dâvet edilince, iyice tanıdığı yerlerde kalmak ona daha elverişli ve kolay geliyordu; zira bulunmuş olmadığı yerlerde kendisini gözle sevk ve idare etmenin kendisi için bu kadar kolay olmuş olacağını bir türlü anlamıyordu. Onun için, eğer okuma ve yazmasını öğrenmeyi dilemiş olmasaymış ameliyata hiç razı olmayacmış. İşte bu tek âmil ona karar verdirmiş, böylece de gözlerinden birisindeki perdenin kaldırılmasıyla işe başlanılmış.

§. 2. Gündüzü gecedan ayırdedemiyecek kadar onun kör olmadığına işaret etmek gerekir. Hattâ fazla aydınlıkta beyazı, siyahı ve kırmızıyı farkediyordu. Fakat bu duyumlar, sonradan edinmiş olduğu duyumlardan o kadar farklıydı ki bir zaman gelmişti ki artık bunları tanıyamaz olmuştu.

§. 3. Görmeye başlayınca nesneler ona, kendi gözünün dış yüzeyine dokunur gibi geldiler. Bunun sebebi bellidir.

Gözlerindeki perde kaldırılmazdan önce, gözlerine götürür götürmez ışığı hemen görmeye başladığını çok kere farketmişti. Demek oluyor ki ışığın dışarda bulunduğuna hükmetmek alışkanlığını edinmişti. Fakat bu zayıf ve

müphem bir ışıltı olduğu için, renkleri kendisine göndermekte olan cisimleri sezip bulmak üzere bunları yeteri kadar ayırdetmiyordu. Demek oluyor ki bunların herhangi bir uzaklıkta bulunduklarına hükmetmiyordu, demek oluyor ki bunlarda bir derinlik bulmak kendisi için imkânsızdı: dolayısıyla de, renkler doğrudan doğruya gözlerine dokunuyormuş gibi kendisine gelmiş olacaktı. İmdi ameliyat, ışığı daha şiddetli ve daha seçik bir duruma getirmekten başka bir sonuç husule getirebilmiş değildi. Bu delikanlı öyleyse ışığı, o ana kadar onun bulunduğuna hükmetmiş olduğu yerde, yani gözüne karşı görmeye devam edecekti.

Sonuç olarak o yalnız, örgenin büyüklüğüne eşit bir yüzeyi sezip farkediyordu.

Ş. 4 Fakat o, yapmış olduğumuz mülâhazalardaki hakikati ispat etti: zira onun görmekte olduğu her şey kendisine şaşılacak kadar büyük geliyordu. Gözü henüz büyüklüğü büyüklük ile hiç kıyaslamış olmadığı için o, bu konuda nispi birtakım fikirlere sahip olamazdı. Demek oluyor ki o henüz, nesnelerin sınırlarını farketmesini bilmiyordu; dolayısıyla de, kendisine dokunmakta olan yüzey, heykele olduğu gibi kendisine de çok büyük görünecekti. Bundan dolayı, bir müddet önce kendisinin, görmekte olduğu şeyin ilerisinde bir şeyin ile-

rinsinde bir şeyin bulunmuş olacağını kavramış bulunduğu bize temin edilmektedir.

§. 5. Nesnelerin hepsini karmakarışık ve pek büyük bir belirsizlik içinde seziyor ve, biçimleri ve büyüklükleri ne kadar farklı olmuş bulunursa bulunsun bunları hiç ayırdetmiyordu. Çünkü o, bunların birçoğunu hep birden gözle sezmesini henüz hiç öğrenmiş değildi. Bunu nasıl öğrenmiş olurdu? Hiçbir şeyi talil etmemiş olan gözleri ne türlü türlü nesnelere bakmasını ve bunlardan her biri hakkında seçik birtakım fikirler edinmesini biliyordu.

Fakat ışığa derinlik vermeye ve böylece de gözlerinin karşısında bir uzay yaratmaya yatkınlaşıp alıştıkça her nesneyi başka başka uzaklıklara ve bunların biçimi ve nisbi büyüklükleri hakkında hüküm vermeye başladı.

§. 6. Bu fikirlerle henüz hiç senli benli olmamış bulunduğu müddetçe o, bunları ancak güçlkle kıyaslıyordu ve, büyüklük bağıntıları hakkında gözlerin nasıl yargıç olabileceklerini tasarlamaktan uzak bulunuyordu. Bundan dolayı da, kendi odasından henüz dışarı çıkmamış olduğu için, her ne kadar bu odayı, evden daha büyük biliyorduyse da bu odanın böyle olduğu gözle kendisine nasıl görünebileceğinin anlamadığını söylüyordu. Gerçekten de

gözü bu ana kadar böyle bir kıyaslama hiç yapmamıştı. Gözünün önüne konulmuş bir parmak büyüklüğündeki bir nesne de işte bundan dolayı kendisine ev kadar büyük gözüküyordu.

Ş. 7. Bu kadar yeni olan ve kendisinin her an içlerinde birtakım keşiflerde bulunduğu duyumlar, görmek ve her şeyi gözle incelemek tecessüsünü ona vermemezlik edemezlerdi. Bundan dolayı, dokunma duyusuyla farketdiği birtakım nesneler kendisine gösterildiği vakit, bir başka defasında gözle farketmesi için bunları ihtimamla gözden geçiriyordu. Hattâ, önceleri ne biçimleri, ne de büyüklükleri dolayısıyla farketmemiş olduğu ölçüde bunlara daha çok dikkat de ediyordu: fakat aklında tutacak o kadar çok şey vardı ki başka nesneleri görmesini öğrendikçe bazı nesneleri görme tarzını unutuyordu. Diyordu ki: bir günde binlerce şey öğreniyorum ve bir o kadarını da unutuyorum.

Ş. 8. Bu konumda, ışığı en çok yansıtan ve tümü daha kolayca sezilen nesneler onun, öteki nesnelerden daha çok hoşuna gidecekti. Mücellâ ve muntazam cisimler böyledir. Bundan dolayı bize temin ediliyor ki, bu gibi cisimler ona daha hoş görünürler: fakat o bunun sebebini anlatamaz. Hattâ bu gibi cisimler, bunların biçimlerinin ne olduğunu henüz hiç

de söyleyemediği bir devirde onun daha çok hoşuna gidiyordu¹.

Ş. 9. Nesnelerin engebesi, gerçekte olduğu kadar resimde de göze çarpar olmadığı için bu delikanlı bir müddet tabloları, ancak pek aşırı renk verilmiş birtakım şeyler gözüyle bakmış oldu: bu tablolar ancak iki ay sonra kendisine birtakım katı cisimler gösterir gibi olmuşlardı; bu ise, onun birdenbire yapmış

¹ Chezelden'in özetleyip anlattığı şeyin tamamıyla bundan ibaret olmadığını haber vermek ödevim olduğuna inanıyorum. Zira, biçimleri ve büyüklükleri ne kadar farklı olmuş bulunursa bulunsun, bu delikanlının nesneleri ayırtedemeyeceğini söylerken; aynı zamanda, muntazam olan nesneleri daha hoş bulduğunu da temin etmektedir. Bu bana tamamıyla mütenakız gelmektedir; Chezelden ise düşüncesini yeteri kadar özenerek açıklamamıştır. Işığı ilk gördüğü anda bu delikanlının ne biçim, ne de büyüklük sezmiş olmaması tabii bir şeydir; fakat görme kabiliyeti aynı derecede müphem olmaya devam etmiştiyse onun için, muntazam nesneleri görmekten daha çok haz duyması mümkün olmuş olmazdı. Demek oluyor ki bu delikanlı bu gibi nesnelerin ancak, kendisi biçimlerin ve büyüklüklerin farkına varmaya başladığı vakit daha çok hoş olduklarına hükmedebilmişti. Bu sırada farkına vardığı farkları müşahitlerine açıklamakta şüphesiz ki güçlük çekmişti: bu farkların o ana kadar farkına varmamış olmasına belki de bu cihet kendisine hükmettirmişti.

(Condillac)

gibi olduğu bir keşifti. Bu olaydan şaşırıp kaldığı için bu tablolara bakıyor, dokunuyor ve “beni aldatan duyu hangisidir?” diye soruyordu Görme duyusu mu, yoksa dokunma duyusu mu?

§. 10. Fakat onun için, babasının minyatür portresi bir mucize olmuştu. Bu ona olmayacak bir şey kadar acayip geliyordu: bu onun tâbiri idi. Hayretinin sebebi gözünün, bir nesnesinin biçimini büyüklüğüne bağlamak için edinmiş olduğu alışkanlıktı. Bu iki şeyin ayrılmış olabileceklerine hüküm vermesine henüz yatkınlaşıp alışmamıştı.

§. 11. Kendimizi zamanında önceden hazırlamaya bir meylimiz vardır. Onun için herhangi bir yeri hoşumuza gitmiş olan bir nesnede her şeyin yolunda gittiğini memnunlukla farz ve tahmin ederiz. Bundan dolayı bu delikanlı, en çok sevmekte olduğu kimselerin en güzel kimseler olmamış bulunmasından şaşır-mış kalmışa benziyordu, ve en çok yediği yemeklerin ise, göze en hoş görünecek yemekler olmadığından apışıp kalmış gibiydi.

§. 12. Görme kabiliyetini çalıştırıp alıştırdıkça, gözlerindeki perdenin alınması razı olmuş bulunduğundan dolayı kendi kendini daha çok tebrik ediyordu ve, her yeni nesnenin kendisi için yeni bir zevk olduğunu söylüyordu. Görünüşün çok güzel ve çok engin olduğu

Epsom'a götürüldüğü vakit bilhassa mestolup kalmıştı. Bu manzaraya, bir görme tarzı adını veriyordu. Haksız değildi; zira gerçekten de, görüşe türlü hükümler girdiği kadar görme tarzı da vardır: ve hele, çok geniş ve çok değişik bir kırın görünüşüne kimbilir ne kadar hüküm girip karışmaz! O bu kırı, bizden daha iyi duyuyordu, çünkü bu hükümleri az kolaylıkla veriyordu.

§. 13. Siyahın onca hoş olmadığına ve hattâ onun, ilk defa bir zenci görünce dchşete kapılmış bulunduğuna işaret ediliyor. Bunun sebebi belki de, bu rengin kendisine ilk durumunu hatırlatmakta olmasıdır.

§. 14. Nihayet, bir yıldan daha çok bir zaman sonra öteki gözü de ameliyat edildi ve bu ameliyat da başarıyla sona erdi. Bu gözle her şeyi iri iri, fakat öteki gözüyle görmüş olduğundan daha az iri gördü. Bu farkın sebebini sezdiğimi sanıyorum. Çünkü bu delikanlı, bu gözle de aynı şekilde göreceğini vaktinde bildiği için, bu gözün kendisine iletmediği duyumlara, ilk ameliyat yapılan gözle vermeye alışmış bulunduğu hükümleri karıştırdı. Fakat ilk anda bu duyumlara incelik ve açıklığı veremediği için bu gözle nesneleri daha da büyük gördü. Aynı tedbir, kendisine bu nesneleri, öteki gözüyle yapmamış olduğu bir şekilde daha az müphem olarak gösterilmiş olurdu. Fakat bu konuda hiçbir şey denilmemektedir.

Bir nesneye iki gözle bakmaya başladığı vakit o bunu bir misli daha büyük gördüğünü sandı. Çünkü küçük gören gözün görmekte olduğu büyüklüklere bir şey katması tabii idi ve büyük gören gözün de bunlardan bir şey çıkarması tabii değildi.

Fakat onun gözleri hiçbir şeyi çift görmedi; çünkü dokunma duyusu, ışığı açılıvermiş olan göze nesneleri, farketmesini öğretmekle, bulundukları yerde gösterdi.

§. 15. Zaten Chezelden, gözlerindeki perdeleri almış olduğu doğuştan körleri en çok tedirgin eden şeyin, görmek istedikleri nesnelere gözlerini çevirip yöneltmek olduğuna işaret etmektedir. Bu, bu ana kadar gözlerini hareket ettirmeye ihtiyaçları olmamış bulunduğu için doğuştan körlerin gözlerini sevk ve idare etmeye alışmış olmadıkları için olmalıydı; bu ise, benim ispat etmiş olduğum şeyi teyid etmektedir.

Kavranılması zor olan binlerce teferruatın karıştığı olaylar üzerinde ilk defa yapılan gözetlemelerde eksik ve aksak kalacak birtakım şeylerin bulunmuş olmaması imkânsızdır. Fakat bu gözetlemeler hiç olmazsa, bir başka defa daha çok başarı ile gözetlemek için birtakım görüş imkânları vermeye yararlar. Ben kendiminkilerini bundan sonraki bahiste bir sınaya çağım.

ALTINCI BAHİS

**Gözlerindeki Perde Kaldırılmış Olacak
Doğuştan Bir Kör Nasıl Gözetlenebilirdi?**

§. 1. Gözlerdeki perdâyı ameliyat etmezden önce alınacak bir tedbir, doğuştan körü, onun dokunma duyusu vasıtasıyla edinmiş olacaktır; öyle ki bu fikirleri anlatacak duruma gelince bunları kendisine ileten görme duyusunun olduğuna kanaat getirebilmiş ve kendisi hakkında, kendisine hemen hiçbir soru sormak zorunda kalınmış olmaksızın, neyi görmekte olduğunu söyleyebilmiş bulunsun.

§. 2. Gözlerdeki perde alınmış olunca, dokunma duyusunun yapacağı yardımın faydasız olacağı fikirlerin farkına varılınca kadar kendi ellerini kullanmasını bu köre yasak etmek zaruri olacaktır. Görmekte olduğu ışığın kendisine çok mu yaygın geldiği gözden geçirilecektir; bu ışığın sınırlarını belirlemek kendisi için mümkün olmadığı ve birçok değişimleri ayırtedemeyecek kadar bu ışığın pek mi müphem olduğu araştırılacaktır.

İki renk kendisine ayrı ayrı gösterildikten sonra birlikte gösterilecektir ve kendisinden, görmüş olduğu şeyde herhangi bir şeyi tanıyıp tanımadığı sorulacaktır. Bazen bu renklere daha fazlası gözlerinin önünden geçi-

rilecek, bazen de hep birlikte gösterilecek ve kendisinin bunlardan kaçının aynı zamanda farkına varabileceği araştırılacak ve hele büyüklükleri, şekilleri, konumları, uzaklıkları ve hareketi farkedip etmediği incelenenecektir. Fakat onu maharetle sorguya çekmek ve, karşılığı zaten gösteren soruların hepsinden sakınmak gerekecektir. Kendisine, bir üçgen mi, yoksa bir kare mi gördüğünü sormak, kendisine nasıl göreceğini söylemek, dolayısıyla de gözlerine birtakım dersler vermek demek olurdu.

§. 3. Bütün şüpheleri giderebilecek birtakım denmeler yapmak için pek güvendirici bir vasıta da, gözlerindeki perde biraz önce alınmış olan körü her tarafı oymalı bir locaya kapatmak olacaktı. Zira o yerlerde bulunan nesneleri görecektik, ve bunların biçimleri ile büyüklükleri hakkında hüküm verecektik, yahut da sadece, locasının kenarlarıyla sınırlanmış uzayı sezecektik ve, bütün bu nesneleri sadece, elini uzattıkça kendisine yayılıp gider görünecek türlü türlü renkteki birtakım yüzeyler sanacaktı.

Birinci durumda, dokunma duyusundan hiçbir yardım görmeksizin gözün hüküm verdiğine; ikinci durumda ise, ancak dokunma duyusuna danıştıktan sonra hüküm verdiğine bu bir delil olacaktır.

Tahmin eylediğim üzere eğer bu adam locanın ötesinde hiçbir şey görmezse bundan, onun gözle bulduğu uzayın, locası daha az büyük olduğu ölçüde daha az geniş olacağı sonucuna varılır: bu uzay bir kademlik, yarım kademlik ve daha da küçük olacaktır. Bundan ötürü de, dokunma duyusu kendisine renkleri locanın kenarları üzerinde görmesini öğretmemiş olsaydı bunları kendi gözlerinin dışında görmüş olmayacağına kanaat getirilecekti.

YEDİNCİ BAHİS

Dokunma Duyusuna Katılınca Görme Duyusunun Süre Hakkında Verdiği Fikre Dair

Ş. 1. Heykelimiz ışığın hazzını almaya başladığı vakit onun kaynağının güneş olduğunu henüz bilmez. Buna hüküm vermesi için, bu yıldız ortadan kaybolur olmaz günün de hemen sona erdiğini farketmiş olması gerekir. Bu olay ilk oluşunda onu şüphesiz pek çok hayrette bırakır. Heykel güneşin artık hiç dönmiyecekmiş gibi kaybolduğunu sanır. Katı karanlıklar içinde kalarak, güneşin aydınlatmakta olduğu nesnelerin hepsinin artık güneşle birlikte mahvolmuş bulunduklarını sanıp durur: zar zor yerini değiştirmeye cesaret eder ama ayaklarının altında artık bir toprak olmayacağını sanır. Fakat dokunma duyusu vasıtasıyla

le toprağı yeni baştan tanımaya çabalarken gök aydınlanır, ay ışığını yayar, gökkubbede bir sürü yıldız parıldar durur. Bu manzara karşısında şaşırıp kalarak gözlerine inanıp inanmıyacağını bilmez.

Çok geçmeden bütün tabiattaki sessizlik onu dinlenmeye çağırır: nefis bir sükûn duyularını durdurur: göz kapağı ağırlaşır, düşünceleri kaçıır, dağılır: artık o uyuklar.

Uyanınca, büsbütün sönmüş olduğunu sandığı yıldızı yeniden bulduğu için ne de hayrettedir! Kaybolduğundan şüphelenir; dolayısıyla, onu takibetmiş olan manzara hakkında ne düşüneceğini bilmez.

Ş. 2. Bununla beraber bu dönüşler, sonunda onun şüphelerini giderecek kadar pek sık sık olur. O, güneşin yine görüneceğine ve yine kaybolacağına hükmeder, çünkü onun birçok defa görüldüğünü ve kaybolduğunu farketmiştir; dolayısıyla de bu hükmü, bu olay kendisini daima ne kadar çok teyidetmişse o kadar güvenle verir. Demek oluyor ki günlerin ve gecelerin birbirini kovalaması, ona göre, tamamiyle tabii bir şey olur. Böylece, içinde bulunduğu bilgisizlikte, kendisindeki imkân fikirlerinin temeli sadece birtakım alışkanlık hükümleri olur. Daha önce gözümüzden kaçmamış olan şey de zaten bu ıdı; bu ise

onu, birçok yanılmalara sürüklemekten hâli kalmaz. Meselâ, bunu yalnız başlarına husule getirebilen sebeplerin yardımı vukubulmuş olmadığı için bugün imkânsız olan bir şey; bu şey dün vukubulmuş olduğu için kendine mümkün görünecektir.

§. 3. Güneşin hareketleri onun dikkatini gitgide daha çok çeker. Doğduğu, battığı vakit onu seyrinde takibeder; dolayısıyla de, kendi fikirlerinin tevalisine bakarak, bu yıldızın doğuşu ile batışı arasında bir zaman aralığı bulunduğuna ve batışı ile doğuşu arasında da bir başka zaman aralığı bulunduğuna hüküm verir.

Güneş böylece kendi seyrinde heykel için zamanın ölçüsü durumuna gelir, dolayısıyla de, kendisinin geçtiği durumların hepsinin süresini gösterir. Eskiden aynı bir fikir, hiç değişmeyen aynı bir duyum boşuna varolup dururdu; bu onun için sadece bölünemez bir andı ve, kendi süresinin anlarında ne gibi bir eşitlik olmuş olsaydı bile, bu anların hepsi kendisi için eşitti: o, içinde ne yavaşlık, ne de hızlılık farketmediği bir tevali tasarlardı. Fakat şimdi kendi süresi hakkında, dolaşıp aşmış olduğu uzaya dayanarak bir hüküm verdiği için bu süre kendisine daha yavaş veya daha hızlı gelir. Böylece, kendi süresine dayanarak güneşin hareketleri hakkında bir hüküm verdikten sonra o şimdi de, güneşin seyirlerine dayanarak kendi

süresi hakkında bir hüküm verir; dolayısıyla de, bu hüküm onun için o kadar tabî bir duruma gelir ki artık o, süreyi kendi fikirlerinin tevalisine dayanarak bileceğinden şüphelenmez olur.

Ş. 4. Gelişigüzel bazı hâtıralarını aklında tutmuş olduğu olaylarla önceden görme ye yatkınlşıp alışmış bulunduğı olayları ne kadar çok, güneşin türlü hareketlerine bağlarsa; bu olayların baştanbaşa sonunu da o kadar çok sezip kavrıyacaktı. Demek oluyor ki geçmişî ve geleceğı daha iyi görecektir.

Gerçekten de, bizden bütün zaman ölçüleri hele bir alınsın; artık bizde yıl, ay, gün, saat fikri olmasın; bunları adlarına varıncaya kadar hele bir unutalım; bu takdirde yalnız fikirlerimizin tevalisiyle başbaşa kalacağımız için süre bize pek müphem gözükecektir. Demek oluyor ki süreye ait en seçik fikirleri işte bu ölçülere borçlu bulunmaktayız.

Tarih incelenirken, meselâ olguların tevalisi, zamanı müphem olarak tersim eder; sürenin yüzyıllara, yıllara, aylara bölünmesi bu konuda daha seçik bir fikir verir; nihayet her olayın kendi yüzyılına, yılına, ayına bağlanması bizi bunları kendi sıralarına göre dolaşmaya muktedir kılar. Bu oyun bilhassa, birtakım devirler düşünmeye ve edinmeye davranır; hey-

kelimizin de bu gibi devirlere sahip olabileceği anlaşılmaktadır.

Zaten, ölçü olmaya yarıyacıklar diye bu gibi hareketlerin eşit süreli olması zaruri değildir; heykelin bunu böyle farzetmesi yeter. Biz de bu konuda başka türlü hüküm vermeyiz.

Ş. 5. Demek oluyor ki, süre hakkında verdiğimiz hükümlerde üç şey işbirliği yapmaktadır: ilk olarak, fikirlerimizin tevalisi; ikinci olarak, güneş hareketlerinin bilinmesi, son olarak da, olayların bu hareketlere bağlanması.

Ş. 6. Alelâde kimseler için günlerin bu kadar uzun ve yılların bu kadar kısa görünmesi ve bazı kimseler için de günlerin bu kadar kısa ve yılların bu kadar uzun görünmesi işte bundan ileri gelir.

Hele heykel bir müddet, yeknasaklığı canını sinkan bir durumda olsun; güneşin ufukta kalması müddetinden daha çok zamanı duyacak, dolayısıyla de, her gün ona dayanılmaz bir uzunlukta gelecektir. Eğer bu minval üzere bir yılı geçirirse, bütün günlerinin birbirine benzer olmuş bulunduklarını anlar; hafızası ise bir sürü olaya dayanarak bunun sonunu farketmiyeceği için bu olayların, şaşılacak bir hızla gelip geçmiş olduklarını sanır.

Eğer günlerinin her biri aksine olarak, kendisinin hoşuna giden bir durumda geçmiş olunca, başlıbaşına bir olaya bir merhale olabilseydi o, güneşin ufuk üzerinde bulunduğunu ancak farkedecek, dolayısıyla de bu günleri şaşılacak kadar kısa bulacaktı. Fakat bir yıl, kendisine uzun gelecekti, çünkü bir yılı, bir olaylar silsilesiyle ayrılmış olan bir sürü günlerin tevalisi olarak tasarlıyacaktı.

Avare zamanlarımızda günlerin yavaş ve yılların hızla geçmesinden işte bundan dolayı sızlanıp dururuz. İş güç, aksine olarak, günlerin hepsini kısa, yılları da uzun gösterir; günleri kısa gösterir, çünkü güneş hareketlerinin ölçtüğü zamana dikkat etmeyiz; yılları uzun gösterir, çünkü biz bu hareketleri ancak, büyük bir süreyi gerekli kılan birtakım şeyler dolayısıyla hatırlarız.

SEKİZİNCİ BAHİS

Dokunma Duyusuna Katılınca Görme Duyusu, Uykunun Süresi Hakkında Herhangi Bir Bilgiyi Nasıl Verir Ve Ruya Durumunu Uyanıklık Durumundan Ayırdetmeyi Nasıl Öğretir?

Ş. 1. Güneş doğuda iken uyumuş olan heykelimiz eğer, güneş batıya doğru inerken uyanırsa, uykusunun bir müddet sürmüş ol-

duğuna hükmedecek ve eğer o, hiçbir süreyi hatırlamazsa, düşünmüş olmadan kendinin sürüp gelmiş bulunduğuna inanacaktır. Fakat bunun bir yanılma olması da pekâlâ kabildir: zira ruhtaki melekelerin faaliyetini tamamiyle durduramayacak kadar, uyku derin olmamış olabilir.

Ş. 2. Eğer, aksine olarak o, birtakım rüyalar görmüş olduğunu hatırlarsa, kendi uykusunun süresi hakkında bir kanaat edinmesi için onun elinde fazladan bir imkân bulunmuş olur. Fakat rüyalardaki yanılısamayı neye dayanarak farkedecektir? Uyumazdan önce kendisinde bulunmuş olan, uyanınca da kendi nefisini teyideyliyen bilgileri nakzeden pek etkili tarza dayanarak farkedecektir.

Meselâ, uykusunda çok acayip şeyler görmüş olduğunu ve tam uyanacağı sırada da kendisini, o ana kadar hiç bulunmamış olduğu bir yerde bulunur sanmış olduğunu farzediniz. Şüphesiz ki, uyanınca bu yerde bulunmadığını görmesi; aksine olarak, yatıp uyumuş olduğu yeri tanıması; sanki uzun zamandır ışığa kapanmış olan gözleri açması ve en sora da; tam bir dinlenmeden çıkıyormuş gibi örgenlerini yeni baştan kullanmaya başlaması kendisini hayrette bırakırdı. Yanılmış mıydı, yoksa yanılmakta mıdır; henüz bunu bilmemektedir. Yerini değiştirmiş olduğuna ve olmadığına nan-

makta aynı derecede haklıya benzemektedir. Fakat ne de olsa, sık sık birtakım rüyalar görmüş olduğu için bu ryalarda kendi fikirlerinin, bunlardan önce gelip geçmiş uyanıklık durumu ile de daima tezatta bulunduğu bir kargaşalık sezer; dolayısıyla de, bunların sadece birtakım yanılsamalardan ibaret olduklarına hüküm verir. Zira, kendi duyumlarını kendi dışına götümeye yatkınlaşıp alışmış olduğu için dışarda, bu duyumları yine alıp götürebileceği birtakım nesneler bulduğu ölçüde bir gerçeklik görür.

DOKUZUNCU BAHİS

İşitme Duyusu Dokunma Duyusuna, İşitme Duyusuna Ve Koku Alma Duyusuna Katılmış Olunca Bilgilerin, Soyutlamaların Ve İsteklerin Birbirine Ulanıp Gitmesine Dair

§. 1. Işık ve renk duyumlarına; uzay, büyüklük ve şekil fikirlerini bağlayan, hükümlerin olduğunu ispat ettik. Bu hükümler önce, görme duyusu ile dokunma duyusu üzerinde aynı zamanda etkide bulunan birtakım cisimler dolayısıyla verilir: bunlar bundan sonra, o kadar senli benli bir duruma geliverir ki heykel, nesne yalnız göz üzerinde intıba bıraktığı sırada bile tekrar edip durur ve o, sanki görme duyusu ile dokunma duyusu birlikte hüküm

vermeye devam ediyorlarmış gibi aynı fikirleri yapındırır.

Bu vasıta dolayısıyla ışık ve renkler, nesnelerin özellikleri durumuna geliverir ve, hafızanın vücuda getirdiği bütün fikirlerin temeli olan uzam kavramına bağlanır.

Demek oluyor ki bilgilerin birbirine ulanıp gidişi bundan dolayı daha da enginleşir, bunların türlü kılıkta birbirine karışması daha da değişik olur ve araya giriveren fikirler de uyku sırasında birbirine uymıyan binlerce çağrışıma yol açar. Her ne kadar derin uykuda, karanlıklar içindeyse de heykel nesneleri ruyasında ışıkla aydınlanmış ve güpegündüzkü gibi aynı renklere boyanmış görecektir.

§. 2. *Duyum* adını verdiğimiz şey hakkında daha genel bir kavrama sahip olacaktır. Zira ışık ve renkler kendisine özel bir örgenden geldikçe o bunları bu bakımdan göz önünde tutacak; dolayısıyla de, dört duyum ayırdedecektir.

§. 3. Kendisinde yalnız göme duyusu varken bir renk, ruhunun özel bir değişikliğinden başka bir şey değildi. Şimdiyse her renk soyut ve genel bir fikir durumuna geliverir; zira o bu fikri birçok cisimde farkedir. Nesneleri ayrı ayrı sınıflara ayırıp koyması için, bu onun elinde fazladan bir çaredir.

§. 4. Heykelin tek duyusu iken hemen hemen edilgin olan görme duyusu, dokunma duyusuna katılmış olduğundan beri daha çok etkindir. Zira o, nesneleri tesbit etmesi için kendisine eskiden verilmiş olan kuvveti kullanmasını öğrenmiştir. Artık, cisimlerin kendi üzerinde etkide bulunmalarını beklemez, onların etkisine karşı gider. Bir tek sözle o, bakmasını öğrenmiştir.

§. 5. Madem ki göme duyusunun faaliyeti artıyor, öyleyse bu duyu, daha göze çarpar bir şekilde istegin barınağı olacaktır. Görmüştük ki istek, bir hazdan mahrum olmanın husule getirdiği uyarılmış olan melekelerin faaliyetindedir.

§. 6. Bundan dolayıdır ki muhayyile, renkleri aynı canlılık ve şiddetle tersim etmekten kesilecektir; çünkü duyumların kendilerini ele geçirmek ne kadar kolay olursa bunları akıldan geçirmekle de o kadar az uğraşılır.

§. 7. Nihayet, öteki üç duyu ile olduğu gibi görme duyusu ile de dikkat edebildiği için, renkli bir nesneyi hırs ve şiddetle göz önünde tutmaya kendini vererek sesler ile kokulardan hazlanabilecektr. Muhyyilenin bütün duyular üzerindeki baskının, duyuların birbirinin üzerindeki baskılarının aynı olması işte böyledir.

ONUNCU BAHİS

Dokunma Duyusu İle Bir Araya Gelmiş
Tat Alma Duyusuna Dair

§. 1. Tat alma duyusu o kadar hızla olgunlaşıp yetişir ki bir çıraklığa ihtiyacı olmuş bulunacağını zar zor farkına varılır. Korunup kalmamıza zaruri olduğuna göre bu. doğuşumuzun ilk anlarından itibaren böyle olacaktı.

§. 2. Heykel ilk defa acıkma duygusunu duyduğu vakit bu duygunun henüz belli bir konusu olamaz: zira açlığı giderecek çareleri o tamamiyle bilmemektedir. Demek oluyor ki o hiçbir nevi besini arzu etmemektedir. Bu maksatla, o, bilmekte olduğu duyumların hepsine kendini bırakır. Onun kullanabileceği tek çare budur ve bu çare onu kendi zahmetinden az çok kurtarır.

§. 3. Bununla beraber tasa iki kat olur, gövdesinin bütün bölümlerine yayılır ve dudakları üzerine, ağzına daha özel bir şekilde geçer. Bunun üzerine, o dişlerini, karşısına çıkan her şeye geçirir. Taşları, toprağı ısıtır, otu kemirir ve ilk tercihi de çabalanışlarına en az karşı koyan birtakım şeylerle kendini beslemek olur. Açlığını gidermiş olan bir besinden hoşnut olunca artık daha iyi bir besin arama-

sına aklından geçirmez. Açlığını giderecek hazdan başka bir haz henüz bilmemektedir.

§. 4. Fakat bir başka defasında, renkleri ve kokuları kendi duyularını mesteden birtakım meyvalar bulunca bunlara elini götürür. Açlığın her tazelenişinde duymakta olduğu tasa, hoşuna giden bütün nesneleri tabiatıyla kendisine tutturur. Bu meyva parmaklarında kalır, gözünü buna diker ve bunu daha canlı bir dikkatle koklar. Açlığı artar, bu meyvayı ısıtır ve bundan da, sıkıntısını gidermekten başka bir nimet bekleyip ummaz. Fakat mest olmasına diyecek yoktur! Bu nefis özsuyu kimbilir ne gibi bir zevkle tatmaktadır! Aca-ba bunu yemek, bundan daha da yemek cazibesine nasıl karşı koyabilir?

§. 5. Bu deneyişi birçok kere yapmış olduktan sonra¹ o, kendinde yeni bir ihtiyaçla

¹ Henüz sonuçlarını bilemediğimiz çareleri ihtiyaçlarımıza buldurmak için tabiatın bize oynadığı oyun işte bundan ibarettir. Bu oyun, henüz yeni doğmuş bir çocukta kendini şaşılacak derecede gösterir. Tasa, mideden avurtlara, ağza geçer; sanki bambaşka bir şey yakaliyacakmış gibi bu çocuğa emziği tutturur; dudaklarını türlü türlü kımıldattırır ve bu işe onu beslemeye yarıyan sütü anlatmak çaresini buluncaya kadar devam ettirir. Bunun üzerine çocuk, haz dolayısıyla aynı hareketleri yeni baştan yapmaya davet edilir; o da, kendi korunuş ve kalışına zaruri olan her şeyi yapar.

karşılaşır, bu ihtiyacı hangi örgenle gidereceğini bulup anlar ve buna yarıyacak nesnelerin hangileri olduğunu öğrenir. Bunun üzerine açlık artık, eskiden olduğu gibi, belli hiçbir konusu bulunmıyan bir duygu olmaktan çıkar: fakat açlık, kendisini giderebilecek her şeyi ele geçirmeyi sağlamaya melekelerin hepsini sürükler.

ONBİRİNCİ BAHİS

Beş Duyunun Birleşmesine Dair Genel Düşünceler

Besin ihtiyacı ile heykelimiz birçok mütalâalara konu oluverecektir. Fakat buna sebeb olacak vesile ve durumların hepsinin teferruatına girişmezden önce, her duyumun dokunma duyusu ile birleşmesinde ortaklaşa olarak bulunan şeyi göz önünde tutmak gerekir.

Ş. 1. Heykelimiz, hem dokunma duyusundan, hem koku alma duyusundan aynı zamanda faydalandığı vakit, bu duyularla olan bağıntılarına dayanarak cisimlerin özelliklerini farkederek ve dolayısıyla da, ki türlü duyum hakkında genel birer fikir edinir ki bu duyumlar dokunma duyusunun duyumlarıdır: zira o bu sırada, bu kadar farklı örgenler üzerinde olup biten intibaları bir tek sınıfta toplayamaz.

Bu iki duyuya biz işitme duyusunu, görme duyusunu ve tat alma duyusunu karıştırdığımız vakit de durum böyledir. Demek oluyor ki heykelimiz kendisinde, genel olarak, beş türlü duyumu tanır.

Cisimler üzerinde düşünürken, kendi ör-genlerine etkide bulunmalarına yol açan, birbirine uymıyan beş ayrı tarza aldırış etmeksizin bu sırada bu cisimlerin genel özellikleri göz önünde tuttuğunu farzedecek olursak onda duyumlar hakkında genel bir kavram bulunacak, yani o, cisimlerin kendi üzerinde vücuda getirdikleri intibaların hepsinden yalnız bir zümre teşkil edecektir. Bu fikir ise, heykelin üç duyusu varken, yalnız iki duyusu bulunduğu zamankine göre daha genel olur; dört duyusu varken yalnız üç duyusu bulunduğu zamankine ilh...., göre de daha genel olur.

§. 2. Dokunma duyusundan mahrum kalınca o, öteki duyulardan hiçbirini kullanmaz bir durumdaydı; dolayısıyla de, bir koku, bir ses, bir renk ve bir tadı kendisine var gösterebilecek bir kuvvetle muhayyilesinin etkide bulunmuş olması ölçüsünde bunlardan bir zevk elde edebilirdi. Fakat şimdi, kokulu, sesli, dokunulabilir ve tadı olan cisimler hakkında bilgi ve bunların farkına varmaktaki kolaylık; artık muhayyilesinin aynı çabaları yapmaya ihtiyacı olmayacak kadar, arzu ettiği şeyi elde

etmesi için kendisine yarıyan pek elverişli birer vasıtaadır. Bundan dolayı da, bu cisimler ne kadar çok, kendisinin ulaşabileceği bir yerde olurlarsa, bilinmelerine yol açmış bulunan duyumlar üzerinde, muhayyilesi o kadar daha az çalışır durur. Demek oluyor ki muhayyilesi faaliyetini yitirecektir: fakat, madem ki koku alma duyusu, işitme duyusu, görme duyusu ve tat alma duyusu bundan dolayı daha çok yatkınlaşmış olacaklardır, öyleyse bunlar daha ince ve daha geniş bir ayırdetme kabiliyeti edinmiş bulunacaklardır. Böylece, bu duyuların dokunma duyusu ile birleşimleriyle kazandıkları şey, muhayyileden yana yitirmiş olduğu şeyden dolayı heykelin zararını karşılayıp dengelemiş olur.

Ş. 3. Duyumları, ona göre, nesnelerin bizzat özellikleri durumuna gelivermiş oldukları için o, birtakım cisimler görmeyince bu özellikleri ne tasarlıyabilir, ne de duyabilir. Bundan dolayı da bunların hepsi dokunma duyusunun kendisine yaptırmış olduğu koleksiyonların bazılarına girerler, uzayın birtakım özellikleri durumuna geliverirler; duyumların temel fikir dolayısıyla, bilgiler zincirine sıkıdan sıkıya bağlanırlar; hafıza ise, muhayyile gibi, bundan dolayı, heykel bütün duyularını henüz kullanmadığı zamankine göre daha çok zenginleşmiş olur.

Ş. 4. Koku alma duyusunu, işitme duyusunu, görme duyusunu ve tat alma duyusunu, her birini ayrı ayrı göz önünde tuttuğumuz vakit heykelimizin, bu duyuların kendisine iletmekte bulundukları intibalar karşısında tamamiyle edilgin kaldığını görmüştük. Fakat şimdi o, birçok fırsat ve vesilelerde, bu bakımdan etkin olabilir: zira onun elinde şimdi cisimlerin intibasına kendisini bırakıvermesi ve yahut bu intibalardan kaçınıvermesi için bir takım vasıtalar vardır.

Ş. 5. Ve yine görmüştük ki arzu, herhangi bir hâtırası kalan bir renge meyyal, ruhtaki melekelerin faaliyetine bağlı bir şey değildir. Fakat koku alma duyusunun dokunma duyusu ile birleşmesinden beri arzu, heykelde kokulu bir cisimden zevk almayı sağlayabilecek bütün melekelerin faaliyetini de içine alabilir. Böylece, heykel bir çiçeği arzu ettiği vakit hareket, koku alma duyusunun örgeninden, gövdenin bütün bölümlerine geçer; dolayısıyla de, onun arzusu, kendisinin başarabildiği melekelerin hepsinin faaliyeti durumuna geliverir.

Öteki duyuların faaliyetinde aynı şeyi görmek gerekir. Zira dokunma duyusu öteki duyuları olgunlaştırıp yetiştirmiş olduktan sonra, bunlara herhangi bir yardımda bulunabileceği her defasında bunlarla birlikte çalışmaya de-

vam eder.. Bu duyuları ilgilendiren her şeye karışır; kendilerine hepsinin de karşılıklı olarak yardımlaşmalarını öğretir ve; bütün ör-genlerimiz, bütün melekelerimiz, korunup kal-mamıza yarıyan nesnelere doğru yönelip 'git-mek alışkanlığını ona borçludur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜTÜN DUYULARINI KULLANAN BİR ADAMIN İHTİYAÇLARINA, HÜNERLERİ NE VE FİKİRLERİNE DAİR

Her cinsten birtakım seçik ve ayrı ayrı fikirler edinmek için işaretlerin ne kadar çok zaruri olduklarını ispat etmiş bulunduğum hatırlanırsa, heykelde çok kere, onun edinebileceğinden daha çok bilgi bulunduğunun farz ve tahmin eylediğime hükmedebilecektir.

Fakat, daha yukarda yapmış olduğum gibi, teori bilgilerini ve pratik bilgileri birbirinden ayırdetmek gerekr. İmdi bizi bir dile muhtaç eden birinci bilgilerdir, çünkü bunlar bir sürü seçik fikirlere dayanırlar, dolayısıyla de, bunları düzenle sınıflandırmak ve belirlemek için birtakım işaretlere ihtiyaç duyulmuştu.

Pratik bilgiler, aksine olarak, birtakım müphem fikirlerdir; bu fikirlerin bizi nasıl harekete geçirdiklerin farketmeye gücümüz yetmeksizin bunlar bizim faaliyet ve hareketlerimizi bir düzene koyarlar. Çünkü bunlar, kendi hükümlerimizden çok, hükümlerimizin bir sonucu olan alışkanlıkları edinmiş olduktan sonra artık, bunlarla birlikte oluveren hükümleri göremeden hareket ederiz; işte bunun için de bunların farkına varamayız. Bunun üzerine,

her ne kadar kendimizi iyi sevk ve idare edersek de, bunun nasıl olduğunu bilmeyiz, farkına varmadan bu işi yaparız; dolayısıyla de biz bir içten itişe, bilmediğimiz bir içgüdüye boyun eğerez: zira bu *içten itiş* ve *içgüdü* kelimeleri aslında aynı şeyi ifade ederler.

Duyumlarımızı kullanışımıza, zaruri olarak birtakım hükümlerin karıştığını kabul etmek zorunda kalındığı uzun zaman oluyor. Demek oluyor ki ben, heykelin kendi duyularını kullanmasını nasıl öğrendiğini kötü açıklayıp anlatmış olsam da, bu onun birtakım hükümler vermekte olmasına daha az gerçek bir duruma getirmeyecektir. İmdi kendisinin farketmediği bu hükümler, onu sevk ve idare eden içgüdüden ibarettir; bu hükümlere dayanarak edinmiş olduğu alışkanlıklar ise, benim *pratik bilgilerden kasteddiğim* şeydir. Bu hükümleri tamtmak için eğer ben bunları açıp anlatmak zorunda olsam bile, heykelin bunları kendi başıma gitirdiğini ileri sürmüyorum. O bunu yapamaz, çünkü kendisinin hiçbir anlatma vasıtası olmadığı için bu hükümleri tahlil edecek bir vasıtası da yoktur. Fakat birtakım alışkanlıklar edinmek için onun bu hükümleri vermesi yetmişti, dolayısıyla de bunların farkına varmaya artık onun ihtiyacı kalmamıştır. Bir çocuğun ancak, konuşmaya başlayınca hüküm vermeye ihtiyacını duymasay-

dı, muhakkak ki, bir dil öğrenmek ihtiyacını da duymuyacaktı. Demek oluyor ki bu çocuk, konuşmaya başladığı vakit, yani, kelimelere dayanarak, kendi düşüncesinin tahlilini yapmaya başladığı vakit zaten birtakım hükümler vermişti. Eskiden diyemeden yaptığı şeyden başka şimdi hiçbir şey dememektedir.

BİRİNCİ BAHİS

**Bu Adam, Kendi İhtiyaçlarını Seçerek
Gidermesini Nasıl Öğrenir?**

Ş. 1. Tabiatın eşyası, heykelimizin bütün ihtiyaçlarını tam zamanında karşılayacak şekilde düzene koyduğunu ve, yavrularını incitmekten korkan bir annenin ihtimamlarıyla ona dokunmak isterken, bu ihtiyaçlara ait en küçük tasalara varıncaya kadar hepsini önlediğini ve onun korunup barınması ödevini yalnız kendi üzerine aldığını tahayyül etseydik; bu durum bize, belki de gıpta edilmeye değer görünürdü. Böyle olmakla beraber böyle bir adam acaba nasıl bir adam olurdu? Derin bir atalete gömülmüş bir hayvan olurdu. Bu adam var bulunur ama var bulunduğu gibi kalır; kendini zar zor duyar. Çevresindeki nesnelerin farkına varamadığı için, kendisinde olup biteni gözetleyemediği için ruhu, duyularının bir geçit açtıkları bütün kavrayışlar arasında, hiç aldırış etmeden gelişigüzel yalpa vurup

durur. Aşağı yukarı hiç durmadan bir aynaya benzediği için bu adam yeni hayaller alır, dolayısıyla de, bunların hiçbirini alıkoyup hiçbir vakit saklamaz

Gerçekten de, acaba bu adamın, kendi kendisiyle ve dışarda bulunan şeyle uğraşmaya ne gibi bir fırsatı olacaktır? Tabiat, her şey kendi üzerine almıştır, dolayısıyla de, bu adamın ihtiyaçlarını o kadar tam zamanında karşılamıştır ki ona, arzu edecek hiçbir şey bırakmamaktadır. Ondandır her tasayı, her elemi uzaklaştırmak istemiştir: fakat onu zavallı yapacağından korkmuş olduğu için tabiat onu, değerlerini onun bilmediği ve bir gölge gibi gelip geçen birtakım duyumlardan dışarı çıkarmamaktadır.

Ş. 2. Onun için ben tabiatın: bu adamın tehdit edebileceği dertleri zamanında önlemek ödeviyle daha az uğraşır görünmesini; bu işi biraz da bu adamın üzerine yıkmasını ve, bu adamın ihtiyaçlarına zaruri olan bütün şeyleri onun ulaşabileceği bir yere koymakla yetinmesini direnerek istiyorum.

Bu bolluk ortasında heykel birtakım arzular duyar, fakat anında onun, kendi kendini tatmin edecek bir şeyi daima vardır. Bütün tabiat ona bekçi olup kalmış gibidir: heykeldeki huzurun bir sıkıntı ile kesilmiş olmasına zar zor razı olur olmaz tabiat buna pişman

olmuşa benzer ve, daha büyük bir tasayı tam zamanında karşılamak için bütün tedbir ve ihtimamlarını harcar. Bu çeviklik sayesinde onu pek çok musibetten uzaklaştırır, fakat pek çok hazdan da mahrum bırakır. Sıkıntı hafiftir, bunu takibeden arzu pek az bir şeydir, hemencecik ele geçirmek hiçbir ihtiyacın fazla çoğalmasına imkân vermez ve bunun bütün değerini teşkil eden haz da, ihtiyacın zayıf olmasıyla orantılıdır.

Heykelimizin huzuru bu kadar az kaçmış olunca denge, hemen daima, gövdesinin bütün bölümlerinde tutunur, onun huyu suyu da zar zor herhangi bir değişikliğe uğrar. Dolayısıyla o, uzun zaman korunup kalacaktır: fakat o, çok zayıf, dolayısıyla de ancak mümkün olan en az şeyi varlığa katan bir seviyede yaşar.

Ş. 3. Sahneyi değiştirelim ve arzu ettiği şeyi eline geçirmek için heykelin yenecek engelleri olduğunu farzedelim. Bu takdirde ihtiyaçlar giderilmiş olmazdan önce uzun zaman varolup gider. Başlangıcında zayıf olan sıkıntı duyulmaz bir şekilde daha şiddetli bir duruma gelir; tasaya döner, bazen de elem olup çıkar.

Tasa hafif olduğu müddetçe arzunun kuvveti azdır: heykel haz duymaya az acele eder: şiddetli bir duyum kendisini avundurabilir ve çektiği zahmete bir son verebilir. Fakat arzu

tasa ile artar; öyle bir an gelir ki, ancak tasarrufta derdine ilâç bulur ve yapacağını hırsla yapar: tutku oluverip çıkar.

Ş. 4. Heykel ilk defa bir ihtiyacı giderdiğ vakit bu ihtiyacı yine duyacağını sezmez. İhtiyaç giderilmiş olunca o kendi kendini ilk sükûnuna bırakır.

Böylece, bu sükûnu elde etmek için bir tedbire başvurmada, ancak şimdiyi düşünür, ancak kendisi ıstırap çekerken bir ihtiyaca yol açan sıkıntıyı önlemeyi düşünür.

Ş. 4. İhtiyaçları zayıf ve az oldukça, kendisi de bunları gidermek bakımından az engelle karşılaştıkça o, aşağı yukarı bu durumda kalakalır. Arzularını, hazlar ile elemelerin birbirine uymasından doğan menfaate dayanarak gidermeye yatkınlasıp alışmış olduğu için, onun görüşlerini şimdiki durumdan ötelere götürebilecek ancak, vaktinde görmediği için acısını çektiği dertlere acıların denenmiş olmasıdır.

Demek oluyor ki, ihtiyaçları giderecek şeyi az çok zamanında her bulamamış oldukça, bunları vaktinde sezecek bir alışkanlığı hemen edinmedikçe ve bunları önliyecek veya yatıştırarak tedbirleri almış olmadıkça o, bu ihtiyaçlarının sık sık vukubulduğunu ve bunlardan yana çekmiş olduğu işkenceleri farked-

mez. En az bir sıkıntısı dahi olmıyan zamanın-
de bile muhayyile ona, tam mâruz kalmış ol-
duğu bütün acıları hatırlatır ve bunları ona,
yine ezip bunaltmaya hazırmış gibi gösterir.
Bunun üzerine o hemen, ihtiyacın husule ge-
tirebileceği tasaya benzer bir tasa duyar; ihti-
yaç devam etmiş olsaydı, işkencesini çekeceği
şeye benziyen bir şeyin peşinden ıstırabını du-
yardı.

Yapıp yapacakları yalnız bundan ibaret
olsaydı muhayyile kim bilir onu ne kadar za-
vallı bir duruma getirirdi! Fakat çok geçme-
den muhayyile, birçok defa kendisini dindir-
meye yaramış olan nesneleri onun gücünün
önüne getirir. Bu andan itibaren muhayyile
ona hemen hemen tasarrufun tattırdığı hazla-
rın aynını tattırır ve sanılır ki ona, gelip geç-
miş bir dert hakkındaki tasayı ancak, gele-
cekte gözü olduğu bir tasarrufu sağlamak
maksadiyle vermiştir.

Demek ki, korku onu, eskiden çekmiş ol-
duğu acılara benziyen acılarla tehdit ettiği
halde ümit onu, bunları önceden sezmek ve-
yahut bunların çaresini bulmakla okşayıp du-
rur: biri de, öteki de; henüz varolmıyan ve
hattâ hiçbir zaman varolmıyacak bir zamanla
kendisini uğaştırmak duyusunu bol bol ondan
çekip alırlar; bu iki tutkudan, birtakım ted-
birlere duyulan ihtiyaç ile, bu tedbirleri almak

mahareti doğar. Demek oluyor ki heykel, tehlikelerin tekerrür etmesine ve önlenmeleri az veya çok güç olmasına göre bu iki tutkunun her ikisinden de sırasıyla geçer durur; dolaşısıyla bu tutkular da, her gün yeni yeni kuvvetler kazanır. Heykel, her vesileyle ürker veya kıvranır. Ümitteyken muhayyile, onun önündeki bütün engelleri kaldırır, nesneleri ona en güzel taraflarıyla gösterir ve az sonra bunları eline geçireceğini kendisine anlatır: bu durumu, onu çok kere, tasarruftan da çok bahtiyar yapan bir yanılsamadır. Korkudayken, bütün felâketleri hep bir arada görür, bunlar onu tehdit eder, bu felâketlerin kendisini bunaltmış olacağı zamanın eşiğine varır, bunları önleyecek hiçbir çare bilmez ve bunları sezinsemekle belki de daha zavallı olur.

Ümit veya korku ile az çok bir bağlantısı olan nesnelerin hepsini muhayyile ona işte böyle gösterir. Bu tutkulardan bazen biri, bazen de öteki üstüne gelir; bazen de her ikisi öylesine denkleşir ki hangisinin ötekine baskın çıktığını belirlemek mümkün olmaz. Kendi konup kalışına gerekli olan ölçüler üzerinde heykeli daha becerikli kılmaya yarıyan bu tutkular onun ne çok bahtiyar, ne de çok bedbaht olmasını önler gibi görünürler.

§. 6. Deneye deneye, ihtiyaçlarını giderebileceğini öğrenmiş olduğu çin, bunlardan

hangisini seçeceğini düşünür durur. Şimdiye kadar kaçınmış veya aranmış olduğu nesnelerin faydalarını veya mahzurlarını inceler. Çok kere aşırı derecede acele ile karar vermiş ve, kendi tutkularının ilk kıpırdanışlarına körü körüne boyun eğmiş olduğu çin düşmüş bulunduğu yanılmaları hatırlar. Kendi kendini daha iyi idare etmemiş olduğuna hayıflanır. Edinmiş olduğu bilgilere uyarak kendi kendini sevk ve idare etmesinin ve, bu bilgileri kullanmaya yatkınlaşıp alışıarak da, kendi duygularına karşı koymayı ve hattâ bunları yenmeyi yavaş yavaş öğrenmesinin kendine kalmış olduğunu sezinser. Böylece, eleme önlemekle ilgilendiği için o, aklın iradesine karşı edineceği baskıyı genişletmek ve hür bir duruma gelmek için tutkuların baskısını kırıp azaltır¹.

§. 7. Bu durumda o, haz ve elemlerine yol açabilecek nesneleri; bunları yeteri kadar tanımamış olduğu için ıstırap çektiğini ve bunları daha iyi tanıması için de denemenin, her şeyin kendi elinde olacağını gösterdiğini bildiği ölçüde inceler. Böylece araştırmalarının düzenini kendi ihtiyaçları belirlemiş olur. Demek oluyor ki bunların en şiddetlileri ve en çok sık sık vukubulanları, yaptığı ilk araştırmalara onu zorlayanlardır.

¹ Bu eserin sonundaki inceleme yazısına bakınız.

§. 8. Kendi korunup kalışına en zaruri olması dolayısıyla beslenme ihtiyacı böyledir. Açlığını gidermekle o gücünü kuvvetini tazelemiş olur, ve bütün melekelerinden faydalanması için bu gücü kuvveti tazelemenin önemli olduğunu duyup kavrar. Öteki bütün ihtiyaçları bu ihtiyacın önünde kendilerini bırakıverirler. Görme duyusu, dokunma duyusu ve koku alma duyusu ancak, tat alma duyusunu okşiyabilecek şeyi bulmak ve sağlamak için yapılmışa benzemektedirler. Demek oluyor ki o, kendi bakışlarına tabiatın sunduğu şeyle yeni bir ilgiyle ilgilenir. Artık tecessüsü, nesnelerin rengini, kokusunu, biçimini vesairesini farketmekle yetinmez. Eğer bu özelliklere dayanarak nesneleri inceliyorsa bunun sebebi bilhassa, kendisini beslemeye elverişli olanlarını öğrenmektir. Demek oluyor ki o, tadı iyi mi, yoksa kötü mü olduğuna hüküm vermeden, yemiş olduğu bir meyveyi hiç görmez, ona hiç dokunmaz, onu hiç koklamaz. Bu meyveyi görmekten, koklamaktan duyduğu hazzı bu hüküm çoğaltır: bu duygu da ötekilerine onun daha büyük bir değer vermesine yardım eder. Bunun bilhassa koku alma duyusu ile pek çok bir benzerliği vardır. Meyvaların kokusu onu, tat alma örgenine sahip olmazdan öncekine kıyasla çok daha az ilgilendirir; tat alma duyusu ise, eğer heykel koku alma duyusundan mahrum olsaydı bütün inceliğini yitirmiş olur-

du. Fakat bu iki duyuyu kendisinde bulunduğu andan itibaren, bunlara ait duyumlar birbirine karışır, dolayısıyla de daha nefis bir duruma geliverirler.

Artık o, kendi fikirlerine, bunların daha önceleri sahip bulundukları düzenden bambaşka bir düzen verir; çünkü, onun melekelelerine yön verip belirliyen ihtiyacın kendisi de onu şimdiye kadar harekete geçirmiş olan ihtiyaçlardan çok farklıdır. Henüz hiç dikkat etmemiş olduğu nesnelere, bir çıkar umarak, göz kulak kesilir; kendini besliyebilecek nesneler ise onun daha çok sınıflara ayırdığı nesneler olur. Bunları, aynı zamanda filân renkte, filân kokulu, filân biçimde veya filân tatlı imiş gibi göz önünde tutarak bunlar hakkında birtakım çapraşık fikirler vücuda getirir; sonuç olarak da bunlar dolayısıyla, birçoklarında müşterek olan özellikleri göz önünde tutarak birtakım soyut ve genel fikirler vücuda getirir.

Ş. 9. Bunları birbirleriyle kıyaslar, dolayısıyla de önce kendisinin en çok hoşuna giden bir tat bulmuş olduğunu hatırladığı bu meyvalarla tercih yoluyla beslenmesini arzu- lar. Sonunda bu besine yavaş yavaş yatkınllaşıp alışır; dolayısıyla de, buna karşı edindiği alışkanlık bazen o kadar büyük oluverir ki, heykelin yaptığı tercihe hazzın kendisi kadar etkide bulunur.

Demek oluyor ki heykel hükümleri, bunları kullanmaktan duyduğu hazla karıştırır. Eğer karıştırmasaydı yalnız kendini beslemek için bir şey yemeye meylederdi. Fakat şu: *iyidir, nefistir, başka her meyvadan daha iyidir*, hükmü, bir meyvanın husule getirebildiği duyumu bir ihtiyaç durumuna getirir. Bu takdirde, onu beslemeye yeten şey onun zevkını sağlamaya yetmez. Onun iki ihtiyacı vardır: birine besin mahrumluğu; ötekine de, tercih edilmeye değer bir lezzet mahrumluğu yol açar; bu beriki ise, arasına onu aldatan, dolayısıyla de ona ihtiyaçtan fazlasını yedirten bir açlıktır.

Ş. 10. Bununla beraber onun tat alma duyusu bazı meyvalara karşı vurdum duymaz bir duruma gelir: bunun üzerine o, ya bu meyvalardan tamamiyle tiksindir, yahut da bunları hâlâ yemek istese bile bu işi ancak alışkanlık dolayısıyla yapar. Bu son durumda daima, eskiden tadına bakmış olduğu gibi yine tadını alacağını umarak bu meyvayı yer. Buna o kadar çok yatkınlaşıp alışmıştır ki o daima, artık kendisinin anlayamayacağı bir hazı yeni baştan bulacağını tahayyül eder; bu fikir ise onun bu meyvaya karşı olan arzusunun ayakta tutmaya yarar.

Umduğu şeyde aldanınca arzusu büsbütün şiddetlenir. Yeni deneyişlerde bulunur, hem

de artık devam edemiyecek bir duruma gelinceye kadar bu deneyişlerde bulunup durur. Düştüğü aşırırılıkların, işte bundan dolayıdır ki, çok kere sebebi mütenakız bir alışkanlık ve, muhayyilenin kendisine hiç aralık vermeksizin çiziverdiği ve daima da kendisinden sıyrılıp kurtulan bir hazzın gölgesidir.

§. 11. Heykel bundan cezasını çeker. Çok geçmeden elem ona, hazzın amacının, kendisini sırf şimdi bahtiyar kılmak olmayıp kendisinin korunup kalmasına yardım etmek de olduğunu; yahut daha doğrusu kendi meleke-lerini kullanmak kabiliyetini ona yeni baştan sağlamak için gücünü kuvvetini yeni baştan tazelemek de olduğunu haber verir: zira o, korunup kalmanın ne demek olduğunu bilmektedir.

§. 12. Eğer tabiat kendisine karşı duyduğu sevgi dolayısıyla bu sonuçlara birtakım hoş duyguları bağlı kılmış olmasaydı onu aldatmış olur ve kendisi de aldanmış olurdu: heykel, kendi saadetini arandığını sanırken, sadece kendi helâkini hazırlamış olurdu.

Fakat bu ikazlar, heykelin eninde sonunda kendi arzularını dizginlemesi gerektiğini öğretmedikçe tekrar edilemezler. Zira bir şeyin ardı sıra gelen bir başka şeye, o şeyin sonucu olarak bakmak kadar tabii bir şey olmaz.

Bu andan itibaren heykel artık, daha önce ıstırabını çekmiş olduğu bütün dert ve elemeleri muhayyile hemen kendisine yeni baştan çizivermedikçe bu gibi arzuları duymıyacaktır. Bu görüş onu, daha çok hoşuna giden nesnelere varıncaya kadar her şeyden korkutur; dolayısıyla de o, çekişip duran ki tasa arasında kalakalır.

Eğer zahmet ve sıkıntılara ait fikir az canlı olarak uyanırsa korku zayıf olur, dolayısıyla de, sadece az bir mukavemette bulunur. Eğer bu fikir canlı ise korku kuvvetli olur, dolayısıyla de, ne yapacağına karar vermez durumda daha uzun boylu kalıp gider. En sonra da, bu fikir, arzuyu tamamiyle söndürecek kadar, şiddetle arzu edilmiş olan bir nesneye karşı bir tiskinti duygusu uyuracak kadar kuvvetli olabilir.

En çok sevdiği meyvaları seçmekte haz ve elemi aynı zamanda gördüğü için o, daha dikkatle beslenmesini işte böyle öğrenir ve, arzularını gidermekte daha çok engelle karşılaştıkça da bu iş onu daha büyük ihtiyaçlarla karşı karşıya getirir. Zira, besin ihtiyacının yol açmış bulunduğu tasaya onun bir çare bulması yetmez; bundan başka, bir hazdan mahrumluğun husule getirdiği tasayı da yatıştırması da gerekir.

İKİNCİ BAHİS

Kendi Kendine Bırakılmış Olan Bir Adamın Duumuna Dair Ve Bu Adamın Karşılaşabileceği Arızalar Kendisinin Olgunlaşıp Yetişmesine Nasıl Yardım Etmektedirler.

§. 1. Kendisini beslemeye elverişli olan nesneleri hakkında bilgi edinmiş olunca heykel, yenmek zorunda kalacağı engellere göre, kendi besiniyle uğraşmaya az çok mecbur kalacaktır. Böylece onu, kendisini tamamiyle bu ihtiyaca vermiş olduğu için başka hiçbir bilgi edinmiyeceği bir yerde ve bir durumda farzedebiliriz.

Eğer biz engellerin sayısını azaltırsak onu, duyularının her birinde kendilerini gösteren hazlar kendilerine çekeceklerdir Bu duyuların dikkatini çeken her şeyle o ilgilenecektir. Sonunda da her şey onun tecessüsünü besleyip ayakta tutacak, tecessüsü kıskırtacak, artıracaktır; dolayısıyla o da bir, kendisini beslemeye elverişli nesneleri incelemeye bir de, çevresindeki her şeyi incelemeye sırasıyla geçecektir.

§. 2. Tecessüs bazen onu kendi kendini de incelemeye sürükler. Duyularını, bunların kendisine ilettikleri intıbaları, kendi hazlarını, zahmetlerini, ihtiyaçlarını, bunları gidere-

cek çareleri gözden geçirir; dolayısıyla de sakınacağı veyahut aranacağı şey hakkında bir nevi plân hazırlanmış olur.

§. 3. Bazen de o, dikkatini çeken nesneleri daha özel olarak inceler. Bunlarda sezdiği farklara göre bunlardan ayrı ayrı sınıflar vücuda getirir; dolayısıyla, kendi soyut kavramlarının sayısı; görmek, koklamak, tatmak, işitmek ve dokunmak hazzıyla tecessüsünün kıskırtılmış olması ölçüsünde çoğalır.

Tecessüs onun gözlerini hayvanların üzerine çeker çekmez, bunların kendisi gibi hareket ettiklerini ve beslendiklerini, işlerine yarayan her şeyi yakalamak için bunların birtakım örgenleri; kendilerini sevk ve idare için gözleri saldırmak veya savunmak için silâhları; tehlikeden kurtulmak için bir çeviklik veya bir maharetleri; tuzaklar kurmak için bir hünerleri bulunduğunu görür; dolayısıyla de o, bu hayvanları, biçimleri, renkleri ve hele, kendisini büsbütün hayrette bırakan özellikleri ile ayıreder.

Bunların sunduğu renklerden hayretlerde kalır ama bu hayreti en kuvvetli olanlarının, kanlarını döküp cansız ve hareketsiz yere serdikleri daha zayıf olanlarını gördükçe büsbütün artar. Bu manzara ona hayattan ölüme geçişi iyice tersim eder: fakat kendisinin de

aynı tarzda sona erebileceğini düşünemez. Hayat ona o kadar tabii bir şey geliyor ki, o kendisinin bundan nasıl mahrum olabileceğini aklından geçiremez. Sadece: elemle karşı karşıya bulunduğunu, kendisini inciltebilecek, parlayabilecek birtakım cisimlerin varolduğunu bilir. Fakat deneyiş ona, bu cisimleri tanımasını ve bunlardan sakınmasını öğretmiştir.

Demek oluyor ki o, birbirleriyle savaşan duran hayvanların arasında en büyük bir güvenle yaşamaktadır. Kâinat, kendisinin sadece bir seyredici bulunduğu bir tiyatrodur; dolayısıyla o da, bu tiyatro sahnesini günün birinde kanlara boyacağını asla kestiremez.

§. 4. Bununla beraber düşmanın birinin üzerine yürüyüverir. Kendisini tehdit eden felâketleri bilmediği için bu düşmandan sakınmasını hiç aklından geçirmez; dolayısıyla de canavarcasına bir denemede bulunur. Kendisini fırlatılan cisimlerin bir bölümünden kendini kurtaracak kadar kuvvetli olduğu için kurtulur: şimdilik sadece az tehlikeli yaralar berele almıştır. Fakat bu hayvan hakkındaki fikir onun hafızasına nakşolup kalmıştır, bu hayvanın kendisine saldırmış olduğu şart ve durumların hepsine bağlanıp gider. Bu hayvan kendisine bir ormanda mı saldırmıştır? Bir ağacı görmek, yaprakların hışırtılarını işitmek onun gözlerinin önüne tehlikenin hayalini getirecektir. Dehşetli korkmaktadır. Çün-

kü zayıftır; kendi durumunun gerekli kıldığı tedbirleri henüz bilmediği için bu korkunun tazelendiğini duyar; her şey onun için bir dehşet konusu durumuna geliverir, çünkü felâket fikri, rasladığı her şeye o kadar kuvvetle bağlanmıştır ki o, korkulması gereken şeyi artık ayırdetmesini bilemez. Bir koyun onu dehşete düşürür ve, bu koyuna dokunmaya cesaret etmesi için de, henüz kendisinde duyamayacağı bir cesaret ihtiyacı vardır.

İlk şaşkınlığından kendine gelir gelmez kendisinden hayvanların kaçtığını görünce âdeta şaşırıp kalır. İkinci bir defasında, böylece sonunda, onlardan korkacak bir şey olmadığına kanaat getirir.

Tasasını silkip henüz atmışken ilk düşmanı açıkça görünür veyahut da hattâ bir başka düşmanı kendisine saldırıverir. Bu yeni tehlikeden, az çok zedelenmiş olmadan kurtulmaz.

Ş. 5. Bu türlü ârızalar onu taslandırır, gitgide sıklaştıkları ve sonuçları daha da can sıkıcı olduğu ölçüde onu allak bullak ederler. Bunlardan dolayı duyduğu dehşet, gövdesinin bütün bölümlerinde şiddetli ürpertilere yol açar. Tehlikeler geçer, fakat ürpertiler sürüp gider veyahut her an yenileşir, dolayısıyla de bu ârızaların hayalini yeni baştan çiziverirler. Bu gibi olaylardan uzak bulunması az veya çok muhtemel olduğuna göre şart ve durumları

birbirinden ayırdedemiyeceği için o, kendisini uzaktan uzağa tehdideden bir tehlikeye karşı duyduğu tasanın aynını duyar. Bu iki tehlikenin her ikisinden de aynı derecede kaçır, çünkü kendini güven altına alması için çok geç davranmış olduğu vakit bütün zayıflığını duyar. Böylece, korkusu ümidinden daha etkin bir duruma gelivererek o, bunun kıpıdanışlarını büsbütün takibeder: dolayısıyla de o, eline geçirebileceği nimetleri elde etmek için aldığı tedbirlerden daha çok, karşı karşıya bulunduğu felâketlere karşı tedbirler alır. Demek oluyor ki o, kendisiyle savaşı hayvanları tanımaya çabalar, bu hayvanların barınır göründükleri yerlerden kaçır: kendisi gibi zayıf olan hayvanlara, bu hayvanların yaptıklarını görerek bunlardan niçin korkacağına kanaat getirir. Bu zayıf hayvanların kapılmış oldukları dehşet kendisinin kapılmış olduğu dehşeti iki kat yapır; bunların kaçı, haykırı, kışkı kendisini tehdidtmekte olan tehlikeyi ona haber verirler. Bazen bir oyun yaparak kuvvetli hayvanlardan sakınmasını inceler; bazen de tesadüfün eline geçirttiği her şeyi korumak için yakalayır; tabiatın kendisinden esirgemiş olduğu silâhları hünerle, fakat pek ağır ağır telâfi eder; kendini korumasını yavaş yavaş öğrenir; savaştan başarı ile çıkar; kendi başarıları ile kıvandığı için de bazen kendisini tehlikenin üstüne çıkaran ve hattâ

atak yapan bir cesaret duymaya başlar. Bunun üzerine her şey başka türlü görünmeye başlar; görüşleri başka, menfaatleri başka olur; tecessüsü onun konularını değiştirir, dolayısıyla de beslenmek ihtiyacına göre korunması işiyle çok kere daha çok uğraştığı için o kendinin, sadece daha üstün olarak dövüşmesini düşünür durur.

Ş. 6. Çok geçmeden yeni felâketlerle karşılaşır. Mevsim hemen birdenbire değişir, bitkiler kuruyuverir, yeryüzü kuraklaşır ve o da, kendisini her yanda tedirgin eden bir hava solur. Sıcaklığını idame edebilecek her şeyle örtünmesini ve, mevsimin zulümlerine karşı daha çok güvende olabileceği yerlere kaçıp sığınmasını öğrenir.

Bununla beraber, her türlü besin yokluğunda çok kere ıstırap çekmekle karşı karşıya geldiği için, hüner ve kuvvetin bazı hayvanlara karşı kendi üstünlüğünü sağlayan durumdan faydalanır: bu hayvanlara saldırır, bunları yakalar ve parçalar yer. Artık bundan başka beslenecek çaresi kalmadığı için o, birtakım hileler, silâhlar tasarlar: ve dövüş kendisine besin kadar tabii bir şey olduğu ölçüde de bu hünerde daha çok başarı gösterir. Böylece o, ister saldırmak için, isterse de savunmak için olsun, bütün hayvanlarla savaşa girişmiş olur.

Deneyiş ona işte böyle birtakım dersler verir, bu işi ona çok kere kendi kanı ile ödetir.

Ş. 1. Beslenmek, her türlü ârızaya karşı savunmak ve kendi tecessüsünü gidermek: heykelimizin bütün tabii ihtiyaçları işte bunlardan ibarettir. Bu ihtiyaçlar onun sırasıyle hem melekelerine kesin bir yön verirler, hem de onun edinmekte olduğu bilgilerin ilkesi olurlar. Bazen şart ve durumlardan üstün olduğu için o kendi arzularına serbestçe bir yol açar; bazen de, şart ve durumlardan bunaldığı için, kendi felâketlerini kendisi sürükleyip durur. Eğer başarılar arasında birtakım başarısızlıklar da olmuşsa başarısızlıklar da başarılarla onarılıp dengelenir; bu nesneler ise sırasıyle hem zahmetlerine hem de zevklerine engel olur gibi görünür. Demek oluyor ki güven ile güvensizlik arasında yalpa vurur durur ve, ümitleri ile korkularını sallayıp durarak bir an içinde saadetine ve felâketine kavuşur. Yalnız deneyiş onu tehlikelerin üzerine belli belirsiz çıkarır, kendi korunup kalmasına zaruri olan bilgilere yükseltir ve, kendisini sevk ve idare edecek olan alışkanlıkların hepsini ona edindirir. Fakat deneyiş olmadan hiçbir bilgi olmayacağı için, ihtiyaçlar olmadan da hiçbir deneyiş ve, hazlarla elemelerin gidiş gelişi olmadan da hiçbir ihtiyaç olmayacaktır.

Demek oluyor ki her şey, biz daha bu esere başlarken ortaya koymuş olduğumuz ilkenin meyvasıdır.

Hazlarındaki ve elemelerindeki hisselerine göre heykelin nesneler hakkında vermekte olduğu hükümleri biraz sonra inceliyeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BAHİS

Kendi Kendine Bırakılmış Olan Bir Adamın,
Eşyanın İyiliği Ve Güzelliği Hakkında Vere-
bileceği Hükümlere Dair

Ş. 1. *İyilik ve güzellik* sözleri, eşyanın hazlarımıza ne suretle yol açtıklarını ifade ederler. Sonuç olarak, duygulu her yarattığın bir güzellik ve bir iyilik hakkında kendisine göre birtakım fikirleri vardır.

Gerçekten de, koku alma duyusuna veya tat alma duyusuna hoş gelen her şeye *iyi* ve, görme duyusuna, işitme duyusuna veya dokunma duyusuna hoş gelen her şeye de *güzel* denir.

İyi ve güzel, tutkulara veyahut zihne de bağlıdırlar. Tutkuları okşıyan şey iyi, zihnin tat aldığı şey güzeldir ve; hem tutkuların, hem de zihnin hoşuna giden şey de hem iyi, hem de güzeldir.

§. 2. Heykelimiz hoş kokuları ve tatları ve, kendi tutkularını okşıyan nesneleri bilmektedir: demek oluyor ki onun, iyilik hakkında birtakım fikirleri vardır. Gördüğü, işittiği, dokunduğu; zihninin de haz duyarak bildiği nesneleri de bilmektedir: öyleyse onun, güzellik hakkında da birtakım fikirleri vardır.

§. 3. Bundan çıkan bir sonuç da, güzel ile iyinin hiç de mutlak olmayışdır: bunlar, kendileri hakkında hüküm veren kimsenin huyuna suyuna ve bu kimsenin yapılış tarzına bağlıdır¹.

§. 4. İyi ve güzel, birbirlerine karşılıklı olarak yardımda bulunurlar. Heykelin gördüğü şeftali; renklerinin canlılığı dolayısıyla onun hoşuna gider: bu şeftali, onun gözlerine güzel gelir. Onun muhayyilesinde teressüm ediverir vermez bu şeftali daha çok zevkle görülür olur, dolayısıyla de daha güzel gelir.

¹ Bu bahsın başlığını gözden kaçırnamalıdır. Biz, yalnız başına yaşayan bir adamı göz önünde tutmaktayız ve eşyanın iyilik ve güzelliğinin neden ibaret olduğunu aramaktayız, sadece bu adamın bu eşya hakkında verebileceği hükümleri araştırmaktayız. Bu adamın, iyi olduğuna hükmedeceği her şey, ahlâk bakımından iyi olmayacaktır: güzel olduğuna hükmedeceği her şeyin de, gerçekten güzel olmayacağı gibi.

Heykel bu şeftaliyi yer; bunun üzerine bu şeftaliyi görmek hazzı, onu tatmak hazzına karışır: böylece bu şeftali daha iyi olur.

Ş. 5. Faydalı olmak, eşyanın güzel ve iyi olmasına yardım eder. Sırf görüldükleri ve tadıldıkları için duyulan haz dolayısıyla iyi ve güzel olan meyvalar, bize taze bir zindelik vermeye elverişli bulunduklarını düşündüğümüz vakit, daha iyi ve güzel olurlar.

Ş. 6. Yenilik ve nedret de bunun böyle olmasına etkide bulunurlar: zira zaten kendisi iyi ve güzel olan bir nesnenin verdiği şaşkınlık, bu şeyi ele geçirmekteki güçlüğe katılınca, bunu ele geçirmekten duyulan hazzı artırır.

Ş. 7. Eşyanın iyi ve güzel olması, bir tek fikre, yahut da, kendi aralarında birtakım bağıntıları bulunan bir sürü fikre dayanır. Bir tek tat, bir tek koku, iyi olabilirler ışık güzeldir, tek başına alınacak bir ses de güzel olabilir.

Fakat ortada bir sürü fikir varken bir nesne, fikirlerin daha çok ayırdedilebilmeleri ve aralarındaki bağıntıların da daha iyi sezilebilmeleri ölçüsünde daha iyi ve daha güzel olur: zira bu takdirde daha çok haz duyulur. Aynı derecede hoş birçok tatlar alınan bir meyva, bu tatlarının yalnız biri dolayısıyla da-

ha iyi olur: renkleri karşılıklı olarak birbirlerine parlaklık sağlayan bir nesne ışığın kendisinden daha güzeldir.

Örgenler ancak bir miktar duyumu doğrudan doğruya alabilirler; zihin aynı zamanda ancak bir miktar fikri kıyaslayabilir: pek aşırı bir çokluk kargaşalığa yol açar. Öyleyse böyle bir çokluk hazzı, dolayısıyla de, eşyanın iyilik ve güzelliğine zarar verir.

Az sayıdaki duyumlar veya fikirler de, bunlardan herhangi biri ötekilerine aşırı derecede baskın çıkarsa, birbirlerine karışır. Demek oluyor ki, son derece güzellik için, bunlar arasındaki halitanın az çok birtakım oranlara göre yapılmış olması gerekir.

Ş. 8. Heykelimizin daha çok fikir ve daha çok bağıntı kavrayabilmek üstünlüğü kendi örgenleri ile kendi zihininin faaliyet ve mümaresisi sayesinde. Demek oluyor ki iyi ve güzel, kendi melekelerini kullanmasını öğrenmiş olduğu kolaylığa da bağlıdırlar. Bir zamanlar çok iyi veya çok güzel olmuş bulunan filân şey artık böyle olmayabilir; halbuki heykelin hiç dikkat etmemiş olduğu bir başka şey de günün birinde son derece iyi veya son derece güzel oluverir.

Başka bir şey de olduğu gibi bunda da heykel, yalnız kendisine göre hüküm verecek-

tir. Örneklerini önce, kendi saadetine en çok doğrudan doğruya yardımları dokunan şeyler arasından seçip alır; sonra da, bu örneklerle dayanarak öteki nesneler hakkında bir hüküm verir; dolayısıyla de bu nesneler kendisine, ona daha çok benzer oldukları vakit daha güzel görünürler. Zira bu kıyaslamadan sonra o, bu ana kadar hiç tatmamış olduğu bir hazzı, bu eşyayı görmekte bulur. Meselâ dalları meyva dolu bir ağaç onun hoşuna gider ve, üzerinde hiçbir meyva bulunmayan, fakat meyvalı ağaca az çok benzeyen bir başka ağacın görünüşünü de ona hoş gösterir.

§. 9. Şart ve durumlara göre heykelin vereceği türlü türlü hükümleri tahayyül eylemek mümkün değildir: zaten böyle bir şey oldukça yararsız bir araştırma da olurdu. Bizim için olduğu gibi onun için de, gerçek bir iyilik ve gerçek bir güzellik olduğunu göz önünde tutmak ve, onun bu konuda daha az fikirleri bulunmasının, daha az ihtiyaçları, daha az bilgileri ve daha az tutkuları olmasından ileri geldiğini gözden kaçırmamak yeter.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

Kendi Kendine Bırakılmış Olan Bir Adamın
Bağlı bulunduğu Nesneler Hakkında Verebileceği Hükümlere Dair

§. 1. Heykel, kendisini çevreliyen her şeye karşı olan bağılılığını her an duyar. Nesneler çok kere onun dilek ve isteklerine uygun gelirler ama yaptığı tasarılarına da hemen hemen aynı ölçüde karşı gelirler: onu zavallı yaparlar veyahut da arzu etmekte olduğu saadetin ancak bir bölümünü sağlarlar.

Yapmak niyetinde olmadığı hiçbir şeyi yapmadığına kani bulunduğu için, herhangi bir faaliyet sezip bulduğu her yerde bir maksat gördüğünü sanır. Gerçekten de ancak kendisinde sezip farkeylediği şeye göre bir hüküm verebilir; dolayısıyla de, kendi hükümlerini daha iyi düzene koyabilmesi için onun birçok şeyleri görmesi gerekir. Demek oluyor ki, hoşuna giden şeyin kendisinin hoşuna gitmeye niyeti olduğunu ve onu tedirgin eden şeyin de kendisini tedirgin etmeye niyeti bulunduğunu sanır. Bundan dolayı da sevgi ve kini, mesut veya bedbaht olmasına niyetli olan gizli maksadın, kendisine etkide bulunan her şeyde daha çok belli olacak bir şekilde kendini göstermesi ölçüsünde birtakım tutkular oluverip çıkarlar.

§. 2. Bunun üzerine artık o, nesnelerin kendisine sağlayabileceği hazları elde etmesini ve kendisini tehdideden zahmet ve sıkıntılardan uzaklaşmasını arzu etmekle yetinmez: bunların kendisini nimetlere garketmek ve ba-

şında dolaşan her türlü felâketleri uzaklaştırmak niyetinde olmalarını diler: bir tek sözle, bunların kendisine elverişli olmalarını diler, dolayısıyla de bu arzu bir çeşit yalvarış olur.

Sanki güneşe başvurur gibidir; ve güneşin kendisini aydınlatması ve ısıtmasının kendisini aydınlatmak ve ısıtmak niyetinde olmasından ileri geldiğine hüküm verdiği için de ona, kendisini aydınlatmasını ve ısıtmasını yalvarır. Ağaçlara başvurur ve, meyvalı olmanın veya olmamanın yalnız kendi ellerinde olduğundan şüphe etmediği için bunlardan meyva ister. Bir tek sözle, kendisinin bağlı bulunduğunu sandığı eşyanın hepsine başvurur.

Duyularını tedirgin eden şeyin sebebini eşyada bulmaksızın, sıkıntı çekip acı mı duyar? Öyleyse hiç durmaz, yatıştırılması gereken görünmez bir düşmana başvurur gibi hemen eleme başvurur. Böylece kâinat, kendi saadetini sağlamaya çalışmaları için yalvardığı birtakım görünür ve görünmez yaratıklarla doluverip taşar.

Kendi bağımlılığı üzerinde durup düşünmeye başladığı vakit onun ilk fikirleri işte böyledir. Başka şart ve durumlar başka hükümlere yol açacaklar ve onun yanılmalarını çoğaltacaklardır. Bâtıl fikir ve inanışların insanı

sürükleyip düşürebileceği sapıklıkları başka bir yerde göstermiştim: fakat iyi kullanılacak aklın bu konuda yapabileceği keşifler hakkında bilgi edinmek için, aklı başında olan filozofların eserlerine başvurulmasını sağlık veriyorum.

BEŞİNCİ BAHİS

Duyulara Çarpan Özelliklerin Varlıkları Hakkında Verdiğimiz Hükümlerin Kesin Olmayışlarına Dair

Ş. 1. Heykelimizin kendisinin de ses, tat, koku, renk olmuş bulunduğunu hatırladığını tahmin ediyorum: bu duyuları dışarı mal etmeye alışmak bakımından ne kadar zorluk ve sıkıntı çekmiş olduğunu kendisi bilir. Öyleyse acaba nesnelerde birtakım sesler, birtakım tatlar, birtakım kokular, birtakım renkler var mıdır? Onu bu hususta kim temin edebilir? Bunu yapacak muhakkak kine işitme duyusu, ne koku alma duyusu, ne tat alma duyusu, ne de görme duyusudur: bu duyular kendi başlarına ona ancak, kendisinin karşılaştığı değişmeler hakkında bir bilgi verebilirler. O, önceleri, bu duyuların kavrayabildikleri intibalar da yalnız kendi varlığını duymuştu; bugün de bu duyular bu intibaları ona duyuruyorsa

bunun sebebi, bu duyuların dokunma duyusunun tanıklığına dayanarak hüküm vermek alışkanlığını edinmiş olmalarıdır. Öyleyse acaba bu varlıkta hiç olmazsa bir uzam var mıdır? Fakat heykelde, dokunma duyusu bulunduğu vakit o, yine de kendi öz değişmelerini farketmiyorsa acaba neyin farkına varır? Demek oluyor ki dokunma duyusuna, öteki duyulardan daha çok güvenilemez: ve madem ki seslerin, tatların, kokuların ve renklerin nesnelerde bulunmadıkları kabul ediliyor, öyleyse, uzamın da bu nesnelerde varolmaması muhtemeldir¹.

¹ Belki de denilecek ki: hiç uzam yoksa hiçbir cisim de olmaz. Ben hiç uzam olmadığını söylemiyorum; sadece onu kendi öz duyularımızda sezdiğimizizi söylüyorum. Bundan da şu çıkar ki: biz cisimleri hiç de kendilerinde görmemekteyiz. Onlar belki yaygın, hattâ lezzetli, sesli, renkli ve kokulu durlar: belki de bunların hiçbirisi değildirler. Ben ne bunu, ne de ötekisini tutuyorum; dolayısıyla de, cisimlerin bize görünmekte oldukları gibi veyahut bambaşka bir şey olduklarını ispat edilmiş olmasını bekliyorum.

Cisimlerde hiçbir uzamın bulunmuş olmaması bunların varlığını inkâr etmeye bir sebep değildir. Kabul edilebilecek ve akıllıca kabul edilmesi gereken tek şey, cisimlerin bizde birtakım duyumlara yol açan ve haklarında hiçbir şeyi temin edemeyeceğimiz birtakım özelliklere sahip bulunan birtakım varlıklar olduklarıdır.

Ş. 2. Heykel belki de bu şüphelerde durmayacaktır. Bir alışkanlık durumuna getirmiş olduğu hükümler onun bu şüphelere düşmesine imkân bırakmayacaktır. Bununla beraber o bizden daha çok bu işi başarabilecektir, çünkü o, görmesini, işitmesini, koklamasını, tatmasını, dokunmasını nasıl öğrenmiş olduğunu daha iyi bilmektedir. Her ne olursa olsun bu bakımdan daha çok bir kesinlik elde etmek onun için faydasızdır. Duyulara çarpan özelliklerin görünüşü, kendisine birtakım arzular vermek, davranışına bir yol göstermek ve kendisinin bahtiyarlık veya bedbahlığını sağlamak için ona yeter ve; bu özellikleri maletmek zorunda bulunduğu nesnelere karşı olan bağımlılığı da, kendisinin dışında birtakım varlık-

Fakat direnliyerek denilecek ki: cisimlerin yaygın olduklarına Tanrı sözü karar vermiştir, siz de bu suretle meseleyi en az şüphe edilecek bir duruma sokmaktasınız.

Eğer böyleyse iman, felsefede şüpheli olan bir şeyi kesin kılar ve bu noktada hiçbir tenakuz yoktur. Bu gibi bir durumda filozof, vahiy kendisini hidayete götürdüğü vakit iman etmekle mükellef olduğu gibi kendi aklına danıştığı vakit de şüphe etmekle mükelleftir. Fakat Tanrı sözü bu konuda hiçbir şeyi kesin atmaz. Cisimleri renkli, sesli vesaire olarak farzeylediği gibi bunları yaygın da farzeder ve muhakkak ki Tanrı'nın, filozofların çekışmelerine bırakmak istemiş olduğu meselelerden biri de işte budur.

(Condillac)

ların var bulunduğundan şüphe etmesine imkân bırakmaz. Fakat bu varlıkların mahiyeti nedir? O bunu bilmez, biz kendimiz de bunu bilmiyoruz. Bizim bilip bileceğimiz şey bunlara *cisimler* adını verdiğimizizdir.

ALTINCI BAHİS

Her Türlü İnsan Topluluğu Dışında Bir Adamın Edinebileceği Soyut Ve genel Fikirler Hakkında Düşünceler

Heykelimizin bildikleri hakkında yapmış olduğumuz tarihçe onun, varlıkları nasıl başka başka sınıflara ayırdığını, dolayısıyla de, nasıl birtakım soyut ve genel fikirler vücuda getirdiğini kavranılır bir şekilde göstermektedir. Fakat onun fikirlerinin mahiyetini daha iyi tanımak için yeni teferruata girmenin önemi vardır.

§. 1. Onun, önce özel olmamış olacak hiçbir genel fikri yoktur. Meselâ genel olarak örgen fikri, aslında filân veya falan örgen fikrinden başka bir şey değildir.

§. 2. Özel fikir, bir nesne duyularla karşı karşıya bulunduğu vakit, hep birlikte kendilerini belli eden birçok özelliklerin topluluğudur. Filân örgen fikri, renk biçim, tat, koku, katılık, ağırlık vesairedir.

§. 3. Bu özel fikir, nesne duyulara etki-
de bulunmadığı vakit, görerek, tadarak, kok-
lıyarak, ilâh....., tanınmış olan şeyden kalan
hâtıradır. Gözlerinizi kapayınız: ışık fikri, kar-
şılamış olduğunuz bir intıbain hâtırasıdır; hiç-
bir şeye dokunmayınız: katılık fikri, cisimlere
dokunup onları evirip çevirirken karşılaşmış
olduğunuz mukavemetin hâtırasıdır: geri ka-
lan fikirler de böyledir.

§. 4. Birçok örgenleri sırasıyle ve birer
birer ilk örgenin yerine koyalım ve bu örgen-
lerin hepsi de birbirine benzesin; heykelimiz
yine aynı örgeni gördüğünü sanacak ve onun
bu konuda sadece özel bir fikri olacaktır.

Acaba o aynı zamanda iki örgen mi gö-
rür? O her örgende aynı özel fikri farkederek et-
mez bu fikir de, onun bu örgenleri kıyasladığı
ve bu örgenlerin birbirine uyduklarını gördü-
ğü bir örnek oluverip çıkar. Heykel bu fikrin
üç, dört örgende müşterek olduğunu da aynı
şekilde bulacak ve bu fikri, kendi hesabına ne
kadar genel olabilirse o kadar genel bir du-
ruma getiriverecektir.

At hakkındaki özel fikirler ve bir kuş hak-
kındaki özel fikirler de, şart ve durumlar bir-
çok atı ve birçok kuşu kıyaslattıracakları va-
kit, aynı şekilde genel oluverip çıkacaklardır;
duyulara çarpan bütün nesneler hakkındaki
fikirler de hep böyledir.

Heykel hiçbir işareti ve alâmeti kullanmasını bilmediği için o kendi fikirlerini ne bir sıraya göre sınıflandırabilir, ne de, sonuç olarak, bizimkiler kadar genel fikirlere sahip olabilir. Fakat genel fikirlere kesin olarak sahip olmamak da elinden gelmez. Eğer, henüz konuşmıyan bir çocuğun, hiç olmazsa iki veya üç fert arasında müşterek olacak kadar genel fikirleri bulunmasaydı bu çocuğa konuşmak hiçbir vakit öğretilemezdi; zira bu dili konuşmazdan önce söylenilecek bir şey olduğu için ve birtakım genel fikirlere sahip bulunduğu için bu dille konuşulmaya başlanabilir, başka türlü başlanılamaz: her önermede, zaruri olarak bu gibi genel fikirler vardır.

Kendisinde portakal, at, kuş hakkında birtakım genel kavramlar bulununca bizim heykelimiz bunları, bir portakalı bir kuştan ve bir kuşu bir attan hangi sebebe dayanarak ayırd ediyorsa aynı sebebe dayanarak ayırdeder. Demek oluyor ki o, bu fertlerin her birini, fikrini vücuda getirmiş bulunduğu genel örneğe, yani, bu fertlerin her birinin ait olduğu sınıfa bağlayacaktır.

İmdi, birçok ferde uygun gelen bir örneğin, genel bir fikir olması gibi; birbirinden bambaşka fertlerin bağlanıp düzene konulduğu iki, üç örnek de, ayrı ayrı sınıftır, yahut da filo-

zofların tâbirince, genel kavramların ayrı ayrı birer cisimleridir.

§. 5. Heykel bir kere bakınca, henüz farklarını hiç sezmediği bir sürü ağaç görür; sadece, bu ağaçların müşterek taraflarını görür; bunların her birinde birtakım dalların, yaprakların bulunduğunu ve bittikleri yerden ileri gitmediklerini görür. Ağaç hakkındaki genel fikir örneği işte budur.

Bundan sonra, heykel, bu ağaçların birinden ötekilerine geçer: yaprakların farkını gözden geçirir, gördüğü meyva cinsi kadar başka başka ağaçlar ayırdeylediği her yerde birtakım örnekler vücuda getirir; bunlar ise birincisine kıyasla daha az genel olan birtakım fikirlerdir.

Uzaklarda farklarını sezemediği birçok hayvan görürse hayvan hakkında da aynı şekilde genel fikir edinir ve böylece de, bu hayvanların hangi bakımdan birbirlerinden ayrıldıklarını görecektik kadar bunlara yaklaşacağı vakit de bu hayvanları bir sürü cinse ayıracaktır.

§. 6. Demek oluyor ki o, daha müphem bir şekilde gördüğü ölçüde daha çok genelleştirir ve, eşyada daha çok fark ayırdettiği ölçüde daha az genel olan kavramlar vücuda getirir.

Birtakım genel fikirler vücuda getirmenin onca ne kadar kolay bir şey olduğu bundan anlaşılmaktadır¹.

Meselâ bütün elmalar, önce ona, aynı örneğe uygun gelirler. Fakat sonunda o, bunların her birinde aynı derecede hoş bir tat bulmaz olur. Bu andan itibaren haz arzusu ve tiksinti korkusu bu elmaları ona, bunlarda bulabileceği bağıntılara göre kıyaslattırır: görerek, koklayarak, dokunarak bunları ayırdetmesini öğrenir; seçimini aydınlatacak ayrı ayrı örnekler vücuda getirir ve, bu elmalarda sezdiği farklar sayısınca bunları sınıflara ayırır.

Ş. 7. Ne haz, ne de elem bakımından kendisini ilgilendirmeyen nesnelere gelince bunları çokluk içinde müphem olarak kalırlar; dolayısıyla de, heykel bunlar hakkında hiçbir bilgi edinmez.

¹ Öyleyse varlıkların başka başka cinslere ayırdedilmesindeki ilke sadece bizim görüş tarzımızdaki eksikliklidir. Demek oluyor ki bu ayırdediş eşyanın mahiyetinde olmayıp filozoflar da, her varlık cinsinin özünü belirlemeye kalkışmakla yanılmışlardır. Bununla beraber bu konu onların her zamanki araştırmalarına konu olmuştur. Bu yanılma onların, fikirlerimizin bize, bunları bize vermiş olmazdan önce muhakkak surette eşyanın mahiyetine danışmış olan bir Tanrı'nın eliyle nakşedilmiş olduklarına kanaat getirmiş bulunmalarından ileri gelmektedir.

Bu hakikat hakkında kanaat getirmek için sadece kendi üzerimizde durup düşünmek gerekir. İnsanların hepsinde aynı duyumlar vardır; fakat ağır ve zor işlerle uğraşan halktan birisi, hurda ve malâyani nesnelerle gününü geçiren bir kibar ve, tabiatı inceleyip araştırma işini kendine bir ihtiyaç edinmiş olan filozof ne aynı hazları, ne de aynı elemeleri duyarlar. Bundan dolayı da bunlar, aynı duyumlardan bambaşka bilgiler çıkarırlar.

Ş. 8. Demek oluyor ki heykelimizin, birtakım cins fikirleri vücuda getirdiği sıra ve düzen bundan ibarettir. O, önce sadece, en çok duyulara çarpan farkları ayırdeder; dolayısıyla de, pek genel, fakat sayıları pek az olan birtakım fikirlere sahip olur.

Eğer onun daha çok dikkatini çeken şey renkse o, birçok cinsten olan çiçeklerden yalnız bir tek sınıf vücuda getirir: dikkatini en çok çeken şey hacimse bir tavşan yavrusu ile bir kedi onun için aynı cinsten bir tek hayvandan ibaret olur.

İhtiyaçlar bundan sonra kendisine nesneleri başka başka özellikleriyle göz önünde tutmaya fırsat verince o, bunları, birincilerine bağlı birtakım cinsler durumuna getiriverir. Genel bir kavramdan, daha az genel olacak bir sürü genel kavram vücuda getirir.

Demek oluyor ki o, özel fikirlerden daha genel olan fikirlere birdenbire geçer; ve bunlardan da eşyanın farklarını sezdikçe daha az genel olan fikirlere iner. Bir çocuk, sarı olan her şeye *altın* dedikten sonra zamanla, bakır ve tombak fikirlerini işte böyle edinir ve, genel bir fikirden de, daha az genel olan birçok fikri işte böyle vücuda getirir.

§. 9. Bu fikirlerin doğuş tarzından da anlaşılıyor ki bu fikirler heykelimize sadece türlü türlü imtizaç etmiş birtakım özellikler gösterirler. O, meselâ, dokunduğu her şeyde: katıldığı, genişliği, bölünebilirliği, biçimi, hareketi vesaireyi hep bir araya gelmiş görür; dolayısıyla de, sonunda cisim fikrine varır. Fakat eğer ona, bir cismin ne olduğu sorulsaydı, o da bu soruya karşılık verebilmiş olsaydı, cisimlerden birini gösterecek ve: *işte budur*, diyecekti; yani, sizin katılığı, genişliği, bölünebilirliği, biçimi vesaireyi hep birden bir arada bulunacağınız şey işte budur, diyecekti.

§. 10. Bir filozof ise şu karşılığı verecekti: *bu bir varlıktır; yaygın, katı vesaire olan bir tözdür*. Bu iki cevabı karşılaştıralım; göreceğiz ki filozof da, cismin mahiyetini heykelden daha iyi bilmemektedir. Filozofun tek üstünlüğü, eğer bu da bir üstünlükse, sadece herkesin kullandığı dil olmadığı için bir bilim

diline benziyen bir dil yapındırmış olmasıdır. Zira gerçekte, *varlık*, *töz* kelimeleri *bu* kelimelerinden daha fazla hiçbir şeyi ifade etmemektedirler.

§. 11. Buna dayanarak, heykelin duyulara çarpan nesneler hakkında sahip olduğu fikirlerin müphem oldukları sonucuna varmak gerekir; zira kendi konusunun bütün özelliklerini açık ve seçik olarak göstermiyen her fikre ben müphem adını veriyorum. İmdi onun, hakkında bu kadar tam bir bilgisi bulunacak hiçbir cisim yoktur; o bu cisimde sadece, kendi ihtiyaçlarının farkedilmesine fırsat veren özellikleri görür. Biraz daha feraset gösterse cisimlerde daha çok sayıda özellikler farkedilecekti ve varlıkların ta mahiyetine kadar nüfuz edebilseydi bunlardan birbirine tamamiyle benziyecek iki tanesini bile bulmıyacaktı. Demek oluyor ki o, varlıklardan birçoğunun kendisi bunları müphem olarak gördüğü için, birbirinden farklı olduklarını hiç de tahmin etmez.

§. 12. Onun soyut kavramlarına gelince, bunlar arasında müphem olanları da, seçik olanları da vardır.

Heykel, meselâ, bir kokudan, bir tattan ve başka her türlü sesten ayırdedecek kadar

bir sesi oldukça iyi tanır; fakat bu ses, her ne kadar birçok ise de ona basit gelir¹. Birbirine karışmış olan birçok renk ona göre ancak bir tek rengin görünüşünü husule getirirler. Duyuların bütün intıbaları hakkında da durum böyledir. Demek oluyor ki heykel bu intıbaların kapsadığı her şeyi sezip ayırdetmez ve o, her duyumda bir payı bulunan nedenlerin hepsini bulup ortaya koymaktan büsbütün uzaktır. Demek oluyor ki onun bu konuda ancak birtakım son derece müphem kavramları vardır.

Fakat bu aynı duyumlar ona büyüklük ve biçim fikirlerini verirler ve eğer o: ne cisimlerin büyüklük ve biçimlerinin ne olduğunu açıkça temin edemezse ve, ne de cisimlerin arasındaki bağlantıları tam doğru olarak belirleyemezse bile bir büyüklüğün, bir başka büyüklüğün nasıl yarısı veya iki katı olabildiğini bilir ve, bir çizgiyi, bir üçgeni ve bir kareyi pek iyi tanır. Demek oluyor ki bu gibi durumda onun birtakım seçik fikirleri vardır. Bunun için de onun, nesneleri bir yana bırakarak büyüklükleri göz önünde tutması yeter.

¹ Bu, gürültü hakkında apaçık bir gerçektir; ahenkli sesler hakkında da daha az muhakkak değildir; zira üç sestten ibaret olmayacak hiçbir ahenkli sesin olmayacağı anlaşılmıştır.

Ş. 13. Bu iki türlü fikirlerden iki türlü hakikatler doğar. Heykel, bir cismin üç köşeli olduğunu farketdiği vakit, yanlış oluvebilecek bir hüküm verir: zira bu cismin biçim değiştirebilir. Fakat bir üçgenin üç kenarı bulunduğunu farketdiği vakit onun hükmü doğrudur ve daima da doğru olacaktır; çünkü üç tane kenar, üçgen fikrini belirler. Demek oluyor ki heykel eşyanın kendilerinde oldukları gibi bulunduklarına her hüküm vermek istedikçe o, değişen veyahut değişebilecek olan birtakım hakikatleri kavrar; aksine olarak da, büyüklükler hakkında kendisinde bulunan seçik ve soyut fikirler hakkında hüküm vermekle her yetindikçe de, hiç değişmeyen birtakım hakikatleri kavrar.

Dolayısıyla de onun, yalnız duyuların yardımı sayesinde, her türlü bilgileri vardır.

YEDİNCİ BAHİS

Litvanya Ormanlarında Raslanıp Bulunmuş
Bir Adama Dair

Ş. 1. İşaret etmiş olduğumuz üzere heykelimiz, tat alma duyusuna sahip olmazdan önce kendi tecessüsünü çok çekmiş nesneleri incelemeye bir an bile ayıramıyacak kadar besini arayıp bulmak işine pek dalmış olabilir.

Bu mübrem ihtiyacını sırf gidermek için yaşarken, öteki duyuların hazları artık onun gözünde çekici olamazlar: bu hazları husule getirebilecek nesnelerin artık o farkına varamaz. Şaşmadan, tecessüse kapılmadan, bilmiş olduğu şey üzerinde durup düşünmekten kesilir; çok geçmeden de bunun bir bölümünü unuttur; hâlâ bilmekte olduğu şeyi nasıl öğrenmiş olduğunu unuttur ve şimdi koklamakta, işitmekte, görmekte ve dokunmakta olduğu gibi eskiden de daima aynı şekilde koklamamış işitmemiş, görmemiş ve dokunmamış olduğundan şüphe etmez olur. Pek ender olduğunu farzeylediğimiz bir besini arayıp bulmaya kendisini tamamiyle bir hayvan hayatı sürer. Acıkmış mıdır? kımıldar ve, yiyecekler bulmuş olduğunu hatırladığı her yere başını alır gider. Açlığı gidermiş olunca da dinlenme, onun en mübrem ihtiyacı oluverip çıkar; olduğu yerde kalır, uyuklayıverir.

Bu gibi durumlarda besin ihtiyacı, demek oluyor ki, bazı bakımlardan onun ruhundaki melekeleri uyuşturur: bu melekelerin bütün faaliyetini bu ihtiyaca doğru yöneltir. Hattâ, kendi düşünüş kabiliyetine göre kendi kendini sevk ve idare edeceği yerede, daha çok senli benli yaşıyacağı hayvanlardan birtakım dersler de aldığı az çok doğrudur. Onlar gibi yürür, onların haykırıışlarını taklideder, otları veyahut yakalamaya gücü yetecek olan

hayvanları parçalayıp yer. Biz taklide o kadar çok kayarız ki heykelin yerinde olacak bir Descartes bile, ayaklariyle yürümesini öğrenmezdi: böyle bir Descartes'ın göreceği her şey onu böylesine yürümekten vazgeçerdi.

§. 2. Ayılar arasında yaşayan ve 1694 yılında, Litvanya ile Rusya'yı sınırdaş yapan ormanlarda bulunmuş, aşağı yukarı on yaşlarında bir çocuğun galiba alınyazısı işte böyle bir şeydi. Akıllı olduğuna dair kendisinde hiçbir şey sezilmiyordu, ayakları ve elleriyle yürüyordu, meramını anlatacak hiçbir ifade vasıtası yoktu ve, bir insanın çıkardığı seslere hiçbir bakımdan benzemiyen birtakım sesler çıkarıyordu. Ağzından birkaç söz çıkarabilinceye kadar çok uzun zaman geçmişti ama yine de bu birkaç sözü vahşicesine kekelemişti. Konuşabilir bilmez ilk durumu hakkında sorguya çekiliydi; fakat bizim beşikteki durumumuzu hiç hatırlamayışımız gibi o da bu ilk durumunu hiç hatırlamamıştı.

§. 3. Akıllı olduğuna dair kendisinde hiçbir şey sezilmiyordu, denildiği vakit bu, onun kendi korunup kalışına göz kulak olmak için yeteri kadar muhakeme yürütmediği anlamına gelmez; fakat bu, ondaki düşünüş kabiliyetinin o ana kadar zaruri olarak yalnız bu tek konu ile uğraşmış bulunması dolayısıyla, bizim uğraşmakta bulunduğumuz konulara yö-

nelmek için eline hiçbir fırsat geçirmemiş olduğu anlamına gelir. Heykelimizin, besinleri aramaktan başka ihtiyaçları da bildiği vakit edinmiş olduğu fikirlerin hiçbiri bu çocukta yoktu: insanların karşılıklı olarak birbirlerinden edinmiş oldukları bilgilerin hepsinden mahrumdu. Bir tek sözle, hiç akı yokmuş diye değil, fakat bizimkinden daha az akı olduğu için akılsız görünüyordu.

Ş. 4. Arasına şuurumuz, yani kendimizde olup bitenden yana duymakta olduğumuz duygu, aşağı yukarı eşit bir kuvvetle bize etkide bulunan pek çok sayıdaki birtakım sezîş ve kavrayışlar arasında bocalayıp durduğu için o kadar zayıftır ki karşılaşp duymuş olduğumuz şey hakkında artık hiçbir hâtıra kalmaz olur. Varoldüğümüz anda kendimizi zar zor duyarız: biz farkına varabilmiş olmadan günler, birtakım anlarmış gibi akıp giderler; bizse, eskiden karşılaşmış olduğumuzun farkına varmadan aynı sezgiyle binlerce defa karşılaşır ve bunun duyarız. Birçok fikirler edinmiş ve bunları kendine senli benli bir duruma getirmiş olan bir adam böyle bir uyuşuklukta uzun zaman kalamaz. Fikirlerinde hazırlık ne kadar büyük olursa, bunlardan herhangi birinin uyanmaya, dikkatini özel bir tarzda kullanmaya ve bu adamı bu uyuşukluktan çekip almaya fırsat bulacağına inanmak da o kadar gerekli

olur. Bu çocuğun böyle bir imkânı yoktu. Uyuşup körleşmiş olan melekeleri ancak, bir yiyecek ihtiyacıyla kendilerine gelebiliyorlar ve hayatı da ancak rüyaların keseceği bir uykuya benziyordu. Demek oluyor ki bu çocuğun, kendi ilk durumunu unutmuş olması tabii bir şeydi.

Bununla beraber hatırlayış kabiliyetini yitirmiş olması pek o kadar muhakkak değildi. Birkaç gün sonunda eğer bu çocuk, yakalanmış olduğu ormanlara yine götürülmüş olsaydı, şüphesiz ki, eskiden yaşamış bulunduğu yerleri tanımış olurdu; beslenmiş olduğu besinleri ve bunları elde etmek için başvurmuş olduğu çareleri hatırlamış bulunurdu: bütün bu şeyler hakkında ikinci defa bilgi edinmeye ihtiyacı bulunmuş olmazdı; fakat bunların hâtırasını yeni fikirler ve hele, kendisine sorulmuş olan sorulara karşılık vermiş olacak duruma gelinceye kadar gelip geçmiş olan zaman fasılası silmişti. Bununla beraber bundan daha iyi kanaat getirmek için, bulunmuş olduğu ormanlara onu yeni baştan götürmüş olmak gerekirdi. Bu yerlerden kendisine bahsedildiği vakit, her ne kadar bu yerleri hatırlamadıysa da yeni baştan kendisine gösterilseydi belki tanımış olurdu.

SEKİZİNCİ BAHİS

Kendi Duyularını Sırasıyla Birer Birer Öğrenmiş Olduğunu Hatırlıyacak Bir Adama Dair

Heykelimizin, kendi duyularının kendisine verilmiş olan sırayı hatırladığını farzederken, ispat eylemiş olduğumuz temel hakikatleri yeni baştan gözlerin önüne sermek için, onu kendi üzerinde durdurup düşündürmek yeterdi.

Ş. 1. Diyecek ki: ben neyim ve ne idim? Birbiri ardı sıra kendi varolma tarzlarımdır diye sanmış olduğum, bugünse nesnelerin benden çekip alırsa benzedikleri bu sesler, bu kokular, bu tatlar, bu renkler neyin nesidir? Kendimde ve kendimden ötede, hiçbir sınırı bulumıyan bu uzam neymiş? Kendimi türlü türlü duyuşumdan ibaret olmasın? Bana görme duyusu verilmiş olmazdan önce göklerin kapladığı uzayı biliyordum: örgenleri kullanmasını öğrenmiş olmazdan önce kendi dışımda herhangi bir şeyin bulunduğunu bilmiyordum. Ne diyeyim ki? Kendimin yaygın olmuş bulunacağını bilmiyordum: yeknasak duygudan ibaret bulunmuş olduğum vakit bir noktadan başka bir şey değilmişim. Öyleyse, beni şimdiki ben yapmış olan ve belki de, beni çevreleyen her şeyin bana göre bulunduğu durumu

da ortaya çıkarmış olan bu duygular silsilesi neyin nesıdır?

Yalnız kendimi duymaktayım, dışarda gördüğümüz şey de, kendimde duyduğum şeyden ibarettir; fakat ben, duyumlarımı, bunların bulunmadıkları yere alıp götüren bazı hükümler vermeye bir kere alışmış oldum.

Varlığımın ilk anında, kendimde olup biteni hiç bilmiyordum; bunun henüz hiç farkında değildim; kendim hakkında hiçbir şuurum yoktu; var bulunuyordum ama arzularım, korkum yoktu; kendimi zar zor bulup ele geçiriyordum: ve, böyle varolmaya devam etmiş olsaydım, varlığımda iki anın bulunmuş olabileceğinden hiçbir vakit şüphe edemiyecektim.

Fakat sırasıyle birçok duyumlarla karşılaşmaktayım: bu duyumlar, kendileriyle birlikte oluveren haz veya elem dereceleriyle orantılı olarak benim duyuş kabiliyetimi almaktadırlar. Artık örgenimde bulunmadıkları vakit bunlar, işte bundan dolayı, hafızamda hazır olarak kalmaktadırlar. Dikkatim bu duyumların hepsiyle ilgilenmekte olduğu için ben bunları karşılaştırıyor, aralarındaki bağıntılar hakkında bir hüküm veriyor, soyut birtakım fikirler ediniyor ve genel hakikatleri tanıyıp biliyorum.

Bundan dolayı da, elimden gelebilen bütün faaliyet, daha çok hoşuma gitmiş olan varolma tarzlarına gidip dayanıyor; birtakım ihtiyaçlarım vardır, birtakım arzular besliyorum, seviyorum, kin bağılıyorum, umuyorum, korkuyorum, birtakım tutkularım vardır; hafızam da arasına bana o kadar canlı olarak boyun eğiyor ki ben kendimin, ancak hatırlıyabildiğim birtakım duyumları duyduğumu sanıyorum.

Kendimde olup bitenden şaşırıp kalmış olduğum için kendimi daha da çok dikkatle gözetliyorum. Kendimin artık eski kendim olmadığımı her an duyuyorum. Yeni baştan bir başka kendim oluvermek üzere kendim olmaktan çıktığımı sanıyorum. Haz duymak ve elem çekmek, sırasıyla benim varlığımı vücutta getirmektedirler ve, kendi varolma tarzlarının birbirlerini kovalamasıyla de sürüp gitmekte olduğumu seziyorum. Demek oluyor ki bu *kendimin*, kendimi yeni baştan bulmamın bana elem çektireceği bir başka *kendimle* gelişigüzel değiştiriliverecek gibi her an değişmiş olması gerekiyordu.

Kendim varolma tarzlarımı ne kadar çok kıyaslarsam bunlardan haz ve elemi de o kadar çok duyar oluyorum. Haz ve elem istedikleri gibi dikkatimi çekmeye devam ediyorlar: biri de, öteki de, melekelerimin hepsini geliş-

tiriyorlar: sırf bunlara boyun eğmiş olduğum için birtakım alışkanlıkları edinmekteyim ve artık sırf arzu etmek ve korkmak için yaşıyorum.

§. 2. Fakat çok geçmeden aynı zaman içinde birçok varolma tarzı oluvermişim. Birbirlerini kovaladıkları zaman bunların farkına varmayan yatkınlaşıp alışmış olduğum için, hep birden duyduğum vakit bunların hâlâ farkına varıyorum ve, varlığım da bana, aynı an içinde birçoklaşır gibi geliyor.

Bununla beraber ellerimi kendime dokunduruyorum, çevremdeki her şeye dokunuyorum. Yeni bir duyum, benim bütün varolma tarzlarımı hemen vücuda getirir gibi olur. Ellerimin içinde her şey katılaşıverir Bu yeni duygudan şaşırıp kaldığım için kendimi her dokunduğum şeyde yeni baştan bulamayınca büsbütün şaşırıp kalıyorum. Bulunmadığım yerde kendimi arıyorum: bana öyle geliyor ki yalnız benim varolmaya hakkım vardı ve karşılaştığım her şey, kendi varlığımın zararına teşekkül ettiği için, kendini bana, sadece beni gitgide daha dar sınırlar içine alıp sokmak üzere bildirip tanıtmaktadır. Gerçekten de, bulup ortaya çıkardığım şu bir sürü nesneler kalabalığının doldurduğu uzayla, kendimin bulunmakta olduğum noktayı kıyasladığım vakit acaba ben ne oluyorum?

Bu andan itibaren, bana öyle geliyor ki, kendi varolma tarzlarım artık benim olmaktan çıkıyor: bunlardan, kendi dışımda birtakım koleksiyonlar vücuda getiriyorum: bilgi edindiğim nesnelerin hepsinden bu gibi koleksiyonlar yapıyorum. Daha az kıyaslamayı gerekli kılan fikirlerden, mezceylediğim ölçüde edindiğim fikirlere yükseliyorum. Dikkatimi bir nesneden bir başka nesneye çeviriyorum ve, bunların her birinden vücuda getirdiğim kavramda, bunlarda farkeylediğim fikirleri ve bağıntıları bir araya getirerek de bunlar üzerinde durup düşünüyorum.

Eskiden belki yalnız kımıldamış olmak hazzını duymak için kımıldamıştım ama şimdi artık yeni yeni hazlara raslamak için kımıldıyorum ve tecessüs edebilir bir duruma geldiğim için de, hiç durmadan korkudan ümide, hareketten sükûna geçiyorum: bazen ıstırabını çekmiş olduğum şeyi unutuyorum, başka defalarda ise, beni tehdideden felâketlere karşı tedbirler alıyorum: sonunda ise, arzularımın tek ilkeleri olan haz ve elem, mekân içre kendimi sevk ve idare etmemi ve her fırsatta yeni birtakım fikirler edinmemi öğretiyorlar.

Ş. 3. Benim kımıldamamdan ve cisimleri evirip çevirmemden başka melekelerim de olabilir mi? Bunu sanmıyorum; zira, eski kendime ait hâtırayı tamamiyle unutmuşum. De-

mek oluyor ki kendi kendimi yeni baştan ses, tat, koku, ışık ve renk olarak bulduğum vakit şaşkınlığım kimbilir ne kadar çoktu! Çok geçmeden, bana öyle geliyor ki, ben kendi kendimi, dokunma duyusunun dağıtır gibi olduğu bir yanılsamaya kaptırıp bırakmışım. Bütün bu varolma tarzlarının bana, cisimlerden geldiklerine hükmediyorum; dolayısıyla de ben, sanki gerçekten cisimlerde varmışlarmış gibi bunları duymaya o kadar çok alışıyorum ki artık bunların cisimlere ait olmadıklarına inanmakta güçlük çekiyorum.

Duyularımı kullanmayı öğrenmek için baş vurmuş olduğum tarzdan daha basit ne var ki!

Gözlerimi ışığa açıyorum ve önce yalnız parlak ve renkli bir bulut görüyorum. Dokunuyorum, ilerliyorum ve yine dokunuyorum: karmakarışık bir âlem bakışlarıma belli olmyacak bir şekilde çarpıyor. Dokunma duyusu ışığı bir parçalayıştır parçalıyor; renkleri ayırıyor, nesnelerin üzerine dağıtıyor, aydınlık bir uzayı ayırdediyor ve bu uzayda büyüklükler ile şekilleri birbirinden ayırdediyor; gözlerimi bir uzaklığa kadar iletiyor, yeryüzünde uzaklara bakabilecekleri ve göklere çıkabilecekleri yerde onlara yol gösteriyor: bir tek sözle, onların önüne kâinatı seriyor. Bunun üzerine gözlerim sonsuz uzaklıklarda oyun oynayanlara

benziyorlar; dokunma duyusunun ulaşamıyacağı nesneleri evirip çeviriyorlar; bunları ölçüyor ve, bunlardan şöyle bir şaşılacak hızla geçerek bütün tabiata sanki benim keyfimce varlık verir gibi oluyorlar. Gözkapağım yalnız şöyle bir kımıldayıverince, çevremdeki her şeyi yaratır veya yokederim.

Bu duyulardan faydalanmadığım vakit, yerimi hiç değiştirmeden, elimin varabileceği yerden uzakta bulunan şeyi tanıyıp bilmenin benim için nasıl mümkün olmuş olacağını hiç anlıyabilir miydim? Bu kadar büyük bir uzaklıktan şekilleri ve büyüklükleri yakalayıp kavıran bir örge ne gibi bir fikir edinmiş olabilirdim? Bunlara kadar gitmek için bir kol mu, şaşılacak kadar uzuyor, yoksa bunlar mı ona kadar geliyor? Başka cisimler yolunu kestiği halde bazı cisimlerin ötesine niçin aşıyor? Suyun dışındaki nesnelere nasıl dokunuyorsa içindekilere nasıl oluyor da aynı tarzda dokunuyor? Bu bir yanılsayış mıdır, yoksa gerçekten, bütün tabiat kendi kendini mi husule getiriyor?

Bana öyle geliyor ki, incelediğim her nesneyle yeni bir görüş ediniyorum ve kendime yeni bir haz sağlıyorum. Beride: bakışımın yakınında olan her şeyi aşarak belirsiz bir uzaklığa giden ve beni hayretlerde bırakan bir uzayda kaybolan engin, yeknasak ve sınırlı bir kır

benziyorlar; dokunma duyusunun ulaşamıyacağı nesneleri evirip çeviriyorlar; bunları ölçüyor ve, bunlardan şöyle bir şaşılacak hızla geçerek bütün tabiata sanki benim keyfimce varlık verir gibi oluyorlar. Gözkapağım yalnız şöyle bir kımıldayıverince, çevremdeki her şeyi yaratır veya yokederim.

Bu duyulardan faydalanmadığım vakit, yerimi hiç değiştirmeden, elimin varabileceği yerden uzakta bulunan şeyi tanıyıp bilmenin benim için nasıl mümkün olmuş olacağını hiç anlıyabilir miydim? Bu kadar büyük bir uzaklıktan şekilleri ve büyüklükleri yakalayıp kavıran bir örge ne gibi bir fikir edinmiş olabilirdim? Bunlara kadar gitmek için bir kol mu, şaşılacak kadar uzuyor, yoksa bunlar mı ona kadar geliyor? Başka cisimler yolunu kestiği halde bazı cisimlerin ötesine niçin aşıyor? Suyun dışındaki nesnelere nasıl dokunuyorsa içindekilere nasıl oluyor da aynı tarzda dokunuyor? Bu bir yanılsayış mıdır, yoksa gerçekten, bütün tabiat kendi kendini mi husule getiriyor?

Bana öyle geliyor ki, incelediğim her nesneyle yeni bir görüş ediniyorum ve kendime yeni bir haz sağlıyorum. Beride: bakışımın yakınında olan her şeyi aşarak belirsiz bir uzaklığa giden ve beni hayretlerde bırakan bir uzayda kaybolan engin, yeknasak ve sınırlı bir kır

vardır. İleride: gözlerimin, her nesne üzerinde şöyle bir durduktan sonra, daha seçik ve daha çeşitli bir manzarayı kucakladıkları kesik ve daha sınırlı bir ülke vardır. Çemenden halılar, çiçekten korular, güneşin zar zor sızdığı ormandan sığılar, yavaşça aka duran veyahut delicesine dökülüp giden sular; üzerine, birbirine uymıyan binbir renk saçan bir ışığın canlandırır gibi olduğu bu manzarayı süsleyip güzelleştiriyorlar. Bu manzara karşısında yerimde mihlanıp kalıyorum, her şey bakışlarıma el ediyor. Gözlerimi daha şöyle bir geri çevirmişken, biraz önce bulmuş olduğum nesnelere mi dikeceğimi, yoksa görmez olduklarıma mı çevireceğimi bilmiyorum. Gözlerimi bütün bu nesnelerin üzerine birer birer tasalanarak dolaştırıyorum ve, duyduğum duyumların ne kadar iyi farkına varırsam görmek hazzına da o kadar çok duygulu oluyorum.

Tecessüse kapılıyor, ilk bakışta beni mes-tetmiş olan yerleri içim içime sığmıyarak dolaşıp duruyorum; her yandan gözlerime çarpan nesneleri işitme duyusu ile, koku alma duyusu ile, tat alma duyusu ile ve dokunma duyusu ile tanımasını seviyorum. Duyumlarımin hepsi, yerlerini birbirlerine bırakacaklar diye korkar gibidirler. Renklerin çeşitliliği ve canlılığı çiçeklerin kokusundaki çeşitlilik ve canlılıkla yarışıyorlar; kuşlar bana, ahenkli ötüşlerin-

den daha çok biçimleri, hareketleri ve tüyleri ile daha şaşılacak şeylermiş gibi görünüyorlar. Ya akışları, çağılıtları ve pırıl pırıl parlıyan ayna gibi görünüşleri ile kıyaslanınca suların mırıltısı neyin nesidir ki!

Görme duyusunun anlamı işte böyle bir şeydir: dokunma duyusu daha onu yetiştirip bilgilendirir bilgilendirmez tabiattaki hazinelerin kapısını açar; bunları, kılavuzunun kendisine buldurduğu yerleri süsleyip bezemek için cömert cömert harcıyıp gider ve, gökle yeryüzünden yalnız kendi öz duyumlarını buralara serpip saçtığı için yüceler yücesi olan mestedici bir görünüş durumuna getirir.

Ş. 4. Öyleyse, oldum olasıya kendi içime dönük kala kalmış olup da kendi varolma tarzlarımı dışarı iletmesini bilememiş bulunsaydım ben ne olurum? Fakat dokunma duyusu öteki duyularımı yetiştirip bilgilendirir bilgilendirmez ben dışarda, bende husule gettikleri hazlar veya elemler dolayısıyla dikkatimi çeken nesneleri görürüm. Bunları birbirleriyle karşılaştırırım, bunlar hakkında bir hüküm veririm, bunları aranmak veya bunlardan kaçınmak ihtiyacını duyarım; bunları arzu ederim, bunları severim, bunlardan nefret ederim, bunlardan korkarım: her gün yeni bilgiler edinirim ve, çevremdeki her şey hafı-

zaman, muhayyilemin ve, ruhumdaki bütün ameliyelerin âleti oluverip çıkar.

Arzularımda ne diye engellerle karşılaşmamışım? Saadetim ne diye sıkıntılarla kesilmiş olmamışım? Fakat, neler de demiyorum ya! Eğer kazanılacak bir zaferim hiçbir vakit olmasaydı, bana sunulmuş olan nimetlerden aslında bir haz alacak mıydım? Sızlanmakta olduğum dertler ve acılar saadetin değerini bana bildirmeselerdi bu saadetin tadını alır mıydım? Bedbahlığımın bile saadetimde bir payı vardır, dolayısıyla de, nimetlerden alınan en büyük haz ve zevk bunları kıyasladığım dert ve felâketlere ait diri fikirden doğar. Bütün bildiklerimi borçlu olduğum, her ne isem, her şeyimi borçlu bulduğum şey bunların da, ötekilerin de zaman zaman geri gelişleridir.

Türlü faaliyetlerimin etkeni olan ihtiyaçlarım, arzularım ve türlü türlü çıkarlarım işte bundan ileri gelir; öyle ki ben eşyayı ancak, aranılacak birtakım hazları kendilerinde bulduğumu veyahut kaçınılacak elemlere kendilerinde uğradığımı sandığımı ölçüde incelerim. Benimle olan bağıntılarına göre nesneleri işte ışıık aydınlatıyor; başka başka sınıflara bana koydurmak üzere birbirini tutmayan aydınlıkları bu nesnelerin üzerine yayıyor ve, ışınla-

rından kurtulmuş olan nesneler ise içlerinde kendilerini göremediğim karanlıklara gömülüp kalmışlardır.

Meyvaları ve, beni beslemeye yarıyan her şeyi gözden geçirip inceliyorum; bunları elime geçirecek çareleri arıyorum: hayvanları inceliyorum, bana zarar verebilecekleri gözetliyorum, bunların saldırılarından kendimi güven altına almayı öğreniyorum: en sonra da, tecessüsümü gıcıklayan her şeyi gözden geçiriyorum: tutkularıma uyararak kendime, eşyanın güzelliği ve iyiliği hakkında bir hüküm vermek için birtakım kurallar kuruyorum. Bazen, saadetim için zaruri olduklarını sandığım tedbirlere başvuruyorum; bazen de, bu işi kendileri yapsınlar diye nesneleri davet ediyorum ve bana öyle geliyor ki çevremde yalnız dost veya düşman olan birtakım varlıklar vardır.

Deneye deneye olgunlaşmış olduğum için inceliyorum, bir iş yapmazdan önce aklıma danışıyorum. Artık tutkularıma körükörüne boyun eğmiyorum, direnip onlara karşı geliyorum, bildiklerime göre kendimi güdüyorum, hürüm ve, daha çok bilgi edinmiş olmam ölçüsünde de hürriyetimi daha iyi kullanıyorum.

§. 5. Fakat bu bilgilerdeki kesinlik neden ibarettir? Ben aslında yalnız kendimi görüyorum, yalnız kendimden zevk alıyorum, zira yalnız kendi varolma tarzlarımı görüyorum, bunlar benim biricik zevkimdir ve, mûtat hü-

kümlelerim, dışarda, duyulara çarpacak birtakım özelliklerin varolduğuna inanmama bana pek çok meyil verseler bile bu özellikleri bana gösterip anlatmıyorlar. Demek oluyor ki ben neysem öyle olabilirim; arandığım veya kaçındığım nesnelerde bu özelliklerden hiçbirisi olmasa bile bende aynı ihtiyaçlar, aynı arzular, aynı tutkular pekâlâ bulunabilir. Gerçekten de, dokunma duyusu olmasaydı ben kokuları, tatları, renkleri ve sesleri daima kendimmişim gibi sanacaktım: kokulu, sesli, renkli, lezzetli birtakım cisimlerin bulunduğuna hiçbir vakit kanaat getirmiyecektim. Öyleyse, bir uzamın var bulunduğuna hüküm verdiğim vakit ben, aldandığıma nasıl kanaat getirebilirmişim.?

Fakat bu şeylerin varolup olmadıklarını kesin olarak bilmek beni az ilgilendiriyor. Birtakım hoş veya nahos duyumlarım vardır: bunlar bana, kendilerini yükletmeye meylettiğim nesnelerin özelliklerini ifade ettikleri ölçüde etkide bulunuyorlar ve bu da kendi korunuş ve barınışıma yeter. Hakikatte, duyulara çarpan eşya hakkında edindiğim fikirler müphemdir; bunların arasındaki bağıntıların az çok şöyle böyle farkına varıyorum. Fakat seçik fikirlere sahip olmam ve daha doğru olan bağıntıları farketmem için birkaç soyutlamada bulunmam bana yetiyor. Hemen iki türlü hakikat görmüş oluyorum: bunlardan bir bö-

lümü varolmaktan çıkabilirler: bir bölümü de vardılar, ve daima varolacaklardır.

Ş. 6. Bununla beraber, dışardaki nesneleri şöyle böyle bilip tanıyorum ama kendimi de daha iyi bilip tanımıyorum. Kendimi türlü türlü intibalar alacak durumda olan birtakım örgenlerden yapılmış görüyorum; her biri kendine göre, hepsi de bana etkide bulunan birtakım nesnelerle çevrilmiş olduğumu görüyorum; en sonra da, karşılaştığım duyumlarla daima birlikte oluveren haz ve elemle, hayatımın ve bütün melekelerimin ilkesini sezdiğime inanıyorum.

Fakat, gözlerimde renkleşen, ellerimde katılaştan bu *kendim*, ilgilendiği ve kendilerinde varolduğuna inandığı, bu cismin bütün bölümlerine bugün kendisiymiş gibi bakacak kadar acaba kendi kendini daha mı iyi tanıyıp bilmektedir? Bunların benim olduklarını biliyorum, fakat bunu anlıyamıyorum: kendimi görüyorum, kendime dokunuyorum, bir tek sözle, kendimi duyuyorum; fakat ne olduğumu bilmiyorum ve, eskiden kendimin ses, tat, renk, koku olduğunu sanmıştım ama şimdi artık kendimi ne sanacağımı da bilmiyorum.

DOKUZUNCU BAHİS

SONUÇ

Ş. 1. Benim yapmış olduğum faraziyele-
rin hepsini bizler kendimize uyguluyamayız: fa-
kat bu faraziyeler, hiç olmazsa, bütün bilgile-
rimizin duyulardan geldiklerini ve hele, öteki
duyuları yetiştirip bilgilendirdiği için dokun-
ma duyusundan geldiklerini göstermektedir-
ler. Heykelimizde yalnız birtakım duyulardan
başka hiçbir şey olmadığını farzederken eğer
o özel ve genel fikirler edinmiş ve müdrikenin
bütün faaliyetlerine gücü yeter bir duruma
gelmişse; eğer o birtakım arzular beslemiş ve
boyun eğdiği veya karşı koyduğu birtakım tut-
kulara kapılmışsa; en sonra da eğer onun me-
lekelerinin gelişmesinde haz ve elem tek ilke
ise; bizde ilk önce yalnız birtakım duyumların
bulunmuş olduğu ve bilgilerimizle tutkuları-
mızın, duyuların intibalarıyla birlikte oluve-
ren hazlarla elemelerin sonucu bulundukları
vargısına varmak akla uygun düşer.

Gerçekten de, bu konu üzerinde durup ne-
kadar çok düşünülürse bunun, bilgilerimizle
duygularımızın tek kaynağı olduğuna daha çok
kanaat getirilecektir. Işığı takibedelim: hemen
yeni bir hayata kavuşmuş oluruz ve bu hayat,
eğer tâbirim yerindeyse, ham ve olgunlaşma-

muş duyumların eskiden sağladıkları hayattan bambaşkadır. Duyguyu takibedelim, hele bunu, duyuların intibalarıyla karıştırmaya yatkınlşıp alışmış bulunduğumuz hükümlerin hepsiyle geliştiği vakit gözden geçirelim: önceleri ancak az sayıda birtakım kabasaba hazlardan ibaret olan bu duyulardan çok geçmeden şaşılacak bir çeşni ve çeşit değişikliği içinde birbirini kovalıyacak olan birtakım ince hazlar doğuverecektir. Böylece biz, duyumlardan ilk durumlarından ne kadar çok uzaklaşırsak varlığımızın hayatı da o kadar çok gelişecek, çeşitliyecektir: bu hayat o kadar çok şeye yayılıp genişliyecek ki biz artık melekelerimizin hepsinin duyumundan ibaret müşterek bir ilkeleri olabilceğini anlamakta güçlük çekeceğiz.

§. 2. İnsanlar, duyuların intibalarında, ancak az hükümler karıştırmasını bilmiş oldukları duyumlardan başka henüz hiçbir şeyi farketmedikçe bunlardan birinin hayatı aşağı yukarı ötekinin benzeri olarak kalacaktır: fark hemen hemen yalnız, onların birbirini anlamadaki canlılık derecesindedir. Deneyiş ve düşünüş onlar için, dümdüz ve biçimsiz bir taştan, yetkin ve olgun bir heykel bulup çıkaran bir heykeltraş ellerindeki nakkaş kalemi gibi bir şey olacaktır; bu adamlar ise, bu kalemi kullanış maharetine göre de, kendi du-

yumlarından yeni bir ışığın ve yeni yeni hazların doğduğunu göreceklerdir.

Onları gözetlersek, bu malzemenin nasıl kaba saba kala kaldıklarını veyahut işe ve esere yarar bir kılığa sokulduklarını görürüz ve, kendi aralarında insanların bıraktıkları zaman aralığını göz önünde tutunca da, aynı zaman parçası içinde bir bölüm insanların, ötekilerinden ne kadar çok yaşadıklarına şaşıp kalırız: zira yaşamak, aslında haz duymaktır; hayat ise, haz ve zevkinin konularını en çok artırmasını bilen kimse için en uzun olur.

Görmüştük ki haz, ilk hoş duyumla başlayabilir. Meselâ heykelimize görme kabiliyetini verdiğimiz ilk anda o haz duyar, zevk alır; gözlerine isterse yalnız kara bir renk çarpmış olsaydı bile yine böyle olurdu. Zira onun hazları hakkında bizimkilere bakarak bir hüküm vermemelidir. Ya bizim için yeni bir şeyleri olmadığından, yahut da biz daha da keskinlerini bildiğimiz için birçok duyumlar bizi ilgilendirmez veyahut hoşumuza dahi gitmez. Fakat heykelin durumu bambaşkadır; sonra o, bizim farkına varmaya tenezzül etmediğimiz veyahut yalnız tiksinererek farkına vardığımız birtakım duygular duyduğu vakit mestolup kalabilir.

Dokunma duyusu göze, renkleri bütün tabiata yaymasını öğrettiği vakit ışığı gözetliye-

lim: bu sırada birçok yeni duygular, sonuç olarak da, birçok yeni yeni hazlar ve birçok yeni zevkler ortaya çıkar.

Öteki duyular üzerinde de ve ruhun bütün ameliyeleri üzerinde de böyle muhakeme yürütmek gerekir. Zira biz yalnız görme duyusu, işitme duyusu, tat alma duyusu, koku alma duyusu ve dokunma duyusu ile zevk almayız; bir hafıza, muhayyile, düşünüş, tutkular, ümit ile de, bir tek sözle, bütün melekelerimizle de zevk alırız. Fakat bu ilkelerin bütün insanlar-daki faaliyeti bir değildir.

§. 3. Melekelerimizi çalıştırıp olgunlaştıran, karşılaştırılan hazlar ve elemeler, yani ihtiyaçlarımızdır. Sonuç olarak da, zevkini alacağımız şiddetli işte bunlara borçlu oluruz. Birbirine uymıyan ihtiyaçlar ve zevkler ne kadar çok olursa ihtiyaçtaki dereceler de, zevkteki dereceler de o kadar çok olur. Olup olduğumuzun tohumu, betbahtlık veya bahtiyarlığımızın kaynağı işte bundan ibarettir. Bu ilkenin etkisini gözetlemek, demek oluyor ki, kendi kendimize incelemenin tek yoludur.

Heykelimizin melekelerinin tarihçesi, bütün bu şeylerin ilkesini duyulara çarpacak bir duruma getirmektedir. Onda yalnız temel duygu varken, yeknasak bir duyum onun bütün varlığını, bütün bilgisi ve bütün hazzıydı. Ona

sırasıyle ve birer birer onun birtakım arzular beslemeye, deneye deneye bunarı düzene koymasını veya gidermesini öğrenmeye ve, ihtiyaçları ihtiyaca, bilgiden bilgiye, hazdan hazza geçmeye başladığını gördük. Demek oluyor ki o, ancak edinebildiği kadardır. İnsan için de ne diye böyle olmıyacakmış?

KONUYA GİRMEZDEN ÖNCE

Henüz hiçbir türlü alışkanlık edinmemiş olan bir insan üzerindeki gözetlemeler, insan zihni tarihinin başlangıçları olarak göz önünde tutulmalıdır: bana öyle geliyor ki bu gözetlemeler aslında, bâtıl düşüncelerden doğmuş olan ve, hakikati perdeliyen, onun gerçek durumunu bozup değiştiren veyahut onunla savaşıyor şu bir sürü görüş kalabalığına göz gezdirmekten vazgeçen bütün metafizik sistemlerini yıkarlar. Bu konuda elle tutulabilir bir misâl vermek içindir ki ben buraya, hürriyet hakkında bir kalem denemesi ilâve ediyorum. Üzerinde durulup ne daha çok yazı yazılmış, ne de daha çok incelik gösterilmiş olacak başka bir mesele belki de bulunmadığı için bu kalem denemesi, *Duyumlar Üzerine İnceleme*'de takibetmiş olduğumuz metodun faydasını ve üstünlüklerini göstermeye pek yarıyacaktır.

HÜRRİYET ÜZERİNE KALEM D'ENEMESİ

§. 1. Heykelimizin, kendi arzularına hiçbir vakit engel bulmadığını, bunları gidermek için hiçbir sıkıntıyla hiçbir vakit karşılaşmadığı ve kendisine en büyük hazzı verebilecek olan şeyi daima elinde bulundurduğunu farzedelim; bu takdirde o, korku nedir bilmiyecektir; tedbirsiz yaşıyacaktır ve bütün kendi meyillerine taslanmaksızın boyun eğecektir.

§. 2. Acaba onda, eşit derecede mübrem birçok ihtiyaçlar hep birden mi bulunur? Onun, eşit kuvvetlerle etkide bulunan birçok arzuları vardır: hiçbirini ötekini yenemez; o da birçok nesne arasında bocalayıp durur ve hiçbirine hiçbirinden daha çok yönelip gitmez.

§. 3. Fakat, bu nesnelerin birini ele geçirmiş olmak hazzını kendisine daha şiddetle duyuracak bir durum ortaya çıkıverirse, bu hazdan mahrum olmanın husule getirdiği tasa bundan ötürü daha büyük olur. Başka arzular da, bunlardan büsbütün üstün olmasına yol açacak kadar az mukavemetle karşılaşan ve bu arzuları, bunlarla çekişip boğuşmaya bile vakit bulamayacak kadar hızla yenip alleden bir arzu, işte buradan doğar.

Şartları ve durumları sık sık değişik kılalım; her değişiklikte, üstün gelecek olan yeni

bir ihtiyaçtır; dolayısıyla heykel de, hiçbir vakit bir karar veremediğinden arzudan arzuya sallanıp gidecektir. Dün bir meyvaya karşı duyduğu zevki, bugün bir başka meyvaya karşı duyduğu tutkuya, yarın ise artık varolmıyacak bulunan tutkuya yerini bırakıverecektir.

§.4. Buralara kadar o, durup düşündükten sonra bir karar vermeye hiçbir fırsat bulamamıştı. Fakat, sırf tabii olarak vukubulacak olan şeyi farz ve tahmin etmek için, eğer biz onu, olayların tabii akışına bırakırsak o, yalnız arzularına karşı gelen birtakım engellerle karşılaşmıyacak; fakat aynı zamanda, aranaçağı nesnelerden herhangi bir çeşit haz bulmaktan da sık sık uzak olacaktır; hattâ bazan o, ummuş olmaıacağı dertler ve acılarla da karşılaşacaktır.

§. 5. Böyle bir durumda o, daha mesut olmuş bulunduğı şart ve durumları hatırlar. Kendisine ıstırap veren nesneyi kendisini verdiği sırada, eline geçirebileceğı ve denemiş olduğu için de kendisini mesut edeceklerini bildiğı başka nesnelerin de bulunduğunu hatırlar. Gerçekten de başka vesileler dolayısıyla tercih etmenin kendi elinde olabileceğine hemen hüküm verir. Bu andan itibaren bunları tercih eylemiş olduğuna yakınır durur ve yapmış olduğu tercihle birlikte olup giden yalnız dert ve elemelerin sıkıntısını çekmez; bundan başka,

bir tercihin sonucu olmuş olabilecek faydalar-
dan mahrum kalmanın acısını da çeker. İmdi
bu kıyaslamayı yaptığı vakit karşılaştığı sıkıntı
ve daha iyi bir tercihte bulunmuş olmanın yal-
nız kendisine kalmış bir iş olduğuna hüküm
verdiği vakit duyduğu acı, bir tek sözle esefle-
rini takibeden acı, bizim *pişmanlık* adını ver-
diğimiz şeydir.

§. 6. Sık sık denediği *pişmanlık* ona, ka-
rar vermezden önce durup enine boyuna dü-
şünmenin ne kadar önemli olduğunu öğretir.

§. 7. Birçok arzuları bulunduğu vakit o,
demek oluyor ki bunları, bunların giderilme-
sine yarıyan çareleri, yenilecek engelleri, eline
geçirince duyduğu hazları ve karşılaşılabileceği
dert ve elemeleri göz önünde tutarak düşünür.
Bunları, bu bakımların her birini göz önünde
tutarak birbirleriyle kıyaslar. Enine boyuna
düşünmek, işi dengede tutar ve, en az eleme
yol açacak ve, *pişmanlığın* elinden her türlü
fırsat ve ihtimali alarak, en çok saadeti sağlı-
yabilecek hazzı veren nesneye gözünü diker.
Zira heykelimizi enine boyuna düşünmeye sü-
rükliyen etken, en keskin duyguları duymak
değil, arkalarında hiçbir yakınışa yol bırakmı-
yan birtakım tercihlerde bulunmaktır.

§. 8. Demek oluyor ki o, deneyiş kendi-
sine sonuçlarının ne olacağını kestirmesini he-

nüz öğretmemiş olduğu vakit eskiden yaptığı gibi artık, en hoş duyguları vâdeden nesneyi tercih etmez. Elemden sakınmaktaki ilgi ve çıkarı onu, kendi arzularına karşı koymaya yatkınlaştırıp alıştırır. Enine boyuna düşünür, bazan kendi tutkularını yener ve eskiden en az arzuladığı şeyi tercih eder.

§. 9. Fakat, enine boyuna düşünmeye bir yol açmak için tutkuların, ruhun melekelerinin faaliyete geçmesine imkân verecek bir derecede olmaları gerekir. Tutkuların şiddeti öylesine olabilir ki heykel, ne kullanabileceği vasıtalara, ne de karşılaştığı elem ve arzulara aldırmış eder: yalnız arzu ettiği hazzı düşünür ve her ne olursa olsun bu hazza kavuşmak ister. Demek oluyor ki o bu hazzı, tercihe lâyık olacak başka hazları bulmak için bu hazlarla kıyaslamaz; dolayısıyla de, enine boyuna düşünmez.

§. 10. Yalnız bu şık müstesna olmak üzere o, daima enine boyuna düşünebilecektir. Bunun için de onda, kendisinin bir tercihte bulunacağı nesneler hakkında az çok bir bilgi bulunduğunu farzetmek yeter; deneyişin ona, bu nesnelere bağlı bulunan faydalar ile mahzurların bir bölümünü gösterip anlatmış olması yeter.

İmdi onun bildikleri her ne olursa olsun, görmüştük ki o, pişman olmayacak kadar bir-

takım şeyleri bilmektedir. Öyleyse o enine boyuna düşünmeye fırsat bulacak kadar bilgi sahibidir.

Hiçbir şeyden korkusu olmaksızın beslenecek şeyler bulduğu bir yerde bulunduğu için, bir meyvaya karşı duyduğu zevkin kendisini, birtakım tehlikelerin bulunduğu bir başka yerdeki aynı cinsten bir meyvaya geçmeye zorladığını farzedelim: bulunduğu yere geri dönmeyi kendi elinde olmadığına hükmettiği gibi, bulunduğu yerde kalmanın da yalnız kendisine kalmış bir mesele olduğuna da hüküm verir. Bu ilk yere dönünce bu meyvaya karşı duyduğu arzu yeniden doğabilir. Bunun üzerine o, bu meyvayı yemek hazzı ile, karşılaşacağı tehlikeyi tartıp durur. Enine boyuna düşünür, arzu da yenilmiş olunca, çok kere bu, enine boyuna düşünüşün bir sonucu olur. Demek oluyor ki onun yapmış olduğu deneyiş, binlerce fırsat ve vesile dolayısıyla kendisine, kendi arzularına karşı gelebileceğini ve, bir tercihte bulunmuş olduğu vakit ise bu tercihi yapmanın da kendi elinde olacağını teyideder.

§. 11. Sonuç olarak, onun faaliyetleri arasında eğer her birini ayrı ayrı ele alsaydı, hiç olmamış gibi göz önünde tutamayacağı ve böyle bir faaliyete kıyasla da kendisini yalnız güce irca edemeyeceği hiçbir faaliyet olmazdı. Gerçekten de, dinlenirken o, sanki yürümekte

olduğu zamanki gibi kurulmuştur: yürümek için zaruri olan hiçbir şey kendisinde eksik değildir. Bunun gibi, hareket ettiği vakit, dinlenir kalmak için gerekli olan hiçbir şey onda eksik değildir. Güç işte budur: iki fikre yol açar: biri, bir şeyin yapamadığı, öteki de bu şeyin yapılması için hiçbir şeyin eksik olmadığıdır.

§. 12. Heykelimiz kendinde böyle bir güç duyduğu andan itibaren kendini hür bilir: zira hürriyet sadece, yapılmıyanı yapmak veyahut yapılanı yapmamak gücünden ibarettir.

§. 13. Fakat, meselâ: aynı anda gezinmeyi ve gezinmemeyi istiyebilmesi ve isteyememesi gibi onun, zıt iki faaliyete göre kendisini sırf güce irca edebileceğini tekrarlamak onun hesabına abes bir şey olurdu. Bu iki faaliyet arasında bir tercihte bulunmak onun hürriyetinin sonucudur: fakat o, zaruri olarak isteyen ve istemiyen, gezinen veya gezinemiyendir.

§. 14. Demek oluyor ki istemek veya istememek gücüne acaba sahip miyizdir, sorusu genel olarak sorulmamalıdır: fakat istediğimiz vakit de istememek gücüne acaba sahip miyizdir, sousun sorulmalıdır.

§. 15. Enine boyuna düşünülmezse bir tercihte bulunulmaz: sadece nesnelerin yaptığı

intibalar takibedilir. Böyle bir durumda da hürriyet diye bir şey olmaz.

Fakat, enine boyuna düşünmek için, insanın arzularına uymasının veyahut bunlara karşı koymasının faydalarını ve mahzurlarını bilmek gerekir; görmüş olduğumuz gibi enine boyuna düşünmek de bir deneyişi ve birtakım bilgileri gerekli kılar. Öyleyse hürriyet de bunları gerekli kılar.

Eğer heykelimiz, bir ihtiyacı olunca kendisini ferahlandıracak henüz yalnız bir tek nesneyi bildiği ve bu nesneyi eline geçirmek bakımından da henüz hiçbir mahzur bilmediği için kendini bu nesneye: yalnız enine boyuna düşünmeden değil; fakat buna gücü yetmezken de bile veriverirdi; zira onun enine boyuna düşünülecek bir şeyi olmayacaktı. Öyleyse o hür olmayacaktır. Deneyiş ona acaba, kendisini aynı derecede tatmin edebilecek nesneler gösterir mi? Bunlarda bulduğu faydalarda ve mahzurlarda, onun, enine boyuna düşünülecek şeyleri vardır. Demek oluyor ki eskiden arzu ettiği şeye yönelip yönelmiyeceğini, bu şeyi isteyip istemiyeceğini incelemek için gerekli olan her şey onda vardır. Kendisi hürdür.

Demek oluyor ki, ihtiyaçları kendisini ilk önce kul etmiş benzedikleri kölelikten, bildiği şeyler onu az kurtarır: bu bilgiler, kendisini

nesnelere karşı bağı tutmakta olan zincirleri koparır atarlar ve ona, ancak bir tercihte bulunarak ve kendi saadetini bulacağını umduğu ölçüde teslim olmasını öğretirler.

§. 16. Fakat dikkat etmeli ki bilgiler, hürriyete ancak enine boyuna düşünmek gücünü vermek için zaruri olduğundan, bu bilgilerin en az doğru olanları da ötekileri kadar bu işe yararlar. Demek oluyor ki biz, arasıra az doğru fikirlerimiz olacak kadar da ileri gitssek bile hürriyetimiz daha çok eksilmiş olmaz. Sadaca davranışımızın güveni eksilmiş olur. Öyleyse, hürriyetimizi elde edecek kadar en iyi bir şekilde kullanmamız için durumza gerekli olan bilgilerin hepsini edinmeye bakalım. Tanrı bile kendi hürriyetini ancak, her şeyi bildiği için, kendisine en çok yaraşan şeyi yaptığından dolayı böyle pek iyi bir şekilde kullanmaktadır.

§. 17. Demek oluyor ki hürriyet, nesnelerin yaptıkları etkilerden ve, edinmiş olduğumuz bilgilerin baskısından bağımsız olan birtakım belirlenişlere dayanmaz. Madem ki birtakım ihtiyaçlarımız vardır, öyleyse nesnelerden mahrum olmanın yol açtığı tasa dolayısıyla bu nesnelere bağımlı olmamız gerekir ve, madem ki bu konuda bizi yetiştirip bilgilendiren yalnız deneyişimizdir, öyleyse bize faydası olabilecek şeyi tercih hakkında kendimize bu deneyişi-

mize göre çeki düzen vermemiz de gerekir. Bir hesne hakkındaki bilgilerimizi bir yana bırakarak eğer isteseydik, bize muhakkak zarar vereceğine kani olduğumuz halde yine de onu isteyecektik. Kötülüğümüzü kötülüğümüzdür diye istiyecektik, bu ise imkânsızdır.

Ş. 18. Demek oluyor ki hürriyet herhangi bir yandan, daima nesnelerin etkisine bağımlı bulunduğumuzu farzedince, yapmış olduğumuz ve yapabileceğimiz enine boyuna düşünüşlerin bir sonucu bulunan birtakım belirlenişlere dayanır.

Bir geminin sevk ve idaresini, gemicilik hakkında hiçbir bilgisi bulunmıyan bir adama emanet ve teslim ediniz; gemi dalgaların oyuncacı olur. Fakat becerikli bir kaptan, dalgaları yenmesini bilir; aynı rüzgâr bile olsa bunun doğrultusunu işine uyduracak kadar değiştirir ve ancak fırtınalı bir havada artık dümene sözünü geçirmez olur. İnsan örneği işte budur.

Hüysuzluk başlangıçta, korkunç bir bora oluverecek hafif bir esintidir. İnsan bundan korkulacak şeyi bilmediği müddetçe bütün baskısını ve etkisini takibeder, buna boyun eğerek: aksine olarak, deneyişle olgunlaşıp bilgi sahibi olunca onun hareketlerine yön verir, bunları durdurur, geminin demirini atar. Bu gücü yokedip ortadan kaldıracabilecek yalnız ve yalnız şiddetli tutkulardır.

DUYUMLAR ÜZERİNE İNCELEME'DE ELE ALINIP SONA ERDİRİLEN TASARI HAK- KINDA BANA YAPILMIŞ OLAN BİR KÖ- TÜLEMeye KARŞILIK

Bu tasarı, bana denilmişti ki, yeni bir şey değildir; 1751 de basılmış olan Sağırılar ve Dilsizler Hakkındaki Mektup'ta zaten ileri sürülmüştü.

Bu Mektub'un yazarının, bir adamı unsurlarına ayırmayı teklif eylediğini kabul ediyorum; fakat çok zamandan beri matmazel Ferand bana bu fikri zaten iletmişti. Hattâ birçok kimseler de bunun, benim çalışmakta olduğum bir İnceleme'nin konusu olduğunu biliyordu. Sağırılar ve Dilsizler Hakkındaki Mektub'un yazarı ise bundan habersiz değildi.

Bununla beraber kendi düşünüş yollarıyla bu fikre varmış olduğu için o yazar buna kendi malıymış gibi bakabilirdi. Derdi ki:

“Uydurma bir dilsiz fikri veyahut, anlama vasıtasının teşekkülü hakkında bir kanaat edinmek için bir adamdan konuşma kabiliyetini kaldırmak fikri, yani biraz genelleştirilmiş olan böyle bir fikir beni insanı, duyular sayısınca seçik ve ayrı birtakım varlıklara ayrılmış olarak göz önünde tutmaya sürükledi.” s. 226

Bu konunun daha önce ne diye ele alınıp incelenmemiş olduğunu söylemektense, bu iltibası açıklamak çok daha kolay bir şey olurdu. Öyle görünüyor ki insanın unsurlarına ayrılması işi, galiba metafizikçilerin hepsinin aklına gelmişti. Her ne olursa olsun, söz konusu olan Mektub'un yazarı, başkalarının fikirlerine ihtiyacı olmayacak kadar kendi fikirleri bakımından pek de zengin birisiymiş. Görüşlerinin yeniliği, düşünüşlerinin inceliği ve üslûbunun süsü püsü ile de o bir tanedir; onun için terk edilmiş ve hiçbir suretle kullanılmak istenilmemiş olan fikirleri kullanmak intihal etmek demekse ben bunu yalnız kendime maletmiş olduğumu bildireceğim¹.

Zaten, belki her ikimiz de aşağı yukarı aynı konuya dokunmuştuk ama yapmış olduğumuz tenkit ve mütalâalarda birbirimize raslamamıştık. Okuyucu, bu tenkit ve mütalâaların, her ikimize ait olanları hakkında bir hüküm verecektir ve ona, bu konuda vasıtaları kolaylaştırmak için ben, bu konuda Sağırlar ve Dilsizler Hakkındaki Mektub'un yazarının dediklerinin buraya aynen alıvereceğim.

¹ Eğer bu da intihal değilse acaba intihal neye derler? Condillac'ın bu savunuşu hiç de yerinde değildir.

Der ki: "Demek oluyor ki benim fikrim, bunun göstermek için, bir adamı unsurlarına ayırmaktan ve, elindeki duyumların her birine borçlu bulunduğu şeyi göz önünde tutmaktan ibaret olacaktır. Bazen bu gibi metafizik anatomilelerle uğraşmış olduğumu hatırlıyor ve duyuların hepsinden çok gözün en yüksek, kulağın en kibirli, koku alma duyusunun en şehvetli, tat alma duyusunun en yobaz ve kararsız, dokunma duyusunun da en derin ve filozof olduğunu sanıyordum. Bana kalırsa her birinin yalnız bir tek duyusu olacak beş kişilik bir topluluk pek gülünç bir topluluk olurdu; şüphe yok ki bu adamların hepsi birbirlerine sapık muamelesi yapacaklardı; ben de, onları bu konuda ne kadar direnmiş olacaklarını düşünmek işini sizlere bırakıyorum. Gel gelelim ki bu, dünyada her an karşılaşılan şeyin bir timsalidir; herkesin yalnız bir tek duyusu varken herkes her şey hakkında bir hüküm vermektedir. Zaten, her birinde yalnız bir tek duyu bulunacak bu beş kişilik topluluk hakkında yapılacak bir de tenkid vardır; bu ise, bu beş kişinin soyutlamak bakımından ellerinde bulunduracakları kolaylık dolayısıyla, bunların hepsinin geometrici olabilecekleri, şaşılacak kadar anlaşılabilecekleri ve yalnız geometri üzerinde anlaşılabilecekleri mütalâasıdır; fakat ben vazgeçiyorum." s. 22, 25.

“Siz diyorsunuz ki (birinci mektup hakkında aydınlatmalarda bulunan ikinci bir mektubun başlarında, s 250) : siz, bizdeki duyular sayısmca düşünür bölümlere ayrılmış özel durumdaki bir adamda, her duyunun nasıl geometri olabileceğini ve, beş duyu arasında, her şeyden bahsedilecek ve yalnız geometri üzerinde anlaşmaya varılacak bir ortaklık nasıl kurulabileceğini kavrayamıyorsunuz. Bu noktayı aydınlatmaya çabalıyacağım; zira beni anlamakta her zorluk çektiğinizde bunun benim kusurum olduğunu düşüneceğim.”

“Şehvetli koku alma duyusundan, ince kuktan, çevik ve ziyrek gözden, kararsız ve maymunun iştahlı tat alma duyusundan ve, ağırbaşlı ve maddî dokunma duyusundan ibaret olan beş tane gözetleyiciden her birinde birbirinden ayrı bir, iki, üç, dört, ilâh.... kavrayışın hâtırası veyahut bir, iki, üç, dört, defa tekrar edilmiş olan aynı kavrayışın hâtırası; dolayısıyla de bir, iki, üç, dört ilâh.... sayılarının kavramı kalmadıkça bu koku alma duyusu çiçekler üzerinde duramazdı, bu kulağa sesler çarpmazdı, bu göz türlü türlü nesneler üzerinde gezinemezdi, bu tat alma duyusu tattan tada geçemezdi, bu dokunma duyusu katılala dokunamazdı. Yaratıkların varlığını veyahut bunların duyulara çarpan özelliklerle

rini bize haber veren sık sık yaptığımız deneyişler bizi aynı zamanda, sayılar hakkında soyut kavrama da götürürler ve; meselâ dokunma duyusu: *ben iki küre, bir silindir tuttum*, deyince, şu iki şeyden bir şey anlamıyacaktır, yahut da, küre ve silindir kavramlarıyla birlikte kendisinde soyutlama yoluyla uygulamakta olduğu cisimlerden ayırabileceği ve bir düşünme ve hesap konusu durumuna getirebileceği *bir* ve *iki* sayılarının da kavramı bulunacaktır; eğer kendi sayı kavramlarına ait semboller birlikte veya ayrı ayrı olarak sadece bir belirli birimler koleksiyonu gösterdiği takdirde bu hesaplar aritmetik hesapları; eğer, daha genel olmaları dolayısıyla her türlü birimler koleksiyonuna belirsizcesine her biri uyguladığı takdirde de cebir hesapları olurlar.”

“Fakat görme duyusu, koku alma duyusu ve tat alma duyusu aynı ilim gelişmelerine kabiliyetlidirler. Demek oluyor ki duyularımızın, bir bu kadar düşünür varlık durumuna bölünmüş olunca, hepsi de aritmetiğin ve cebirin en yüce araştırmalarına kadar yükselebilirler ve analizin deimliklerine kadar dalaabilirler; denklemlerin mahiyeti hakkında birbirilerine en çapraşık nesneleri açabilirler

ve bunları, sanki kendileri birer Diyofantmış¹ gibi çözebilirlerdi: bu ise belki taşı gedğine koymak gibi bir şeydir.”

“Her ne olurso olsun, bundan anlaşılıyor ki, öz matematik ruhumuzda bütün duyular yoluyla girer ve soyut kavramlar da bizim için pek senli benli şeyler olmalıdır; bununla beraber, gerek ihtiyaçlarımız, gerekse de hazlarımız dolayısıyla hiç durmadan bu duyular soyutlamalar alanından gerçek varlıklar alanına geri getirildikleri için, şahıslaştırılmış olan duyularımızın, varlıkların özelliklerini sayılar hakkında soyut kavrama bağlamadan kendi aralarında uzun boylu bir konuşma

¹ Diyofant (Fransızca yazılışı Diophante'dır.) 409 tarihinde doğmuş ve 325 (M.Ö.) tarihinde ölmüş, İskenderiye Okulu'ndan ünlü bir Grek matematikçisidir. On üç tane aritmetik kitabı bırakmıştır; bunlardan yalnız ilk altısı bugüne kadar kalmıştır. Bu matematikçi kullandığı ve bulduğu metodlar bakımından şüphesiz ki ünlü matematikçi Hiparkos'a birçok şey borçludur. Fakat onun kendi buluşu olduğu sanılan şey: birinci dereceden denklemler hakkındaki yepyeni teori ile ikinci dereceden denklemlerin çözümüdür. Bu matematikçinin eserleri üzerinde kendi çağdaşı Grekler ile daha sonra Araplar çok durmuşlar ve Rönesans'ta da bu eserler sık sık ele alınmıştır. Hattâ Viète bile başlıca eserinde, bu matematikçinin birçok buluşlarını, bazı değişiklikler yaparak, almıştır.

yapmıyacakları akıldan geçebilir. Yoksa çok geçmeden göz, söylediklerine ve hesaplarına türlü türlü renkler verecekti; kulak onun hakkında: *işte onun çılgınlığı tutuyor tat alma duyusu: çok yazık; koku alma duyusu: tahlilî fevkalâde, iyi anlıyor; dokunma duyusu da: kendi renklerine gelmişken bu bağlayış deliliktir; diyeceklerdi. Göz hakkında düşündüğüm şey, öteki dört duyuya da uygun gelir."*

"Bunların hepsi birbirilerinde gülünç bir taraf bulacaklardır ve, bir arada bulundukları zamanlarda sık sık yaptıkları şeyi ayrılınca da ne diye yapmıyacaklarmış?"

"Fakat sayılar hakkındaki kavramlar, kendi aralarında ortaklaşa olan tek kavramlar olmıyacaklardır. Geometrici oluvermiş ve çiçeği bir merkezdir diye sanan koku alma duyusu, uzaklaşırken kokunun azalması kanununu bulacaktır; öteki duyular arasında ise, hesaba değilse bile hiç olmazsa *şiddetlenişler* ve *hafifleyişler* kavramına ulaşamıyacak hiçbirisi yoktur. Duyuların hepsinde ortaklaşa ve yalnız her birine ait soyut ve, duyulara çarpan özelliklerin oldukça cazip bir cetveli yapılabilirdi; fakat burada benim işim bu değildir. Ben sadece, bir duyu ne kadar zengin olursa olsun onun özel kavramlarının da o kadar çok olacağına ve öteki duyulara o kadar acayip geleceğine işaret edeceğim. Bu duyulara birtakım kıt akıllı yaratıklar diye mua-

mele yapacak; fakat buna karşılık olarak, bu kıt akıllı yaratıklar da onu ciddiden ciddiye bir deli sanacaklardı. İçlerinden en budalası kendini en akıllı sanacaktı. Bir duyuyu ancak, bu duyunun en iyi bileceği şey nakzedecekti. Hemen hemen daima dört duyu bir duyuya karşı olacaktı: bu ise kalabalığın verdiği hükümler hakkında iyi bir kanaat husule getirse gerekir. Şahıslandırılmış olan duyularımızdan beş kişilik bir topluluk yapılacağı yerde bu duyulardan bir halk terkiebedilseydi bu halk zaruri olarak beş bölüğe ayrılacaktı: gözler bölümü, burunlar bölümü, damaklar bölümü, kulaklar ve eller bölümü. Bu bölüklerin hepsinin, bilgisizlik ve menfaatten ibaret aynı kaynağı bulunacaktı. Musamahasızlık ve baskı zihniyeti çok geçmeden bu bölüklere sızacaktı. Gözler, asker hükümleri gibi küçük ve dar hücrelere mahkûm edilecekler; burunlara budala gözüyle bakılacak: damaklardan, maymun iştahlılıkları ve uydurma incelikleri dolayısıyla, çekilmez insanlardan sakınılır; gibi sakınılacak; kulaklardan, tecessüsleri ve kibirleri dolayısıyla tiksintiyle iğrenilecek, eller de maddecilikleri yüzünden hor görülecekti ve, her bölümün doğru ve hakkaniyetli niyet ve maksatlarına, herhangi bir yüce kudret yardım etmiş olsaydı, bütün millet bir an içinde yok edilip gidecekti.”